เมืองโบราณศรีเทพ

เอกสารนำเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อมรดกโลก

สารบัญ

บทสรุปผู้บริหาร (Executive Summary) 1 - 15

1. ที่ตั้งและขอบเขตแหล่งมรดกวัฒนธรรม (Identification of the Property)

1.a ประเทศ (Country (and State Party if different) 16

1.b จังหวัด ภูมิภาค (State, Province or Region) 16

1.c ชื่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม (Name of Property) 16

1.d ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม 16
(Geographical coordinates to the nearest second)

1.e แผนที่ แผนผัง แสดงพื้นที่หลักและพื้นที่กันชน (Maps and plans, showing the 17-23
boundaries of the nominated property and buffer zone)

1.f พื้นที่ในการนำเสนอขึ้นทะเบียน (Area of nominated property (ha.) 24-25
and proposed buffer zone (ha.))

2. ลักษณะของแหล่งมรดกโลก (Description)

2.a การอธิบายถึงแหล่ง (Description of Property) 26 - 63

2.b ความเป็นมาและพัฒนาการของแหล่งมรดกวัฒนธรรม (History and Development) 64 - 85

3. เหตุผลในการขึ้นทะเบียน (Justification for Inscription)

3.1.a บทคัดย่อ (Brief synthesis) 86 - 87

3.1.b การอธิบายความภายใต้เกณฑ์ที่นำเสนอ 88 - 89
(Criteria under which inscription is proposed (and justification for inscription under these criteria))

3.1.c ความครบถ้วนสมบูรณ์ (Statement of Integrity) 90 - 91

3.1.d ความเป็นของแท้และดั้งเดิม (Statement of Authenticity) 91 - 92

3.1.e การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ 92
(Protection and management requirements)

3.2 การศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) 93-130

3.3 การอธิบายถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล 131-138
(Proposed Statement of Outstanding Universal Value)

4. สถานภาพการอนุรักษ์และปัจจัยที่มีผลกระทบกับพื้นที่นำเสนอ
(State of Conservation and factors affecting the Property)
4.a สถานภาพการอนุรักษ์ (Present state of conservation) 139-188
4.b ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสำคัญ 188-192
(Factors affecting the property)
5. การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการแหล่ง (Protection and Management of the Property)
5.a เจ้าของผู้ครอบครอง (Ownership) 193-195
5.b มาตรการการคุ้มครอง (Protective designation) 196-197
5.c กำหนดการใช้มาตรการการคุ้มครอง 197-203
(Means of implementing protective measures)
5.d แผนงานในปัจจุบัน (Existing plans related to municipality and region 203-209
in which the proposed property is located)
5.e แผนการบริหารจัดการทรัพย์สินหรือระบบการจัดการอื่นๆ 209-222
(Property management plan or other management system)
5.f แหล่งทุนและงบประมาณ (Sources and levels of finance) 223
5.g แผนการฝึกอบรมความเชี่ยวชาญและการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ 224
(Sources of expertise and training in conservation and management
techniques)
5.h สิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว 225-228
(Visitor facilities and infrastructure)
5.i นโยบายและโครงการที่เกี่ยวเนื่องกับการสื่อความหมายและการประชาสัมพันธ์ 229-231
(Policies and programmes related to the presentation and promotion of the
property)
5.j บุคลากรและความเชี่ยวชาญ (Staffing levels and expertise) 231-232
6. แนวทางการติดตามและประเมินผล (Monitoring)
6.a ตัวชี้วัดผลการดำเนินงานอนุรักษ์ 233-239
(Key indicators for measuring state of conservation)

6.b การจัดการในการตรวจสอบติดตามแหล่ง 240
(Administrative arrangements for monitoring property)
6.c รายงานผลการดำเนินงานที่ผ่านมา 240
(Results of previous reporting exercises)
7. รายการเอกสาร (Documentation)
7.a รายการภาพถ่าย เสียง คลังเอกสาร 241-351
(Photographs and audiovisual image inventory and authorization form)
7.b ข้อมูล เอกสาร ที่เกี่ยวข้อง (Texts relating to protective designation, 352-368
copies of property management plans or documented management systems
and extracts of other plans relevant to the property)
7.c รายการทะเบียนทรัพย์สินของเมืองโบราณศรีเทพ 369-373
(Form and date of most recent records or inventory of property)
7.d ที่อยู่ที่จัดเก็บเอกสาร คลังเอกสาร ทะเบียนทรัพย์สิน 374
(Address where inventory, records and archives are held)
7.e บรรณานุกรม (Bibliography) 375-380
8. ชื่อที่อยู่หน่วยงานผู้รับผิดชอบ (Contact Information of responsible authorities)
8.a ผู้จัดเตรียมเอกสาร (Preparer) 381
8.b หน่วยงานผู้รับผิดชอบ (Official Local Institution/Agency) 381
8.c หน่วยงานระดับท้องถิ่น (Other Local Institutions) 382
8.d Website ทางการ (Official Web address) 382
9. ผู้มีอำนาจลงนามรัฐภาคี (Signature on behalf of the State Party) 383
ภาคผนวก I บริบททางประวัติศาสตร์ในภูมิภาคก่อนยุคเมืองโบราณศรีเทพ 384-422
ภาคผนวก II แผนการบริหารจัดการการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563-2565 423-452
ภาคผนวก III บันทึกข้อตกลงความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน 453-457

บทสรุปผู้บริหาร Executive Summary)

- **ชื่อประเทศรัฐภาคีสมาชิก (State Party)** ประเทศไทย
- **ชื่อประเทศรัฐภาคีสมาชิก ภูมิภาค (State, Province or Region)** จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
- **ชื่อแหล่ง (Name of Property)** เมืองโบราณศรีเทพ
- **ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม (Geographical coordinates to the nearest second)** แหล่งมรดกวัฒนธรรมชุดนี้ประกอบไปด้วย แหล่งมรดกที่เกี่ยวข้องจำนวน 3 แหล่ง ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของแหล่งปรากฏรายละเอียดตามตาราง

ตารางแสดงตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม

ลำดับที่	รายชื่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม	สถานที่ตั้ง	ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์		พื้นที่แหล่งวัฒนธรรม	พื้นที่กันชน	แผนที่หมายเลข
			ละติจูด	ลองจิจูด			
001	เมืองโบราณศรีเทพ	อ.ศรีเทพ	N 15°27’56.94”	E 101°09’04.01”	474.008 ha	2,775.452 ha	Figure 1-4
002	โบราณสถานเขาคลังนอก	อ.ศรีเทพ	N 15°29’12.63”	E 101°08’40.10”	10.144 ha		
003	โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์	อ.ศรีเทพ	N 15°29’38.63”	E 100°59’20.73”	382.319 ha	1,048.696 ha	Figure 1-6
				พื้นที่รวม	866.451 ha	3,824.148 ha	

<u>หมายเหตุ</u>

พื้นที่กันชนของเมืองโบราณศรีเทพและโบราณสถานเขาคลังนอก เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้กันจึงใช้พื้นที่กันชนร่วมกันประมาณ 17,346 ไร่ 2 งาน 31 ตารางวา หรือ 2,775.452 เฮกเตอร์

- **การอธิบายขอบเขตของแหล่งที่เสนอขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกวัฒนธรรม (Textual description of the boundary(ies) of the nominated property)**

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นแหล่งมรดกวัฒนธรรมแบบต่อเนื่อง จำนวน 3 แหล่ง ประกอบด้วยเมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ รวมพื้นที่นำเสนอขึ้นทะเบียนมรดกโลกจำนวน 866.475 ha ตั้งอยู่ในเขตอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งอยู่ในเขตภาคกลางตอนบนของประเทศไทย

เมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของลำน้ำเหียง ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำป่าสักห่างออกมาประมาณ 1.5 กิโลเมตร และตั้งอยู่ทางด้านทิศะวันตกของเทือกเขาพังเหย ห่างออกมาประมาณ 3 กิโลเมตร โบราณสถานเขาคลังนอกตั้งอยู่นอกเมืองศรีเทพด้านทิศเหนือห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร ทั้ง 2 แหล่งตั้งอยู่ในเขตตำบลศรีเทพ ส่วนโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ตั้งอยู่บนเขาถมอรัตน์ ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองโบราณศรีเทพ และอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตตำบลโคกสะอาด ลักษณะทางภูมิศาสตร์ โดยทั่วไปของแหล่งจะเป็นที่ราบลอนลูกคลื่น ระหว่างแม่น้ำและภูเขา พื้นที่โดยรอบแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แหล่ง จะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และที่อยู่อาศัย มีค่าเฉลี่ยความสูงของพื้นที่ 60-70 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง

ขอบเขตของแหล่งมรดกวัฒนธรรม ทั้ง 3 แห่ง อยู่ภายใต้เกณฑ์คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล พื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 แหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แหล่ง แสดงถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล ที่มีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรม โดยคงความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิมไว้ได้อย่างสมบูรณ์

การกำหนดขอบเขตพื้นที่กันชน มีขอบเขตที่เป็นลักษณะตามธรรมชาติ เช่น แนวของคู-คลอง–ลำห้วย และสิ่งก่อสร้างในแนวราบ เช่น ถนน ที่ได้มีการก่อสร้างอยู่แล้วเป็นขอบเขตและมีกฎหมายช่วยกำกับดูแล เช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 และกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 เพื่อปกป้องคุ้มครองคุณค่าอันโดดเด่นอันเป็นสากลของแหล่ง

แผนที่ขนาด A4 or A3 size map(s) of the nominated property, showing boundaries and buffer zone (if present)

Figure 1-1 แผนที่ประเทศไทยแสดงจังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ตั้งแหล่งมรดกวัฒนธรรม

Figure 1-2 แผนที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน เมืองโบราณศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์

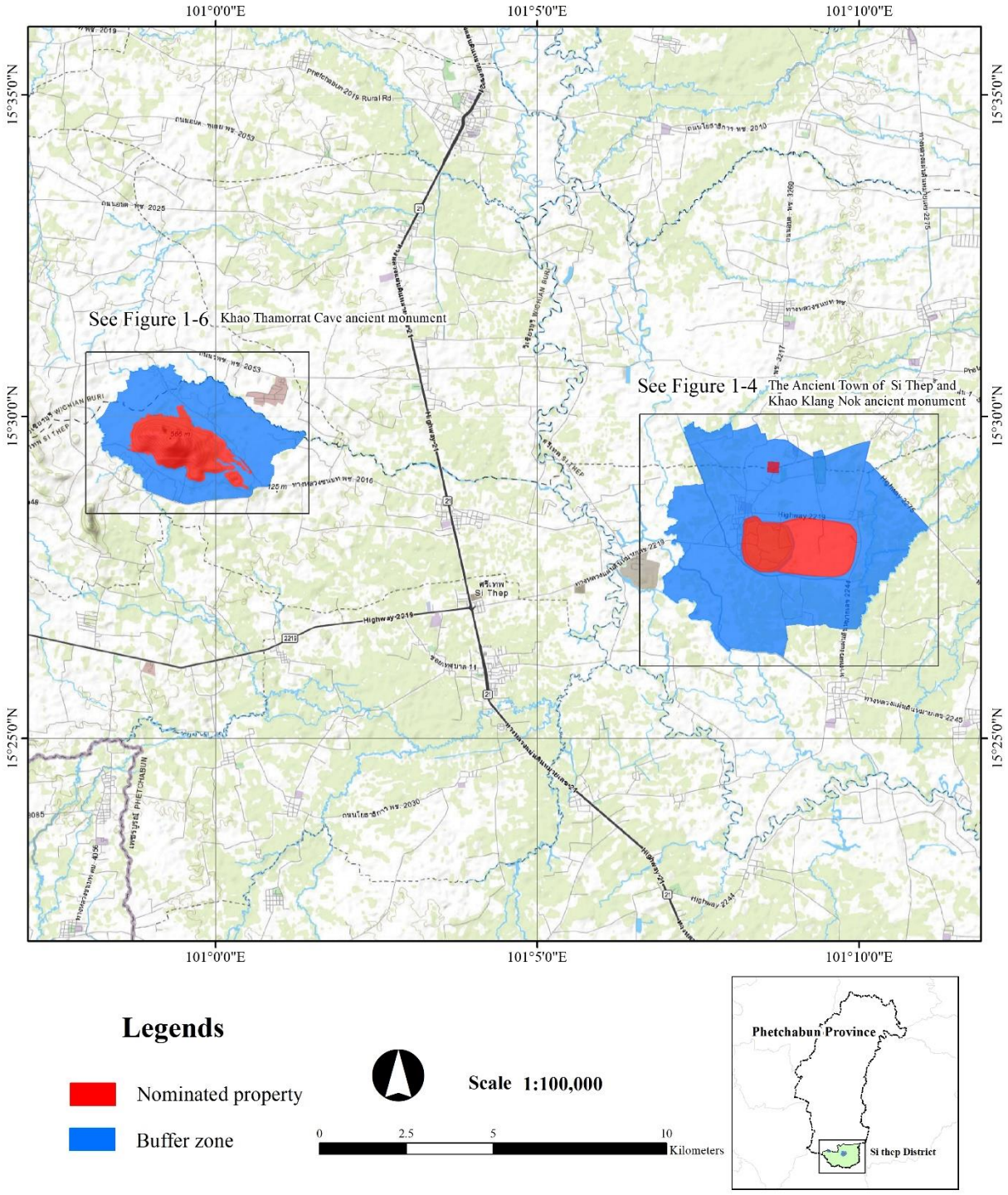

Figure 1-3 แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ และเขาคลังนอก (Topography)

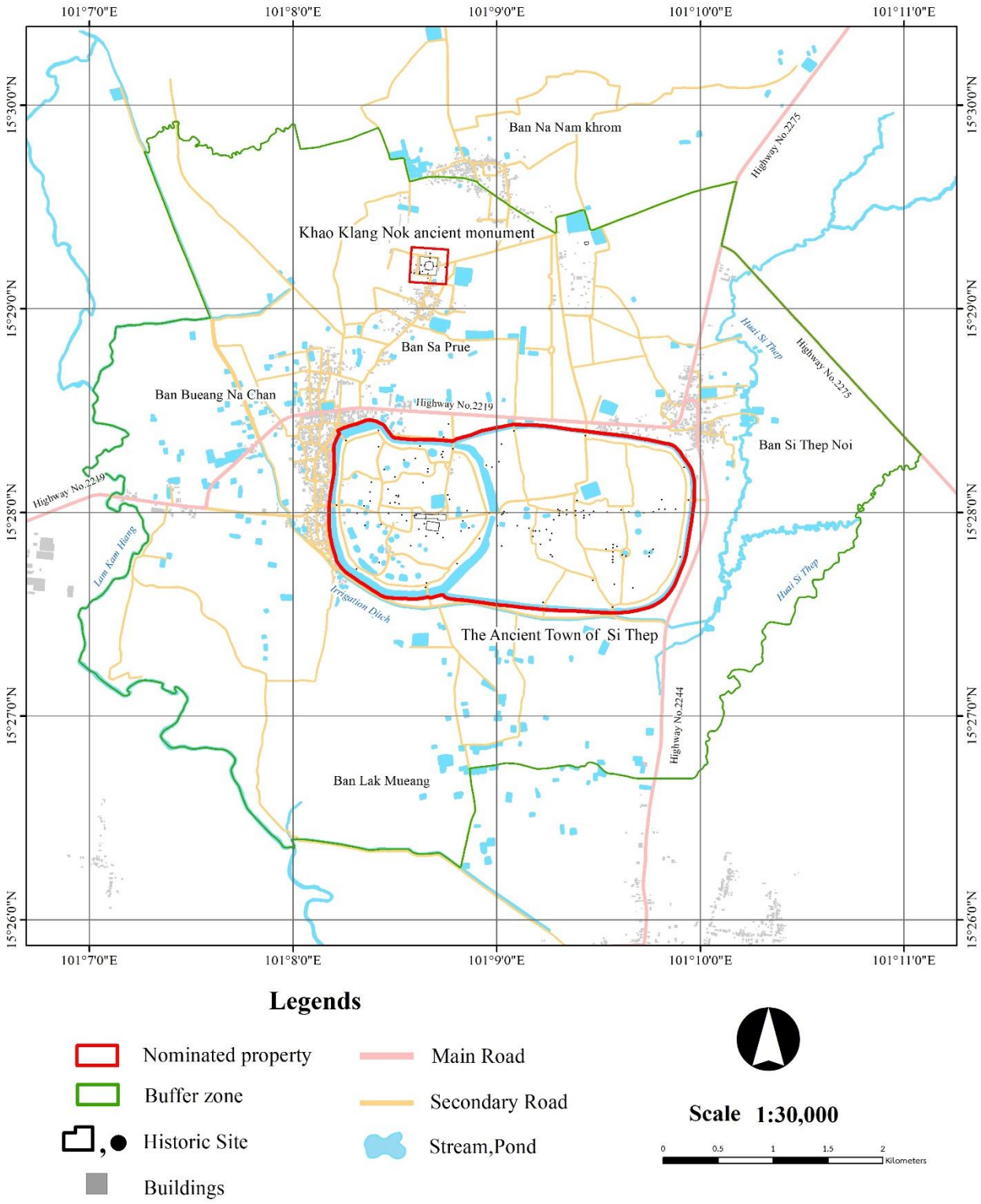

Figure 1-4 แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ และเขาคลังนอก (Orthophoto)

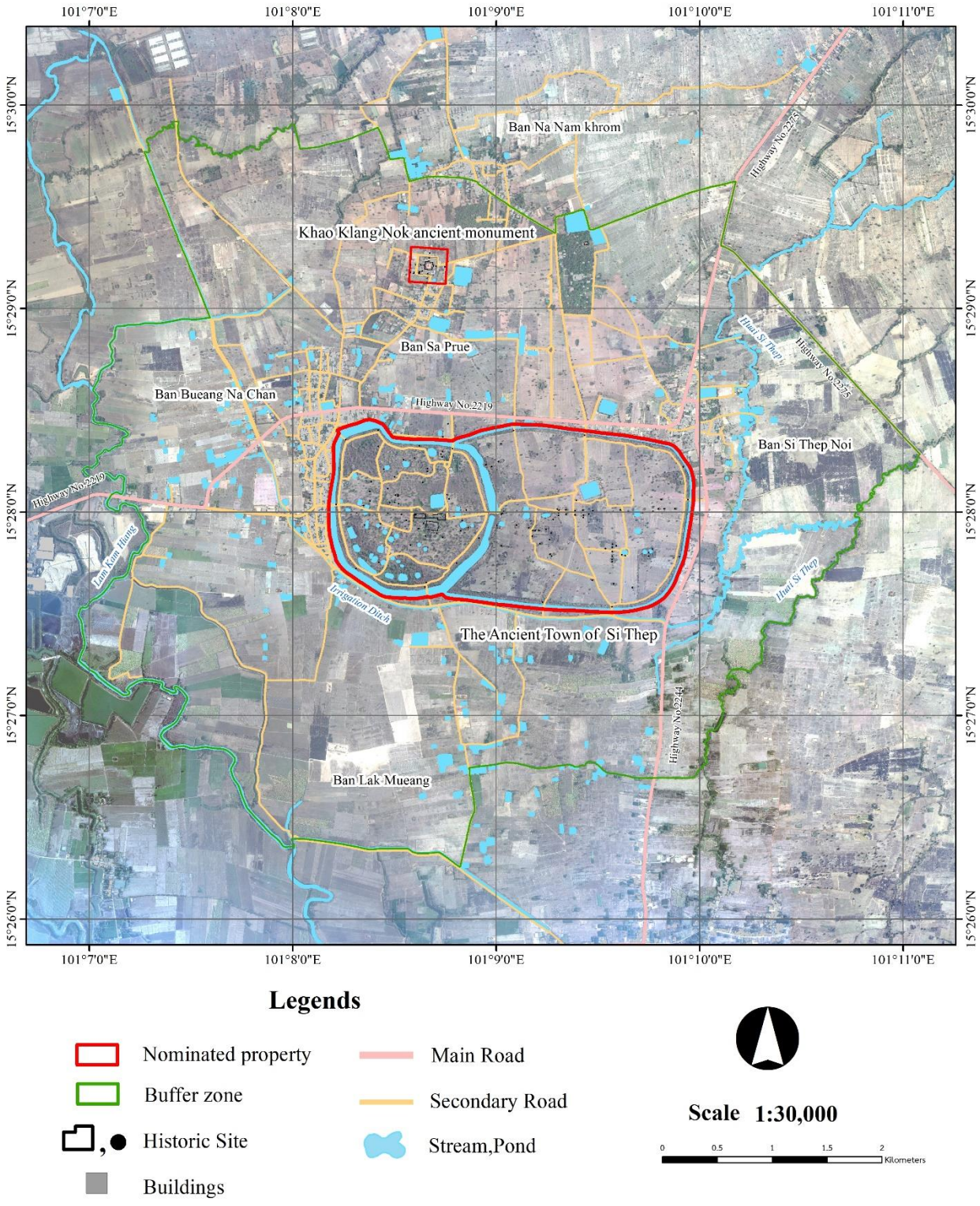

Figure 1-5 แผนที่เขาถมอรัตน์ (Topography)

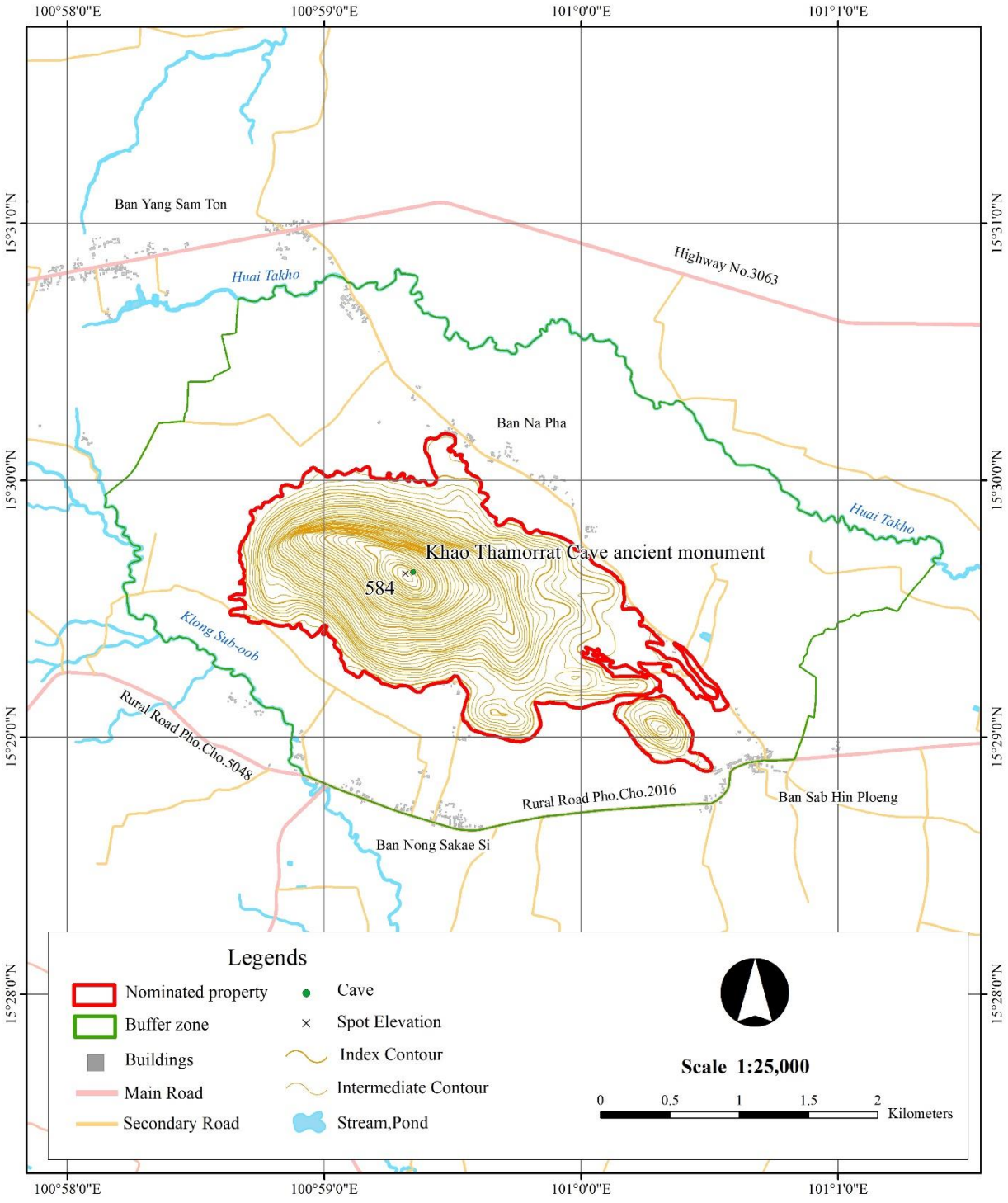
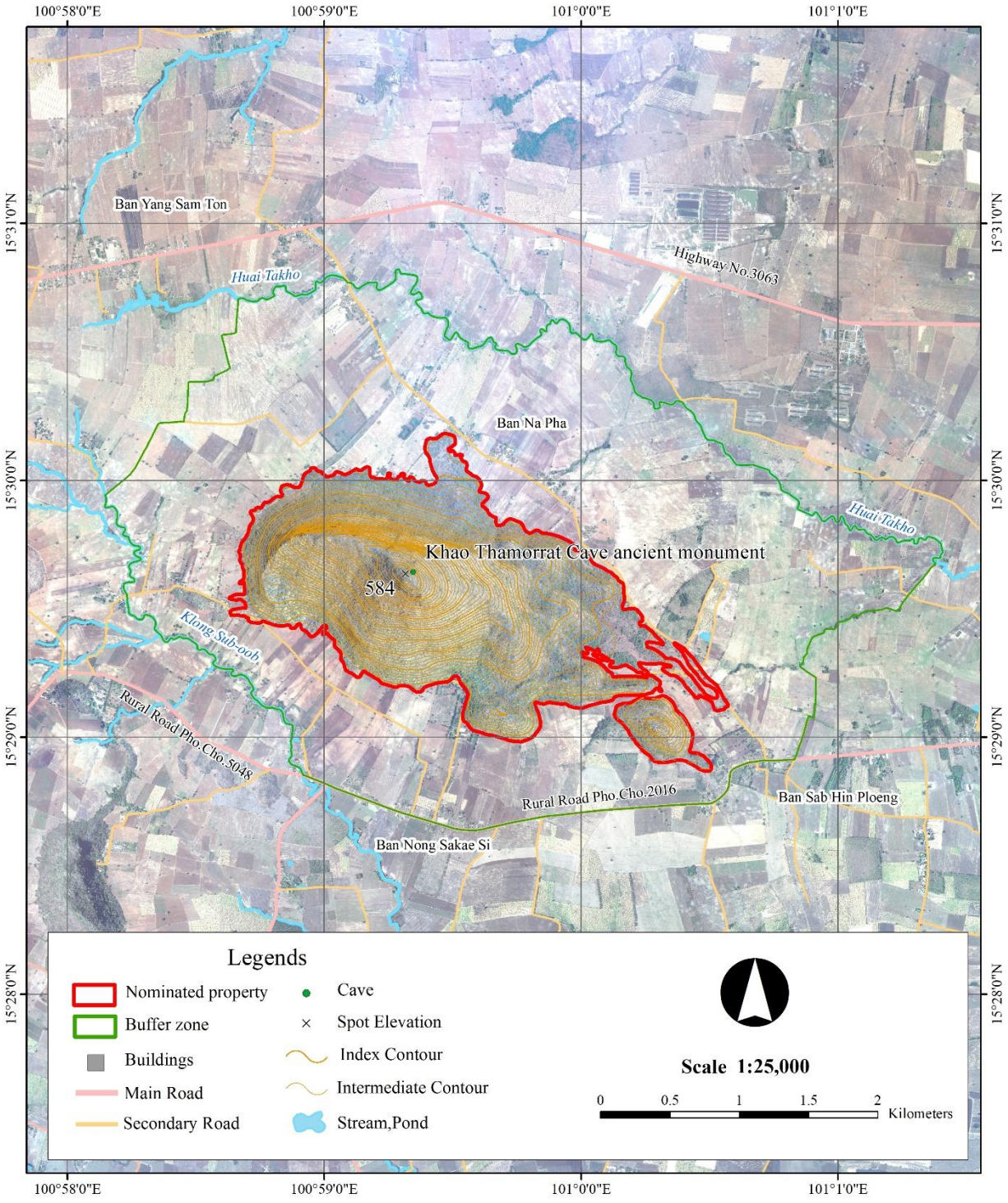

Figure 1-6 แผนที่เขาถมอรัตน์ (Orthophoto)

- **แหล่งมรดกวัฒนธรรมที่นำเสนอภายใต้เกณฑ์การขึ้นทะเบียนมรดกโลก (Criteria under which property is nominated)**

เมืองโบราณศรีเทพ ถูกนำเสนอเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมภายใต้เกณฑ์ข้อที่ 2 และ 3

- เกณฑ์ข้อที่ 2 แสดงถึงความสำคัญของการแลกเปลี่ยนคุณค่าของมนุษย์ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง หรือในพื้นที่ในวัฒนธรรมใดๆ ของโลกผ่านการพัฒนาด้านสถาปัตยกรรม หรือทางเทคโนโลยีอนุสรณ์ศิลป์ การวางแผนผังเมืองหรือการออกแบบภูมิทัศน์
- เกณฑ์ข้อที่ 3 เป็นพยานหลักฐานที่ยอดเยี่ยมหรือหาที่เสมอเหมือนไม่ได้ของประเพณีวัฒนธรรม หรือวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ หรือสูญหายไปแล้ว

- **คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Draft Statement of Outstanding Universal Value)**

a) Brief synthesis

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในเขตภาคกลางตอนบนลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลอนลูกคลื่นที่ขนาบข้าง รวมทั้งด้านบนด้วยเทือกเขา โดยมีแม่น้ำป่าสักไหลผ่านจากทิศเหนือลงใต้ ในเขตอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย เมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกวัฒนธรรมแบบต่อเนื่องจำนวน 3 แหล่ง ที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ด้วยสภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการ ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ดูภาคผนวก I.1) จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ จนพัฒนาตนเองด้วยการติดต่อกับสังคมภายนอกรับวัฒนธรรมทางศาสนาจากอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 – 11 เรียนรู้ในการขุดคูน้ำคันดินทำเป็นคูเมือง – กำแพงเมือง และพัฒนามาอย่างต่อเนื่องโดยพบหลักฐานว่ามีการรับศาสนาพราหมณ์ และพุทธทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 -12 เช่น รูปเคารพ พระพุทธรูป พระนารายณ์ และศาสนสถาน อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี (ดูภาคผนวก I.2) ที่ปรากฏหลักฐานจากบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหี้ยนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบทอดพุทธศาสนา ศาสนาในอินเดียโดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 กล่าวถึง อาณาจักร “โถโลโปติ” ที่ตรงกับภาษาสันสกฤษ คือ “ทวารวดี” ว่าอยู่ระหว่างอาณาจักรอีศานปุระ (ในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมาร์) นอกจากนี้ชื่ออาณาจักรทวารวดี ยังปรากฏในบันทึกของภิกษุ อี้ จิง (I-TSING) ที่เดินทางไปสืบทอดพุทธศาสนาโดยทางเรือจากจีนไปยังอินเดีย ระหว่างปี พ.ศ. 1214-1218 ได้กล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่เดินทางผ่าน ได้แก่ หลินยี่ (Lin-i) ฟูนัน (Fu-nan) และทวารวดี (Dvaravati)

เมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี มีแผนผังเมืองที่แตกต่างไปจากผังเมืองสมัยทวารวดีทั่วไปที่มีลักษณะไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิตที่แน่นอนโดยมีการขยายเมือง ออกเป็น 2 เมืองที่ต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ผังเมืองเดิมเป็นรูปเกือบเป็นวงกลมเรียกว่า เมืองใน ต่อมาได้ขยายออกมาอีกชั้นหนึ่งเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เรียกว่า เมืองนอก ภายในเมืองโบราณศรีเทพ พบศาสนสถานมากกว่า 112 แห่งที่สำคัญ

เช่น โบราณสถานเขาคลังใน ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง เป็นต้น เมืองโบราณศรีเทพ นับเป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีที่พบอยู่เป็นจำนวนมากในเขตภาคกลางของประเทศไทย ที่ยังคงความครบถ้วนสมบูรณ์ของผังเมืองโบราณที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง และแตกต่างจากเมืองโบราณแห่งอื่นที่อยู่ในสมัยเดียวกัน รวมถึงแตกต่างจากอาณาจักรอื่นๆที่อยู่ร่วมสมัยกันด้วย มีการค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่องเทคนิคงานช่างที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นโค้งด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน เช่นที่อาณาจักรอีศานปุระ จึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่างเมืองศรีเทพมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 (ดูภาคผนวก I.3) และผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีและการกำหนดอายุด้วยวิธี AMS (Accelerator Mass Spectrometry) จากฟันเขี้ยวโครงกระดูกหมายเลข 1 หลุมขุดค้นภายในเมืองโบราณศรีเทพ กำหนดอายุได้ 1730±30 BP (พ.ศ. 783-933, คศ. 240-390) แสดงให้เห็นถึงหลักฐานการอยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่ก่อนการสร้างเมืองศรีเทพ

จากการค้นพบศิลาจารึกที่บ้านวังไผ่ อำเภอวิเชียรบุรี ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความกล่าวถึงประกาศการครองราชย์ ของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงการมีระบบการปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย เช่นกัน (ดูภาคผนวก I.3)

นอกจากนี้ยังพบว่าบริเวณนอกเมืองโบราณสถานศรีเทพด้านทิศเหนือ ห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร มีศาสนสถานขนาดใหญ่ คือ โบราณสถานเขาคลังนอกที่ได้รับอิทธิพลทั้งรูปแบบและแนวความคิดในเรื่องของมณฑลจักรวาลหรือศูนย์กลางจักรวาล ของพุทธศาสนามหายานจากศิลปอินเดียภาคใต้และศิลปชวาภาคกลาง จากประเทศอินโดนีเซีย และพัฒนามาเป็นรูปแบบเฉพาะของตนเอง ลักษณะเด่นเฉพาะของโบราณสถานเขาคลังนอก คือ การย่อเก็จพร้อมจัดทำฐานบัววลัยและมีการประดับส่วนฐานด้วยอาคาร จำลองทรงปราสาท ที่มีการตัดแต่งมาจากศิลาแลงเหนือฐานขึ้นไปเป็นชั้นประทักษิณ และส่วนบน มีซากของฐานอาคารที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 (ดูภาคผนวก I.3) โดยรอบฐานมีเจดีย์บริวารประกอบในลักษณะของการล้อมรอบประจำด้าน ด้านละ 3 ชั้น ขนาดเจดีย์บริวารจะมีขนาดใหญ่ไปหาเล็กลดหลั่นกัน นับเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในรูปแบบของศิลปทวารวดีที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และแสดงแนวความคิดเรื่อง มณฑลจักรวาลตามคติความเชื่อของท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากมณฑลจักรวาลที่พบ ทั้งในอินเดีย อินโดนีเซีย กัมพูชา และเมียนมา

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนเขาถมอรัตน์ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโบราณศรีเทพไปทางทิศตะวันตกราว 15 กิโลเมตร ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ส่วนที่เป็นแกนกลางถ้ำเป็นผนังที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ จำนวนประมาณ 7 องค์ (ดูภาคผนวก I.3) ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปะทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นตัวอย่างของศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติ

ความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน และภูเขาศักดิ์สิทธิ์ แห่งเดียวที่พบในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัฒนธรรมทวารวดี คงเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากอำนาจทางการเมืองของเขมรเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างและภาคกลาง ของประเทศไทยแต่อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 กลับไปเจริญอยู่ในท้องถิ่นอื่น เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทย ที่รู้จักกันในชื่อของทวารวดีอีสาน โดยมีรูปแบบวัฒนธรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะคือ การใช้หลักสีมาในการกำหนดขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกว่า วัฒนธรรมสีมา (SEMA CULTURE) ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี อย่างชัดเจน ในภาพสลักเล่าเรื่องชาดกเนื่องใน พุทธศาสนาบนใบเสมาที่ทำขึ้นจากแผ่นหิน และยังให้อิทธิพลต่อศิลปล้านช้าง ใน สปป. ลาว ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19

b) Justification for Criteria

CRITERIA ii

เมืองโบราณศรีเทพ แสดงให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดั้งเดิมในวัฒนธรรมทวารวดีกับวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 ที่พบหลักฐานที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการเข้ามามีอิทธิพลอย่างถาวรของพุทธศาสนา ทั้งแบบเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองโบราณศรีเทพปรากฏหลักฐานสำคัญ ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง ตั้งแต่ลักษณะการวางผังเมืองที่มีลักษณะเป็นเมืองแฝดหรือเมืองขยาย ที่เดิมมีลักษณะค่อนข้างกลมและขยายออกไปทางทิศตะวันออกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ซึ่งมีความแตกต่างไปจากผังเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี เมืองอื่นๆที่พบในประเทศไทย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายในคู-กำแพงเมืองโบราณศรีเทพ พบประตูเมือง 12 ประตู ซึ่งคูเมืองในแต่ละช่วงจะใช้เป็นที่เก็บกักน้ำไว้ใช้โดยบริเวณด้านหน้าประตูเมืองแต่ละแห่ง จะทำเป็นคันกันน้ำ ลดหลั่นกันลงไปจากด้านทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และปัจจุบันประชาชนยังใช้ประโยชน์จากน้ำที่กักเก็บอยู่ในคูเมืองเพื่อการอุปโภคบริโภค

ที่โบราณสถานเขาคลังนอกพบการประยุกต์เอาอิทธิพลสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอินเดียตอนใต้และศิลปอินโดนีเซีย ให้มีลักษณะเฉพาะเป็นตัวของตัวเองในภูมิภาคที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมอื่นๆ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน มีการก่อสร้างศาสนสถานด้วยศิลาแลงและอิฐ ที่มีรูปแบบซับซ้อน เช่น การทำฐานบัววลัย ระบบยกเก็จ และการประดับปราสาทจำลองที่ฐาน อันเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปทวารวดี ที่ไม่เคยปรากฏในที่ใดมาก่อน ในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถือเป็นตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ ในสมัยทวารวดีที่ดีที่สุดที่เหลือหลักฐานอยู่

นอกจากนี้บนเขาถมอรัตน์ ที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองโบราณศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก พบการดัดแปลงถ้ำเป็นศาสนสถาน ที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์จำนวน 7 องค์ ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นศา

สนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน แห่งเดียวที่พบในประเทศไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แห่ง มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน ทั้งที่จัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีร่วมกัน และทั้งในด้านคติความเชื่อทางศาสนาที่เคารพนับถือพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาท และมหายาน ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16

อีกทั้งที่บริเวณเมืองโบราณศรีเทพยังมีการค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่อง เทคนิคงานช่าง ที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริงโดยไม่มีแผ่นโค้งกันหักด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่างเมืองศรีเทพ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 พัฒนาการของวัฒนธรรมทวารวดี ส่งอิทธิพลให้กับนครรัฐอยุธยา และลพบุรีอย่างกว้างขวางหลังพุทธศตวรรษที่ 16

CRITERIA iii

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นชื่อเรียกตามอาณาจักรทวารวดี ที่ปรากฏชื่ออยู่ในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหียนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบพุทธศาสนาในอินเดีย โดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 ว่าอาณาจักรทวารวดี อยู่ระหว่างดินแดนอีศานปุระ (ในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมา) วัฒนธรรมทวารวดีได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย จากการติดต่อค้าขายในฐานะเมืองท่า เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 9-10 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีการพัฒนาจากชุมชนดั้งเดิมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาเป็นชุมชนเมืองมีระบบกษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง จากหลักฐานศิลาจารึกที่พบ และเข้าสู่วัฒนธรรมทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 อาณาจักรทวารวดีเจริญอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย พบลักษณะของเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดิน เป็นรูปค่อนข้างกลม และสี่เหลี่ยมมุมมน หรือรูปทรงไม่แน่นอนไปตามสภาพที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำมากกว่า 20 เมือง อันเป็นแบบแผนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี แต่มีเพียงเมืองโบราณศรีเทพที่มีลักษณะเป็นเมืองแฝดหรือเมืองขยาย ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ที่สุด โดยพบหลักฐานการอยู่ร่วมกันของการนับถือศาสนาพุทธทั้งเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ที่แสดงออกทางด้านสถาปัตยกรรม ที่มีลักษณะเป็นตัวของตัวเองวัฒนธรรมทวารวดี เริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ 16 และได้ให้อิทธิพลต่อศิลปะในระยะต่อมา เช่น ศิลปะลพบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 18-19 และศิลปะอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้น

c) Statement of Integrity (for all properties)

เมืองโบราณศรีเทพ มีองค์ประกอบโดยรวมที่จะแสดงถึง ความโดดเด่นอันเป็นสากล และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ของคุณลักษณะ คุณสมบัติของมรดกวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยเมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

ภายในเมืองโบราณศรีเทพ ประกอบด้วยเมืองซ้อนเมือง คือ เมืองในมีรูปทรงค่อนข้างกลมและเมืองนอกที่ขยายต่อจากเมืองในไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ที่ยังคงปรากฏหลักฐานความเป็นเมือง คือมีคูเมือง - กำแพง – ประตูเมืองที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ พบโบราณสถานมากกว่า 112 แห่ง ที่สร้างเนื่องในพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ซึ่งปัจจุบันมีโบราณสถานที่ได้รับการขุดแต่งบูรณะแล้วเสร็จ จำนวน 45 แห่ง เช่น โบราณสถานเขาคลังใน ปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้อง นอกจากนี้ยังคงมีโบราณสถานอีกมากกว่า 60 แห่ง ที่รอดำเนินการ

โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณศรีเทพด้านทิศเหนือ เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่สุดของเมืองศรีเทพ และมีสภาพของส่วนฐานที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุดในวัฒนธรรมทวารวดี และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ของการออกแบบแผนผังที่มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีการย่อเก็จและฐานบัวลัย ที่มีปราสาทจำลองประดับ แสดงถึงความเป็นมณฑลจักรวาล ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งบูรณะ เรียบร้อยแล้ว

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร ด้วยลักษณะของเขาถมอรัตน์ มีลักษณะเป็นเขาโดดที่รายรอบไปด้วยที่ราบเชิงเขา จึงทำให้เขาถมอรัตน์มีความโดดเด่น และมีอัตลักษณ์ของตัวเอง และน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของขุนเขาศักดิ์สิทธิ์ หรือมีความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของเมืองศรีเทพ

ถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนยอดเขาถมอรัตน์ ซึ่งเป็นถ้ำตามธรรมชาติที่มีคุณสมบัติทางธรณีวิทยา เป็นหินปูนและหินไรโอไลท์ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 584 เมตร เป็นถ้ำเพียงคูหาเดียว หันหน้าไปทางทิศเหนือพบร่องรอยการดัดแปลงโดยบริเวณเกือบกึ่งกลางถ้ำ เป็นแท่งหินคล้ายเสาขนาดใหญ่ ส่วนนี้เองที่มีประติมากรรมจำหลักเนื่องในศาสนาพุทธมหายาน ประกอบด้วยพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ ธรรมจักร และ สถูปขนาดเล็ก และภาพสลักที่ งานประติมากรรมยังปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่มีทั้งหมด 3 กลุ่ม 7 องค์ จัดเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำในวัฒนธรรมทวารวดี เนื่องในพุทธศาสนามหายานแห่งเดียวในประเทศไทย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบร่องรอยของความพยายามที่จะตัดเอาชิ้นส่วนของภาพสลัก ปรากฏให้เห็นอยู่

ทางเดินขึ้นเขาถมอรัตน์ ไปยังบริเวณถ้ำเขาถมอรัตน์ปัจจุบันลักษณะทางเดินยังเป็นทางเดินธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้เดินยังคงสภาพความครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งสภาพทางขึ้นและสภาพในบริเวณถ้ำ

โบราณสถานทั้ง 3 แห่งได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 และกฎกระทรวงไว้ใช้บังคับผังเมืองรวม จังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มาปกป้องคุ้มครอง พื้นที่กันชนโดยรอบโบราณสถานทั้ง 3 แห่งอีกด้วย

d) Statement of authenticity for properties nominated under criteria (i) to (vi)

มรดกวัฒนธรรมของเมืองโบราณศรีเทพทั้ง 3 แหล่ง คือ เมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ มีความเป็นของแท้และดั้งเดิม ทั้งโดยสภาพความเป็นเมืองโบราณที่มีคูเมือง กำแพงเมือง ประตูเมืองและโบราณสถานทั้งในเมืองและนอกเมือง ได้รับการอนุรักษ์ตามขั้นตอนที่ยังคงสภาพความเป็นเมืองซ้อนเมืองไว้ได้จนถึงปัจจุบัน และประชาชนยังใช้น้ำที่เก็บกักไว้ในคูเมืองเป็นแหล่งอุปโภคบริโภคจนทุกวันนี้ ประชาชนบ้านบึงนาจานที่อาศัยอยู่นอกเมือง ด้านทิศตะวันตกยังคงเข้ามากราบไหว้ศาลเจ้าพ่อศรีเทพที่ก่อสร้างไว้ภายในเมือง อยู่ตลอดเวลารวมทั้งการจัดงานประจำปีในช่วงระยะเวลาเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ด้วย

โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองศรีเทพด้านทิศเหนือห่างออกมาประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของแผนผังที่เป็นมณฑลจักรวาล รูปแบบเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวาร ยังอยู่ในตำแหน่งดั้งเดิม ที่เหลือหลักฐานเพียงแห่งเดียวในวัฒนธรรมทวารวดี รวมทั้งวัสดุในการสร้างโบราณสถานทั้งศิลาแลงและอิฐ ยังคงเป็นของดั้งเดิมทั้งหมด ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านสระปรือ โดยรอบโบราณสถานเขาคลังนอกจะประกอบพิธีเวียนเทียนรอบโบราณสถาน

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ยังอยู่ในสภาพเดิมมากที่สุด ไม่มีการรบกวนในการใช้พื้นที่จากภายนอก ถึงแม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ หรือการเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติไปบ้าง แต่ภาพสลักบนผนังถ้ำยังปรากฏรูปแบบลักษณะของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ และองค์ประกอบอื่นๆ ปรากฏให้เห็นอยู่อย่างชัดเจน ประชาชนที่อยู่อาศัยโดยรอบโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ได้ร่วมกันจัดประเพณีเดินขึ้นเขาเพื่อไปสักการะพระพุทธรูปที่สลักอยู่ภายในถ้ำเขาถมอรัตน์ ในความเชื่อว่า ที่นี้คือศาสนสถานที่สำคัญ อยู่เป็นประจำในเดือนมีนาคมของทุกปี พื้นที่ตั้งโดยรวมของแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แหล่ง เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งพื้นที่ป่าไม้ ที่มีการกำหนดขอบเขตกันอย่างชัดเจนระหว่างเขตโบราณสถานและพื้นที่ที่ประชาชนใช้ในการอยู่อาศัยและประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรมเพียงเล็กน้อย

e) Requirements for protection and management

แหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ทั้ง 3 แหล่ง ได้รับการปกป้องคุ้มครองภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ซึ่งรับผิดชอบโดย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม นอกจากนั้นเขตกันชนยังได้รับการปกป้องคุ้มครอง โดยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 การปกป้องคุ้มครองจะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ โดยในระดับแรก กรมศิลปากรโดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบโดยตรง และในเขตกันชนมีกรมป่าไม้และเจ้าหน้าที่ใน

พื้นที่ที่รับผิดชอบเป็นผู้ดูแลร่วมกัน ในระดับสุดท้ายจะมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบพื้นที่ และอำเภอศรีเทพ เป็นผู้รับผิดชอบในการปกป้องคุ้มครอง

การบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพ มีอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงทั้ง 3 แหล่ง ซึ่งจะประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่รับผิดชอบพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับแหล่งวัฒนธรรมแต่ละแหล่ง โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นหน่วยงานที่ให้คำแนะนำ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เบื้องต้น ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นกับแหล่งและความร่วมใจในการปฏิบัติงาน ทั้งในรูปแบบของกรรมการในพื้นที่ กรรมการระดับจังหวัด และกรรมการระดับชาติ

ในระยะยาวอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้จัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์ และการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในพื้นที่เรียบร้อยแล้ว โดยแผนดังกล่าวจะครอบคลุมทั้งเรื่อง การอนุรักษ์ การปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม แผนบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว การจัดทำแผนชุมชนด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นในด้านการอนุรักษ์ เป็นต้น

ชื่อที่อยู่ ติดต่อ หน่วยงานผู้ดูแล (Name and contact information of official local institution/agency)

หน่วยงานผู้ดูแล : กรมศิลปากร

ที่อยู่ : ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200

โทรศัพท์ : +66 2221 7811, +66 2623-6450

โทรสาร : +66 2221-1812

E-mail : fad_whc@finearts.go.th, manager-finears@hotmail.com

Web address: www.virtualhistoricalpark.finearts.go.th/sithep

1. ที่ตั้งและขอบเขตของแหล่งวัฒนธรรม (Identification of the Property)

1.a ประเทศ (Country)

ประเทศไทย

1.b จังหวัด ภูมิภาค (State, Province or Region)

จังหวัดเพชรบูรณ์

1.c ชื่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม (Name of Property)

เมืองโบราณศรีเทพ

1.d ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม (Geographical coordinates to the nearest second)

แหล่งมรดกวัฒนธรรมชุดนี้ประกอบไปด้วย แหล่งมรดกที่เกี่ยวข้องจำนวน 3 แหล่ง ได้แก่

- เมืองโบราณศรีเทพ ที่มีผังเมืองของเมืองใน และ เมืองนอก ต่อเนื่องกัน
- โบราณสถานเขาคลังนอก
- เขาถมอรัตน์

Id no.	Name of the component part	Region(s) /District(s)	Coordinates of the Central Point		Area of Nominated component of the Property (ha)	Area of the Buffer Zone (ha)	Map No.
			Latitude	Longtitude			
001	เมืองโบราณศรีเทพ	อ.ศรีเทพ	N 15°27’56.94”	E 101°09’04.01”	474.008 ha (2,962 ไร่ 2 งาน 27 ตรว.)	2,775.452 (18,370 ไร่ 3 งาน 86 ตรว.)	Figure1-4
002	เขาคลังนอก	อ.ศรีเทพ	N 15°29’12.63”	E 101°08’40.10”	10.144 ha (63 ไร่ 1 งาน 60 ตรว.)		
003	เขาถมอรัตน์	อ.ศรีเทพ	N 15°29’38.63”	E 100°59’20.73”	382.319 (2,389 ไร่ 1 งาน 100 ตรว.)	1,048.696 (6,554 ไร่ 1 งาน 41 ตรว.)	Figure1-6
Total area (in hectares)					866.471 ha	3,824.148 ha	

1.e แผนที่ แผนผัง แสดงพื้นที่หลักและพื้นที่กันชน (Maps and plans, showing the boundaries of the nominated property and buffer zone)

ตารางแสดงแผนที่ แผนผังพื้นที่หลักและพื้นที่กันชน			
No.	**Name**	**Scale – original maps**	**Date**
001	แผนที่ประเทศไทย แสดงจังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ตั้งแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ	1:5,000,000	Sep. 2020
002	แผนที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน เมืองโบราณศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์	1:100,000	Sep. 2020
003	แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ และเขาคลังนอก (Topography)	1:30,000	Sep. 2020
004	แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ และเขาคลังนอก (Orthophoto)	1:30,000	Sep. 2020
005	แผนที่เขาถมอรัตน์ (Topography)	1:25,000	Sep. 2020
006	แผนที่เขาถมอรัตน์ (Orthophoto)	1:25,000	Sep. 2020

Figure 1-1 แผนที่ประเทศไทยแสดงจังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ตั้งแหล่งมรดกวัฒนธรรม

Figure 1-2 แผนที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน เมืองโบราณศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์

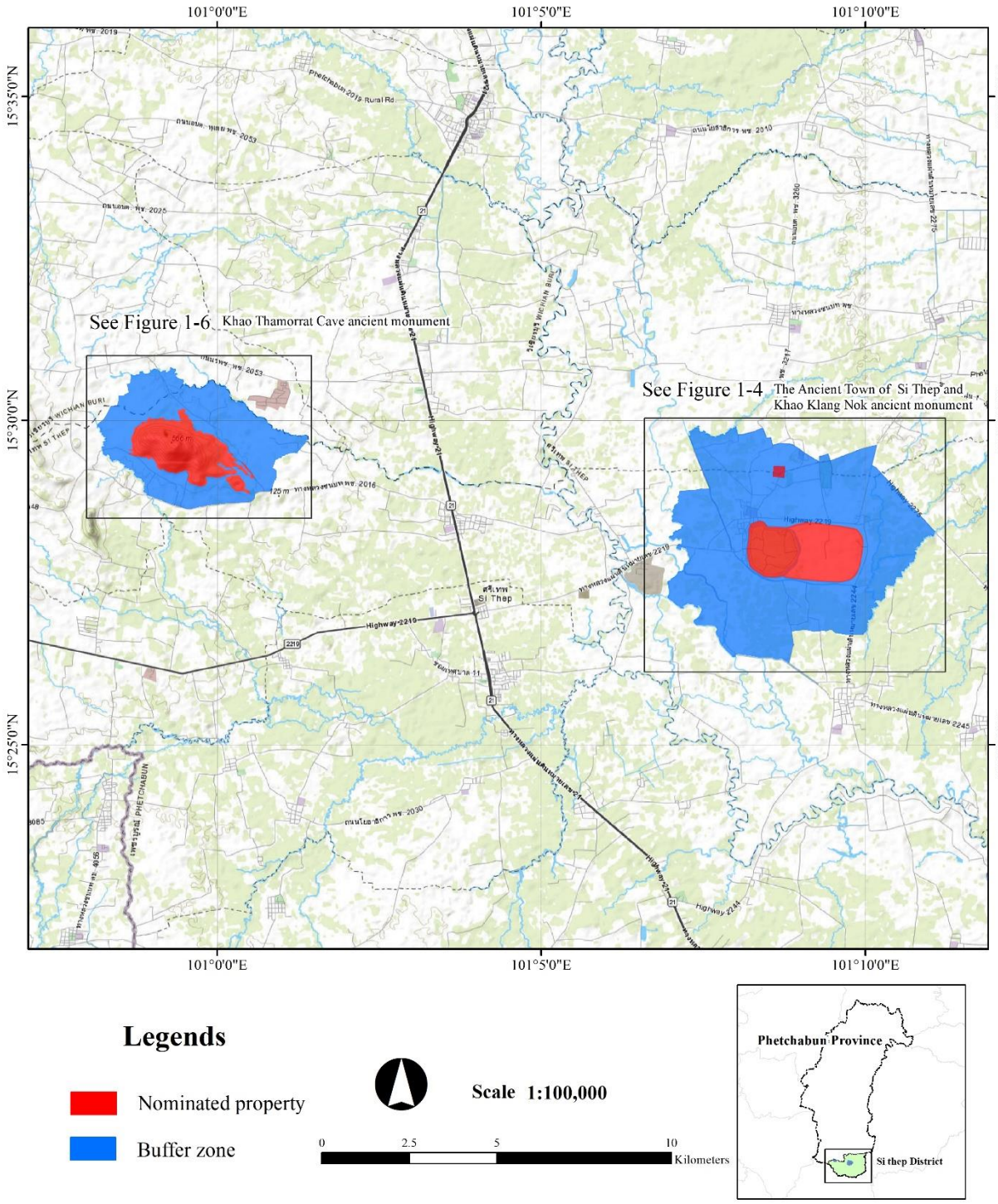

Figure 1-3 แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ และเขาคลังนอก (Topography)

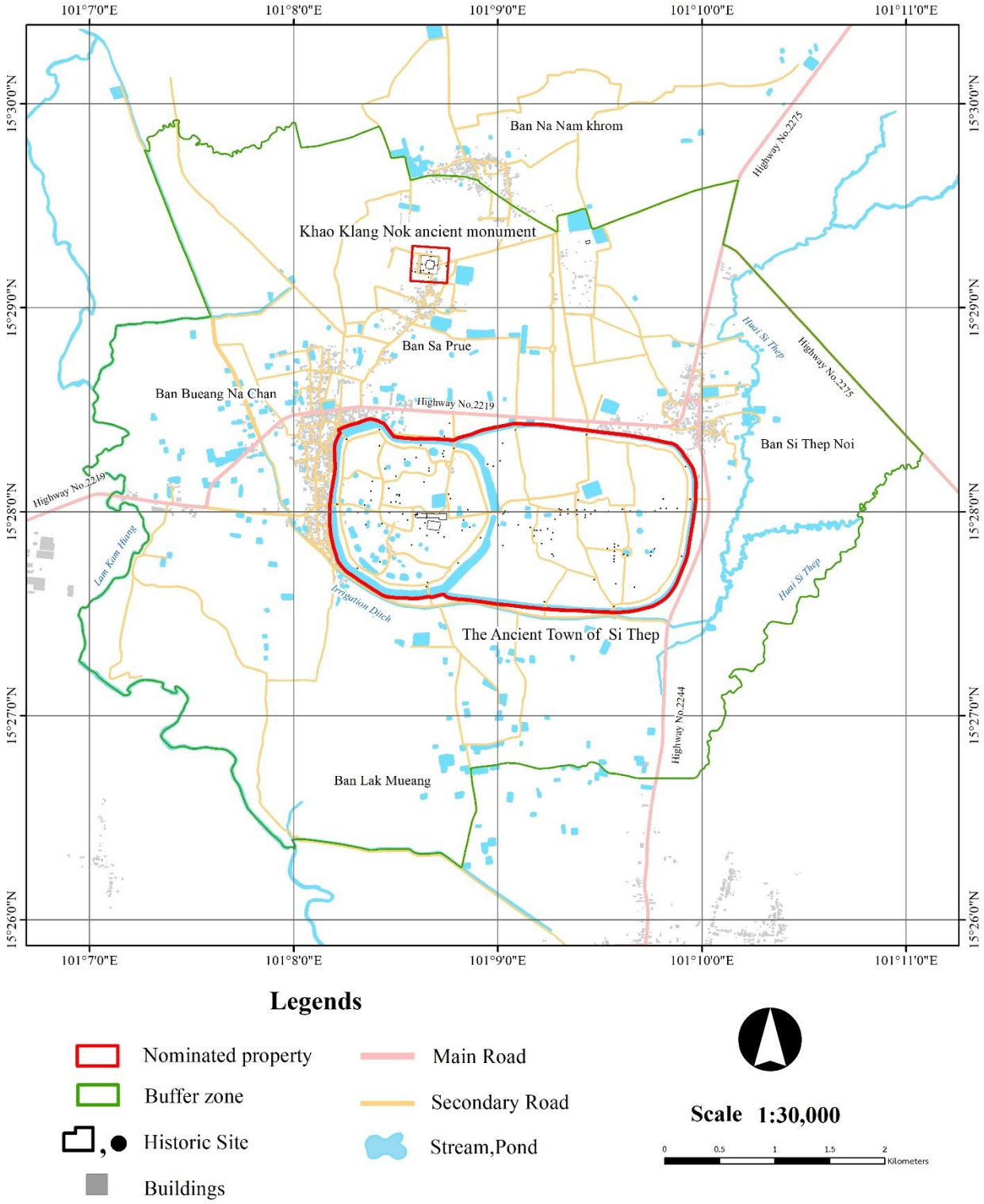

Figure 1-4 แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ และเขาคลังนอก (Orthophoto)

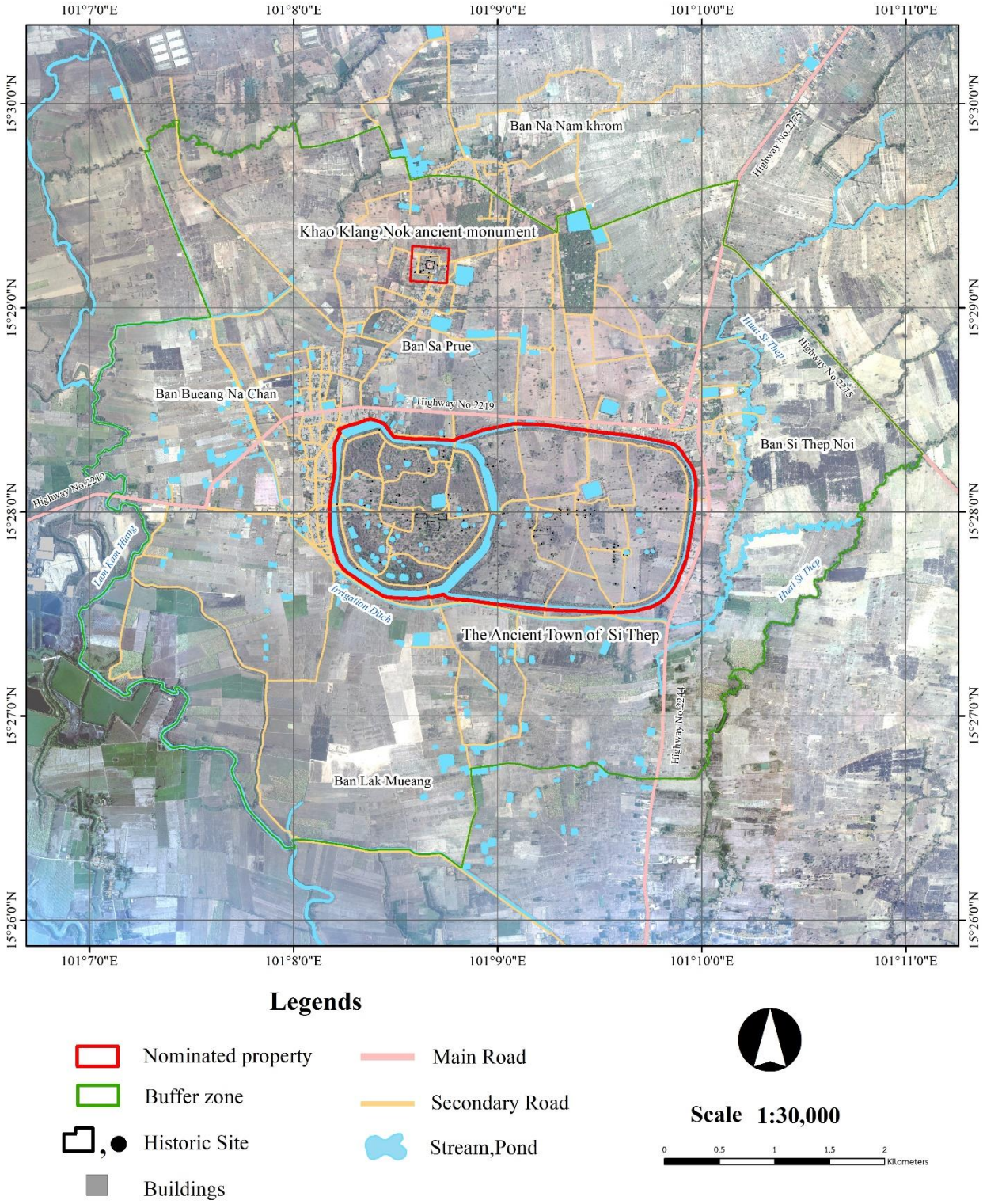

Figure 1-5 แผนที่เขาถมอรัตน์ (Topography)

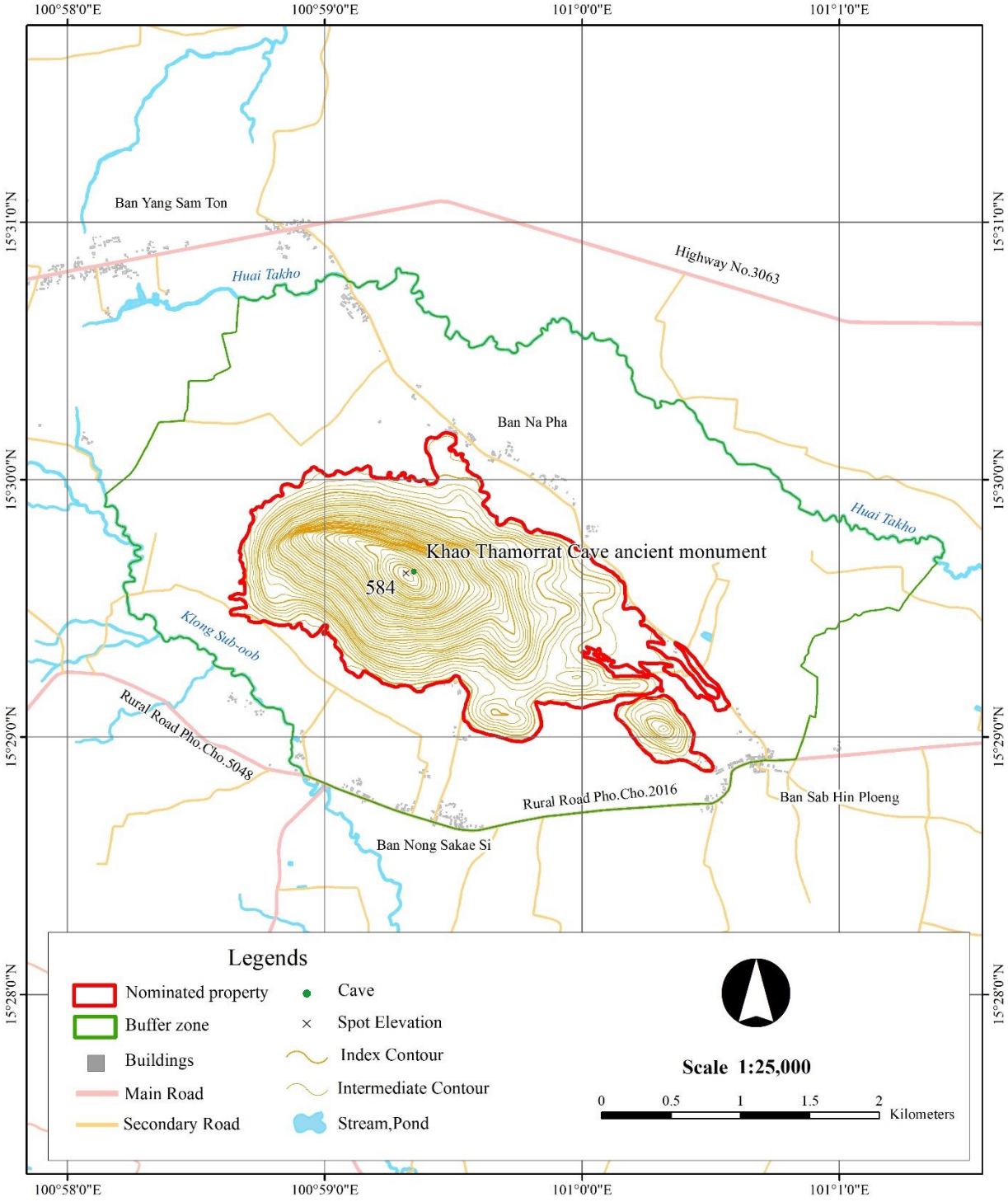
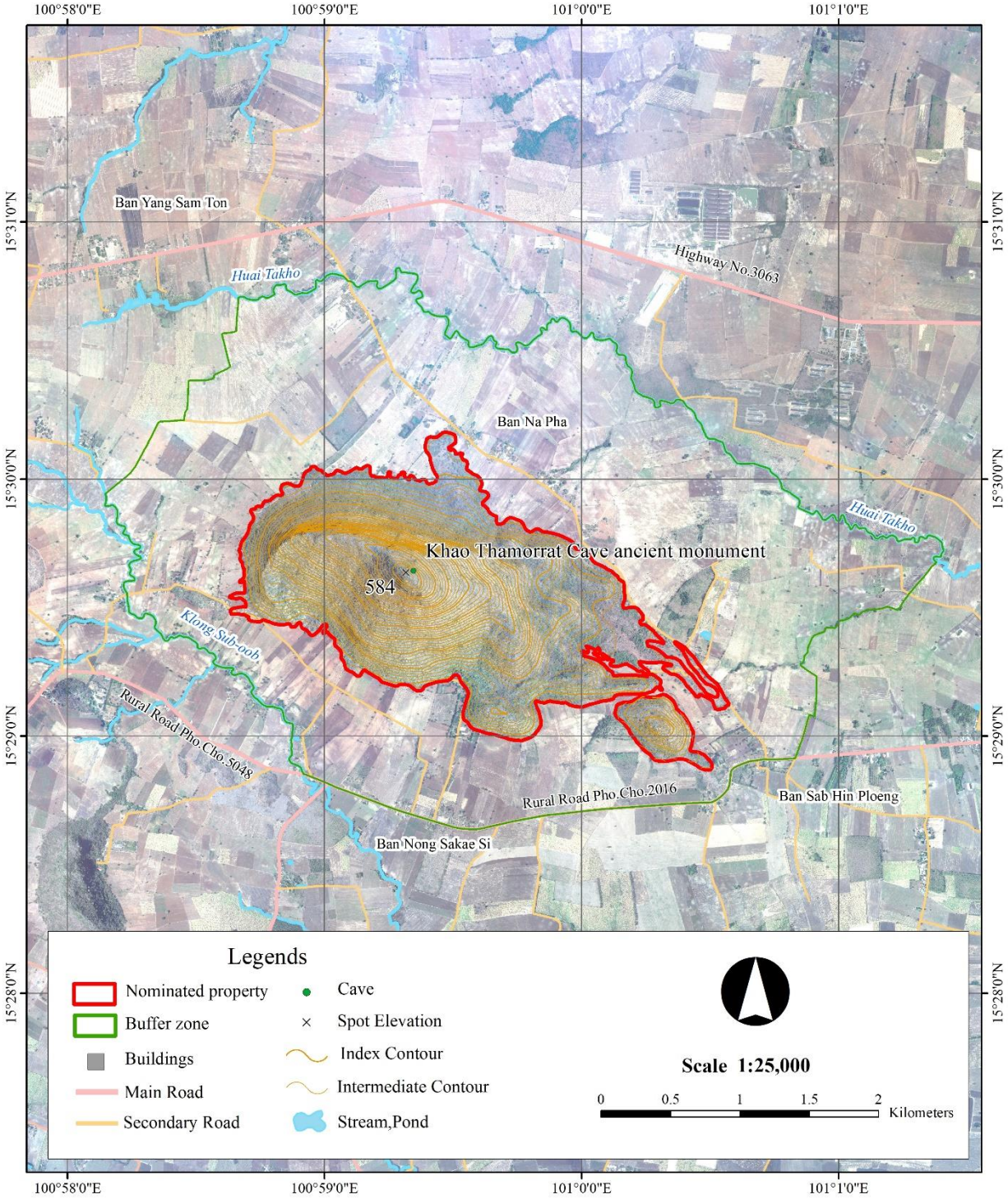

Figure 1-6 แผนที่เขาถมอรัตน์ (Orthophoto)

1.f พื้นที่ในการนำเสนอขึ้นทะเบียน (Area of nominated property (ha.) and proposed buffer zone (ha.))

ตารางที่ พื้นที่นำเสนอขึ้นทะเบียน				
ลำดับที่	**รายชื่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม**	**สถานที่ตั้ง**	**พื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรม**	**พื้นที่กันชน**
001	เมืองโบราณศรีเทพ	อ.ศรีเทพ	474.008 ha	2,775.452 ha
002	โบราณสถานเขาคลังนอก	อ.ศรีเทพ	10.144 ha	
003	โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์	อ.ศรีเทพ	382.319 ha	1,048.696 ha

การกำหนดพื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมและพื้นที่กันชน

- เมืองโบราณศรีเทพ กำหนดพื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมตามที่กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ไว้ประมาณ 474.008 เฮกเตอร์ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม 2506 โดยขอบเขตของพื้นที่อยู่นอกแนวคูเมืองศรีเทพทั้ง 4 ด้าน เริ่มต้นจากมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือในเขตบ้านบึงนาจาน ไปทางทิศตะวันออกยาว 3,200 เมตร อยู่ในเขตบ้านศรีเทพน้อย และวกลงด้านทิศใต้ยาว 1,800 เมตร และวกกลับไปทางด้านทิศตะวันตกยาว 3,200 เมตร อยู่ในเขตบ้านหลักเมือง และวกกลับไปทางด้านทิศเหนือยาว 1,800 เมตร บรรจบกับจุดแรก

- โบราณสถานเขาคลังนอก กำหนดพื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมตามที่กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ไว้ประมาณ 2.256 เฮกเตอร์ และเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่โบราณสถานสำคัญ ที่แสดงความเป็นมณฑลจักรวาลทางศาสนา ที่ประกอบไปด้วยเจดีย์ด้านละ 3 องค์ จึงได้กำหนดขอบเขตของโบราณสถานเพิ่มเติมอีกรวมเป็น 10.144 เฮกเตอร์ ซึ่งในพื้นที่ที่ได้ขยายออกไป ได้จัดทำประชาพิจารณ์ร่วมกับชาวบ้านสระปรือ ซึ่งได้ให้ความเห็นชอบในแนวเขตที่เพิ่มเติมเรียบร้อยแล้ว และได้เข้าสู่ขั้นตอนการเวนคืนที่ดินต่อไป โดยพื้นที่ของแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้งหมดจะตั้งอยู่ในเขตบ้านสระปรือ

พื้นที่กันชนของเมืองโบราณศรีเทพและโบราณสถานเขาคลังนอก เนื่องจากแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง อยู่ใกล้กัน ฉะนั้นเพื่อความสะดวกในการกำหนดพื้นที่กันชน และสามารถควบคุมดูแลรักษาพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง จึงกำหนดพื้นที่กันชนให้ครอบคลุมแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง รวมพื้นที่ 2,775.452 เฮกเตอร์ โดยเริ่มจากลำน้ำเหียงทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพไปจนจดถนนเลียบคลองชลประทานและลำห้วยบ้าทาง ทิศเหนือ ลัดเลาะไปตามถนนภายในหมู่บ้านนาน้ำโครม ที่อยู่ทางทิศเหนือของโบราณสถานเขาคลังนอก จนจดทางหลวงชนบทหมายเลข พช.2275 ทางทิศตะวันออก และใช้ลำห้วยโกรกผี เป็นแนวเขตกันชนตลอดด้านทิศใต้ในเขตบ้านศรีเทพน้อย และแยกจากแนวลำห้วยโกรกผีไปทางทิศตะวันตก จากหมุดเขตโฉนดที่ดิน ที่ 4455 ถึง

หมุดเขตโฉนดที่ดิน ที่ 4395 และถนนเลียบคลองชลประทานไปจนจดลำน้ำเหียงในเขตบ้านหลักเมืองทางทิศตะวันตก

- โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ กำหนดพื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมตามขอบเขตพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติเขาถมอรัตน์ ในความรับผิดชอบของกรมป่าไม้ 382.319 เฮกเตอร์ โดยขอบเขตของแหล่งจะลัดเลาะไปตามเชิงเขาทั้งหมดโดยรอบ พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขต ตำบลโคกสะอาด

พื้นที่กันชนของโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ กำหนดตามสภาพภูมิประเทศโดยด้านทิศเหนือเริ่มจาก ลำห้วยตะคร้อ ไหลไปทางทิศตะวันออก จดโฉนดที่ดิน 38284 วกลงไปทางทิศใต้จดโฉนดที่ดิน 34497 และทางหลวงชนบท หมายเลข พช.2016 ที่สร้างผ่านด้านทิศใต้ของเขาถมอรัตน์จนถึง คลองซับโอบ ที่ลัดเลาะจากทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือ ในด้านทิศตะวันตกของเขาถมอรัตน์ โดยเริ่มต้นจาก หลักหมุดเขตโฉนดที่ดินหมายเลข 4486/13 จนไปจดหลักหมุดเขตโฉนดที่ดินหมายเลข 1214/50 ที่อยู่ติดกับลำห้วยตะคล้องพื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร ของตำบลโคกสะอาด

2. ลักษณะของแหล่งมรดกโลก (Description)

2.a การอธิบายถึงแหล่ง (Description of Property)

การอธิบายถึงแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ จะนำเสนอภาพรวมของแหล่งมรดกวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพ อ.ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์ และจะอธิบายแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่จะนำเสนอขึ้นบัญชีมรดกโลกแต่ละแหล่งในตอนท้าย

2.a.1 ภาพรวมของเมืองศรีเทพ (Overview of the Ancient Town Of Si Thep)

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอศรีเทพ ที่ตั้งอยู่ตอนล่างสุดของจังหวัดเพชรบูรณ์ ติดต่อกับเขตจังหวัดลพบุรีของภาคกลางพบหลักฐานทางโบราณคดี ที่สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ในแถบลุ่มน้ำป่าสัก ที่แสดงถึงพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของคนอย่างชัดเจนในช่วงสังคมเกษตรกรรม (VILLAGE FARMING SOCIETY) ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อก่อนจะเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ (PROTO HISTORY) แหล่งโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่ เป็นแหล่งฝังศพ (BURIAL SITE) สามารถกำหนดอายุได้ประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง แหล่งโบราณคดีบ้านลำนารายณ์ และแหล่งโบราณคดีบ้านปึกหวาย เป็นต้น จนกระทั้งพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง ที่มีความมั่นคงอย่างชัดเจน คือเมืองโบราณศรีเทพ ซึ่งถือว่าเป็นเมืองโบราณในยุคต้นของสมัยประวัติศาสตร์ ที่มีขนาดใหญ่และเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย ในวัฒนธรรมทวารวดี ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 -16

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในพื้นที่สภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการ ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ดูภาคผนวก I.2) จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ จนพัฒนาตนเองด้วยการติดต่อกับสังคมภายนอกรับวัฒนธรรมทางศาสนาจากอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 – 11 เรียนรู้ในการขุดคูน้ำคันดินทำเป็นคูเมือง – กำแพงเมือง และพัฒนามาอย่างต่อเนื่องโดยพบหลักฐานว่ามีการรับศาสนาพราหมณ์ และพุทธ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 -12 เช่น รูปเคารพ พระพุทธรูป พระนารายณ์ และศาสนสถาน อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี ที่ปรากฏหลักฐานจากบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหี้ยนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบศาสนาในอินเดียโดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 กล่าวถึง อาณาจักร “โถโลโปติ” ที่ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” ว่าอยู่ระหว่างอาณาจักรศรีเกษตร (สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา Myanmar) และอาณาจักรอิสานปุระ (ราชอาณาจักรกัมพูชา Cambodia)

เมืองโบราณศรีเทพแห่งนี้ มีแผนผังเมืองที่มีการขยายเมือง 2 ชั้น ผังเมืองเดิมเป็นรูปเกือบเป็นวงกลมเรียกว่า เมืองใน ต่อมาได้ขยายออกมาอีกชั้นหนึ่งเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เรียกว่า เมืองนอก เมืองโบราณ ศรีเทพ นับเป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี ที่มีผังเมืองเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ไม่เหมือนเมืองในสมัยเดียวกันในประเทศไทย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ยังคงความครบถ้วนสมบูรณ์ของเมืองโบราณ มี

การค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่องเทคนิคงานช่างที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นโค้งด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่น ๆ ในระยะเวลาเดียวกัน ฉะนั้นจึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่างเมืองศรีเทพมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14

นอกจากนี้ยังพบว่าบริเวณนอกเมืองโบราณสถานศรีเทพด้านทิศเหนือ มีศาสนสถานขนาดใหญ่ คือ โบราณสถานเขาคลังนอกที่ได้รับอิทธิพลทั้งรูปแบบและแนวความคิดในเรื่องของมณฑลจักรวาลหรือศูนย์กลางจักรวาล จากวัฒนธรรมอินเดียมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 นับเป็นโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่ที่สุดและแสดงแนวความคิดเรื่อง มณฑลจักรวาลตามคติความเชื่อของท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากมณฑลจักรวาลที่พบ ทั้งในอินเดีย อินโดนีเซีย และเขมร

ศาสนสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนเขาถมอรัตน์ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโบราณศรีเทพไปทางทิศตะวันตกราว 15 กิโลเมตร ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ส่วนที่เป็นผนังของแกนกลางถ้ำเป็นที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ จำนวนประมาณ 7 องค์ ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปะทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นตัวอย่างของศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน แห่งเดียวในประเทศไทย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัฒนธรรมทวารวดี คงเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากอำนาจทางการเมืองของเขมรเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างและภาคกลาง ของประเทศไทยแต่อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 กลับไปเจริญอยู่ในท้องถิ่นอื่น เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ที่รู้จักกันในชื่อของทวารวดีอีสาน โดยมีรูปแบบวัฒนธรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะ คือ การใช้หลักสีมาในการกำหนดขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกว่า วัฒนธรรมสีมา (SEMA CULTURE) ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี อย่างชัดเจน ในภาพสลักเล่าเรื่องชาดกเนื่องในพุทธศาสนาบนใบเสมาที่ทำขึ้นจากแผ่นหิน และยังให้อิทธิพลต่อศิลปะล้านช้าง ใน สปป. ลาว ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19

2.a.2 แหล่งมรดกวัฒนธรรม (Site Description)

เมืองโบราณศรีเทพประกอบไปด้วยแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่จะนำเสนอขึ้นบัญชีมรดกโลก จำนวน 3 แหล่ง คือ

- เมืองโบราณศรีเทพ ประกอบด้วยเมือง 2 เมือง คือ เมืองนอกและเมืองใน
- โบราณสถานเขาคลังนอก
- โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

1. เมืองโบราณศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญมากที่สุดเมืองหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดี อายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ที่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมแรกสุดของการพัฒนาชุมชน จากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ผู้คนยังอยู่อาศัย ตามพื้นที่ราบ ริมฝั่งแม่น้ำป่าสักและลำน้ำเหียงประกอบอาชีพด้านการเกษตรกรรมและการล่าสัตว์มากว่า 2,000 ปี จนกระทั้งได้มีการติดต่อจากชุมชนภายนอกที่นำเอาคติความเชื่อทางศาสนาและความก้าวหน้าในเทคโนโลยีเข้ามา จนคนในชุมชนยอมรับและพัฒนามาเป็นการสร้างเมืองโบราณศรีเทพ ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ อีกทั้งยอมรับในคติความเชื่อทางศาสนา ทั้งพุทธศาสนา แบบเถรวาทมหายาน และศาสนาฮินดู จากวัฒนธรรมอินเดีย ที่ยังปรากฏหลักฐานทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม และประติมากรรม

รูปแบบและผังเมือง

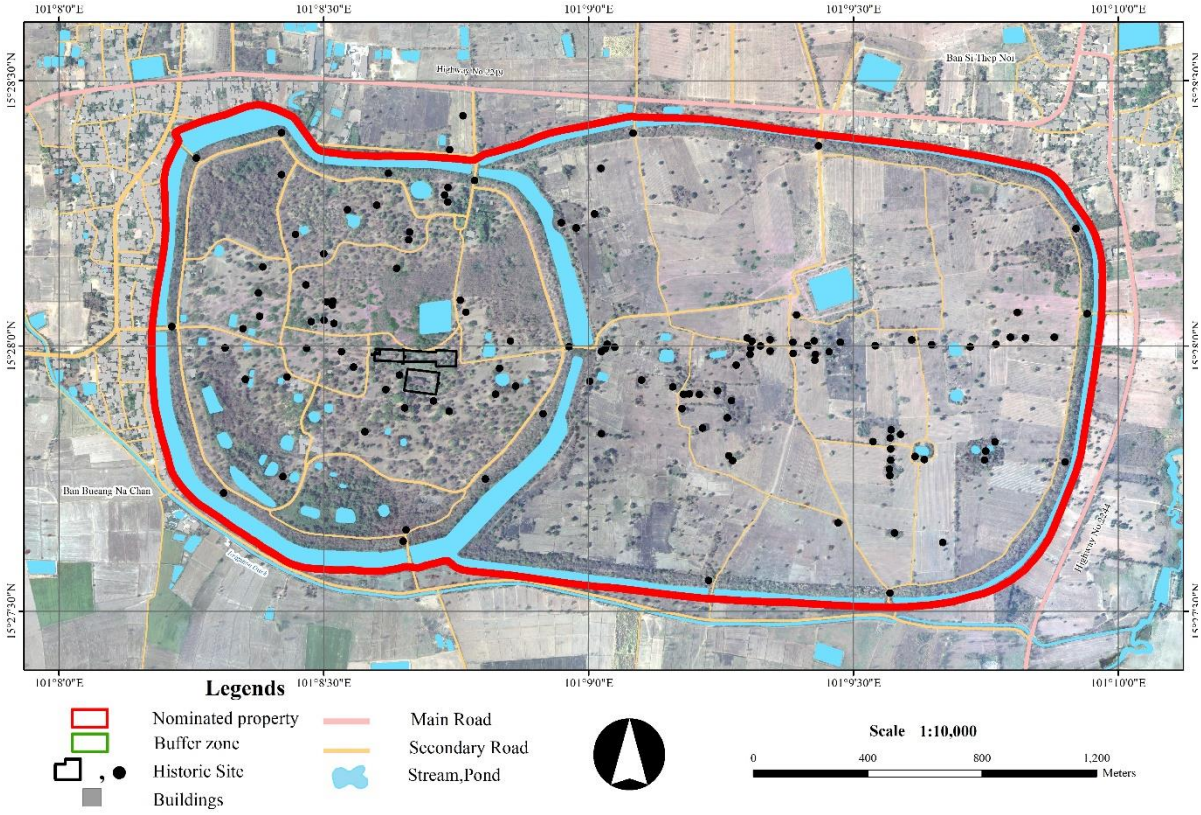
เมืองโบราณศรีเทพมีรูปแบบการวางผังเมืองที่เป็นเอกลักษณ์ ไม่เหมือนเมืองโบราณอื่นๆที่พบในสมัยทวารวดี ซึ่งมีลักษณะเป็นเมืองเดี่ยว เมืองโบราณศรีเทพมีลักษระเป็นเมืองแฝด มีการขยายเมือง จากเดิมซึ่งมีลักษณะรูปเกือบวงกลม ต่อมามีการขยายเมืองไปทางทิศตะวันออกเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีการใช้คูเมืองร่วมกันในด้านที่ประชิดติดกัน ซึ่งเป็นอัตลักษณ์พิเศษของเมืองโบราณศรีเทพที่ พบลักษณะการวางผังเมืองแบบนี้เป็นแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศไทย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงวัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญรุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 12 – 16

รูปแบบของผังเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบที่ไม่เป็นทรงเรขาคณิต จัดเป็นลักษณะเฉพาะของเมืองในสมัยทวารวดีที่พบอยู่โดยทั่วไป จากหลักฐานทางโบราณคดีมีการค้นพบเมืองโบราณและแหล่งโบราณคดีที่จัดอยู่ในสมัยทวารวดี ประมาณ 106 แหล่ง[1] และประมาณ 70 แหล่ง อยู่ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางตามลำน้ำเจ้าพระยาและภาคตะวันออก ส่วนที่เหลือ อยู่ในภาคอีสานประมาณ 30 แหล่ง นอกเหนือจากนั้นอยู่ในเขตภาคเหนือจำนวน 1 – 2 เมือง เมืองโบราณส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำสำคัญ มักอยู่ในเขตที่มีการติดต่อกับชุมชนอื่นได้สะดวก จากบริเวณเมืองท่าใกล้ชายฝั่งทะเล หรือตามเส้นทางการค้าในสมัยโบราณ

เมืองโบราณในสมัยทวารวดีมีรูปแบบเฉพาะ คือ มีแผนผังที่ยังไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิต มีทั้งที่เป็นรูปวงกลม วงรี และเกือบเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภูมิประเทศและการวางตัวของเมืองตามลำแม่น้ำ ตัวเมืองด้านหนึ่งมักตั้งอยู่กับลำน้ำ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ โดยทั่วไปมีเพียงชั้นเดียว ทั้งนี้คงเพื่อประโยชน์ในการป้องกันอุทกภัย การสาธารณูปโภค และอาจรวมถึงการป้องกันศัตรูด้วยได้ ไม่พบหลักฐานสิ่งก่อสร้างที่เป็นที่อยู่อาศัย เนื่องจากหลักฐานที่เหลืออยู่ทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นฐานเจดีย์ หรือฐานอาคารขนาดเล็กก่อด้วยอิฐ

[1] ข้อมูลใหม่ ดูใน กรมศิลปากร, **คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.2541), ภาคผนวก 2, หน้า 117-120.

และศิลาแลง พบทั้งภายในและนอกเขตกำแพงเมือง แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณนั้นอยู่กระจายกันออกไปไม่ได้อยู่อาศัยเฉพาะภายในเขตกำแพงเมือง

รูปที่ 2-1 แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพนี้มีแผนผังเมืองที่มีการขยายเมือง 2 ชั้น ผังเมืองเดิมเป็นรูปเกือบเป็นวงกลม เรียกว่า ***เมืองใน*** ต่อมาได้ขยายออกมาอีกชั้นหนึ่งเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เรียกว่า ***เมืองนอก*** การตั้งบ้านเรือนของชุมชนกระจายออกไปจากรัศมีของตัวเมือง หลักฐานซากเจดีย์ในสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตเมืองใน โดยมีศาสนสถานขนาดใหญ่อยู่กลางเมือง ได้แก่ เขาคลังใน ส่วนศาสนสถานอื่น ๆ จะมีขนาดเล็กกระจายอยู่ทั่ว ซึ่งหลักฐานโบราณสถานในเมืองส่วนใหญ่น่าจะเป็นพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท และศาสนฮินดู ร่วมอยู่ด้วย เพราะได้พบพระพุทธรูปและธรรมจักร รวมทั้งประติมากรรมในศาสนฮินดู ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 ร่วมอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังพบว่า นอกเมืองด้านทิศเหนือห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร มีศาสนสถานขนาดใหญ่ คือ โบราณสถานเขาคลังนอก ที่เป็นสัญลักษณ์ของมณฑลจักรวาลในพุทธศาสนาแบบมหายาน และมีศาสนสถานขนาดเล็กตั้งอยู่โดยรอบอีกเป็นจำนวนมาก ด้านทิศตะวันตกของเมืองโบราณศรีเทพและโบราณสถานเขาคลังนอกห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ซึ่งพบหลักฐานเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ฝ่ายมหายาน ทำให้เชื่อได้ว่า บริเวณนอกเมืองด้านทิศเหนือทิศตะวันตกเป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งที่

มีโบราณสถานเขาคลังนอกและโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์เป็นศูนย์กลางชุมชน และอาจจะเป็นชุมชนฝ่ายมหายานที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับเมืองศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพประกอบด้วยเมือง 2 เมือง สร้างติดต่อกันตั้งอยู่ในเขตตำบลศรีเทพ คือ

- เมืองใน ลักษณะผังเมืองค่อนข้างกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1,230 เมตร มีพื้นที่ 1,160 ไร่ 1 งาน 56 ตารางวา (185.660 ha) มีคูเมืองกว้างประมาณ 40 เมตร และคันดินกำแพงเมืองกว้างประมาณ 20 เมตร สูง 6 เมตร ล้อมรอบ มีช่องทางเข้าออกที่เป็นประตูเมือง 6 ช่องทาง คือ ประตูแสนงอน ประตูน้ำ ประตูท่าเพนียด ประตูหนองบอน ประตูศรีเทพ และประตูหนองกรด ภายในเมืองมีโบราณสถานที่สำคัญ 3 แห่ง คือ โบราณสถานเขาคลังใน ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง โบราณสถานขนาดเล็ก 45 แห่ง และสระน้ำขนาดต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วไปประมาณ 70 แห่ง โดยแบ่งออกเป็น 2 วัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 และวัฒนธรรมเขมร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 – 18

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี ภายในบริเวณเมืองใน โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร ได้พบหลักฐานทางโบราณคดี ที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยของชุมชนที่มีมาก่อนการสร้างเมืองโบราณศรีเทพ โดยได้พบหลักฐานการฝังศพในชั้นดินที่ลึกลงไป จากชั้นดินที่มีการก่อสร้างโบราณสถาน โดยชุมชนนี้รู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ รู้จักการทำภาชนะดินเผา ลักษณะเป็นหม้อก้นกลมลายขูดขีด และลายเชือกทาบ ภาชนะดินเผาทรงพาน เคลือบน้ำดินข้น เครื่องมือหิน เช่น ขวานหินขัด และน่าจะรู้จักการทอผ้า เพราะพบแวดินเผา มีการใช้เครื่องประดับทั้งลูกปัดดินเผาและลูกปัดหิน ที่ทำจากหิน คาเนเลียนและหินอาเกด รวมทั้งเครื่องมือเหล็กและสำริด จากหลักฐานดังกล่าวแล้วสามารถกำหนดอายุเบื้องต้นได้ว่าน่าจะอยู่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย มีอายุราว 2,000 ปีมาแล้ว

ต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับชุมชนภายนอกมากยิ่งขึ้นและยอมรับอารยธรรมอินเดียจากภายนอกเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งคติความเชื่อทางศาสนาและเทคโนโลยีการก่อสร้าง จึงเริ่มมีการก่อสร้างทั้งสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ที่พัฒนามาจนมีความเป็นตัวของตัวเองและเรียกกันโดยทั่วไปว่า วัฒนธรรมทวารวดี โบราณสถานที่สำคัญในเมืองในได้แก่

โบราณสถานเขาคลังใน

โบราณสถานเขาคลังในจัดเป็น ศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในเมืองใน กว้าง 44 เมตร ยาว 88 เมตร มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมพื้นผ้า มีมุขยื่นมาด้านหน้าและเป็นบันไดทางขึ้นไปยังศาสนสถานชั้นบน แผนผังลักษณะนี้มีพบอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดี

รูปที่ 2-2 ศาสนสถานเขาคลังใน เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

รูปที่ 2- 3 ศาสนสถานเขาคลังใน เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

ส่วนฐาน เป็นฐานที่มีรูปแบบเฉพาะของอาคารในสมัยทวารวดีคือฐานที่เรียกว่า “บัววลัย” ประกอบด้วยฐานหน้ากระดานหรือฐานเขียง ที่มีส่วนของฐานบัวที่เป็นลูกแก้วขนาดใหญ่ เรียกว่า “วลัย” ซึ่งมีลักษณะเป็นวงคล้ายแหวนหรือกำไล เหนือฐานวลัย มีชั้นขื่อปลอม และต่อด้วยท้องไม้เจาะเป็นช่อง ๆ ประดับประติมากรรม (คนแคระแบก) และประดับลวดลายปูนปั้นรุ่นเก่าที่พบในวัฒนธรรมทวารวดีในประเทศไทย องค์ประกอบของลายที่เป็นตัวกระหนกเรียกว่า “กระหนกผักกูด” อันมีรูปแบบใกล้เคียงกับลวดลายที่พบอยู่ใน

อินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ โดยเฉพาะทางอินเดียภาคใต้ และพบอยู่โดยทั่วไปในวัฒนธรรมยุคแรกเริ่มในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่รับอารยธรรมอินเดีย เช่น ศิลปะเขมร ศิลปะจาม เป็นต้น

ศิลปกรรมที่สำคัญของโบราณสถานเขาคลังใน

ได้แก่ งานประดับประติมากรรมคนแคระแบกโดยรอบส่วนฐานของอาคารปูนปั้นเป็นรูปคนแคระแบกเช่นนี้ได้พบอยู่โดยทั่วไปในงานสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย แต่จากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2532 ได้พบว่าประติมากรรมรูปคนแคระของเมืองศรีเทพนี้มีลักษณะที่แตกต่างจากที่อื่น กล่าวคือ ได้พบคนแคระ (พลแบก) ไม่ได้มีเฉพาะที่เป็นเศียรคนเพียงอย่างเดียว แต่มีเศียรเป็นรูปสัตว์ ได้แก่ สิงห์ ช้าง ลิง และควาย รวมทั้งยังแสดงสีหน้าที่แตกต่างกันออกไป และมีบางตนแสดงการเหาะก็มี จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะที่ช่างท้องถิ่นของศรีเทพได้เติมเข้าไปในงานของตัวเองแล้ว เป็นที่น่าเสียดายส่วนหนึ่งได้มีคนร้ายได้เข้ามาทำการกะเทาะทำลายเศียรประติมากรรมเหล่านี้ทำให้เกิดความเสียหายหลายชิ้น

รูปที่ 2-4 ส่วนฐานเขาคลังใน ประดับลวดลายปูนปั้น แบบทวารวดี

รูปที่ 2-5 คนแคระแบก

รูปที่ 2-6 คนแคระเหาะ

รูปที่ 2-7 พลแบกรูปสิงห์

รูปที่ 2-8 พลแบกช้าง

รูปที่ 2-9 พลแบกรูปลิง

รูปที่ 2-10 พลแบกรูปควาย

โบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองใน เป็นศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรสมัยปาปวนตอนปลายต่อสมัยนครวัด มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 จากแผนผังและหลักฐานที่พบจากการขุดแต่งทางโบราณคดี พบว่ามีหลักฐานสิ่งปลูกสร้างเป็นศาสนสถานมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี คือ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ซึ่งจะอยู่บริเวณด้านหน้าของปราสาทประธาน ซึ่งอยู่บริเวณส่วนที่เป็นโคปุระชั้นในของตัวปราสาท ทั้งด้านหน้าและ

ด้านหลังโคปุระ มีซากของฐานอาคารที่ก่อด้วยอิฐ ที่ถูกสร้างทับด้วยอาคารในวัฒนธรรมเขมร เช่น โคปุระบรรณาลัย แนวกำแพง ที่สร้างไปบนฐานอาคารเดิม

รูปที่ 2-11 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งและขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณนี้ ลึกลงไปถึงประมาณ 5 เมตร โดยได้พบหลักฐานชั้นดินอยู่อาศัยต่อเนื่องกันหลายยุคหลายสมัย ชั้นดินล่างสุดเคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาก่อน ที่จะมีการมาสร้างศาสนสถานขึ้น ในชั้นดินลึกประมาณ 2.10 เมตร จึงพบซากอาคารที่สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในสมัยทวารวดี และพบว่ามีร่องรอยของการปลูกสร้างอาคารหลายหลังและสร้างทับซ้อนกันหลายครั้งโดยมีหลักฐานซากอาคารที่กรมศิลปากรขุดแต่ง เช่น ซากฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมพื้นผ้า (หมายเลข 1.1) ด้านหน้าปราสาทประธาน ขนาด 12x14.60 เมตร มีบ่อน้ำสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยศิลาแลง ขนาดปากบ่อ 6 เมตร ลึก 5 เมตร[2] เป็นต้น

ในระยะเวลาต่อมาได้มีการปรับปรุงพื้นที่บริเวณนี้ใหม่ มีการรื้อและสร้างทับบางส่วนเพื่อสร้างศาสนสถานแห่งใหม่ในวัฒนธรรมเขมร คือ ปรางค์ศรีเทพ กำแพง โคปุระ โดยเฉพาะส่วนโคปุระนี่เองที่เป็นส่วนสำคัญที่สร้างซ้อนทับไปบนซากอาคารเดิม ซึ่งโดยอายุของปราสาทที่อยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ต่อมามีการถมฐานอาคารให้สูงขึ้นกว่าเดิมอีกประมาณ 50 เซนติเมตร ปรับปรุงอาคารด้านหน้าปราสาท โดยได้พบหลักฐานจากการขุดแต่งที่สำคัญและช่วยในการกำหนดอายุได้ คือ ประติมากรรมพระอิศวรสี่กร ขนาดเล็กสลักจากหินทราย น่าจะจัดอยู่ในศิลปะสมัยนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งร่วมสมัยกับ

[2] สถาพร เที่ยงธรรม และคณะ, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ,** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,2550), หน้า 112-115.

รูปที่ 2-12 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

ปราสาทประธาน จากหลักฐานการขุดแต่งยังพบหลักฐานสำคัญว่ามีการมาปรับปรุงพื้นที่เพื่อการใช้งานอีกครั้งหนึ่งในสมัยหลังสุด คือ สมัยบายน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ถือเป็นการปรับปรุงครั้งใหญ่สุด โดยการถมดินสูงขึ้นมาอีกประมาณ 30 เซนติเมตร โดยการปิดทับซากอาคารเดิมทั้งหมด เหลือไว้เพียงอาคารที่ใช่งานที่เป็นองค์ประกอบหลักของศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมร คือ ปราสาทประธาน โคปุระ กำแพงและบรรณาลัย มีการก่อทางเดินเชื่อมต่อจากโคปุระไปยังปราสาทประธาน[3] โดยได้พบหลักฐานสำคัญที่กำหนดอายุได้ คือ ทวารบาลศิลาขนาดใหญ่ที่กำหนดอายุอยู่ในศิลปะเขมรแบบบายน ในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 18 จากการวิเคราะห์หลักฐานทางด้านรูปแบบศิลปะเพิ่มเติมพบว่า ส่วนฐานศิลาแลงที่ก่อหุ้มฐานเดิมที่เป็นอิฐ เป็นฐานบัวลูกฟักแล้วซึ่งเป็นฐานที่เกิดขึ้นหรือนิยมในศิลปะบายนที่พบในประเทศไทยแล้ว ดังนั้นส่วนนี้จึงน่าจะเป็นงานที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยหลังสุดนี้ด้วยเช่นกัน

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

รูปที่ 2-13 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

หลักฐานสำคัญที่ช่วยในการกำหนดอายุของปรางค์ศรีเทพ คือ ได้พบทับหลังที่ได้จากการขุดแต่ง 2 ชิ้น มีอายุอยู่ในสมัยเดียวกัน คือ ในสมัยบาปวนตอนปลายต่อ สมัยนครวัดมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

รูปที่ 2-14 ทับหลังพบที่ปรางค์ศรีเทพ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

รูปที่ 2-15 ทับหลังพบที่ปรางค์ศรีเทพ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

รูปที่ 2-16 พระอิศวรสี่กร
ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

นอกจากนี้ยังได้มีการค้นพบรูปเคารพที่สำคัญคือพระอิศวรสี่กร สลักจากหินทราย สูง 12 ซ.ม. จากการขุดแต่งทางโบราณคดีด้านหน้าปรางค์ศรีเทพ โดยพบอยู่ในชั้นดินที่ร่วมสมัยกับปราสาทประธาน แต่จากรูปแบบศิลปกรรมกำหนดได้ว่าอยู่ในศิลปะแบบนครวัด

โบราณสถานปรางค์ศรีเทพ มีการสร้างเพิ่มเติมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งถือเป็นชั้นวัฒนธรรมสุดท้าย ในสมัยบายน ในพุทธศตวรรษที่ 18

โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

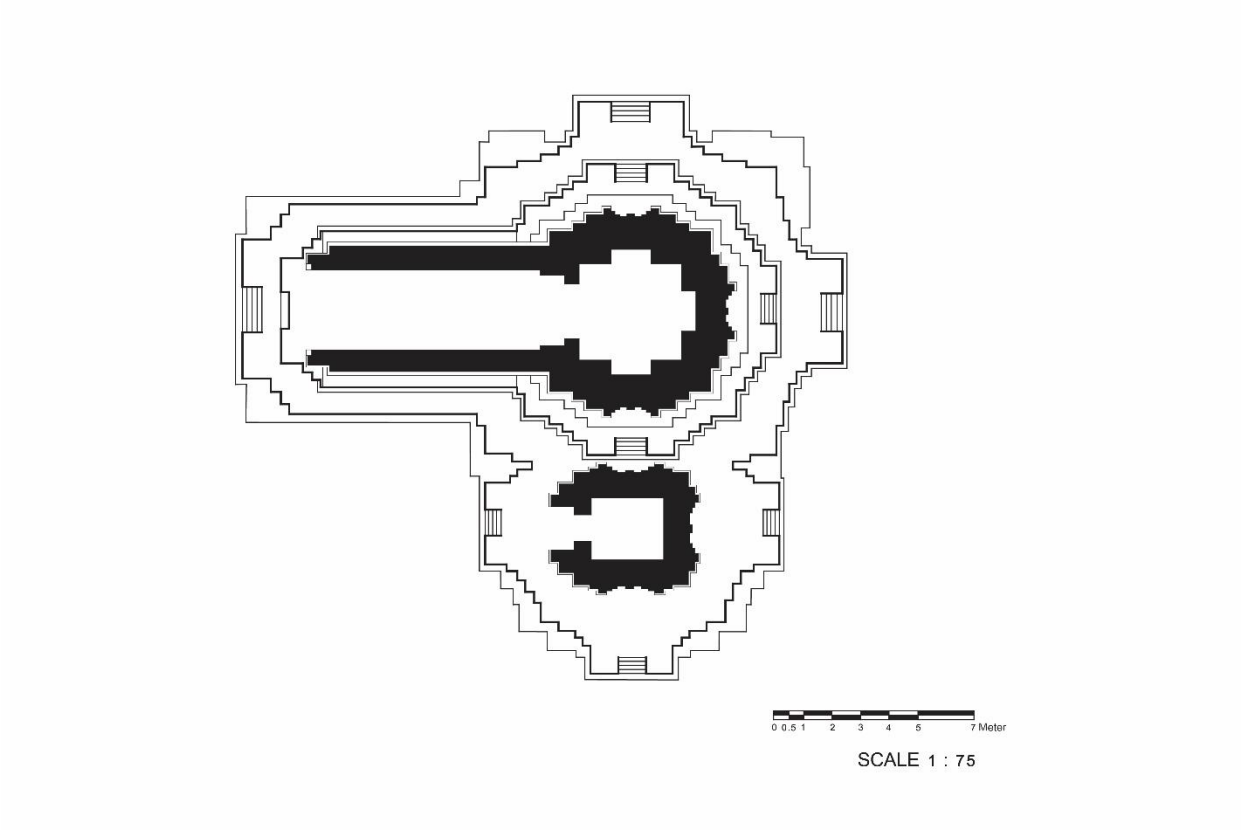
ปรางค์สองพี่น้อง ตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองใน อยู่ด้านหน้าของปรางค์ศรีเทพ โบราณสถานทั้ง 2 แห่งนี้หันหน้าไปทางทิศเดียวกัน คือ ทิศตะวันตก และอยู่ในแนวแกนหลักเดียวกัน ปรางค์สองพี่น้อง เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรสมัยบาปวนตอนปลาย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 พบประติมากรรมที่สำคัญคือ พระสุริยะ ที่เป็นประติมากรรมสมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16

รูปที่ 2-17 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

รูปที่ 2-18 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

รูปที่ 2-19 แผนผังปรางค์สองพี่น้อง

ในบริเวณโบราณสถานปรางค์สองพี่น้องแห่งนี้ มีสิ่งปลูกสร้างที่มีมาก่อนวัฒนธรรมเขมร ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของปราสาท และฐานอาคารหลังหนึ่งเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมพื้นผ้า ใช้ฐานบัวแบบบัววลัย ดังนั้นอาคารหลังนี้น่าจะเป็นอาคารศาสนสถานที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี และน่าจะมีการมาปรับปรุงเพื่อใช้งานในวัฒนธรรมเขมร โดยพบว่า มีสิ่งปลูกสร้างเพิ่มเติม เป็นอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัส พบฐานประดิษฐานรูปเคารพ และศิวลึงค์ตั้งอยู่ติดที่ แสดงว่าน่าจะมีการสร้างขึ้นพร้อมกับปราสาทประธาน ในวัฒนธรรมเขมร

รูปที่ 2-20 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

รูปที่ 2-21 ฐานตั้งศิวลึงค์และศิวลึงค์ที่ยังตั้งอยู่ ณ ที่เดิม

รูปที่ 2-22 พระสุริยะ

รูปที่ 2-23 พระสุริยะ

พระสุริยะพบจากการขุดแต่งบริเวณทางเดินรูปกากบาท ด้านหน้าปรางค์สองพี่น้อง

จากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดียังได้พบประติมากรรมในวัฒนธรรมทวารวดีหลายชิ้น ที่สำคัญ คือ พระสุริยะ ที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ที่สุดของเมืองศรีเทพ ทั้ง 2 องค์ พบที่นี่ โดยพบบริเวณทางเดินเข้าปราสาทรูปกากบาท

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ที่ปรางค์สองพี่น้องนี้ได้พบศิลาจารึกที่ได้จากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2527 ชื่อ จารึกปรางค์สองพี่น้อง 2 จารึกด้วยอักษรขอม ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุได้ในราว พุทธศตวรรษที่ 15-16[4]

รูปที่ 2-24 ทับหลังที่ปราสาทปีก

รูปที่ 2-25 ศิวลึงค์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

รูปที่ 2-26 ฐานโยนีศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

[4] อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, **จารึกเมืองศรีเทพ,** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), หน้า 140-142.

- เมืองนอก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองใน ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน มีขนาดความกว้างประมาณ 1,500 เมตร และยาวประมาณ 1,840 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 1,802 ไร่ 75 ตารางวา (288.350 ha) โดยทางด้านทิศตะวันตกจะใช้คูเมืองร่วมกันกับเมืองใน ลักษณะและขนาดของคู กำแพงเมืองจะเหมือนกันกับเมืองใน และมีช่องทางเข้า - ออก 6 ช่องทาง ได้แก่ ประตูแลง ประตูมะพลับ ประตูน้ำ ประตูเกวียน ประตูผี และประตูแดง ภายในเมืองนอกไม่พบโบราณสถานขนาดใหญ่มีเพียงซากโบราณสถานประมาณ 63 แห่ง ที่ยังไม่ได้ดำเนินการขุดแต่ง และสระน้ำกระจายอยู่ทั่วไปประมาณ 30 แห่ง โดยมีสระขวัญเป็นสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมือง ซึ่งได้ดำเนินการขุดลอกและบูรณะแล้ว เมืองนอกน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับเมืองใน คือจัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 12 -16 หลังจากเมืองในมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น จึงมีการขยายเมืองออกไปทางทิศตะวันออก

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองโบราณศรีเทพ โดยกำหนดขอบเขตเนื้อที่ประมาณ 2,887 ไร่ 2 งาน (464.45 ha) ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม 2506

ศิลปะกรรมสกุลช่างศรีเทพ

ที่เมืองศรีเทพนอกจากจะเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่พบประติมากรรมในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานแล้ว ยังได้พบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์อีกเป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน รูปเคารพในศาสนาพราหณ์ที่พบเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ศิวลึงค์ พระวิษณุ พระกฤษณะ (อวตารภาคหนึ่งของพระวิษณุ) และพระสุริยะ สำหรับประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์นี้แบ่งได้ 2 ช่วงเวลา ตามหลักฐานทางวัฒนธรรม คือ ในวัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 และในวัฒนธรรมเขมร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 จากการประมวลหลักฐานงานประติมากรรมที่พบในเมืองโบราณศรีเทพนี้ ส่วนใหญ่เป็นเทวรูปลอยตัว ขนาดใหญ่ คือประติมกรรมสำหรับตั้งเคารพบูชา ส่วนหนึ่งได้จากการสำรวจทางโบราณคดี เป็นโบราณวัตถุที่ทิ้งร้างอยู่ ส่วนหนึ่งได้จากการขุดแต่งทางโบราณคดี นักวิชาการ นายลูเนท์ เดอ ลาจงกีแยร์ (Lunet de Lajonquière) ได้เข้าสำรวจพบ และกล่าวถึงประติมากรรมศรีเทพตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2452 และยังมีข้อมูลทางวิชาการในเรื่องความเป็นรูปแบบเฉพาะของงานช่างสูงมาก ทั้งรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดีย มีความใกล้เคียงกับประติมากรรมในศิลปะทวารวดีในภาคใต้ ภาคกลาง และศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร และที่สำคัญ คือ มีความเป็นลักษณะเฉพาะที่เรียกว่า สกุลช่าง หรือสกุลช่างท้องถิ่นอย่างแท้จริง ตามความเห็นของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์[5]

[5] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, (Fribourge : Office du Livre, 1975), p. 104.

เมืองโบราณศรีเทพ ถือเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่มีประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ ที่พบในแหล่ง ได้แก่ พระวิษณุสี่กรสวมหมวกทรงกระบอก พระกฤษณะ (อวตารภาคหนึ่งของพระวิษณุ) และพระสุริยะ โดยพบหลักฐานมากที่สุด คือ พระสุริยะ ส่วนที่พบบ้างเป็นบางชิ้น ได้แก่ ศิวลึงค์ เศียรพระอิศวร และพระอรรถนารีศวร เป็นต้น ประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพในระยะเวลานี้ เกิดจากการผสมผสานรูปแบบ จากอินเดียเทวรูปในภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศไทย และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่ก็มีลักษณะที่ไม่ใช่ภาคใต้ เช่น การทรงผ้าภูษา บางองค์ที่เป็นแบบเขมร แต่ก็มีส่วนที่ไม่ใช่ศิลปะเขมร เรื่องเทคนิคการสร้างที่ต่างกัน ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น คือ เรื่องเทคนิคงานช่างที่กล้าสร้างประติมากร รมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นวงโค้งด้านหลัง และ นิยมการยืนท่าตริภังค์ หรือการยกแขนข้างหนึ่ง อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่น ๆ ในระยะเวลาเดียวกัน ดังนั้นจึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น **“สกุลช่างศรีเทพ”** และน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-14

ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่เมืองศรีเทพในช่วงเวลานี้นิยมการยืนเอียงตนแบบตริภังค์มาก โดยเฉพาะพระวิษณุและพระกฤษณะ ยืนเอียงตนเกือบทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าเป็นรูปแบบที่นิยมมากที่นี่ ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะที่ต่างกันโดยสิ้นเชิงกับทางภาคใต้และบริเวณภาคตะวันออก ที่นิยมการยืนตรง การยืนตริภังค์นี้เป็นรูปแบบที่นิยมอยู่ในศิลปะอินเดีย

รูปที่ 2-27 พระวิษณุ จากเมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รูปที่ 2-28 พระวิษณุ จากเมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

พระวิษณุ ที่พบส่วนใหญ่เป็นสี่กร ส่วนพระกฤษณะ จะมี 2 กร ทั้งหมดเป็นประติมากรรมลอยตัว การแสดงพระกรทั้งสอง ที่พระกรล่างทั้งสองยกขึ้นไม่ติดกับพระโสณีแล้ว พระกรล่างทิ้งลงแบบสมดุลกับพระกรบน ที่ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอลิเย่ร์กล่าวว่าเป็นความสามารถของช่างอย่างมาก ที่สำคัญ คือ ไม่มีแผ่นวงโค้งที่เป็นตัวยึดส่วนพระกรประติมากรรมไม่ให้หัก

จากตัวอย่างการพบพระวิษณุและพระกฤษณะ ซึ่งเป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ และเป็นแห่งเดียวในประเทศไทย เนื่องจากไม่พบประติมากรรมพระกฤษณะ ในแหล่งอื่นๆ เลย จึงทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าที่นี่เป็นเมืองของพระกฤษณะ สอดคล้องกับชื่อเมืองทวารวกา เมืองของพระกฤษณะ จึงเชื่อว่า ศรีเทพ คือ ทวารวดี[6] รูปแบบศิลปกรรมส่วนหนึ่งน่าจะได้สืบทอดมาจากศิลปะอินเดียและมีความสัมพันธ์กับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ทั้งลักษณะการยืนตริภังค์ พระพักตร์ และการที่ไม่มีเครื่องทรงอย่างอื่น มีความสัมพันธ์กับเทวรูปรุ่นเก่าที่พบทางภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศไทย นอกจากลักษณะรูปแบบพระพักตร์แล้ว เรื่องเทคนิคที่เป็นประติมากรรมลอยตัวเหมือนกัน และเป็นส่วนที่ต่างจากศิลปะเขมร ส่วนนี้เองที่นักวิชาการจึงลงความเห็นว่าเป็นพัฒนาการจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะที่เมืองศรีเทพแห่งนี้ โดยอายุก็น่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14

รูปแบบโดยรวมของพระกฤษณะทั้งหมดมีรูปแบบเดียวกับพระวิษณุทุกประการ ทั้งพระพักตร์และการทรงภูษา เป็นฝีมือช่างสกุลเดียวกัน โดยมีลักษณะที่โดดเด่นมาก คือ เรื่องของการสลักหินที่ฝีมือช่างประณีตมาก แสดงสรีระได้งามสมส่วนอย่างมาก ตามความเห็นของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเย่ร์ที่กล่าวว่าเป็นการแสดงความกล้าหาญของช่างที่กล้าทำเป็นประติมากรรมลอยตัวและแสดงการยกพระกรข้างหนึ่งขึ้นยกสมดุลและไม่กลัวหัก ประติมากรรมที่สำคัญเหล่านี้ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

[6] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ทวารวดีศรีเทพ**, หน้า 94.

2. โบราณสถานเขาคลังนอก

รูปที่ 2-29 ศาสนสถานเขาคลังนอก เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

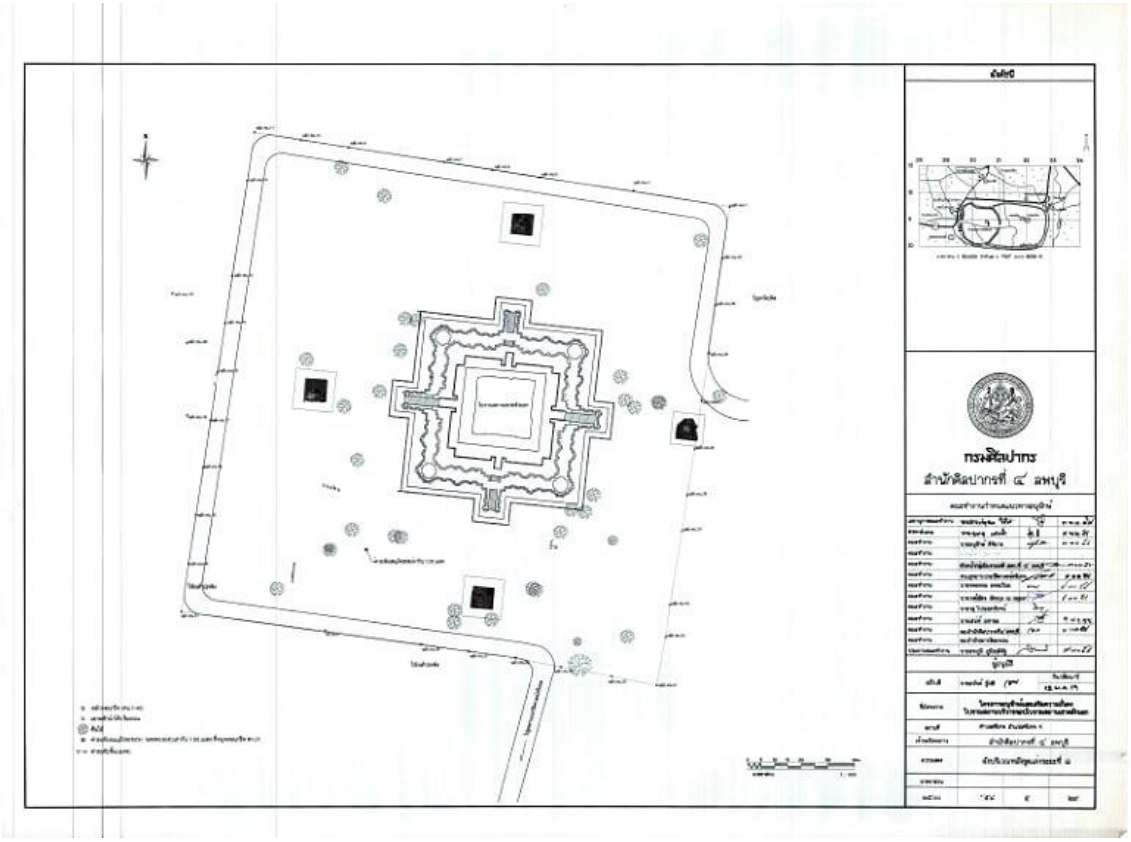
โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองทางทิศเหนือของเมือง ห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 11 บ้านสระปรือ ตำบลศรีเทพ ลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ 64 เมตร ความสูงจากฐานถึงยอดที่เหลืออยู่ประมาณ 20 เมตร นับเป็นการค้นพบหลักฐานที่สำคัญมากที่สุดทางด้านสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี คือมีการค้นพบส่วนฐานและชั้นเรือนธาตุที่สมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของโบราณสถานในสมัยทวารวดี

เขาคลังนอกถือเป็นเจดีย์สมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่มากและมีความสมบูรณ์ของหลักฐานทางศิลปกรรมมากที่สุดในสมัยทวารวดี

สภาพโบราณสถานพังทลายทำให้ซาก อิฐและศิลาแลงกองเป็นเนินดินสูงลักษณะคล้ายภูเขาชาวบ้านจึงเรียกว่าเขาคลัง โบราณสถานแห่งนี้ถูกทิ้งร้างมาเป็นเวลานาน จนมาได้รับการขุดแต่ง โดยกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. 2551 – 2552 และจากการขุดแต่งดังกล่าวนี้เองทำให้มีการค้นพบหลักฐานสำคัญมากที่สุดทางด้านรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี คือ มีการพบส่วนฐานและชั้นเรือนธาตุของเจดีย์ที่สมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดี เพราะก่อนหน้านั้นเจดีย์สมัยทวารวดีพังทลายลงทั้งหมดจะเหลือเพียงส่วนฐานล่างเท่านั้น นักวิชาการจึงไม่สามารถสันนิษฐานรูปแบบของเจดีย์ได้ว่าส่วนเหนือฐานขึ้นไปรูปแบบของเจดีย์จะเป็นแบบใด จากการที่พบฐานของเขาคลังนอกขึ้นไปถึงเรือนธาตุพร้อมงานประดับตกแต่งฐานที่ยังเหลือหลักฐาน

เป็นรูปเป็นร่างนี้ทำให้สันนิษฐานถึงรูปแบบและที่มาของรูปแบบได้บางส่วน เนื่องจากส่วนนี้ก่อด้วยศิลาแลง แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่าส่วนเหนือขึ้นไปที่ก่อด้วยอิฐนั้น พังทลายลงเกือบหมดแล้วจนไม่สามารถศึกษารูปแบบได้

แผนผังศาสนสถานเขาคลังนอก

รูปที่ 2-30 แผนผังศาสนสถานเขาคลังนอก เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

ศาสนสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณศรีเทพ โดยอยู่ทางด้านทิศเหนือของตัวเมืองในห่างออกไป ราว 1 กิโลเมตร ซึ่งเป็นศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่มาก มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 70 x 70 เมตร ที่เป็นเจดีย์หลัก และมีเจดีย์บริวารประกอบในลักษณะของการล้อมรอบ ประจำด้าน ด้านละ 3 ชั้น ขนาดเจดีย์บริวารจะมีขนาดใหญ่ไปหาเล็ก ลดหลั่นกัน โดยชั้นในสุดมีขนาด 8 เมตร ชั้นกลาง 7 เมตร และชั้นนอกสุด 6 เมตร ซึ่งลักษณะของแผนผังแบบนี้ น่าจะเป็นแผนผังที่ได้รับอิทธิพลทั้งรูปแบบและแนวความคิดในเรื่องของมณฑลจักรวาลหรือศูนย์กลางจักรวาล โดยมีเจดีย์ประธานที่มีขนาดใหญ่นั้นเป็นเขาพระสุเมรุหรือเป็นศูนย์กลางจักรวาล ส่วนเจดีย์บริวารที่ล้อมรอบแต่ละชั้นอาจมีที่มาจากเขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งพบอยู่ในศิลปะอินเดีย ทั้งที่เป็นศาสนฮินดูและมหายาน ตัวอย่างเช่น ศาสนสถานในอินเดียภาคใต้ ในแคว้นเบ็งกอล หรือในศาสนสถานมหายานในศิลปะชวาภาคกลาง เช่น ศาสนสถานบุโรพุทโธ ที่มีระบบเจดีย์ประธานและมีระบบเจดีย์บริวารล้อมรอบเป็นวงกลม หรือกลุ่มที่มีปราสาทประธานและปราสาทบริวารล้อมรอบ แต่อาจจะล้อมรอบแตกต่างกันบ้าง เช่น เป็นระบบวงกลมหรือระบบสี่เหลี่ยม เช่น จันทิเพลาสัน จันทิกาละสัน รวมทั้งปราสาทเขมร บางสมัย

ก็มีแผนผังคล้าย ๆ หรือมีแนวความคิดในเรื่องของความเป็นศูนย์กลางจักรวาล เช่น ที่ปราสาพนมบาแค็ง ที่มีปราสาทประธานอยู่บนยอดเขาและมีระบบของปราสาทบริวารล้อมรอบหลายชั้น เป็นต้น

รูปที่ 2-31 เจดีย์บริวาร ศาสนสถานเขาคลังนอก

รูปที่ 2-32 เจดีย์บริวาร เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ศาสนสถานเขาคลังนอก

นอกจากเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารแล้วในพื้นที่ในขอบเขตของศาสนสถานเขาคลังนอกนี้ยังมีสิ่งปลูกสร้าง ขนาดเล็ก ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ฐานเจดีย์ ธรรมจักร (ที่ตั้งอยู่บนฐาน) และบริเวณรอบ ๆ นอกของเขตศาสนสถานเขาคลังนอก ยังมีโบราณสถานกระจายอยู่รอบ ๆ บริเวณอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งน่าจะเป็นเขตพื้นที่ตั้งของชุมชนที่อยู่รอบนอกเขตเมืองโบราณศรีเทพ ที่มีศาสนสถานเขาคลังนอกเป็นศูนย์กลางชุมชนหรือศูนย์กลางจักรวาลอีกแห่งหนึ่งของชุมชน และอาจเป็นชุมชนที่นับถือพุทธศาสนามหายาน และอาจมีความสัมพันธ์กับ เขาถมอรัตน์ ที่อาจจะเป็นศูนย์กลางจักรวาล ในพุทธศาสนา มหายานก็อาจเป็นได้ และเป็นความศูนย์กลางของชุมชนในแถบนี้ได้ด้วยเช่นกัน

รูปที่ 2-33 เจดีย์ราย และฐานตั้งธรรมจักร เขาคลังนอก

รูปที่ 2-34 ธรรมจักร เสาและฐานธรรมจักรที่พบบริเวณแท่นตั้งธรรมจักร เขาคลังนอก

รูปแบบเจดีย์เขาคลังนอก

ส่วนฐาน เจดีย์สร้างด้วยศิลาแลงและอิฐ อยู่ในผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีระบบผังแบบยกเก็จมีฐานประทักษิณขนาดใหญ่ซ้อนกัน 2 ชั้น โดยส่วนฐานทั้ง 2 ชั้นนี้ เป็นแบบทวารวดี ที่มีการใช้ลวดบัวที่สำคัญที่เรียกว่า “ฐานบัววลัย” ซึ่งมีที่มาจากฐานอาคารในศิลปะอินเดีย ได้แก่ ฐานที่เรียกว่า กุมภะ-กลศะ ที่ประกอบด้วย บัวคว่ำ (กุมภะ) ขื่อปลอมที่รองรับลูกแก้วขนาดใหญ่ ฐานลักษณะนี้สามารถเปรียบเทียบได้กับฐานอาคารในศิลปะปาละตอนต้น และมีการประดับปราสาทจำลองที่ฐานในศิลปะอินเดีย เรียกว่า “บัญชร” อันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะอินเดียภาคใต้ แต่มีลักษณะบางอย่างจัดเป็นงานช่างท้องถิ่น ได้แก่ ปราสาทจำลองมีความใหญ่และกว้างมากกว่าในศิลปะอินเดีย ทำให้มีพื้นที่ใส่รายละเอียดได้มากกว่าเช่น ซุ้มกูฑุ เป็นต้น ส่วนฐานทั้งหมดอยู่ในผังยกเก็จหรือยกกระเปาะ โดยมีบันไดทางขึ้นทั้งสี่ทิศเพื่อขึ้นไปบนชั้นประทักษิณ ส่วนฐานประทักษิณนี้รองรับส่วนยอดที่น่าจะเป็นเจดีย์ที่ก่อตัน

ส่วนบนเป็นลานประทักษิณ ส่วนกลางเหลือเพียงกองซากอิฐที่พังทลายลง สันนิษฐานว่าส่วนยอดน่าจะเป็นสถูปขนาดใหญ่

ส่วนเรือน ต่อจากส่วนฐานบัววลัย เป็นส่วนของผนังเรือนธาตุ ฐานที่เป็นบัวเชิงส่วนบนเป็นบัวรัดเกล้า ในแนวตั้งมีแถบเสาติดผนังขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง

รูปที่ 2-35 ผนังประดับปราสาทจำลองเขาคลังนอก

ปราสาทจำลองประดับในแต่ละด้าน

ความสำคัญของส่วนฐานและเรือน คือ ทุกส่วนของการยกเก็จที่ยืดออกมาเป็นกระเปาะนั้นเป็นส่วนของปราสาทจำลอง โดยมีระบบของประดับ คือ ประจำด้านและประจำมุมทั้งสี่เป็นปราสาทจำลองขนาดใหญ่สุด แต่ส่วนที่เป็นประจำด้านซึ่งอยู่ตรงกลางนั้นจะมีบันไดทางขึ้นไปบนชั้นประทักษิณมีเฉพาะส่วนที่ยกเก็จด้านข้างเท่านั้น ส่วนเรือนและยอดไม่มี ส่วนปราสาทจำลองอื่น ๆ จะอยู่ประจำด้านโดยมีบันไดทางขึ้นตรงกลางทำให้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน แต่ละส่วนจะมีปราสาทจำลองตรงกลางขนาดใหญ่และมีปราสาทจำลองขนาดเล็กกว่าขนาบอยู่ 2 ข้าง

รูปที่ 2-36 ผนังประดับปราสาทจำลอง เขาคลังนอก

ลักษณะของปราสาทจำลองทำในลักษณะเดียวกับจระนำซุ้ม คือ มีการทำตัวปราสาทตั้งแต่ฐานถึงยอดยื่นออกมาจากผนัง ประมาณ 1 ใน 10 ส่วน ตัวปราสาทประกอบด้วยส่วนฐานเขียงรองรับฐานบัวคว่ำ ที่มีท้องไม้ บัวหงายที่มีลักษณะของขื่อปลอม ต่อด้วยเรือนธาตุ และ เป็นเรือนชั้นซ้อน แสดงเสาติดผนังของเรือนและของซุ้ม ลักษณะของซุ้มเป็นทรงกูฑุ (คือเป็นวงโค้งรูปเกือกม้า ตามรูปแบบของจั่วในศิลปะอินเดีย)

ส่วนฐานชั้นบนล้อมาจากฐานชั้นล่างทุกส่วน เพียงแต่มีการย่นย่อให้แคบลง เช่น ส่วนของปราสาทเล็กลง เป็นต้น

ส่วนบน

ในส่วนของลานประทักษิณ มีร่องรอยของหลุมเสาที่ตั้งเป็นคู่ในลักษณะของการรองรับหลังคา จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นหลังคาของระเบียงคดที่ตั้งอยู่บนลานประทักษิณ ส่วนกลางเหลือเพียงกองซากอิฐที่พังทลายลง และมีการลักลอบขุดหาสมบัติจนไม่มีส่วนของลักษณะรูปแบบใด ๆ ให้ศึกษาได้ สันนิษฐานเบื้องต้นว่าเป็นส่วนของเจดีย์

รูปที่ 2-37 ส่วนบน อาจเป็นปราสาท หรือ เจดีย์ เขาคลังนอก

รูปแบบสันนิษฐานโบราณสถานเขาคลังนอก

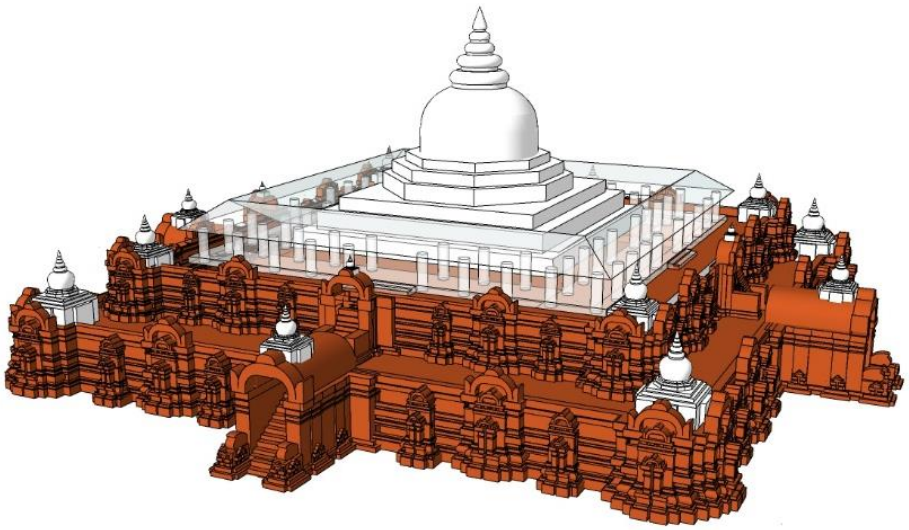
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้สันนิษฐานและทำรูปทรงลายเส้นและรูปทรงสันนิษฐานระบบดิจิตอล 3 มิติ โดยสันนิษฐานว่าส่วนบนนั้นน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง เป็นทรงระฆังแบบโอคว่ำ หรือ คล้ายทรงระฆัง ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงเป็น 2 ฐาน ซ้อนลดหลั่นกัน ที่ผนังฐานประดับด้วยปราสาทจำลอง น้อยใหญ่เรียงรายกัน มีทางขึ้นทั้งสี่ด้าน ฐานทั้งสองชั้นนี้คงเคยมีหลังคา และน่าจะมีเจดีย์ขนาดเล็กประดับสันหลังคารายล้อม เรียก เจดีย์บริวาร ตรงกลางเป็นเจดีย์ประธานขนาดใหญ่ มีระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธาน ครรภธาตุเป็นทรงระฆัง โดยสรุปว่าเจดีย์เขาคลังนอกคงเป็นรูปแบบในพุทธศตวรรษที่ 12-13 สร้างขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดี โดยใช้หลักฐานจากการขุดแต่งทางโบราณคดี ประมวลเข้ากับงานช่างในวัฒนธรรมเดียวกันทั้งใกล้และไกล รวมทั้งช่างร่วมสมัยในภูมิภาค เช่น การเปรียบเทียบกับปราสาทในศิลปะ

เขมร ศิลปะจามและศิลปะชวาภาคกลาง ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13[7] นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบฐานและสถูปจำลองสมัยทวารวดี ทั้งลายเส้นและพระพิมพ์ ในภาคกลาง ภาคอีสานและภาคใต้ ทำให้ได้รูปแบบของเจดีย์ประธานและเจดีย์ยอดว่าน่าจะเป็นทรงภาชนะหม้อน้ำ[8]

จากหลักฐานที่มีการขุดแต่ง โดยกรมศิลปากรและนักวิชาการโดยเฉพาะศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม ได้มีการตรวจสอบข้อมูลในณะทำการขุดแต่งหลายครั้ง ยืนยันว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานเจดีย์บริวาร ที่เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ดังนั้น ส่วนยอดของเจดีย์เขาคลังนอกนี้ จึงน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่เรียบง่าย

จากรูปแบบที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะแบบปาละตอนต้นและโจฬะตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 14-15) รวมทั้งอาจมีลักษณะที่เป็นแบบท้องถิ่นปะปนอยู่เล็กน้อยนี้ ทำให้อาจกำหนดอายุเจดีย์เขาคลังนอกนี้ได้ว่าน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเขาคลังนอก โดยกำหนดขอบเขตเนื้อที่ประมาณ 14 ไร่ 1 งาน ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม 2506

รูปที่ 2-38 เจดีย์เขาคลังนอก เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์
รูปทรงสันนิษฐานโดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม

[7] สันติ เล็กสุขุม, ”รูปแบบสันนิษฐานเขาคลังนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เพชรบูรณ์,” **คุยกับงานช่างไทยโบราณ**, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555), หน้า 387.

[8] เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-187.

3. โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ และเขาถมอรัตน์

เขาถมอรัตน์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ ห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร อยู่ในเขตตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ด้วยลักษณะของเขาถมอรัตน์ มีลักษณะเป็นเขาโดด ที่รายรอบไปด้วยที่ราบเชิงเขา จึงทำให้เขาถมอรัตน์มีความโดดเด่น และมีอัตลักษณ์ของตัวเอง และมีศาสนสถานสำคัญอยู่บนยอดเขา คือ ถ้ำเขาถมอรัตน์ และจากการสำรวจพบว่าบริเวณยอดเขาน่าจะมีศาสนสถานตั้งอยู่ด้วย เพราะมีการพบศิลาแลงที่เกิดจากการที่คนนำขึ้นมาก่อสร้างศาสนสถานบนยอดเขา แต่ปัจจุบันถูกลักลอบขุดหาของเก่าจะไม่เหลือสภาพของสิ่งปลูกสร้างแล้ว

ด้วยความเป็นเขาลูกโดดที่สูงโดดเด่น ประกอบกับมีถ้ำที่มีการสร้างประติมากรรมรูปเคารพจำหลักติดที่ผนังถ้ำทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ซึ่งอยู่บนพื้นที่สูงอย่างมาก แสดงให้เห็นถึงพลังศรัทธาในการสร้างศาสนาสถานเพื่อประกอบพิธีกรรมอย่างมาก จึงสันนิษฐานได้ว่า ขุนเขาแห่งนี้น่าจะเป็นขุนเขาศักดิ์สิทธิ์ ของกลุ่มชนในบริเวณนี้ ตามคติของความเป็นขุนเขาอันศักดิ์สิทธิ์นั้นน่าจะเกิดขึ้นมาแล้วในวัฒนธรรมดั้งเดิม คือตั้งแต่สมัยก่อนที่จะมีการรับวัฒนธรรมทางศาสนา อันเป็นความเชื่อในเรื่องธรรมชาติ ที่มักมีเรื่องของศูนย์กลางความเชื่อสำหรับใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เมื่อศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้น จึงมีความเชื่อเรื่องขุนเขาอันศักดิ์สิทธิ์ คือเทือกเขาหิมาลัย และมีการโยงมาเป็นคัมภีร์ทางศาสนาในเรื่องของเขาพระสุเมรุ คือ ศูนย์กลางจักรวาล อันเป็นที่สถิตของเทพเจ้า และเกิดเป็นเรื่องของไตรภูมิโลกสัณฐานขึ้น แนวความคิดเรื่องศูนย์กลางจักรวาลจึงเผยแพร่มาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ตามหลักความเชื่อว่า อาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่ง หรือเมืองใดเมืองหนึ่ง ต้องมีศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ คือ ความเป็นศูนย์กลางจักรวาล สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ในวัฒนธรรมเขมร มีเขาพนมบาแค็ง เป็นศูนย์กลางจักรวาลของเมืองพระนคร ในพุทธศาสนา มหายาน เช่น ในชวาภาคกลางมีบุโรพุทโธ เป็นต้น ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเขาถมอรัตน์น่าจะเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ที่มีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่สมัยทวารวดี เพราะมีการมาสร้างประติมากรรมเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และน่าจะเป็นช่วงที่พุทธศาสนา มหายานรุ่งเรือง เพราะมีภาพพระโพธิสัตว์ปรากฏอยู่ นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่าการวางผังเมืองโบราณ น่าจะหันหน้ามาทางเทือกเขาถมอรัตน์เพราะมีประตูทางเข้าหลักหันหน้ามาทางภูเขาแห่งนี้ และเป็นทิศตะวันตก

หลักฐานในสมัยวัฒนธรรมเขมรของเมืองโบราณศรีเทพ ที่มาปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 พบว่ามีความชัดเจนในการใช้ประตูเมืองหลักที่หันหน้ามาทางเขาถมอรัตน์ ปรากฏการทำทางเดินเข้าเมืองที่ปูด้วยศิลาแลงอยู่ด้านทิศตะวันตก กับอีกข้อสังเกตหนึ่ง คือ ปราสาทที่สร้างขึ้นใหม่ในวัฒนธรรมเขมรนั้นส่วนใหญ่ก็หันหน้าไปทางเขาถมอรัตน์เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบว่า การวางตัวของแนวเมืองโบราณ ที่หันหน้าไปทางตะวันตกนั้น เป็นแนวที่ผ่านศาสนาสถานเขาคลังนอกด้วยเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่าทั้งหมดมีการออกแบบที่มีความสัมพันธ์กันและอาจเกี่ยวข้องกับความเป็นขุนเขาอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน

บริเวณรอบเขาถมอรัตน์มีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีโดยได้พบหลักฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เช่น ปลายหอก และขวานสำริด รวมทั้งขวานหินขัดและกำไล เปลือกหอย ที่จัดอยู่ในยุคสำริด อายุประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนที่เคยอยู่บริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนยอดเขาถมอรัตน์ ที่มีคุณสมบัติทางธรณีวิทยาเป็นหินปูนและหินไรโอไลท์ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 584 เมตร เป็นถ้ำเพียงคูหาเดียว หันหน้าไปทางทิศเหนือ ปากถ้ำกว้าง 4.60 เมตร สูง 13 เมตร ลึก 20 เมตร พบร่องรอยการดัดแปลงโดยบริเวณเกือบกึ่งกลางถ้ำเป็นแท่งหินคล้ายเสาขนาดใหญ่ กว้างยาวประมาณ 2 × 5 เมตร ส่วนนี้เองที่มีประติมากรรมในศาสนาพุทธมหายาน ขนาดความสูงของประติมากรรมระหว่าง 1.50 – 2.50 เมตร ประกอบด้วยพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ จัดเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำในวัฒนธรรมทวารวดี เนื่องในพุทธศาสนามหายานแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

รูปที่ 2-39 เขาถมอรัตน์

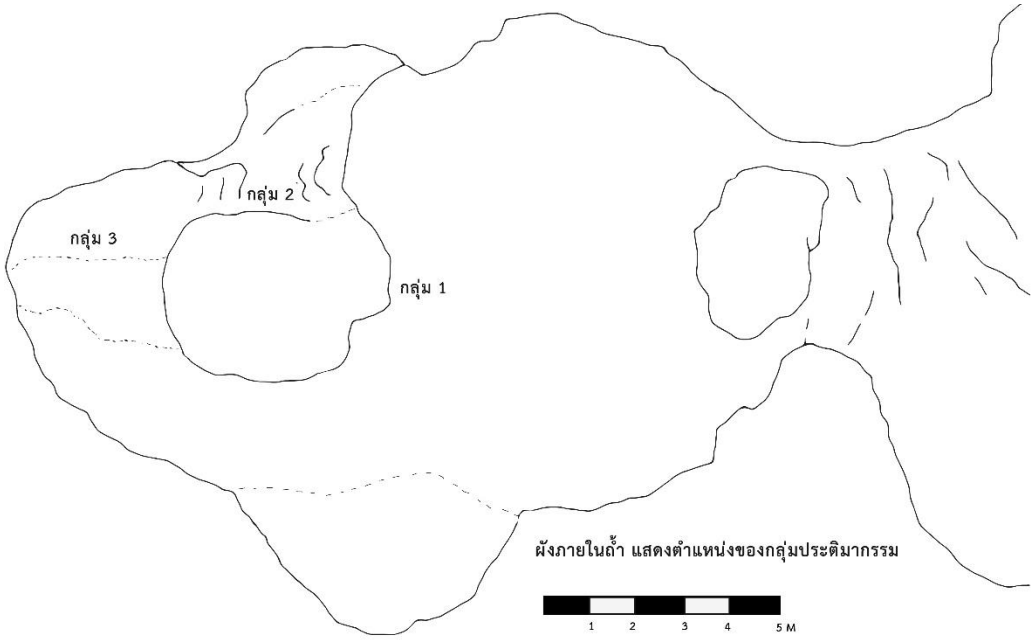

รูปที่ 2-40 บริเวณภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

รูปที่ 2-41 บริเวณภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

งานประติมากรรมแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

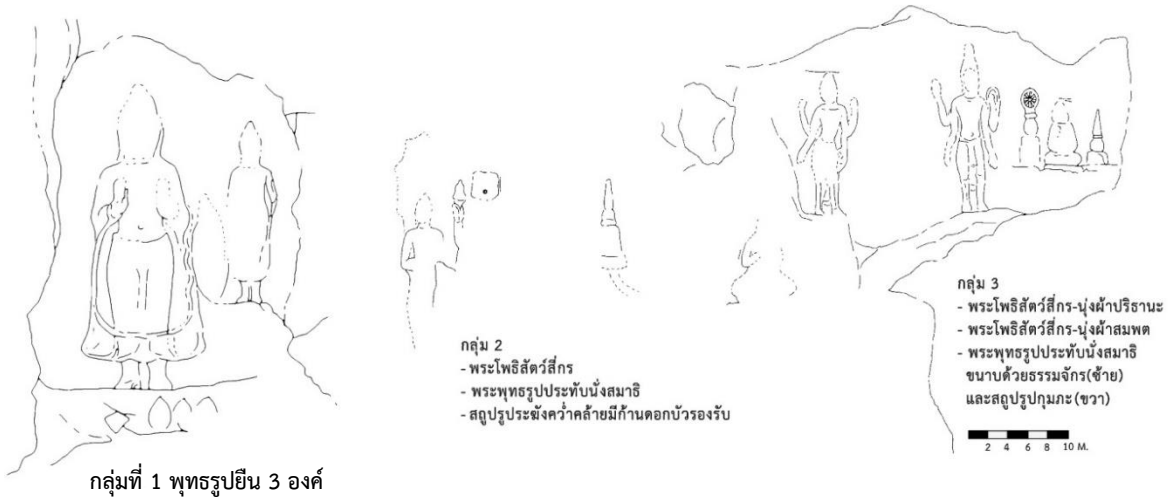
รูปที่ 2-42 แผนผังถ้ำเขาถมอรัตน์

ที่มา : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, กรมศิลปากร

รูปที่ 2-43 แผนผังกลุ่มภาพสลักภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

รูปที่ 2-44 แผนผังถ้ำเขาถมอรัตน์

ที่มา : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, กรมศิลปากร

กลุ่มที่ 1 เป็นส่วนของแกนกลางของหินย้อยที่อยู่กลางถ้ำ ด้านหน้าสุดเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ปางแสดงธรรม 2 พระหัตถ์ มีขนาดใหญ่สุด สูง 2.5 เมตร เป็นองค์ประธาน เบื้องซ้ายของพระพุทธรูปประธาน ถัดเข้าไปด้านใน มีพระพุทธรูปยืนอีก 2 องค์ ขนาดเล็กกว่าองค์ประธานเล็กน้อย เป็นพระพุทธรูปแสดงวิตรรกะมุทราทั้ง 2 พระหัตถ์ทั้ง 2 องค์ ทรงยืนเอียงตนเล็กน้อย ทั้ง 2 องค์ถูกสกัดทำลายอย่างมาก แต่ยังคงเห็นเค้าโครงของส่วนพระอังสา ร่องรอยของพระหัตถ์ที่ยกขึ้นแสดงวิตรรกะทั้ง 2 พระหัตถ์ จีวรที่ตกเป็นวงโค้ง แบบพระพุทธรูปทวารวดี

รูปที่ 2-45 กลุ่มที่ 1 พระพุทธรูปยืนแสดงธรรมทั้ง 2 พระหัตถ์ ถ้ำถมอรัตน์

รูปที่2-46 พระพุทธรูปองค์ที่ 1 พระพุทธรูปประธาน พระพุทธรูปยืนแสดงธรรมทั้ง 2 พระหัตถ์ สูง 2.50 เมตร

รูปที่ 2-47 เศียรพระพุทธรูปองค์ที่ 1 ซึ่งถูกลักลอบตัด กว้าง 32 สูง 48 เซนติเมตร ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รูปที่ 2-48 ภาพตัดต่อ พระพุทธรูปองค์ที่ 1

รูปที่2-49 พระพุทธรูปองค์ที่ 2 พระพุทธรูปยืนแสดงธรรมทั้ง 2 พระหัตถ์ สูง 1.50 เซนติเมตร

รูปที่ 2-50 เศียรพระพุทธรูปองค์ที่ 2 ซึ่งถูกลักลอบตัด กว้าง 14.50 สูง 30 เซนติเมตร ปัจจุบันเก็บรักษาที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รูปที่ 2-51 ภาพตัดต่อพระพุทธรูปองค์ที่ 2

รูปที่ 2-52 พระพุทธรูปองค์ที่ 3 พระพุทธรูปยืนแสดงธรรมทั้ง 2 พระหัตถ์ สูง 1.50 เซนติเมตร

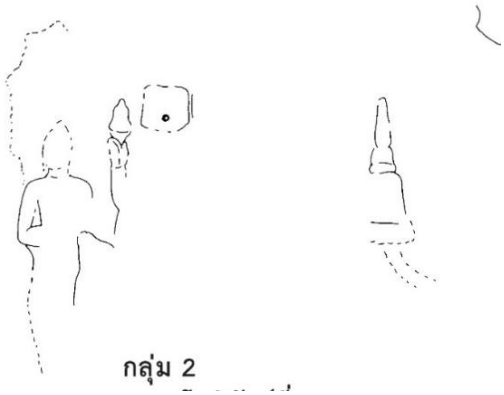

รูปที่ 2-53 เศียรพระพุทธรูปองค์ที่ 3 ซึ่งถูกลักลอบตัด ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์

รูปที่ 2-54 ภาพตัดต่อพระพุทธรูปองค์ที่ 3

กลุ่มที่ 2 ตามบันทึกรายการสำรวจของกรมศิลปากร กล่าวว่ากลุ่มที่ 2 อยู่ระหว่างกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 3 ประกอบด้วย พระโพธิสัตว์ สี่กร พระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ และด้านข้างมีสถูป 1 องค์ ในภาพลายเส้นของคณะสำรวจครั้งแรกๆ ยังมีภาพสเก็ต ของพระโพธิสัตว์ยืนอีก 1 องค์ พระพุทธรูปประทับนั่งและสถูป ซึ่งสภาพปัจจุบันไม่เหลือหลักฐานให้ศึกษาแล้ว แต่ได้พบหลักฐานสำคัญ คือ ได้เศียรพระโพธิสัตว์ในชุดที่ยึดคืนมาได้จากผู้ลักลอบขายโบราณวัตถุ ซึ่งมีเศียรพระโพธิสัตว์ทั้งหมด 3 เศียร แต่พบส่วนองค์เพียง 2 องค์ ดังนั้นเศียรนี้น่าจะเป็นของพระโพธิสัตว์ในกลุ่มที่ 2 นี่เอง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อีก 1 เศียร แต่ยังหาองค์ไม่ได้

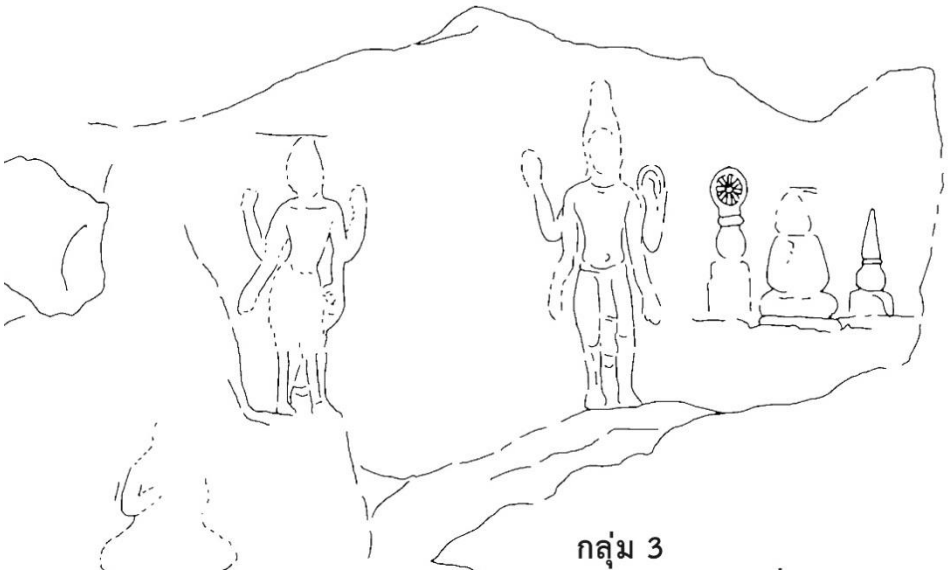
รูปที่ 2-55 แผนผังกลุ่มที่ 2 พระโพธิสัตว์ พระพุทธรูปปางสมาธิ และสถูป
ที่มา : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, กรมศิลปากร

รูปที่ 2-56 เศียรพระโพธิสัตว์ จากเขาถมอรัตน์ เป็นรูปจำหลักในกลุ่มที่ 2 กว้าง 20 สูง 27 เซนติเมตร ปัจจุบันเก็บรักษาที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

กลุ่มที่ 3 อยู่ที่ส่วนของแกนกลางถ้ำผนังเดียวกับพระพุทธรูป 3 องค์ แต่อยู่ถัดลึกเข้าไปด้านใน แบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ **กลุ่มย่อยที่ 1** เป็นรูปสลักของพระโพธิสัตว์ 2 องค์ เป็นพระโพธิสัตว์ 4 กร ทั้ง 2 องค์ เมื่อตรวจสอบกับพระเศียรที่ถูกตัดไปและจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พบว่าองค์ในเป็นพระ

โพธิสัตว์ศรีอาริยเมตรไตรยเพราะมีสัญลักษณ์ของสถูปที่มวยผมชัดเจน ส่วนองค์นอก สัญลักษณ์บนพระเศียรไม่ชัดเจน แต่น่าจะเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

รูปที่ 2-57 กลุ่มที่ 3 กลุ่มพระโพธิสัตว์ และ พระพุทธรูป ธรรมจักรและสถูป

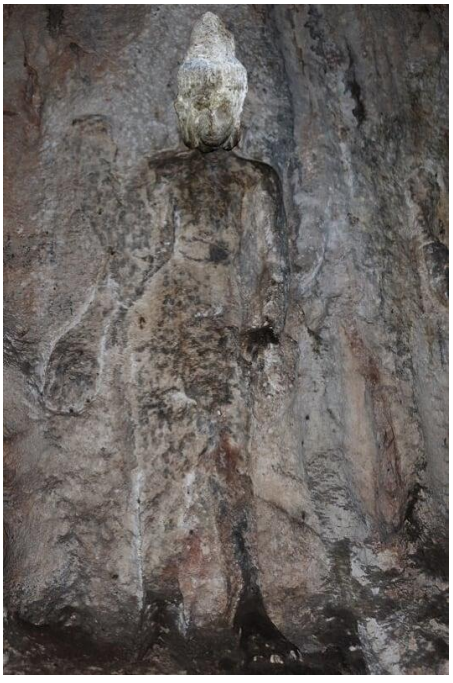
ที่มา : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, กรมศิลปากร

รูปที่ 2-58 กลุ่มที่ 3 กลุ่มย่อยที่ 1 กลุ่มพระโพธิสัตว์ 2 องค์

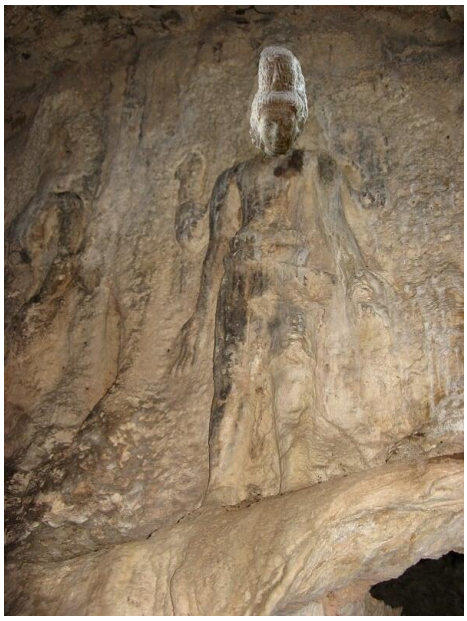
รูปที่ 2-59 ภาพตัดต่อ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์ และพระพุทธรูปในกลุ่มที่ 3

รูปที่ 2-60 ภาพตัดต่อ
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

รูปที่ 2-61 ภาพเศียร พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
ซึ่งถูกลักลอบตัด ปัจจุบันเก็บรักษาที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รูปที่ 2- 62 ภาพตัดต่อ สันนิษฐานว่าเป็นพระศรีอาริยเมตไตรย

รูปที่ 2-63 ภาพตัดต่อ พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย

รูปที่ 2-64 กลุ่มย่อยที่ 2 พระพุทธรูปนั่งเบื้องขวาเป็นธรรมจักร เบื้องซ้ายเป็นสถูป

กลุ่มย่อยที่ 2 ส่วนแรกเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ เบื้องขวาของพระพุทธรูปประกอบด้วยเสาที่ตั้งรองรับธรรมจักร เบื้องซ้ายเป็นสถูปทรงระฆัง เศียรพระพุทธรูปถูกสกัดไปเช่นเดียวกัน (ดูการวิเคราะห์รูปแบบในงานประติมากรรม)

รูปที่ 2-65 ภาพตัดต่อ พระพุทธรูปนั่งเบื้องขวาเป็นธรรมจักร เบื้องซ้ายเป็นสถูป

รูปที่ 2-66 เศียรพระพุทธรูปสมัยทวารวดี เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์

รูปที่ 2-67 รูปจำหลัก พระพุทธรูปอยู่ส่วนของแกนกลางของถ้ำ ถ้ำเขาถมอรัตน์

รูปที่ 2-68 ภาพสลักด้านข้างเป็นกลุ่มพระโพธิสัตว์

2.b ความเป็นมาและพัฒนาการของแหล่งมรดกวัฒนธรรม (History and Development)

เมืองโบราณศรีเทพจัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีที่ได้รับการเสนอชื่อขึ้นบัญชีมรดกโลก มีหลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนมาถึงวัฒนธรรมทวารวดีที่ถือว่ามีหลักฐานเหลืออยู่ครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศไทย ในการนำเสนอข้อมูลความสำคัญของแหล่งมรดกโลกประกอบด้วย ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองโบราณศรีเทพ ความสำคัญของแหล่งจากหลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรม การศึกษาค้นคว้าวิจัย ข้อสันนิษฐานทางวิชาการ รวมไปถึงประวัติศาสตร์การอนุรักษ์

2.b.1 ประวัติความเป็นมาโดยสังเขป (Summary History)

ในบริเวณพื้นที่ของจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณศรีเทพ ที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัด ได้มีการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของคนตั้งแต่ในช่วงของสังคมหาของป่า ล่าสัตว์ (HUNTING AND GATHERING SOCIETY) ตอนปลาย ก่อนที่จะเข้าสู่สังคมกสิกรรม (VILLAGE FARMING SOCIETY) โดยเริ่มทำการเพาะปลูกและอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ รู้จักใช้เครื่องมือประเภทหิน เช่น กำไลหิน ขวานหิน มีอายุราว 3,000 – 4,000 ปีมาแล้ว และพัฒนามาเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้โลหะ เช่น ขวานสำริด เป็นต้น และในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อก่อนจะเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ (PROTO HISTORY) แหล่งโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งฝังศพ (BURIAL SITE) พบเครื่องประดับศพทั้งภาชนะดินเผา ลูกปัด ขวานหิน และขวานสำริด กำหนดอายุได้ประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว แหล่งโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตอำเภอวิเชียรบุรีและอำเภอศรีเทพ ซึ่งต่อมาลักษณะการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานจะเลือกพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำป่าสักที่สามารถใช้เป็นแหล่งสาธารณูปโภค และเส้นทางคมนาคมติดต่อซึ่งกันและกันในระหว่างชุมชน จนกระทั่งพัฒนามาเป็นสังคมเมือง รู้จักขุดคูน้ำคันดินเป็นขอบเขตของเมือง ตามที่ได้รับอิทธิพลมาจากภายนอกทับซ้อนอยู่บนที่อยู่อาศัยเดิม ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีภายในเมืองใน ของเมืองโบราณศรีเทพ เริ่มต้นยุคสมัยของวัฒนธรรมทวารวดี ที่มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ซึ่งได้เจริญรุ่งเรืองมาพร้อมกับการรับเอาอิทธิพลจากภายนอก ทั้งวัฒนธรรมอินเดีย และวัฒนธรรมทวารวดีที่อยู่ร่วมสมัยจากแหล่งอื่นในเขตภาคกลาง เช่น เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) เมืองพงตึก (จังหวัดกาญจนบุรี) เมืองนครชัยศรี (จังหวัดนครปฐม) และเมืองศรีมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) เป็นต้น พบหลักฐานการก่อสร้าง ศาสนสถานที่สำคัญคือ โบราณสถานเขาคลังใน และโบราณสถานเขาคลังนอก ตามคติความเชื่อในพุทธศาสนาแบบเถรวาทและมหายาน ตามลำดับ รวมทั้งศาสนาฮินดูด้วย

นอกจากนี้ยังพบการดัดแปลงถ้ำตามธรรมชาติบนเขาถมอรัตน์ที่อยู่นอกเมืองโบราณศรีเทพ ทางทิศตะวันตกห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร เป็นศาสนาสถานเนื่องในพุทธศาสนาแบบมหายาน เพียงแห่งเดียวที่พบในวัฒนธรรมทวารวดี ของประเทศไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14

เมื่อวัฒนธรรมทวารวดีสิ้นสุดลงในพุทธศตวรรษที่ 16 วัฒนธรรมเขมรได้เข้ามาแทนที่ และมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 – 18 มีการก่อสร้างศาสนสถาน เช่น ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง ตามคติความเชื่อในศาสนาฮินดู หลังจากนั้นเมืองโบราณศรีเทพก็หมดความสำคัญลง เนื่องจากการเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย ทางตอนเหนือของประเทศไทย ศูนย์กลางความเจริญย้ายออกจากเมืองโบราณ ศรีเทพไปบริเวณที่ตั้งจังหวัดเพชรบูรณ์ทางตอนเหนือแทน ตามหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุน-รามคำแหงมหาราชกษัตริย์สุโขทัย และการพบโบราณสถานในสมัยสุโขทัย ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 19

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ แสดงว่าบริเวณเมืองโบราณศรีเทพ มีการติดต่อค้าขายกับโลกภายนอก มีชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก มีพัฒนาการ จนเป็นชุมชนระดับเมือง เกิดการรับวัฒนธรรมทางศาสนา อักษรและระบบการปกครองจากวัฒนธรรมอินเดีย และเกิดเป็นวัฒนธรรมทวารวดี การตีความจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี บริเวณเมืองศรีเทพและบริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ที่ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ได้พัฒนาขึ้นเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญมีการติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง คือ แถบเมืองลพบุรีและจากทางภาคอีสาน และน่าจะเป็นแหล่งที่มีของป่าเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนกับโลกภายนอก จึงกลายเป็นชุมชนที่มีความสำคัญและพัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา[9]

ชุมชนแห่งเดียวกันนี้มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องจนเข้าสู่การรับวัฒนธรรมทางศาสนา โดยมีการติดต่อกับภายนอกจนกระทั่งมีการรับวัฒนธรรม อินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 7-11[10] และพัฒนาเข้าสู่สังคมที่มีการรับวัฒนธรรมทางศาสนา โดยพบหลักฐานว่ามีการรับศาสนาพราหมณ์และพุทธ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 เช่น รูปเคารพ ศิวลึงค์ พระนารายณ์ พระพุทธรูป อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี

2.b.2 วัฒนธรรมทวารวดี (Dvaravati Culture)

ที่มาของชื่อ “ทวารวดี”

ดินแดนประเทศไทยปรากฏหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาจึงเริ่มมีการค้นพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับโลกภายนอก การติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้าที่เกิด

---

[9] วิเคราะห์เพิ่มเติมจาก วิชัย ตันกิตติกร, **ชุมชนก่อนเมืองศรีเทพ,** อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จัดพิมพ์, พ.ศ. 2534, หน้า 124-125.

[10] กรมศิลปากร, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ,** หน้า 38.

กับกลุ่มชนในภูมิภาคนี้ ด้วยเหตุที่ดินแดนนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย[11] ซึ่งน่าจะมีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลาย หรือสมัยราชวงศ์โมริยะ-ศุงคะของอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ 3 - 5) ซึ่งเป็นช่วงที่อินเดียเริ่มมีการค้ากับประเทศทางตะวันตก (กรีก-โรมันและเปอร์เซีย) และโลกตะวันออก ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากหลักฐานการติดต่อค้าขายทำให้อารยธรรมจากอินเดียเผยแพร่เข้ามาในภูมิภาคนี้ จึงมีการรับวัฒนธรรมอินเดีย และน่าจะมีพ่อค้าชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเวลาต่อมา[12] และทำให้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เริ่มแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ ได้เริ่มเป็นที่ยอมรับของคนพื้นเมืองในดินแดนไทย อาจกล่าวได้ว่ามีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เป็นต้นมา

การรับวัฒนธรรมทางศาสนาปรากฏอย่างชัดเจนในราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 โดยได้พบรูปเคารพที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดียและนำเข้ามาในดินแดนไทย ทั้งในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ส่วนใหญ่พบทางภาคตะวันตกและภาคใต้ รูปเคารพเหล่านี้น่าจะนำเข้ามาโดยพ่อค้าหรือนักบวชชาวอินเดีย เพื่อการเคารพบูชา หรือเพื่อการเผยแผ่ศาสนา หลักฐานเนื่องในพุทธศาสนา ได้พบพระพุทธรูปศิลปะอินเดียในศิลปะอมราวดี พระพุทธรูปในศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ เป็นต้น

ต่อมาจึงได้เริ่มมีการค้นพบหลักฐานว่าชาวพื้นเมืองได้เริ่มสร้างรูปเคารพและศาสนสถานขึ้นในดินแดนแถบนี้ เท่ากับมีการประดิษฐานศาสนาขึ้นแล้วในภูมิภาคนี้ โดยอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11 และเป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนที่มีพัฒนาการเป็นชุมชนเมืองและเข้าสู่วัฒนธรรมทวารวดี นับตั้งแต่ราว พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา

คำว่า “ทวารวดี” มาจาก คำว่า “โถ-โล-โป-ติ” (To-lo-po-ti) ซึ่งปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหี้ยนจัง (Hiuan Tsang) ที่ได้เดินทางจากจีนไปสืบศาสนาในอินเดียโดยทางบก ในปี พ.ศ. 1172 และเดินทางกลับจีนในปี พ.ศ. 1188 ในบันทึกการเดินทางนี้เองได้กล่าวถึงชื่อ อาณาจักรโถโลโปติ ว่าอยู่ระหว่างดินแดนที่เรียกว่า อาณาจักรอีศานปุระ (สมัยก่อนเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมาร์) ซึ่งคำว่า “โถโลโปติ” ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” และเกี่ยวข้องกับดินแดนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภาคกลางของประเทศไทย นอกจากนี้ยังปรากฏใน บันทึกของพระภิกษุอี้จิง (I-Tsing) ผู้ที่เดินทางไปสืบศาสนาจากจีน ไปยังอินเดีย โดยทางน้ำ ระหว่างปี พ.ศ. 1214-1218 ได้กล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่เขาได้เดินทางผ่านที่ปรากฏชื่อได้แก่ หลินยี (Lin-I) ฟูนัน (Fu-nan) และทวารวดี (Dvaravati) และยังปรากฏ ชื่อ “โถโลโปติ” หรือ “ทวารวดี” ในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ถัง

---

[11] จดหมายเหตุจีนราชวงศ์ฮั่นตะวันตก ประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 ได้กล่าวอ้างถึงดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบันว่าอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดียในช่วงเวลาดังกล่าว อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2533), หน้า 117.

[12] George Cœdès, **Les Peuples de la Peninsule Indonchinoise: Histoire Civilisation**, (Paris : Dunod, 1962), p.41-44.

นายปอล เปลลิโยต์ (Paul Pelliot) นักวิชาการโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้ตีความว่า “Tolopoti” ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” และเชื่อว่าตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา[13]

ภายหลังได้มีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ข้อความว่า “ศรีทวารวตี ศวรปุณยะ” แพร่กระจายตามเมืองโบราณในสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยหลายเมือง ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ อ่านและตีความว่า “บุญกุศลของพระราชาแห่งทวารวดี”[14] หรือ “การบุญของ พระเจ้าศรีทวารวดี” กำหนดอายุจากรูปแบบอักษรอักษรปัลลวะ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12[15] จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญที่เชื่อว่าอาณาจักรชื่อ “ทวารวดี”นี้ มีอยู่จริงที่อยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย และคงเป็นเมืองหรือเป็นรัฐที่มีกษัตริย์ปกครอง มีเมืองบริวารที่มีวิวัฒนาการร่วมกันอยู่หลายเมือง

เมืองโบราณในสมัยทวารวดีมีพบกระจายอยู่ทั่วไปในเขตภาคกลาง โดยเฉพาะกลุ่มใหญ่ที่ถือว่าน่าจะเป็นศูนย์กลางหรือดินแดนเมื่อแรกรับวัฒนธรรมทางศาสนา คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองและท่าจีน คือ เมืองโบราณเมืองอู่ทอง (สุพรรณบุรี) นครชัยศรี (นครปฐม) เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) และอีกกลุ่มหนึ่ง คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่พบเมืองโบราณอยู่เป็นจำนวนมากทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ลพบุรี สระบุรี จนกระทั่งขึ้นไปถึงเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ส่วนทางฝั่งตะวันตก พบเมืองโบราณในเขตจังหวัดอ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ เมืองโบราณที่สำคัญ คือ เมืองโบราณลพบุรี เมืองคูเมือง (จังหวัดสิงห์บุรี) เมืองอู่ตะเภา (จังหวัดชัยนาท) เมืองจันเสน (จังหวัดนครสวรรค์) เป็นต้น ลักษณะของผังเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีลักษณะไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิตมากนักส่วนใหญ่มีลักษณะเกือบเป็นวงกลมหรือสี่เหลี่ยมมุมมน บางเมืองมีลักษระเป็นไปตามสภาพของแม่น้ำที่เมืองนั้นๆ ตั้งอยู่

ในบรรดาเมืองโบราณที่กล่าวถึงนี้พบว่า หลายเมืองเหลือสภาพเฉพาะความเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำ คันดินคือกำแพงเมือง ส่วนหลักฐานที่เป็นสิ่งปลูกสร้างและหลักฐานทางโบราณคดี โดยเฉพาะโบราณสถาน หลงเหลืออยู่น้อยมาก เมืองที่พบหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมที่เหลืออยู่ ส่วนใหญ่เป็นเมืองขนาดใหญ่ เช่น เมืองนครชัยศรี เมืองอู่ทอง เมืองคูบัว เมืองลพบุรี เมืองศรีมโหสถ และเมืองศรีเทพ

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานความเป็นเมืองโบราณ หลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรม พบว่าเมืองโบราณศรีเทพแห่งนี้ มีหลักฐานความเป็นของแท้ดั้งเดิมหลงเหลืออยู่สมบูรณ์กว่าเมืองอื่น ๆ ด้วยสาเหตุสำคัญ คือเป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ มีความสำคัญ ซึ่งเชื่อว่าเป็นเมืองศูนย์กลาง ในขณะที่เมืองอื่นๆ เช่น เมืองอู่ทอง เมืองนครชัยศรี เมืองคูบัว เมืองลพบุรี ส่วนใหญ่มีชุมชนในรุ่นหลังมาตั้งถิ่นฐานอยู่ และเป็นเมืองใหม่สร้างซ้อนทับเมืองเดิม จึงทำให้ความเป็นของแท้ดั้งเดิมในสมัยทวารวดีเหลืออยู่น้อยลง ส่วนเมืองศรีเทพนั้น

---

[13] Paul Pelliot, “Deux intinéraires de Chine en Inde”, **Bulletin de l’Ecole Française d’Extrême-Orient**, Vol. IV, 1904.

[14] ยอร์ช เซเดส์, ผู้อ่าน ดูใน กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1,** หน้า 97.

[15] ดู ก่องแก้ว วีรประจักษ์ “การศึกษาวิเคราะห์จารึกบนเหรียญเงินสมัยทวารวดี,” **ศิลปากร**, ปีที่ 41 ฉบับที่ 2 (มีนาคม – เมษายน 2541, หน้า 90-95.

ถูกทิ้งร้างไปตั้งแต่หมดยุควัฒนธรรมเขมร ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 18 และไม่ได้มีการมาสร้างเมืองใหม่ในที่แห่งนี้ โดยย้ายเมืองใหม่มาตั้งที่ เมืองวิเชียรบุรี จึงทำให้เมืองโบราณศรีเทพยังคงความครบถ้วนสมบูรณ์ของความเป็นเมืองไว้และเป็นตัวอย่างของหลักฐานเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่ยังคงเหลืออยู่

เมืองโบราณศรีเทพก่อน พ.ศ. 2447

อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมร เริ่มแผ่เข้ามาในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีเอกสารประวัติศาสตร์เขมรกล่าวถึงการที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 โปรดให้รุกรานอาณาจักรทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 ตรงกับศิลปะสมัยบาปวน - นครวัด ซึ่งเป็นเหตุให้งานศิลปกรรมสมัยทวารวดีเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว

ในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพ ได้พบงานศิลปกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 อยู่หลายแห่ง เช่น ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง ภายในเมืองใน และปรางค์ฤาษีที่สร้างอยู่นอกเมืองด้านทิศเหนือ นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น ศิวลึงค์ ชิ้นส่วนของโคนนทิ และทับหลังสลักเป็นรูปอุมามเหศวรที่พบที่ปรางค์องค์เล็กของปรางค์สองพี่น้อง แสดงให้เห็นว่าในยุคนี้มีการนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย อีกด้วย

หลักฐานทางวัฒนธรรมในสมัยสุดท้าย คือ วัฒนธรรมเขมรในพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับสมัยบายนของเขมร อาณาจักรกัมพูชามีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ได้แผ่อำนาจทางการเมือง และศิลปกรรมเข้าครอบคลุมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง จนกระทั่งถึงภาคเหนือที่ศรีสัชนาลัย ที่เมืองศรีเทพ ก็ได้พบหลักฐานที่เป็นงานศิลปกรรมในสมัยนี้อยู่เป็นจำนวนมากและเป็นงานศิลปกรรมที่เปลี่ยนกลับมาเป็นพุทธศาสนาแบบมหายานอีกครั้งหนึ่งที่เมืองศรีเทพในสมัยบายนไม่มีปราสาทที่สร้างในสมัยนี้โดยเฉพาะ มีเพียงหลักฐานการบูรณะโดยการใช้ปราสาทเดิม และสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่โดยการก่อฐานและพอกทับปราสาทเดิมโดยวัสดุใหม่ คือศิลาแลง และมีการสร้างฐานใหม่หลายแห่งเป็นฐานบัวลูกฟักที่เป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะบายน ตัวอย่าง คือ ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง เป็นต้น

ส่วนหลักฐานที่สำคัญที่เป็นประติมากรรม คือ ทวารบาลขนาดใหญ่ที่มีลักษณะเฉพาะของศิลปะสมัยบายน ที่ประติมากรรมที่มีต้นขาใหญ่ นุ่งผ้าแบบสมพตสั้นมาก ทำเป็นอสูรที่มีสิราภรณ์แบบบายน ตาพองโต มีเขี้ยว มีหนวด เป็นต้น

เมื่ออาณาจักรกัมพูชาเสื่อมลง พร้อมกับการเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัยในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึง เมืองศรีเทพอีกเลย

เมืองโบราณศรีเทพหลัง พ.ศ. 2447

ชื่อของเมือง “ศรีเทพ” มีที่มาจากข้อสันนิษฐานของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. 2447 เพื่อสืบค้นหาเมืองโบราณ “ศรีเทพ” ที่ปรากฏในทำเนียบเมืองเก่าว่าตั้งอยู่ระหว่างเมืองชัยบาดาลกับเพชรบูรณ์ โดยพระองค์ได้ค้นพบเอกสารสมุดไทยดำ ในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงเส้นทางตามหัวเมืองต่าง ๆ โดยมีเส้นทางหนึ่งกล่าวถึง เส้นทางไปยังเมืองสระบุรี เมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์จึงทรงสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า เมืองศรีเทพคงอยู่ทางลำน้ำป่าสัก พระองค์ได้เสด็จมาตรวจราชการเมืองวิเชียรบุรีและทรงสำรวจเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านได้เรียกชื่อตามพระธุดงค์เรียกว่า “เมืองอภัยสาลี” ทรงสอบถามพระยาประเสริฐสงคราม อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดวิเชียรบุรี ได้รับคำตอบว่า เมืองวิเชียรบุรีนั้นแต่เดิมมีชื่อเมือง 2 ชื่อ คือ “เมืองท่าโรง” กับ “เมืองศรีเทพ” ตำแหน่งผู้ว่าการเมือง คือ พระยาศรีถมอรัตน์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการยกฐานะเมืองศรีเทพ เป็นเมืองชั้นตรี และเปลี่ยนชื่อเมืองเป็น เมือง วิเชียรบุรี และตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็น พระยาศรีสงคราม เมื่อทรงสำรวจพบเมืองแห่งนี้มีซากโบราณสถาน โบราณวัตถุ จึงทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองที่ปรากฏอยู่ในเอกสารจริง จึงทรงเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “เมืองศรีเทพ”

การค้นคว้าเรื่องเมืองศรีเทพได้เริ่มขึ้น โดย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ได้ตรวจสอบชื่อเมืองและนามเจ้าเมือง ซึ่งเมืองนี้อาจมีมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารสมัยของพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2100) ได้กล่าวถึงเจ้าเมืองชื่อพระศรีถมอรัตน์ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับเจ้าเมืองศรีเทพที่ปรากฏในเอกสารชั้นหลัง

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีเอกสารกล่าวถึงเมืองศรีเทพว่าพระศรีถมอรัตน์เจ้าเมืองศรีเทพได้ช่วยปราบกบฏเวียงจันทน์ จึงได้ยกศักดิ์เป็นเมืองชั้นตรีและเปลี่ยนชื่อเมืองเป็น “ศรีเทพ”

จากการสำรวจเมืองโบราณศรีเทพของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงค้นพบว่าเป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่มาก มีคูเมือง กำแพงเมือง ปรางค์ปราสาท สระน้ำและโคกเนินโบราณสถานต่าง ๆ หลายแห่งทั้งนอกและในเมือง รวมทั้งประติมากรรมหินต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เมื่อสำรวจแล้วทรงลงความเป็นเบื้องต้นไว้ 2 ประการ ประการแรก กล่าวว่าเมืองโบราณแห่งนี้พวกพราหมณ์จะเรียกว่าอย่างไรก็ตาม ชื่อนั้นคงเป็นต้นเค้าของชื่อเมืองศรีเทพ ส่วนประการที่สอง สมัยที่ขอมมาปกครองเมืองไทย เมืองศรีเทพคงเป็นมหานครหรือเมืองใหญ่แห่งหนึ่ง เช่นเดียวกับเมืองศรีมหาโพธิ์ (ปราจีนบุรี) และเมืองสุโขทัย

2.b.3 การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองโบราณศรีเทพ (History Of Archaeological Research)

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบิดาแห่งการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีไทย ได้ทรงเริ่มต้นในการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาที่เริ่มตั้งแต่สถานที่ตั้งของเมืองโบราณศรีเทพจนทำให้รู้ว่า เมืองโบราณศรีเทพที่ปรากฏชื่อในเอกสารประวัติศาสตร์นั้น ตั้งอยู่ ณ ที่ใด ตั้งแต่ พ.ศ. 2447

ต่อมาได้มีนักวิชาการชาวฝรั่งเศสคนแรก คือ นายลูเนท์ เดอ ลาจงกีแยร์ (Lunet de Lajonquière) ที่ได้เข้ามาสำรวจศิลปะโบราณวัตถุในประเทศไทยและได้กล่าวถึงประติมากรรมเทวรูปพระนารายณ์ที่เมือง ศรีเทพว่า เป็น กลุ่มศิลปะอินเดีย-เขมร (Grupe Indo-Cambodgien)[16]

นาย ควอริช์ เวลล์ (Dr.Quaritch Wales) ได้เข้ามาศึกษาเมืองโบราณศรีเทพ ระหว่างปี พ.ศ. 2478 – 2480 ได้เสนอแนวความคิดว่า เมืองศรีเทพเป็นเมืองของชาวอินเดียที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรฟูนัน โดยอ้างจากจารึก หลักที่ K 978 และวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรม สันนิษฐานว่าปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้องเป็นสถาปัตยกรรมแบบอินเดีย จัดอยู่ในศาสนาพราหมณ์และมีอายุเก่าสุดในเอเชียตันออกเฉียงใต้ มีอายุอย่างช้าสุดในราว พุทธศตวรรษที่ 11 หลักฐานอื่น ๆ มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 และเสนอว่าเมืองศรีเทพร้างลงภายหลังจากอาณาจักรฟูนันล่มสลายลง จนมาฟื้นฟูใหม่ ในพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7[17]

ในปี พ.ศ. 2510 ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงให้ความเห็นเกี่ยวกับเมืองศรีเทพว่า ที่เมืองศรีเทพมีการพบงานศิลปกรรมทั้งที่เป็นพุทธศาสนาเช่นพระพุทธรูป ธรรมจักร และจารึกคาถาเยธมฺมา พบรวมกับพุทธศาสนามหายาน เช่นภาพสลักที่ถ้ำถมอรัตน์ ที่พบพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้ยังพบงานประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ร่วมกันอยู่ จึงสันนิษฐานว่าเมืองศรีเทพมีศาสนาที่รุ่งเรืองขึ้น พร้อมๆกัน และทรงสันนิษฐานเรื่องงานศิลปกรรมว่า ว่าจัดเป็นศิลปกรรมที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างเมืองศรีเทพและภาคใต้ของประเทศไทย ไม่เห็นด้วยว่าจะเป็นศิลปะเขมร เพราะเหตุว่ามีเทคนิคการสร้างที่ต่างกัน ในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร การสลักประติมากรรมจะมีแผ่นหลังมายึด ยังไม่เป็นลอยตัว แต่ที่เมืองศรีเทพนี้เป็นประติมากรรมลอยตัวแบบที่พบในภาคใต้ ทรงสันนิษฐานจากหลักฐานทางโบราณคดีอีกว่า เมืองศรีเทพมี 2 สมัย สมัยแรกเป็นวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 10 - 11 ลงมา สมัยที่ 2 เป็นวัฒนธรรมเขมร ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางภาคกลาง ตะวันออกเฉียงเหนือและต่อไปยังประเทศกัมพูชา และเมืองนี้ถูกทิ้งร้างไปตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 18[18]

---

[16] Lunet de Lajonquière, “Le Domain archéologique du Siam” **Bulletin de la Commission Archéologique de Indichine, Paris**, 1909, p. 188-262.

[17] Quaritch Wales, “The Exploration of Sri Deva and Ancient City in Indochina 9” , **India Art and Letter Vol. X No.11**

[18] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะในประเทศไทย,** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, 2534),หน้า 12.

กลุ่มพระพุทธรูปหินจัดเป็นพระพุทธรูปที่มีจารึก คาถา เยธมฺมา จัดอยู่ในสมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 ส่วนเทวรูปพระนารายณ์มีอิทธิพลศิลปะอินเดียภาคใต้หรือภาคตะวันออก นอกจากนี้ได้จัดกลุ่มประติมากรรมศิลปะเขมรว่าอยู่ในสมัยบายน พุทธศตวรรษที่ 18 โดยมีการสันนิษฐานในภาพรวมของเมืองศรีเทพว่า พระเจ้าภววรมันอาจเป็นผู้ที่รวบรวมและขยายอำนาจของอาณาจักรเจนละ มาจนถึงเมืองศรีเทพ โดยรวบรวมทั้งวัฒนธรรมทวารวดีและเขมรเข้าด้วยกัน

ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอรลิเยร์ (Jean Boisselier) ได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปกรรมเมืองศรีเทพ ว่าควรจัดเป็น “สกุลช่างเมืองศรีเทพ” (L‘école de Si Tep) โดยให้เหตุผลว่า ประติมากรรมมีรูปแบบเฉพาะทั้งประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดู และมหายานที่พบร่วมกัน มีความใกล้เคียงกัน สังเคราะห์มาจากศิลปะทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี (เขมรในประเทศไทย) ที่ผสมผสานเข้าด้วยกัน[19] ในส่วนงานสถาปัตยกรรม (ปราสาท) ในวัฒนธรรมเขมร เชื่อว่าเป็นศิลปะเขมรทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะเทคนิคการก่อสร้างและจารึกอักษรขอมที่พบ กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 จนถึงหลักฐานในสมัยบายน[20]

ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอรลิเยร์ กล่าวว่ามีการค้นพบเทวรูปในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมากที่เมืองศรีเทพ คือ พระนารายณ์ และเป็นประติมากรรมที่มีฝีมือช่างสูงมาก ช่างมีความมั่นใจมากในการสร้าง ในเรื่องของการสลักหิน ที่บางชิ้นมีขนาดใหญ่มาก นับว่ามีความโดดเด่นมากกว่าปฏิมากรจากที่อื่น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน มีลักษณะเด่นมากว่าที่เมืองศรีมโหสถและศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร จะเห็นได้จากประติมากรรมเหมือนมีการเคลื่อนไหว ช่างได้สลักให้เห็นถึงความเคลื่อนไหว ที่เราไม่เคยพบมาก่อนในศิลปะอื่น มีการสลักลอยตัว ซึ่งมีผู้ที่กล่าวถึงคุณลักษณะนี้ไว้แล้ว คือ นายลูเนท์ เดอ ลาจงกิแยร์ และ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ประติมากรรมที่นี่มีความโดดเด่นและแตกต่างจากศิลปะเขมร สมัยก่อนเมืองพระนคร แม้ว่าจะมีลักษณะที่เหมือนกันอยู่บ้าง เช่น การสวมหมวกทรงกระบอก ที่มีหลายเหลี่ยม มวยพระเกศาที่เป็นเปียที่ตกลงมาที่ท้ายทอย มีพบแล้วในสมัยก่อนเมือง พระนคร แต่ลักษณะที่สำคัญ คือ การทรงภูษามีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง คือการทรงสมพตสั้นบาง และรัด (ในลักษณะขอการนุ่งเตี่ยว) และประการสำคัญที่มีความโดดเด่นมาก คือ การแสดงอากัปกิริยาที่แสดงออก ที่ไม่เคยปรากฏในศิลปะที่ไหนมาก่อน จึงอาจกล่าวได้ว่าช่างมีความสามารถอย่างมากในงานสลักหิน จัดเป็นประติมากรรมหินกลุ่มเดียวที่ไม่มีการใช้วงโค้ง (ที่ป้องกันการหัก) การแสดงการยืนในท่าตริภังค์ ที่มักพบในศิลปะอินเดีย แต่ในอินเดียส่วนใหญ่เป็นสำริด แต่ที่นี่สลักหิน การสลักพระกรทั้ง 4 เป็นตัวบอกถึงความกล้าของช่างอย่างมากที่ไม่ต้องมีวงโค้ง แต่ก็ยังต้องทำพระกรให้ติดกันจนถึงข้อศอกแล้วจึงแยกออกมา ซึ่งช่างต้องระวัง คำถามที่ตามมาคือ สิ่งของที่ถือนั้นช่างย่อมมีความมั่นใจสร้างอย่างมาก[21]

---

[19] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, (Fribourge : Office du Livre, 1975), p. 104.

[20] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 105.

[21] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, (Fribourge : Office du Livre, 1975), p. 104.

สำหรับกลุ่มที่ทรงหมวกแปดเหลี่ยม ก็แสดงให้เห็นว่าช่างมีความมั่นใจ มีการทำตริภังค์ที่มีความเคลื่อนไหวมากขึ้น เช่น การแสดงความเคลื่อนไหวของแขน (พระกฤษณะ) ที่แขนแยกไปคนละข้าง ข้างหนึ่งยกขึ้น ซึ่งเปรียบเทียบได้กับ สกุลช่างปัลลวะและโจละของอินเดีย ที่มาทำให้เกิดความสมดุลของทั้ง 2 ข้าง ไม่ต้องแปลกใจที่มันหักไปหมด เพราะแขนที่มีอิสระนั่นเอง[22]

ศาสตราจารย์ ฌองบวสเซอลิเยร์ ได้กล่าวถึงภาพรวมของประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาว่า พระพุทธรูปมีจำนวนน้อยกว่าเทวรูปมาก พบร่วมกับมหายาน แสดงถึงความหลากหลาย ของงานช่างและศาสนา ส่วนของพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ มีจารึกบาลี จัดอยู่ในศิลปะทวารวดี และเป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาท ส่วนที่เป็นพุทธศาสนามหายาน มีหลักฐานชัดเจนที่ ถ้ำเขาถมอรัตน์ ที่มีภาพสลักที่ผนังถ้ำ 3 กลุ่ม ได้แก่ พระพุทธรูปยืน มีพระโพธิสัตว์อวโลกกิเตศวรและพระโพธิสัตว์พระศรีอาริยเมตรไตรย รูปแบบของภูษาทรงและการเกล้าผมทรงชฎามงกุฎ ทำให้นึกถึงพระโพธิสัตว์สำริด ที่บุรีรัมย์ ที่จัดเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 แต่มีรูปแบบเฉพาะคือการยืนตริภังค์ และกำหนดอายุภาพสลักที่ถ้ำถมอรัตน์ว่าเป็นมหายานที่มีรูปแบบสัมพันธ์กับประติมากรรมมหายานกลุ่มที่พบที่บุรีรัมย์กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14[23]

ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอรลิเยร์ (Jean Boisselier) ได้เสนอบทความเกี่ยวกับเมืองศรีเทพอีกครั้งหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2531 ในเรื่อง “Si Thep et son originalité” ในการประชุมสัมมนาฝรั่งเศส-ไทยครั้งแรก (Premièr Symposium Franco-Thaï : La Thaïlande des débuts de son histoire jusqu’au XVe siècle 18-24 juillet 1988) โดยได้ให้ความสำคัญกับแนวความคิดเรื่องศิลปะที่เมืองศรีเทพมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง[24]

การค้นคว้าของรองศาสตราจารย์ ธิดา สาระยา บทความเรื่อง **ศรีเทพคือศรีจนาศะ** สรุปความจากหนังสือรวมบทความ **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ**[25] โดยสรุปเมืองโบราณศรีเทพคือดินแดนที่ปรากฏอยู่ในชื่อศรีจนาศะมา แต่โบราณเมืองนี้รุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางสำคัญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-15 ขอบเขตแห่งอำนาจของเมืองนี้มิใช่อยู่ ณ ที่ราบสูงโคราชหรือลุ่มน้ำมูลเพียงแห่งเดียว หากควรครอบคลุมอาณาบริเวณลุ่มน้ำป่าสักซึ่งมีเครือข่ายการติดต่อถึงกันได้ปรากฏทั้งจากสภาพภูมิศาสตร์ หลักฐานทางโบราณวัตถุสถานหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรโดยนัยนี้ความหมายของคำว่า “นอกกัมพุเทศ” อันเข้าใจกันโดยทั่วไปว่าหมายถึงบริเวณลุ่มน้ำมูลเท่านั้นจึงน่าจะไม่ให้ภาพการขยายตัวทางการตั้งหลักแหล่ง

---

[22] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, (Fribourge : Office du Livre, 1975), p. 104.

[23] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 106.

[24] Jean Boisselier, “Si Thep et son originalité” (Premièr Symposium Franco-Thaï : **La Thaïlande des débuts de son histoire jusqu’au XVe siècle 18-24 juillet** 1988)

[25] ธิดา สาระยา, “ศรีเทพคือศรีจนาศะ”, ใน **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2537), หน้า 150.

ของขอมเข้าสู่ภาคอีสานสมัยพุทธศตวรรษที่ 15 ชัดเจนพอ เพราะอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมจากลุ่มน้ำโขงนั้นปรากฏทั้งทางตรง และการประสมประสานที่ศรีเทพในลุ่มน้ำป่าสักด้วยทั้งก่อน และหลังพุทธที่ 15 ดินแดนที่ขอมเรียกว่า“ นอกกัมพุเทศ” ควรครอบคลุมบริเวณสองลุ่มน้ำอันอ้างชื่อมาแล้วเมื่อกำหนดขอบเขตตามสภาพภูมิศาสตร์ได้ เราก็สามารถอาศัยสัมพันธภาพระหว่างจารึก 2 กลุ่มคือ กลุ่มศรีเทพ และกลุ่มศรีจนาศะ พร้อมทั้งยึดหลักฐานด้านโบราณวัตถุสถานสนับสนุนเอื้อให้เข้าใจได้ว่าศรีเทพคือศรีจนาศะนั่นเอง[26]

จนกระทั่งแนวความคิดล่าสุด โดยศาสตราจารย์พิเศษพิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอแนวความคิดใหม่ว่า ศรีเทพ คือ ทวารวดี ในหนังสือเรื่อง **“เมืองศรีเทพศูนย์กลางของทวารวดี”** ในปี พ.ศ. 2560 และปรับปรุงใหม่ ในปี พ.ศ. 2562 เรื่อง “ทวารวดี ศรีเทพ” โดยเสนอว่า เมืองศรีเทพ คือ กรุงทวารวดีซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12- กลางพุทธศตวรรษที่ 13 ไม่ใช่เมืองนครปฐม โดยให้เหตุผลหลัก คือ เป็นเมืองเดียวที่ตั้งอยู่ในภาคกลางระหว่างเมืองศรีเกษตรและเมืองอีศานปุระ เรื่องชื่อเมืองศรีเทพที่เกี่ยวข้องกับอยุธยาที่เชื่อว่ากลุ่มคนอยุธยามาจากเมืองศรีเทพ เมืองศรีเทพได้พบพระกฤษณะจำนวนมากน่าจะเกี่ยวข้องกับเมืองของพระกฤษณะคือทวารกา และรวมทั้งหลักฐานจารึกที่พบที่เมืองศรีเทพมีความรุ่งเรืองอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-14 มีความยิ่งใหญ่พอๆ กับอาณาจักรเจนละ นอกจากนี้ยังให้เหตุผลทางด้านงานศิลปกรรมและคติความเชื่อทางศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับเขมรและอิทธิพลพุทธศาสนามหายานจากจีน[27]

นอกจากผลงานการค้นคว้าของนักวิชาการต่างๆ แล้ว ส่วนหนึ่งยังมีผลงานการค้นคว้าของนักศึกษาคณะโบราณคดี ทั้งสารนิพนธ์ ในระดับปริญญาตรีและวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโท ตามรายชื่อและปีที่มีการศึกษาค้นคว้า ดังตัวอย่าง เช่น

---

[26] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

[27] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ทวารวดีศรีเทพ**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิไกรฤกษ์, 2562), ดูบทสรุป หน้า 94-96.

Table 2-1 List of the Researches

Year	
2524	จิตรปรีดี อุณหะสุวรรณ์. **เทวรูปจากเมืองศรีเทพ**, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524[28] ศึกษาเทวรูปที่พบที่เมืองศรีเทพทั้งสิ้น 6 องค์ โดยเป็นพระวิษณุ 4 องค์ และ พระอาทิตย์ 2 องค์ มีการกำหนดกลุ่มรูปแบบและการกำหนดอายุ เทวรูป อยู่ในช่วงพุทธตวรรษที่ 11 – 13
2526	กุลวดี ศรศรี (2526), **การวิเคราะห์ลักษณะผังเมืองศรีเทพ**, การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตร-บัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.[29] ศึกษาเปรียบเทียบผังเมืองศรีเทพ และเมืองลพบุรี โดยทั้ง 2 ลักษณะผังเมืองศรีเทพเป็นเมืองแฝด โดยมีการขยายขอบเขตของเมือง โดยลักษณะของผังเมืองเช่นนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับเมืองลพบุรีที่แต่เดิมมีผังเมืองที่อยู่ในลักษณะเป็นรูปทรงกลม ก่อนจะขยายเมืองเป็นผังเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมซึ่งจากร่องรอยเดิมจะเห็นได้ว่าเป็นผังเมืองสี่เหลี่ยมผืนผ้าซ้อนเมืองวงกลมอยู่[30] โดยลักษณะของเมืองที่มีผังเป็นสี่เหลี่ยมของทั้ง 2 เมืองนี้ มีลักษณะพ้องกับระเบียบผังเมืองในวัฒนธรรมเขมร[31]
2526	รัจนา คีตะจิตต์. **การศึกษารูปแบบปรางค์สองพี่น้อง อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์**สารนิพนธ์ ภาคโบราณ พ.ศ.2526[32] ผลการศึกษาได้กำหนดอายุปรางค์สองพี่น้อง ไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 จากรูปแบบของทับหลัง และเสาประดับกรอบประตู ที่มีความสัมพันธ์กับศิลปะเขมรแบบบาปวนต่อนครวัด
2541	กนกวลี สุริยะธรรม, **ร่องรอยหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ที่พบบริเวณชุมชนเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์**, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต[33] สรุปผลการศึกษาว่าเมืองศรีเทพมีความแตกต่างจากหลักฐานที่ปรากฏในเมืองศรีมโหสถและมืองอู่ทองจึงยังไม่อาจสรุปได้ว่าหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์ที่เมืองโบราณร่วมสมัยทวารวดีทั้ง 3 แห่งนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน กล่าวได้แต่เพียงว่าเมืองโบราณทั้ง 3 แห่งนี้เป็นเมืองโบราณร่วมสมัยทวารวดีที่มีร่องรอยหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์อย่างชัดเจนเหมือนกันเท่านั้น[34]

[28] จิตรปรีดี อุณหะสุวรรณ์, **"เทวรูปจากเมืองศรีเทพ"** (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 19 - 24.

[29] กุลวดี ศรศรี, **"การวิเคราะห์ลักษณะผังเมืองศรีเทพ"**, (การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526).

[30] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 43.

[31] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 42.

[32] รัจนา คีตะจิตต์, **"การศึกษารูปแบบปรางค์สองพี่น้อง อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์"** (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526)

[33] กนกวลี สุริยะธรรม, **"ร่องรอยหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ที่พบบริเวณชุมชนเมืองศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์"** (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541).

[34] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 48.

Year	
2543	พิกุล สมัครไทย. **คติความเชื่อเรื่องพระสุริยะ ที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพ**, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543[35]ผลการศึกษาจากการค้นพบประติมากรรมรูปพระสุริยะ (นิกายเสาระ) จำนวน 5 องค์ที่เมืองโบราณศรีเทพ แสดงให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 13 พระสุริยะเป็นเทพอีกองค์หนึ่งที่ได้รับการบูชาเป็นเทพสำคัญของชุมชนชาวศรีเทพ สันนิษฐานได้ว่าเกิดจากการรับวัฒนธรรมจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้ามาจาก 2 แหล่งวัฒนธรรม คือจาก **อินเดียโดยตรง และจากอินเดียโดยผ่านมาทางอาณาจักรกัมพูชาอีกต่อหนึ่ง** และเสนอว่าคติการนับถือพระสุริยะที่ศรีเทพจึงน่าจะเกิดจากการรับอิทธิพลมาจากอินเดียสมัย คุปตะมากกว่ารับอิทธิพลจากเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร[36]
2552	งามพรรณ เทพทา, **การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 18**, สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.[37] ผลการศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ที่เมืองโบราณศรีเทพพบว่าเริ่มปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 และปรากฏชัดเจนอีกครั้งในช่วงราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18 โดยสามารถแบ่งพัฒนาการการนับถือศาสนาพราหมณ์ที่เมืองโบราณศรีเทพออกเป็น 2 ช่วงด้วยกันคือ การนับถือศาสนาพราหมณ์ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 และ การนับถือศาสนาพราหมณ์ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 - 18
2553	ศรัณย์ มะกรูดอินทร์, **การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553[38] สรุปผลการศึกษาว่าการนับถือพระสุริยะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มปรากฏชัดตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 เป็นต้นมา โดยลักษณะที่ปรากฏในเมืองศรีเทพ แสดงให้เห็นถึงการสืบรูปแบบที่แสดงความใกล้ชิดกับศิลปะแบบอินเดียภาคเหนือ โดยในเมืองศรีเทพมีเอกลักษณ์ต่างออกไปจากพระสุริยะที่พบในพื้นที่อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นลักษณะเฉพาะที่พบเฉพาะในสกุลช่างศรีเทพ

[35] พิกุล สมัครไทย, **"คติความเชื่อเรื่องพระสุริยะ ที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพ"** (สารนิพนธ์ศิลปาศาสบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543).

[36] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 51.

[37] งามพรรณ เทพทา, **"การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 18"** (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552).

[38] ศรัณย์ มะกรูดอินทร์, **"การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19"** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

Year	
2556	ศิวพงศ์ สีเสียดงาม, **ศิลปกรรมในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์,** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556[39] จากการศึกษาเรื่องศิลปกรรมเนื่องในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพทั้งหมดสามารถกล่าวได้ว่าเกี่ยวข้องกับอาณาจักรเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร และยังมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่เจริญขึ้นบริเวณภาคกลางของประเทศไทย รวมไปถึงกลุ่มบ้านเมืองบริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะบริเวณที่ราบสูงโคราช

การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาของกรมศิลปากร

ในส่วนงานโบราณคดีของกรมศิลปากร ได้มีการดำเนินงานมาโดยลำดับ ตั้งแต่ได้มีการประกาศขึ้นทะเบียนเมืองโบราณศรีเทพเป็นโบราณสถานแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2478 – 2480 หลังจากนั้นในเริ่มมีการสำรวจทำแผนผัง เช่นในปี พ.ศ. 2505 ได้มีการสำรวจ ขุดแต่งและประกาศเขตโบราณสถานบางแห่ง ในปี พ.ศ. 2509 ได้สำรวจสภาพเมืองโบราณ มีการนำโบราณวัตถุสำคัญไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2526 ได้มีงานขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเขาคลังใน ได้พบหลักฐานสำคัญว่า พบว่ามีการอยู่อาศัยที่บริเวณเขาคลังในมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 -11[40]

ในส่วนการดำเนินงานของกรมศิลปากร ได้เริ่มดำเนินงานทางด้านโบราณคดีมาเป็นระยะ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ภายใต้การดูแลของหน่วยศิลปากรที่ 3 สุโขทัย ต่อมาในปี พ.ศ. 2527 จึงเริ่มมีโครงการจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ขึ้นเพื่อเป็นหน่วยงานที่ดูแลเมืองศรีเทพโดยเฉพาะ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 เป็นต้นมา จึงมีงานทางด้านโบราณคดี เพื่อพัฒนาตามแผนแม่บทให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ มีการสำรวจและขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดี โบราณสถานจำนวนหลายแห่ง รวมทั้งการศึกษาทางวิชาการและจัดตั้งเป็นศูนย์ข้อมูลขึ้นที่เมืองศรีเทพ[41]

ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2527 - 2543 เป็นงานทางด้านโบราณคดี เพื่อพัฒนาตามแผนแม่บทให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ มีการสำรวจ และขุดแต่งโบราณสถานจำนวนหลายแห่ง ส่วนที่เป็นงานขุดค้นทางโบราณคดีและ

---

[39] ศิวพงศ์ สีเสียดงาม, **“ศิลปกรรมในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์”** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556).

[40] กรมศิลปากร, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ,** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550, หน้า 32.

[41] เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-37.

พบหลักฐานสำคัญ ได้แก่ ในปี พ.ศ. 2531 - 2534 ได้มีการค้นพบหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย กำหนดอายุได้ราว พุทธศตวรรษที่ 5-7 หรือราว ประมาณ 2,000 ปี มาแล้ว[42]

นอกจากนี้ยังมีการดำเนินงานด้านโบราณคดีภายใต้โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีรายละเอียด สังเขป ดังนี้

การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ

พ.ศ.2531 – 2532 (ค.ศ.1988-1989)

- การขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน[43] กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน ปี พ.ศ.2521 (ค.ศ.1978)
    - พบโบราณวัตถุ เครื่องประกอบสถาปัตยกรรม เช่น ปูนปั้นรูปบุคคล ปูนปั้นรูปสัตว์ เช่น สิงห์ นาค ช้าง หงส์ เป็นต้น
    - สร้างหลังคาชั่วคราวคลุมรอบฐานโบราณสถานเขาคลังใน[44]

พ.ศ.2534 (ค.ศ.1991)

- การจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองศรีเทพ ร่วมกันหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง
- สร้างถนนลาดยางเข้าพื้นที่อุทยาน
- การบูรณะปรางค์ศรีเทพ
- การขุดแต่งทางโบราณคดี ในเขตเมืองใน พบโบราณวัตถุ อาทิ หินสลักรูปบุคคล
- การขุดแต่งทางโบราณคดี โบราณสถานหมายเลข 0996 ในเขตเมืองใน พบชิ้นส่วนจารึกทรงกลม แต่แตกหักเหลือเพียงครึ่งเดียว ตรงกลางเจาะรูคล้ายเป็นส่วนฐานของประติมากรรม ทำจากหินทรายสีเขียวด้านบนจารึกตัวอักษร 2 บรรทัด ด้านล่างไม่มีการจารึกตัวอักษร ตัวอักษรเป็นอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี จารึกข้อความในบทสวดมนต์ ธัมมจักกัปปวัตนสูตร ตัวอักษรมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 (คริสต์ศตวรรษที่ 6 - 8) [45]

---

[42] เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-37.

[43] กรมศิลปากร, **รายงานการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ**, โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, (2531).

[44] กรมศิลปากร, **รายงานการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์**, โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, (2531).

[45] **รายงานปฏิบัติงานทางโบราณคดี โบราณสถานหมายเลข 0896, 0973, 0996, 1064/05**. หน้า 30 - 38.

รูปที่ 2-69 ชิ้นส่วนจารึกทรงกลมจารึกอักษรปัลลวะ เป็นบทสวดมนต์ธัมมจักกัปปวัตนสูตร ในภาษาบาลี
ที่มาของข้อมูล : รายงานปฏิบัติงานทางโบราณคดี โบราณสถานหมายเลข 0896, 0973, 0996, 1064/05

พ.ศ.2535 (ค.ศ.1992)

- การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่ โบราณสถานเขาคลังใน (ครั้งที่ 1, เสริมความมั่นคงให้กับประติมากรรมปูนปั้น) โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ศิลปกรรม สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ และกลุ่มวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์
- การก่อสร้างอาคารถาวรคลุมหลุมขุดค้น ใกล้กับโบราณสถนหมายเลข 0971[46]
- การขุดลอกสระน้ำหมายเลข 1, 2, 3, 4 และ 5 และคูเมืองด้านตะวันตก[47]
- การจัดทำระบบประปา อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
- การก่อสร้างอาคารเก็บพัสดุ
- การขุดแต่งพื้นที่บริเวณปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง (เพิ่มเติม)
    - โบราณวัตถุสำคัญที่พบ เทวรูปพระอาทิตย์ สลักจากหินเขียวมีขนาดกว้าง 35 เซนติเมตร สูง 85 เซนติเมตร เป็นประติมากรรมลอยตัว ส่วนแขนและขาช่วงล่างหักหายไป เศียรสวมหมวกทรงกระบอกมีลายดอกไม้ประดับด้านหน้าและด้านข้าง สวมตุ้มหูทั้ง 2 ข้าง รอบเศียรมีรัศมี แต่ชำรุด เทวรูปสวมเสื้อคลุมยาวแนบเนื้อต่ำกว่าเข่าเล็กน้อย ตั้งแต่พระนาภีถึงพระอุระสลักลาย คงเป็นก้านดอกบัว เนื่องจาก

[46] หจก. จิระศักดิ์โยธา, **รายงานการปฏิบัติงานปรับปรุงอาคารหลุมขุดค้นทางโบราณคดี**, รายงานเสนออุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สุโขทัย, (2545).

[47] หจก. ไกรวศิน, **รายงานการขุดลอกสระน้ำหมายเลข 1, 2, 3, 4 และ 5 และคูเมืองด้านตะวันตก ณ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ**, รายงานเสนออุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, (2535).

เทวรูปพระอาทิตย์จะทรงถือดอกบัวอยู่ในพระหัตถ์ทั้ง 2 ข้าง ขุดพบใกล้กับทางเดินเข้าปราสาท[48]

รูปที่ 2-70 เทวรูปพระอาทิตย์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

พ.ศ. 2538 (ค.ศ.1995)

- การขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 0923[49] ในเขตเมืองใน ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานแห่งนี้น่าจะมีรูปแบบเป็นมณฑป มีซุ้มประดับทั้ง 3 ด้าน ทางขึ้นหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ภายในมณฑปน่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ชิ้นส่วนปูนปั้นจำนวนมากอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับลายปูนปั้นที่โบราณสถานเขาคลังใน และโบราณสถานหมายเลข 1580 มีรูปแบบและลวดลายคล้ายกัน โดยลายปูนปั้นที่ประดับหน้าต่างชี้ให้เห็นว่ามณฑปนี้เป็นศิลปะแบบทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-15 (คริสต์ศตวรรษที่ 8-9) โดยมีโบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่พบ คือ ชิ้นส่วนประติมากรรมหินทรายสีดำ ชิ้นส่วนปูนปั้นจำนวนมาก มีรูปแบบคล้ายกับที่พบที่เขาคลังใน และพระโพธิสัตว์โลหะ

[48] กรมศิลปากร, **รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2535**,อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า 11.
[49] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 24 - 28.

รูปที่ 2-71 พระโพธิสัตว์สำริด

พ.ศ. 2539 (ค.ศ.1996)[50]

- ก่อสร้างอาคารศูนย์ข้อมูล อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

พ.ศ. 2541 (ค.ศ.1998)

- การบูรณะปูนปั้นประดับฐานโบราณสถานเขาคลังใน (ครั้งที่ 2 การอนุรักษ์เบื้องต้น เพื่อเสริมความมั่นคงแข็งแรงให้แก่ประติมากรรมปูนปั้น)
- การเสริมความมั่นคงปรางค์สองพี่น้อง[51]
    - เสริมความมั่นคงฐานบัวชั้นที่ 3
    - ก่ออิฐเสริมส่วนที่ขาดหายไปขององค์ปรางค์
    - จำลองชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม ติดตั้งคืนตำแหน่งเดิม

พ.ศ. 2542 – 2543 (ค.ศ.1999 - 2000)[52]

- การขุดลอกคูเมืองโบราณชั้นใน-ชั้นนอก
    - ดำเนินการขุดตรวจทางโบราณคดีก่อนการขุดลอกคูเมือง พบว่ามีคูเมือง 2 รูปแบบ
        - คูเมืองแบบที่ 1 เป็นการขุดคูเมืองผ่านชั้นศิลาแลงธรรมชาติและใช้ผนังศิลาแลงนั้นเป็นขอบของคูเมือง บางแห่งยังใช้ศิลาแลงที่ขุดออกบางส่วนกรุไว้เป็นของ

---

[50] กรมศิลปากร, **รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2539**, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, (2539).

[51] กรมศิลปากร, **การปฏิบัติงานเสริมความมั่นคงโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ**, (2541).

[52] บริษัท ดำรงก่อสร้างวิศว จำกัด, **รายงานการปฏิบัติงานขุดลอกคูเมืองโบราณชั้นใน-ชั้นนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ**, (2542 -2543), หน้า 9.

ของคูเมืองด้วย คูเมืองประเภทนี้ค่อนข้างแคบและลึก เป็นคูเมืองของเมืองนอกทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้

- คูเมืองแบบที่ 2 ไม่มีศิลาแลงเป็นขอบคันคู แต่ใช้ดินทั้งหมดที่ได้จากการขุดคูนำมาทำเป็นคันกำแพงเมือง ลักษณะคูเมืองแบบที่ 2 นี้จะกว้างกว่าคูเมืองแบบแรกมาก เป็นคูเมืองของเมืองใน และเป็นคูเมืองที่กั้นระหว่างเมืองในและเมืองนอก

- คูเมืองสามารถรับน้ำทั้งจากเมืองใน เมืองนอก และพื้นที่รอบนอกเมือง ซึ่งเป็นระบบป้องกันมิให้เกิดอุทกภัยในตัวเมืองและเป็นการกักน้ำไว้ให้ชาวเมืองได้ใช้ประโยชน์
- ภาพรวมของคูเมืองศรเทพมีลักษณะลาดเอียงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยไม่พบทางระบายน้ำออกจากเมืองเลย ดั้งนั้นเมื่อปริมาณน้ำมีมากเกินไปน้ำจะระบายล้นออกจากคูรับน้ำไปสู่พื้นที่ต่ำกว่าภายนอกเมืองทางตะวันตกซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การเกษตร

พ.ศ. 2554 (ค.ศ. 2011)

- การปรับปรุงอาคารศูนย์บริการข้อมูล

พ.ศ. 2557 (ค.ศ. 2014)

- การบูรณะโบราณสถานสระขวัญ

การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาคลังนอก

พ.ศ. 2549 (ค.ศ. 2006)

- การขุดศึกษาทางโบราณคดีโบราณสถานเขาคลังนอก[53]
  - จากการขุดแต่ง และศึกษา เจดีย์ประธานแผนผังโบราณสถานเขาคลังนอกมีรูปแบบแผนผังเหมือนกับเจดีย์ทวารวดีที่พบแพร่หลายเกือบทุกภูมิภาคของประเทศไทย คือฐานล่างสุดซึ่งเรียกว่าฐานเขียงเกือบทั้งหมดจะอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส แม้ว่าแผนผังของโบราณสถานเขาคลังนอกจะเหมือนกับแผนผังตามแบบนิยมของเจดีย์สมัยทวารวดีที่ปรากฏอยู่หลายแห่ง แต่ก็มีรูปแบบการประดับส่วนฐานแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน เป็นลักษณะเด่นเฉพาะของโบราณสถานเขาคลังนอก คือการประดับด้วยอาคารจำลองทรงปราสาท ซึ่งรูปแบบการประดับส่วนฐานของโบราณสถานเขาคลังนอกที่ประดับด้วยอาคารจำลองทรงปราสาทอันเป็นลักษณะเด่น นี้ควรใช้เป็นหลักฐานกำหนดอายุเจดีย์โดย

[53] ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, **รายงานการขุดศึกษาทางโบราณคดี โบราณสถานเขาคลังนอก ณ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ปีงบประมาณ 2551** (เอกสารอัดสำเนา), 2551.

เทียบกับการประดับรูปอาคารจำลองที่ฐานของศาสนสถานในศิลปะร่วมภูมิภาคดังศิลปะขอมสมัยก่อนเมืองพระนครพุทธศตวรรษที่ 13 -14[54]

พ.ศ. 2557 (ค.ศ. 2014)

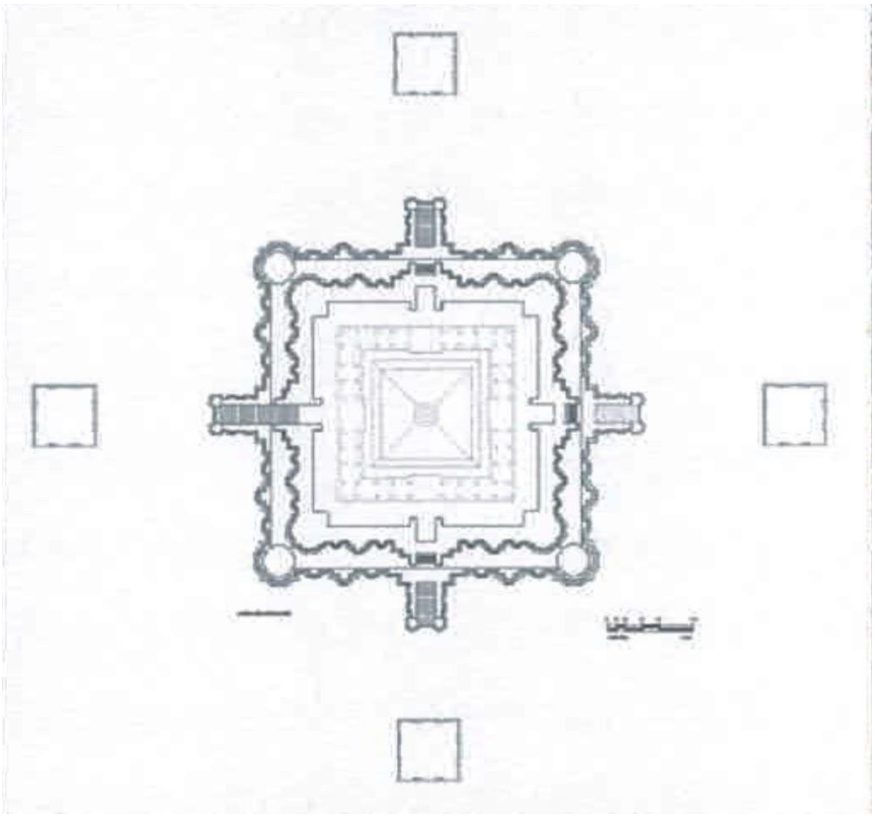
- โครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ กิจกรรมขุดศึกษาทางโบราณคดีกลุ่มโบราณสถานบริวารรอบโบราณสถานเขาคลังนอก[55]

- จากการสำรวจของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเมื่อ พ.ศ. 2551 พบว่าในรัศมี 2 กิโลเมตร มีเนินโบราณสถานกระจายตัวอยู่โดยรอบโบราณสถานเขาคลังนอกจำนวน 38 แห่ง และการสำรวจซ้ำในช่วงการขุดค้นพบว่ายังคงเหลืออยู่อยู่รอบเขาคลังนอกประมาณ 24 แห่ง โดยวางตัวกระจายไปตามแนวแกนทิศทั้งสี่และอีกกลุ่มหนึ่งวางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตกบริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของโบราณสถานเขาคลังนอก ซึ่งเนินโบราณสถานทั้งหมดถูกลักลอบขุดจนเสียหายทั้งหมด[56]
- การขุดแต่งเนินโบราณสถาน คน.1/7
  - จากการขุดแต่งพบว่าเป็นเจดีย์รูปแบบที่นิยมในวัฒนธรรมทวารวดี ทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาวด้านละ 8 เมตร คงเหลือส่วนฐานและบางส่วนของเรือนธาตุ ทำจากศิลาแลงมีระบบฐานชัดเจน โดยทำเป็นฐานเขียงไว้ด้านล่างสุด ถัดขึ้นมาเป็นลวดบัวขนาดใหญ่ต่อด้วยท้องไม้เจาะช่อง ถัดขึ้นมาเป็นฐานบัวคว่ำ ยกเก็จด้านละ 3 เก็จ

[54] เรื่องเดียวกัน, หน้า 344.

[55] อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, **รายงานสรุปความก้าวหน้าการปฏิบัติงานของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ไตรมาสที่ 2ปีงบประมาณ 2557** (เอกสารอัดสำเนา), 2557.

[56] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 18.

รูปที่ 2-72 ผังโบราณสถานเขาคลังนอก

ที่มา: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, **รายงานสรุปความก้าวหน้าการปฏิบัติงานของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ไตรมาสที่ 2 ปีงบประมาณ 2557** (เอกสารอัดสำเนา), 2557, หน้า 24.

- การขุดแต่งโบราณสถาน คน.1/5-1
  - จากการขุดแต่งพบว่าโบราณสถาน คน.1/5-1 เป็นโบราณสถานในผังกลม ด้านในเป็นฐานแปดเหลี่ยม มีเส้นผ่านศูนย์กลาง 6 เมตร ตั้งอยู่ห่างจากเจดีย์ประธานไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 65 เมตร ก่อด้วยอิฐสอดินไม่เต็มก้อนขนาดประมาณ 10x10x7 มีโครงสร้าง 2 สมัย
    - สมัยที่ 1 ผังรูปแปดเหลี่ยมแต่ละด้านกว้าง 1.90 เมตร ความสูงที่พบประมาณ 1 เมตร หรือประมาณ 12 ชั้นอิฐ
    - สมัยที่ 2 ผังกลม เส้นผ่านศูนย์กลาง 4 เมตร ก่อต่อขยายออกมาจากอาคารแปดเหลี่ยมด้านใน ขนาดอิฐประมาณ 16x34x7 (พบเต็มก้อนจำนวน 1 ก้อน)
    - ในบริเวณใกล้เคียงพบโกลนยอดเจดีย์ศิลาแลง

รูปที่ 2-73 โบราณสถาน คน.1/5-1

ที่มาของข้อมูล : รายงานการขุดศึกษาเนินโบราณสถานบริวารรอบโบราณสถานเขาคลังนอก ระยะที่ 2

- การขุดแต่งโบราณสถาน คน.1/5-2
  - จากการขุดแต่งพบว่าโบราณสถาน คน.1/5-2 เป็นโบราณสถานในผังกลม เส้นผ่านศูนย์กลาง 3.30 เมตร ความสูงที่เหลืออยู่ประมาณ 50 เซนติเมตร หรือประมาณ 5 – 6 ชั้นอิฐ อยู่ห่างจากเจดีย์ประธานไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 5 เมตร เป็นโบราณสถานหลังเดี่ยวก่อด้วยอิฐสอดินไม่เต็มก้อน ขนาดประมาณ 10x10x8 เซนติเมตร

รูปที่ 2-74 โบราณสถาน คน.1/5-2

ที่มาของข้อมูล : รายงานการขุดศึกษาเนินโบราณสถานบริวารรอบโบราณสถานเขาคลังนอก ระยะที่ 2

การอนุรักษ์โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

พ.ศ.2540 (ค.ศ.1997)

- กรมศิลปากรร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกรวด สำรวจเส้นทางขึ้นเขาถมอรัตน์จากเชิงเขาด้านทิศใต้ ขึ้นไปจนถึงปากถ้ำด้านทิศเหนือ สภาพภาพสลักภายในถ้ำยังคงอยู่ในสภาพดั้งเดิมตามธรรมชาติ ภาพสลักพระพุทธรูปและพระโพธิ์สัตว์ยังคงปรากฏตามที่เคยสลักไว้ กรมศิลปากรร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกรวดได้ดำเนินการปรับปรุงทางเดินให้สามารถเดินขึ้นไปจนถึงถ้ำได้ตามสภาพธรรมชาติ และจัดทำป้ายประวัติความเป็นมาบอกถึงความสำคัญของความสำคัญของภาพสลักที่พบอยู่ภายในถ้ำ สำหรับนักท่องเที่ยวปักไว้ บริเวณ ด้านหน้าทางเดินขึ้นเขา

3. เหตุผลในการขึ้นทะเบียน (Justification for Inscription)

3.1.a บทคัดย่อ (Brief synthesis)

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในเขตภาคกลางตอนบนลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลอนลูกคลื่นที่ขนาบข้าง รวมทั้งด้านบนด้วยเทือกเขา โดยมีแม่น้ำป่าสักไหลผ่านจากทิศเหนือลงใต้ ในเขตอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย เมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกวัฒนธรรมแบบต่อเนื่องจำนวน 3 แหล่ง ที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ด้วยสภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการ ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ จนพัฒนาตนเองด้วยการติดต่อกับสังคมภายนอกรับวัฒนธรรมทางศาสนาจากอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 – 11 เรียนรู้ในการขุดคูน้ำคันดินทำเป็นคูเมือง – กำแพงเมือง และพัฒนามาอย่างต่อเนื่องโดยพบหลักฐานว่ามีการรับศาสนาพราหมณ์ และพุทธทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 -12 เช่น รูปเคารพ พระพุทธรูป พระนารายณ์ และ ศาสนสถาน อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี ที่ปรากฏหลักฐานจากบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหี้ยนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบศาสนาในอินเดียโดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 กล่าวถึง อาณาจักร “โถโลโปติ” ที่ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” ว่าอยู่ระหว่างอาณาจักรอีศานปุระ (ประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมาร์) นอกจากนี้ชื่ออาณาจักรทวารวดี ยังปรากฏในบันทึกของภิกษุ อี้ จิง (I-TSING) ที่เดินทางไปสืบศาสนาโดยทางเรือจากจีนไปยังอินเดีย ระหว่างปี พ.ศ. 1214-1218 ได้กล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่เดินทางผ่าน ได้แก่ หลินยี่ (Lin-i) ฟูนัน (Fu-nan) และทวารวดี (Dvaravati)

เมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี มีแผนผังเมืองที่แตกต่างไปจากผังเมืองสมัยทวารวดีทั่วไปที่มีลักษณะไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิตที่แน่นอนโดยมีการขยายเมือง ออกเป็น 2 เมืองที่ต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ผังเมืองเดิมเป็นรูปเกือบเป็นวงกลมเรียกว่า เมืองใน ต่อมาได้ขยายออกมาอีกชั้นหนึ่งเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เรียกว่า เมืองนอก ภายในเมืองโบราณศรีเทพ พบศาสนสถานมากกว่า 112 แห่งที่สำคัญ เช่น โบราณสถานเขาคลังใน ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง เป็นต้น เมืองโบราณศรีเทพ นับเป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีที่พบอยู่เป็นจำนวนมากในเขตภาคกลางของประเทศไทย ที่ยังคงความครบถ้วนสมบูรณ์ของผังเมืองโบราณที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง และแตกต่างจากเมืองโบราณแห่งอื่นที่อยู่ในสมัยเดียวกัน รวมถึงแตกต่างจากอาณาจักรอื่นๆที่อยู่ร่วมสมัยกันด้วย มีการค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่องเทคนิคงานช่างที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นโค้งด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน เช่นที่อาณาจักรอีศานปุระ จึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่างเมืองศรีเทพมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 และผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีและการกำหนดอายุด้วยวิธี AMS (Accelerator Mass Spectrometry) จากฟันเขี้ยวโครง

กระดูกหมายเลข 1 หลุมขุดค้นภายในเมืองโบราณศรีเทพ กำหนดอายุได้ 1730±30 BP (พ.ศ. 783-933, ค.ศ. 240-390) แสดงให้เห็นถึงหลักฐานการอยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่ก่อนการสร้างเมืองศรีเทพ

จากการค้นพบศิลาจารึกที่บ้านวังไผ่ อำเภอวิเชียรบุรี ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความกล่าวถึงประกาศการครองราชย์ ของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงการมีระบบการปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย เช่นกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าบริเวณนอกเมืองโบราณสถานศรีเทพด้านทิศเหนือ ห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร มีศาสนสถานขนาดใหญ่ คือ โบราณสถานเขาคลังนอกที่ได้รับอิทธิพลทั้งรูปแบบและแนวความคิดในเรื่องของมณฑลจักรวาลหรือศูนย์กลางจักรวาล ของพุทธศาสนามหายานจากศิลปอินเดียภาคใต้และศิลปชวาภาคกลาง จากประเทศอินโดนีเซีย และพัฒนามาเป็นรูปแบบเฉพาะของตนเอง ลักษณะเด่นเฉพาะของโบราณสถานเขาคลังนอก คือ การย่อเก็จพร้อมจัดทำฐานบัวลูกแก้วและมีการประดับส่วนฐานด้วยอาคารจำลองทรงปราสาท ที่มีการตัดแต่งมาจากศิลาแลงเหนือฐานขึ้นไปเป็นชั้นประทักษิณ และส่วนบน มีซากของฐานอาคารที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 โดยรอบฐานมีเจดีย์บริวารประกอบในลักษณะของการล้อมรอบประจำด้าน ด้านละ 3 ชั้น ขนาดเจดีย์บริวารจะมีขนาดใหญ่ไปหาเล็กลดหลั่นกัน นับเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในรูปแบบของศิลปทวารวดีที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และแสดงแนวความคิดเรื่อง มณฑลจักรวาลตามคติความเชื่อของท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากมณฑลจักรวาลที่พบ ทั้งในอินเดีย อินโดนีเซีย กัมพูชา และเมียนมา

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนเขาถมอรัตน์ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโบราณศรีเทพไปทางทิศตะวันตกราว 15 กิโลเมตร ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ส่วนที่เป็นแกนกลางถ้ำเป็นผนังที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ จำนวนประมาณ 7 องค์ ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปะทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นตัวอย่างของศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน และภูเขาศักดิ์สิทธิ์ แห่งเดียวที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัฒนธรรมทวารวดี คงเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากอำนาจทางการเมืองของเขมรเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างและภาคกลาง ของประเทศไทยแต่อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 กลับไปเจริญอยู่ในท้องถิ่นอื่น เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทย ที่รู้จักกันในชื่อของทวารวดีอีสาน โดยมีรูปแบบวัฒนธรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะคือ การใช้หลักสีมาในการกำหนดขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกว่า วัฒนธรรมสีมา (SEMA CULTURE) ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี อย่างชัดเจน ในภาพสลักเล่าเรื่องชาดกเนื่องใน พุทธศาสนาบนใบเสมาที่ทำขึ้นจากแผ่นหิน และยังให้อิทธิพลต่อศิลปล้านช้าง ใน สปป. ลาว ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19

3.1.b การอธิบายความภายใต้เกณฑ์ที่นำเสนอ (Criteria under which inscription is proposed (and justification for inscription under these criteria))

CRITERIA ii

เมืองโบราณศรีเทพ แสดงให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดั้งเดิมในวัฒนธรรมทวารวดีกับวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 ที่พบหลักฐานที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการเข้ามามีอิทธิพลอย่างถาวรของพุทธศาสนา ทั้งแบบเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองโบราณศรีเทพปรากฏหลักฐานสำคัญ ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง ตั้งแต่ลักษณะการวางผังเมืองที่มีลักษณะเป็นเมืองแฝดหรือเมืองขยาย ที่เดิมมีลักษณะค่อนข้างกลมและขยายออกไปทางทิศตะวันออกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ซึ่งมีความแตกต่างไปจากผังเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี เมืองอื่นๆที่พบในประเทศไทย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายในคู-กำแพงเมืองโบราณศรีเทพ พบประตูเมือง 12 ประตู ซึ่งคูเมืองในแต่ละช่วงจะใช้เป็นที่เก็บกักน้ำไว้ใช้โดยบริเวณด้านหน้าประตูเมืองจะทำเป็นคันกันน้ำ ลดหลั่นกันลงไปจากด้านทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และปัจจุบันประชาชนยังใช้ประโยชน์จากน้ำที่กักเก็บอยู่ในคูเมืองเพื่อการอุปโภคบริโภค

ที่โบราณสถานเขาคลังนอกพบการประยุกต์เอาอิทธิพลสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอินเดียตอนใต้และศิลปอินโดนีเซีย ให้มีลักษณะเฉพาะเป็นตัวของตัวเองในภูมิภาคที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมอื่นๆ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน มีการก่อสร้างศาสนสถานด้วยศิลาแลงและอิฐ ที่มีรูปแบบซับซ้อน เช่น การทำฐานบัวลัยระบบยกเก็จ และการประดับปราสาทจำลองที่ฐาน อันเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปทวารวดี ที่ไม่เคยปรากฏในที่ใดมาก่อน ในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถือเป็นตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ ในสมัยทวารวดีที่ดีที่สุดที่เหลือหลักฐานอยู่

นอกจากนี้บนเขาถมอรัตน์ ที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองโบราณศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก พบการดัดแปลงถ้ำเป็นศาสนสถาน ที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์จำนวน 7 องค์ ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน แห่งเดียวที่พบในประเทศไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แห่ง มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน ทั้งในช่วงยุคสมัยเดียวกันที่จัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งในด้านคติความเชื่อทางศาสนาที่เคารพนับถือพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาท และมหายาน ราวพุทธศตวรรษทที่ 12-16

อีกทั้งที่บริเวณเมืองโบราณศรีเทพยังมีการค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่อง เทคนิคงานช่าง ที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริงโดยไม่มีแผ่นโค้งกันหักด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่าง

เมืองศรีเทพ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 พัฒนาการของวัฒนธรรมทวารวดี ส่งอิทธิพลให้กับนครรัฐอยุธยา และลพบุรีอย่างกว้างขวางหลังพุทธศตวรรษที่ 16

CRITERIA iii

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นชื่อเรียกตามอาณาจักรทวารวดี ที่ปรากฏชื่ออยู่ในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหียนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบพุทธศาสนาในอินเดีย โดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 ว่าอาณาจักรทวารวดี อยู่ระหว่างดินแดนอีศานปุระ (ในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมา) วัฒนธรรมทวารวดีได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย จากการติดต่อค้าขายในฐานะเมืองท่า เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 9-10 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีการพัฒนาจากชุมชนดั้งเดิมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาเป็นชุมชนเมืองมีระบบกษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง จากหลักฐานศิลาจารึกที่พบ และเข้าสู่วัฒนธรรมทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 อาณาจักรทวารวดีเจริญอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย พบลักษณะของเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดิน เป็นรูปค่อนข้างกลม และสี่เหลี่ยมมุมมน หรือรูปทรงไม่แน่นอนไปตามสภาพที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำมากกว่า 20 เมือง อันเป็นแบบแผนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี แต่มีเพียงเมืองโบราณศรีเทพที่มีลักษณะเป็นเมืองแฝดหรือเมืองขยาย ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ที่สุด โดยพบหลักฐานการอยู่ร่วมกันของการนับถือศาสนาพุทธทั้งเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ที่แสดงออกทางด้านสถาปัตยกรรมในลักษณะของบานรูปแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือแปดเหลี่ยมที่มีลักษณะย่อเก็จ และมีฐานบัววลัยประกอบเป็นอัตตลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี และประติมากรรมที่ถึงแม้ว่าจะรับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย แต่ได้มีการพัฒนามาเป็นรูปแบบพื้นเมืองของตนเอง ที่มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรต่อกันเป็นสันคล้ายปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกค่อนข้างแบนและพระโอษฐ์แบะ ที่มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง วัฒนธรรมทวารวดี เริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ 16 และได้ให้อิทธิพลต่อศิลปะในระยะต่อมา เช่น ศิลปะลพบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 18-19 และศิลปะอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้น

3.1.c ความครบถ้วนสมบูรณ์ (Statement of Integrity)

เมืองโบราณศรีเทพ มีองค์ประกอบโดยรวมที่จะแสดงถึง ความโดดเด่นอันเป็นสากล และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ของคุณลักษณะ คุณสมบัติของมรดกวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วย เมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

ภายในเมืองโบราณศรีเทพ ประกอบด้วยเมืองซ้อนเมือง คือ เมืองในมีรูปทรงค่อนข้างกลมและเมืองนอกที่ขยายต่อจากเมืองในไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ที่ยังคงปรากฏหลักฐานความเป็นเมือง คือมีคูเมือง - กำแพง – ประตูเมืองที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ พบโบราณสถานมากกว่า 112 แห่ง ที่สร้างเนื่องในพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ซึ่งปัจจุบันมีโบราณสถานที่ได้รับการขุดแต่งบูรณะแล้วเสร็จ จำนวน 45 แห่ง เช่น โบราณสถานเขาคลังใน ปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่

น้อง นอกจากนี้ยังคงมีโบราณสถานอีกมากกว่า 60 แห่ง ที่รอดำเนินการ นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ที่มีความโดดเด่น เรื่องเทคนิคงานช่างที่ใช้เทคนิคการสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นด้านหลัง นิยมยืนท่าตริภังค์ แสดงให้เห็นเหมือนการเคลื่อนไหว ที่แตกต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่นๆ จนได้รับการกำหนดให้เป็น“สกุลช่างศรีเทพ”

โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณศรีเทพด้านทิศเหนือ เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่สุดของเมืองศรีเทพ และมีสภาพของส่วนฐานที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุดในวัฒนธรรมทวารวดี และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ของการออกแบบแผนผังที่มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส มีการย่อเก็จและฐานบัววลัย ที่มีปราสาทจำลองประดับ แสดงถึงความเป็นมณฑลจักรวาล ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน มีความแตกต่างไปจากมณฑลจักรวาลของทั้งอินเดีย อินโดนีเซีย และกัมพูชา ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งบูรณะ เรียบร้อยแล้ว

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร ด้วยลักษณะของเขาถมอรัตน์ มีลักษณะเป็นเขาโดดที่รายรอบไปด้วยที่ราบเชิงเขา จึงทำให้เขาถมอรัตน์มีความโดดเด่น และมีอัตลักษณ์ของตัวเอง และน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของขุนเขาศักดิ์สิทธิ์ หรือมีความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของเมืองศรีเทพ

ถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนยอดเขาถมอรัตน์ ซึ่งเป็นถ้ำตามธรรมชาติที่มีคุณสมบัติทางธรณีวิทยา เป็นหินปูนและหินไรโอไลท์ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 584 เมตร เป็นถ้ำเพียงคูหาเดียว หันหน้าไปทางทิศเหนือพบร่องรอยการดัดแปลงโดยบริเวณเกือบกึ่งกลางถ้ำ เป็นแท่งหินคล้ายเสาขนาดใหญ่ ส่วนนี้เองที่มีประติมากรรมจำหลักเนื่องในศาสนาพุทธมหายาน ประกอบด้วยพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ ธรรมจักร และ สถูปขนาดเล็ก และภาพสลักที่ งานประติมากรรมยังปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่มีทั้งหมด 3 กลุ่ม 7 องค์ จัดเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำในวัฒนธรรมทวารวดี เนื่องในพุทธศาสนามหายานแห่งเดียวในประเทศไทย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบร่องรอยของความพยายามที่จะตัดเอาชิ้นส่วนของภาพสลัก ปรากฏให้เห็นอยู่

ทางเดินขึ้นเขาถมอรัตน์ ไปยังบริเวณถ้ำเขาถมอรัตน์ปัจจุบันลักษณะทางเดินยังเป็นทางเดินธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้เดินยังคงสภาพความครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งสภาพทางขึ้นและสภาพในบริเวณถ้ำ

โบราณสถานทั้ง 3 แห่งได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 และกฎกระทรวงไว้ใช้บังคับผังเมืองรวม จังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มาปกป้องคุ้มครอง พื้นที่กันชนโดยรอบโบราณสถานทั้ง 3 แห่งอีกด้วย

3.1.d ความเป็นของแท้และดั้งเดิม (Statement of Authenticity)

มรดกวัฒนธรรมของเมืองโบราณศรีเทพทั้ง 3 แหล่ง คือ เมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ร่วมสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 มีความเป็นของแท้และดั้งเดิม ทั้งโดยสภาพความเป็นเมืองโบราณที่มีคูเมือง กำแพงเมือง ประตูเมืองและโบราณสถานทั้งในเมืองและนอกเมือง ได้รับการอนุรักษ์ตามขั้นตอนที่ยังคงสภาพความเป็นเมืองซ้อนเมืองไว้ได้จนถึงปัจจุบัน และประชาชนยังใช้น้ำที่เก็บกักไว้ในคูเมืองเป็นแหล่งอุปโภคบริโภคจนทุกวันนี้ ประชาชนบ้านบึงนาจานที่อาศัยอยู่นอกเมือง ด้านทิศตะวันตกยังคงเข้ามากราบไหว้ศาลเจ้าพ่อศรีเทพที่ก่อสร้างไว้ภายในเมือง อยู่ตลอดเวลารวมทั้งการจัดงานประจำปีในช่วงระยะเวลาเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำด้วย

โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองศรีเทพด้านทิศเหนือห่างออกมาประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ที่สร้างเนื่องในพุทธศาสนามหายาน มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของแผนผังที่เป็นมณฑลจักรวาล รูปแบบเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวาร ยังอยู่ในตำแหน่งดั้งเดิม ที่เหลือหลักฐานเพียงแห่งเดียวในวัฒนธรรมทวารวดี รวมทั้งวัสดุในการสร้างโบราณสถานทั้งศิลาแลงและอิฐ ยังคงเป็นของดั้งเดิมทั้งหมด รวมทั้งรูปแบบของสถาปัตยกรรม ที่แสดงลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมทวารวดี ได้แก่การย่อเก็จ การมีฐานบัวลัย และปราสาทจำลองประดับที่ฐาน ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านสระปรือ โดยรอบโบราณสถานเขาคลังนอกจะประกอบพิธีเวียนเทียนรอบโบราณสถาน

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกนอกเมืองศรีเทพ ห่างออกไป 15 กิโลเมตร ในแนวแกนเดียวกับโบราณสถานเขาคลังนอก เป็นศาสนสถานประเภทถ้ำที่แสดงถึงการเคารพนับถือพุทธศาสนามหายานแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศไทยสมัยทวารวดีและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ยังอยู่ในสภาพเดิมมากที่สุด ไม่มีการรบกวนในการใช้พื้นที่จากภายนอก ถึงแม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ หรือการเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติไปบ้าง แต่ภาพสลักบนผนังถ้ำยังปรากฏรูปแบบลักษณะของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ และองค์ประกอบอื่นๆ ปรากฏให้เห็นอยู่อย่างชัดเจน ประชาชนที่อยู่อาศัยโดยรอบโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ได้ร่วมกันจัดประเพณีเดินขึ้นเขาเพื่อไปสักการะพระพุทธรูปที่สลักอยู่ภายในถ้ำเขาถมอรัตน์ ในความเชื่อว่า ที่นี้คือ ศาสนสถานที่สำคัญ อยู่เป็นประจำในเดือนมีนาคมของทุกปี พื้นที่ตั้งโดยรวมของแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แหล่ง เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งพื้นที่ป่าไม้ ที่มีการกำหนดขอบเขตกันอย่างชัดเจนระหว่างเขตโบราณสถานและพื้นที่ที่ประชาชนใช้ในการอยู่อาศัยและประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรมเพียงเล็กน้อย

3.1.e การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ (Protection and management requirements)

แหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ทั้ง 3 แหล่ง ได้รับการปกป้องคุ้มครองภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ซึ่งรับผิดชอบโดย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม นอกจากนั้นเขตกันชนยังได้รับการ

ปกป้องคุ้มครอง โดยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 การปกป้องคุ้มครองจะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ โดยในระดับแรก กรมศิลปากรโดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบโดยตรง และในเขตกันชนมีกรมป่าไม้และเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ที่รับผิดชอบเป็นผู้ดูแลร่วมกัน ในระดับสุดท้ายจะมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบพื้นที่ และอำเภอศรีเทพ เป็นผู้รับผิดชอบในการปกป้องคุ้มครอง

การบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพ มีอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงทั้ง 3 แหล่ง ซึ่งจะประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่รับผิดชอบพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับแหล่งวัฒนธรรมแต่ละแหล่ง โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นหน่วยงานที่ให้คำแนะนำ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เบื้องต้น ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นกับแหล่งและความร่วมใจในการปฏิบัติงาน ทั้งในรูปแบบของกรรมการในพื้นที่ กรรมการระดับจังหวัด และกรรมการระดับชาติ

ในระยะยาวอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้จัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์ และการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในพื้นที่เรียบร้อยแล้ว โดยแผนดังกล่าวจะครอบคลุมทั้งเรื่อง การอนุรักษ์ การปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม แผนบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว การจัดทำแผนชุมชนด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นในด้านการอนุรักษ์ เป็นต้น

3.2 การศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Analysis)

เมืองโบราณศรีเทพและแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่ต่อเนื่อง ทั้งโบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ จะทำการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม จำนวน 13 แหล่ง ซึ่งประกอบไปด้วย แหล่งมรดกวัฒนธรรมระดับทวีป 2 แหล่ง แหล่งมรดกวัฒนธรรมระดับภูมิภาค 5 แหล่ง และแหล่งมรดกวัฒนธรรมภายในประเทศ 6 แหล่ง

ในการพิจารณาคัดเลือกแหล่งมรดกที่จะนำมาเปรียบเทียบได้ กำหนดขอบเขตของแหล่งที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่จะนำมาเปรียบเทียบ ในข้อใดข้อหนึ่งดังนี้

1. เป็นเมืองโบราณ เป็นส่วนหนึ่งของเมืองหรือมีความเกี่ยวข้องกับเมืองโบราณแหล่งอื่นๆ ที่อยู่ยุคเริ่มต้นของยุคประวัติศาสตร์ ในช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 (คริสต์ศตวรรษที่ 7 – 11) ตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าและเผยแผ่ศาสนาที่เชื่อมโยงระหว่างอินเดียและจีน
2. เป็นแหล่งที่มีการแสดงออกด้วยลักษณะทางกายภาพ ถึงการได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดียอย่างชัดเจน โดยมีโบราณสถานสำคัญเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธและ/หรือศาสนาฮินดู
3. มีความเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเชื่อมโยงกับพื้นที่สุวรรณภูมิ
4. เป็นแหล่งที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อและการบูชาภูเขาศักดิ์สิทธิ์

ตามที่ได้เสนอคุณค่าที่โดดเด่นเป็นสากลของเมืองโบราณศรีเทพ ด้วยเกณฑ์ในข้อที่ (ii) และ (iii) จึงจะได้ทำการเปรียบเทียบเมืองโบราณศรีเทพ กับแหล่งมรดกอื่นๆที่มีลักษณะร่วมกัน ในประเด็นต่างๆ เรียงลำดับตามเกณฑ์ดังนี้

- ตามเหตุผลคุณค่าความสำคัญในเกณฑ์ข้อ (ii)
    - เป็นเมืองโบราณที่มีความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลจากอินเดีย (เน้นที่ลักษณะทางกายภาพ) ในด้านความเชื่อทางศาสนา งานศิลปกรรม หรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี รวมถึงแนวคิดเรื่องการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์
    - เป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่มีพัฒนาการ หรือผสมผสานกับลักษณะในท้องถิ่นจนมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น
    - มีการส่งต่ออิทธิพลที่ได้รับให้กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ
- ตามเหตุผลคุณค่าความสำคัญในเกณฑ์ข้อ (iii)
    - เป็นประจักษ์พยานของวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแรกสุดของชุมชนเมือง ชุมชนการค้า ที่พัฒนาขึ้นมาจากหมู่บ้านสังคมเกษตรกรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ในดินแดนสุวรรณภูมิ
    - มีลักษณะรูปแบบเมือง และการวางผังที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดี
    - มีลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดี ที่เกิดมาจากการผสมผสาน การอยู่ร่วมกันที่หลากหลายความเชื่อ และหลอมรวมกันจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของตัวเอง

โดยการศึกษาเปรียบเทียบมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. อายุสมัย
2. เกณฑ์การนำเสนอ
3. ความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย
4. หลักฐานความเป็นเมืองโบราณ รูปแบบผังเมือง และความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐาน
5. ความเชื่อทางศาสนา
6. การพัฒนารูปแบบศิลปกรรม จนมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น
7. ความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์
8. การส่งต่ออิทธิพลในวัฒนธรรมอื่นๆ

1. ตารางเปรียบเทียบในระดับภูมิภาค

แหล่งมรดก	**ศรีเทพ**	**พยู**	**สมโบร์ไพรกุก**	**วัดพู**	**มิเซิน**	**โบโรบูดูร์**
อายุสมัย	คริสต์ศตวรรษที่ 6-13	คริสต์ศตวรรษที่ 6-10	คริสต์ศตวรรษที่ 6-9	คริสต์ศตวรรษที่ 7-13	คริสต์ศตวรรษที่ 7-11	คริสต์ศตวรรษที่ 8-9
เกณฑ์ที่นำเสนอ	**(ii), (iii)**	**(ii), (iii)**, (iv)	**(ii), (iii)**, (vi)	**(iii)**, (iv), (vi)	**(ii), (iii)**	(i), **(ii)**, (vi)
ความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย	√	√	√	√ แต่ไม่นำมาใช้ในการนำเสนอ	√	√ แต่ไม่ได้เป็นเหตุผลที่ใช้
มีหลักฐานความเป็นเมืองโบราณ รูปแบบผังเมืองและความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐาน	√ - มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของผังเมืองโบราณ ที่มีกำแพงเมืองคูเมืองครบถ้วน รูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ	√ - มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของผังเมืองโบราณ ที่มีกำแพงเมืองรูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต ที่มีระบบของประตูเมืองที่ชัดเจน	× - ไม่ชัดเจนและอยู่นอกพื้นที่แหล่งมรดก ใช้ศาสนสถานเป็นตัวกำหนด ไม่ได้ใช้ระบบเมืองโบราณในการนำเสนอ	× - ใช้ศาสนสถานเป็นตัวกำหนด ไม่ได้ใช้ระบบเมืองโบราณในการนำเสนอ	× - ใช้ศาสนสถานเป็นตัวกำหนดไม่ได้ใช้ระบบเมืองโบราณในการนำเสนอ	× - ใช้ศาสนสถานเป็นตัวกำหนดไม่ได้ใช้ระบบเมืองโบราณในการนำเสนอ
ความเชื่อทางศาสนา	- มีหลักฐานทางศิลปกรรมที่แสดงความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาท,มหายาน,ฮินดู มากที่สุด	- พุทธเถรวาท	- ฮินดู	- ฮินดู	- ฮินดู	- พุทธมหายาน

พัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปกรรมจนมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น	√ - ศิลปะทวารวดี - สกุลช่างศรีเทพ	√ - ศิลปะพยู	√ - ศิลปะเขมรก่อนเมืองพระนคร (Pre-Angkorain period) - สมัยศิลปะสมโบร์ไพรกุก - ไพรกเมง - กำพงพระ	√ - ไม่มีชื่อศิลปะที่เฉพาะเจาะจง - หลักฐานระยะแรก ร่วมสมัยกับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครที่เรียกว่าถาลาบริวัติ ส่วนสมัยที่ปรากฏหลักฐานอยู่คือศิลปะเขมรสมัยนครวัด	√ - ศิลปะจาม	√ - ศิลปะชวาภาคกลาง
เกี่ยวข้องกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์	√ - มีทั้งความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติและมณฑลจักรวาลที่เป็นงานสถาปัตยกรรม	× - ไม่ปรากฏหลักฐานเพราะเป็นเรื่องของพุทธศาสนาแบบเถรวาท	× - ไม่ได้กล่าวถึงแต่ความจริงมีความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาลอยู่ที่ตัวปราสาทแต่ละหลังเป็นเรื่องของมณฑลจักรวาลของเทพเจ้า	√ - มีความชัดเจนทั้งทางธรรมชาติและงานศิลปกรรมที่มีทั้งภูเขาศักดิ์สิทธิ์และมณฑลจักรวาลของเทพเจ้า	- - ไม่ชัดเจนมีแต่ไม่ได้กล่าวถึงในศิลปะจามมีความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องของเทพเจ้า เรื่องของธรรมชาติ และเรื่องของมณฑลจักรวาล	- - มีความเชื่อเรื่องมณฑลจักรวาลชแต่ไม่ได้กล่าวถึง - ตัวศาสนสถานสร้างเป็นมณฑลจักรวาลตามระบบความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน
มีการส่งต่ออิทธิพลให้วัฒนธรรมอื่น	√	√	√	- - ไม่ได้กล่าวถึงเป็นอิทธิพลศิลปะเขมร	- - ไม่ได้กล่าวถึง - มีแต่ไม่ได้กล่าวถึง	√

2. ตารางเปรียบเทียบในระดับประเทศ

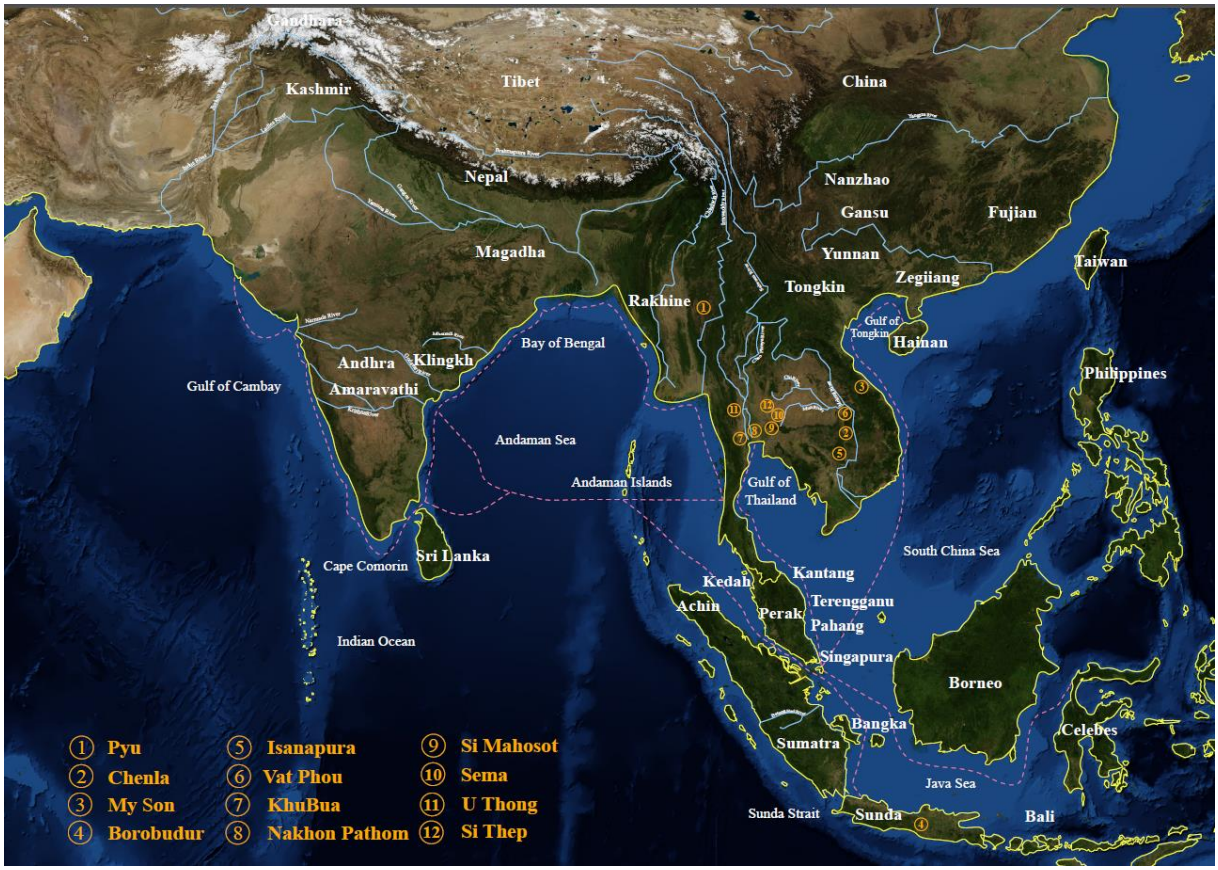
เมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี	เมืองศรีเทพ	เมืองอู่ทอง	เมืองนครปฐม	เมืองคูบัว	เมืองลพบุรี	เมืองศรีมโหสถ	เมืองเสมา
อายุสมัย	คริสต์ศตวรรษที่ 6–13	คริสต์ศตวรรษที่ 6–11	คริสต์ศตวรรษที่ 6-11	คริสต์ศตวรรษที่ 6-11	คริสต์ศตวรรษที่ 6-14	คริสต์ศตวรรษที่ 6-13	คริสต์ศตวรรษที่ 6-14
ความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลอินเดีย	√	√	√	√	√	√	√
มีหลักฐานความเป็นเมืองโบราณรูปแบบผังเมืองและความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐาน	- มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของผังเมืองโบราณ ที่มีกำแพงเมือง คูเมืองครบถ้วน รูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ และมีลักษณะเป็นเมืองซ้อนเมือง	- มีรูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ สภาพไม่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐานเพราะถูกรบกวนด้วยการเข้าอยู่อาศัยของคนปัจจุบัน	- มีรูปแบบผังเมืองเกือบเป็นสี่เหลี่ยม เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ สภาพไม่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐานเพราะถูกรบกวนจากการอยู่อาศัยของคนปัจจุบัน	- มีรูปแบบผังเมืองที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน สภาพไม่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐานเพราะถูกรบกวนจากการอยู่อาศัยของคนปัจจุบัน	- มีรูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ สภาพไม่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐานเพราะถูกรบกวนจากการอยู่อาศัยของคนปัจจุบัน	- มีรูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ สภาพไม่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐานเพราะถูกรบกวนจากการอยู่อาศัยของคนปัจจุบัน	- มีรูปแบบผังเมืองยังไม่เป็นแบบเรขาคณิต เป็นระบบการวางผังที่อิงกับธรรมชาติ สภาพไม่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของหลักฐานเพราะถูกรบกวนจากการอยู่อาศัยของคนปัจจุบัน
ความเชื่อทางศาสนา	- มีหลักฐานทางศิลปกรรมที่แสดงความเชื่อทั้ง 3 ศาสนาอยู่ร่วมกันมากที่สุด คือพุทธเถรวาท พุทธ	- ส่วนใหญ่เป็นพุทธเถรวาท พบฮินดูปานกลาง และมหายานเล็กน้อยมาก	- ส่วนใหญ่เป็นพุทธเถรวาท พบฮินดูเล็กน้อยมาก	- ส่วนใหญ่เป็นพุทธเถรวาท พบฮินดูและมหายานเล็กน้อยมาก	- ส่วนใหญ่เป็นพุทธเถรวาท พบฮินดูเล็กน้อย	- พุทธเถรวาทและฮินดู	- ส่วนใหญ่เป็นพุทธเถรวาท พบฮินดูปานกลาง และมหายานเล็กน้อยมาก

	มหายานและฮินดู						
มีพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปกรรมจนมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น	√ ศิลปะทวารวดีสกุลช่างศรีเทพ	√ ศิลปะทวารวดี (แบบท้องถิ่น)	√ ศิลปะทวารวดี (แบบท้องถิ่น)	√ ศิลปะทวารวดี (แบบท้องถิ่น)	√ ศิลปะทวารวดี (แบบท้องถิ่น)	√ ศิลปะทวารวดี (แบบท้องถิ่น)	√ ศิลปะทวารวดี (ทวารวดีอีสาน)
การรับอิทธิพลศิลปะอินเดีย และการพัฒนาเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมาก มีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียและใกล้เคียงกับต้นแบบมาก รวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเอง “สกุลช่างศรีเทพ”	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียรวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองที่เรียกว่าแบบท้องถิ่น	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียรวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองที่เรียกว่าแบบท้องถิ่น	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียรวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองที่เรียกว่าแบบท้องถิ่น	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียรวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเอง มีความเป็นศิลปะท้องถิ่นอย่างมาก	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียรวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองที่เรียกว่าแบบท้องถิ่น และมีความสัมพันธ์กับศิลปะเขมรและศิลปะทางภาคใต้	√ - มีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบมีการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียรวมทั้งมีการปรับจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเอง จนมีความเป็นศิลปะท้องถิ่นอย่างมาก และมีความสัมพันธ์กับทวารวดีอีสาน

เกี่ยวข้องกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์	√ - มีทั้งความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ในธรรมชาติ และมณฑลจักรวาลที่เป็นงานสถาปัตยกรรม	×	×	×	×	×	×
มีการส่งต่ออิทธิพลให้วัฒนธรรมอื่น	√	√	√	√	√	√	√

การเปรียบเทียบในประเด็นตามเกณฑ์คุณค่าที่ (ii)

ได้พิจารณาเลือกเมืองโบราณที่มีความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลจากอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียและจีน ในช่วงระยะเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 โดยถือว่าแหล่งมรดกต่างๆที่สำคัญในดินแดนชมพูทวีปในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ถือเป็นแหล่งต้นทางของอิทธิพลที่ส่งต่อมา จึงได้นำมาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณศรีเทพในแง่ของความโดดเด่นเป็นสากลด้วย แหล่งมรดกที่นำมาอ้างอิงในกลุ่มแรกนี้ประกอบด้วย เมืองโบราณพยู ประเทศเมียนมา กลุ่มเทวสถานสมโบร์ไพรกุก ของอาณาจักรอีศานปุระ ในกัมพูชา วัดพูและการตั้งถิ่นฐานโบราณที่เกี่ยวข้องในภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก สปป.ลาว สถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิเซิน ประเทศเวียดนาม และกลุ่มสิ่งก่อสร้างของโบโรบูดูร์ ประเทศอินโดนีเซีย ดังมีรายละเอียดในการพิจารณาเปรียบเทียบในประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับคุณค่าที่นำเสนอของเมืองโบราณศรีเทพดังต่อไปนี้

รูปที่ 3-1 เส้นทางการค้าทางทะเล และตำแหน่งแหล่งมรดกวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เมืองโบราณพยู (Pyu Ancient Cities) ประเทศ เมียนมา

เป็นแหล่งที่เข้าสู่บัญชีมรดกโลกมาแล้วตั้งแต่ ค.ศ.2014 เมืองโบราณพยูเป็นตัวแทนของอาณาจักรพยู ที่มีอยู่ในช่วง 200 ปีก่อนคริสตกาลถึงคริสต์ศตวรรษที่ 9 เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดของการรับพระพุทธศาสนาเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมครั้งแรกที่ยิ่งใหญ่ และมีประวัติการตั้งถิ่นฐานที่ยาวนานมาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 (คริสต์ศตวรรษที่ 9) เมืองโบราณพยูแสดงให้เห็นความโดดเด่นในการซึมซับวัฒนธรรมอินเดีย และดำเนินการสร้างสรรค์มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นตัวของตัวเอง การสร้างรูปแบบเมืองลักษณะใหม่ การขยายตัวของเมือง ตามเอกสารระบุว่าได้มีอิทธิพลต่อการพัฒนาของเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย เมืองในศาสนาพุทธที่เก่าแก่ที่สุดแห่งนี้มีบทบาทในการส่งต่อ วรรณกรรม สถาปัตยกรรม และขนบธรรมเนียมพิธีกรรมของศาสนาพุทธที่มีพื้นฐานจากภาษาบาลี สู่สังคมอื่นๆ

เมือง Helin เมือง Beikthano และเมือง Sri Ksetra เป็นแหล่งแบบต่อเนื่อง (Serial Property) ที่เป็นพยานหลักฐานของการพัฒนาระบบเมืองแบบใหม่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภูมิทัศน์โบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบชลประทานของเมืองในอาณาจักรพยูทั้ง 3 แห่ง ยังคงมีอิทธิพลต่อชุมชนที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน ในขณะที่แหล่งโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ก็ยังคงดำเนินหน้าที่เป็นศาสนสถาน ให้ชาวพุทธได้ประกอบศาสนกิจอยู่ในปัจจุบันด้วยเช่นเดียวกัน

มีคำอธิบายคุณค่าที่โดดเด่นเป็นสากลในเกณฑ์ข้อที่ (ii) ว่าเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชมดั้งเดิมของพยูกับวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 (200 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นการประสบความสำเร็จครั้งแรกในการเข้ามามีอิทธิพลอย่างถาวรของพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีอิทธิพลกับทุกชนชั้นทางสังคม ตั้งแต่ชนชั้นปกครอง ไปจนถึงชนชั้นแรงงาน เมืองโบราณพยูปรากฏหลักฐานสำคัญในสมัยแรกในการประยุกต์อิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมอินเดียให้มีลักษณะเฉพาะที่เป็นของตัวเองในภูมิภาค การก่อสร้างศาสนสถานด้วยอิฐที่มีรูปแบบซับซ้อน พัฒนาการของพยูส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางและยั่งยืนไปทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระตุ้นให้เกิดการก่อตัวของรัฐในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 10 (คริสต์ศตวรรษที่ 5) ตามมาด้วยการส่งต่อการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา และการปฏิบัติศาสนกิจต่างๆ ไปสู่สถานที่ต่างๆ ในแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากบันทึกของพระภิกษุเหี้ยนจัง ที่เดินทางจากจีนไปอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 (คริสต์ศตวรรษที่ 7) ได้กล่าวถึงดินแดนที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ว่ามีอาณาจักรสำคัญ 3 อาณาจักร ได้แก่ อีศานปุระอยู่ทางตะวันออกสุด โถโลโปตี (ทวารวดี) อยู่ตรงกลาง และมีศรีเกษตร (คืออาณาจักรพยู) ที่เป็นหนึ่งในสามเมืองโบราณพยู อยู่ทางตะวันตก แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีอาณาจักร 3 แห่งนี้เกิดขึ้นแล้วร่วมสมัยกัน และยังกล่าวว่า ทวารวดีและศรีเกษตรนั้นมีลักษณะของวัฒนธรรมที่เหมือนกัน คือ นับถือพุทธศาสนา โดยที่ตั้งที่อยู่ใกล้กับอินเดียอันเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนามากที่สุด จึงสอดคล้องกับการเป็นแหล่งที่พบหลักฐานของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดา 3 อาณาจักรนี้

โดยงานสถาปัตยกรรมที่สำคัญของวัฒนธรรมพยูที่เห็นได้ชัดเจน คือ เจดีย์ ที่มีอยู่หลายแห่งในเมืองศรีเกษตร ในขณะที่เมือง Helin เมือง Beikthano นั้นพังทลายลงไปหมดแล้ว สามารถแบ่งเจดีย์ออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเจดีย์ทรงลอมฟางหรือทรงกระบอก ได้แก่ ปยาจี (Payagyi) ปยามา (Payama) และบอบอจี (Bawbawgyi) และกลุ่มเจติยวิหาร (กู่ปายา) หมายถึงเจดีย์ที่มีวิหารและเจดีย์อยู่ด้วยกัน คือส่วนล่างเป็นอาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและสามารถเข้าไปภายในได้ มีส่วนหลังคาเป็นเจดีย์ จึงเรียกว่า เจดีย์วิหารหรือเจติยวิหาร เจดีย์ในกลุ่มนี้ได้แก่ วิหารเซกูตะวันออก (East Zegu Temple) วิหารเลมเยธนา (Lemyethna Temple) และวิหารเบเบ (Bebe Temple)

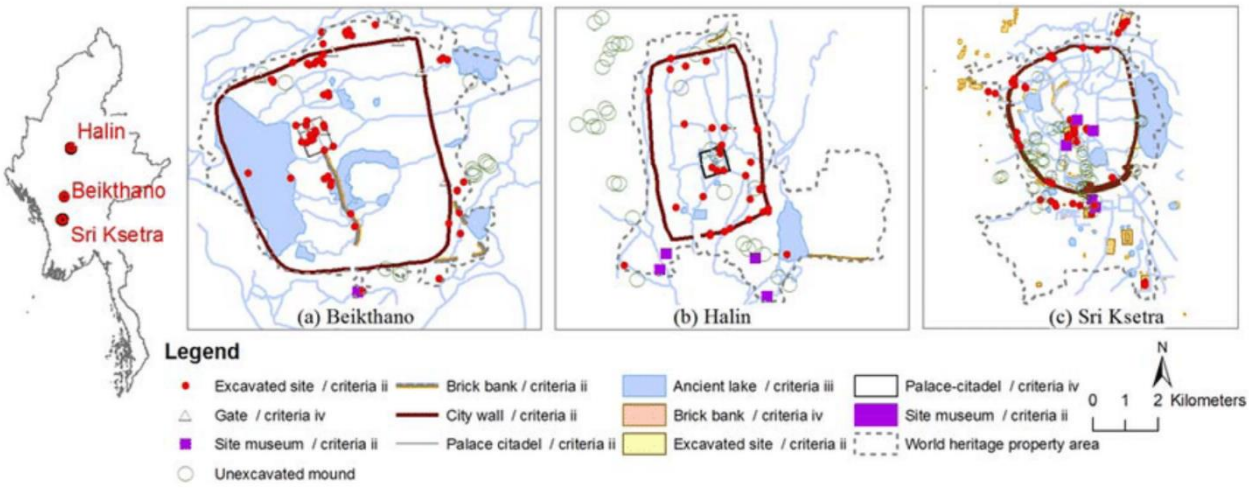

รูปที่ 3-2 เจดีย์ปยาจิ เมืองศรีเกษตร

ประเด็นแรกในความเป็นเมืองโบราณ เกี่ยวกับรูปแบบผังเมืองของเมืองในวัฒนธรรมพยูมีความคล้ายคลึงกันกับของเมืองโบราณศรีเทพ กล่าวคือเป็นเมืองที่มีลักษณะค่อนข้างกลมหรือมีมุมมน ในผังทรงกลม ได้แก่ เมืองศรีเกษตร และทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ได้แก่ เมืองฮาลิน เมืองไบค์ถาโน อย่างไรก็ตามกำแพงเมืองในวัฒนธรรมพยู มีการใช้อิฐในการก่อสร้าง ในขณะที่เมืองโบราณศรีเทพ กำแพงเมืองส่วนใหญ่สร้างด้วยดิน ยกเว้นกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก ที่พบหลักฐานการสร้างกำแพงศิลาแลงขึ้นบนแนวคันดิน แต่กำแพงดังกล่าวสร้างไม่สำเร็จรอบเมือง พบหลักฐานเฉพาะบนกำแพงเมืองด้านตะวันออกเท่านั้น[56] แม้ว่าโดยขนาดของเมืองแล้วเมืองโบราณศรีเทพจะมีขนาดเล็กกว่าเมืองโบราณพยู แต่กลับมีหลักฐานของคันดินกำแพงเมืองและคูเมืองโดยรอบที่ชัดเจนครบถ้วนสมบูรณ์ ต่างจากของเมืองโบราณพยู ที่ยังคงต้องการข้อมูลรายละเอียดของระบบการจัดการน้ำ ลักษณะการวางผังเมืองที่แสดงถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ความชัดเจนของลักษณะรูปแบบการตัวเมืองโบราณศรีเทพนี้เองที่จะช่วยเชื่อมโยงกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่เป็นมาในพื้นที่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แสดงถึงลักษณะพื้นถิ่นดั้งเดิมก่อนการมาถึงของอิทธิพลจากอินเดีย และเมื่อพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบที่สำคัญของเมืองที่สอดคล้องกับตำแหน่งความเป็นศูนย์กลางของเมือง การวางผังของศาสนสถานสำคัญขนาดใหญ่ เช่น โบราณสถานเขาคลังนอกหรือการกำหนดแนวแกนและ

[56] กรมศิลปากร, **รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2540**, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, (2540).

วางทิศทางไปสู่สถานที่สำคัญอันเป็นที่สักการะบูชาภายนอก ได้แก่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในกรณีของเมืองโบราณศรีเทพ ก็ทำให้เห็นถึงอิทธิพลทางด้านความเชื่อที่ถ่ายทอดมาเป็นลักษณะทางกายภาพได้ชัดเจนกว่า

รูปที่ 3-3 แสดงรูปแบบผังเมือง เมืองไบค์ถาโน เมืองฮาลิน และเมืองศรีเกษตร

เกี่ยวกับหลักฐานของการรับอิทธิพลทางด้านศิลปกรรม ที่พบทั้งที่เมืองโบราณพยู และเมืองโบราณศรีเทพต่างก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลที่มาจากอินเดียในสมัยนั้นอย่างชัดเจน แต่สำหรับงานสถาปัตยกรรมที่ได้กล่าวไว้ในคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (STATEMENT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE) ของเมืองโบราณพยูว่ามีการพัฒนารูปแบบจนมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองอย่างชัดเจน ดังเห็นได้จากรูปแบบเจดีย์ทรงลอมฟาง ซึ่งทำให้คณะกรรมการมรดกโลกเห็นว่าน่าจะเป็นคุณค่าที่โดดเด่นเป็นสากลในเกณฑ์ที่ (iii) มากกว่า ในขณะที่ลักษณะทางสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีในเมืองโบราณศรีเทพ ยังคงรักษาแบบแผนของอิทธิพลศิลปะอินเดีย ไว้ได้มากกว่า เช่นระบบของเจดียที่มีฐานแบบยกเก็จ มีรูปแบบของฐานบัวลัย (พัฒนามาจากฐานแบบกุมภกลศ ในศิลปะอินเดีย) และมีการประดับปราสาทจำลอง อันเชื่อมโยงกับข้อสันนิษฐานส่วนยอดที่มี กลุ่มหนึ่งเป็นปราสาท คือ เป็นเรือนชั้นซ้อนแบบเทวาลัยในศิลปะอินเดียหรือชวา กับอีกกลุ่มหนึ่งมีส่วนบนเป็นสถูปทรงระฆัง รวมทั้งมีงานประดับตกแต่ง เช่นงานประติมากรรมปูนปั้นเป็นพวกคนแคระแบกและลวดลายปูนปั้นที่เป็นแบบศิลปะคุปตะของอินเดีย

ในประเด็นของการถ่ายทอดส่งต่ออิทธิพลให้กับวัฒนธรรมอื่น แม้ตามเอกสารของทางเมียนมาจะได้ระบุว่าพัฒนาการของเมืองโบราณพยูได้ส่งอิทธิพลอย่างกว้างขวางและยั่งยืนไปทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประเด็นที่เสนอไว้นั้นไม่น่าจะตรงกับหลักฐานงานศิลปกรรม อักษรและภาษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะหลักฐานทางศิลปกรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่างพุธศตวรรษที่ 9-10 ส่วนใหญ่รับอิทธิพลศิลปะอินเดียโดยตรงผ่านมาทางทะเล ไม่ได้รับมาจากพยู โดยเฉพาะในศิลปะทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยนั้น ในระยะแรกของงานศิลปกรรมรับรูปแบบมาจากศิลปะอมราวดีและคุปตะของอินเดีย และตัวอักษรที่

ใช้ในระยะแรกก็เป็นอักษรปัลลวะ ที่มาจากอินเดียภาคใต้ และต่อมาปรับมาเป็นอักษรหลังปัลลวะและอักษรมอญ ไม่ได้รับอิทธิพลและไม่ได้เกี่ยวข้องกับพยูแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามศิลปะพยูน่าจะรับผ่านมาจากเมืองมอญตอนใต้ของพม่าอีกต่อหนึ่งมากกว่า ในส่วนที่มีอิทธิพลศิลปะพยู ได้พบเพียงแห่งเดียว คือ เจดีย์กู่ช้าง ในสมัยหริภุญชัย ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงหลัง พุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งรับมาในช่วงที่ติดต่อกับพุกามแล้ว

กลุ่มศาสนสถานสมโบร์ไพรกุก แหล่งโบราณคดีแห่งอีศานปุระโบราณ ราชอาณาจักรกัมพูชา (Temple Zone of Sambor Prei Kuk, Archaeological Site of Ancient Ishanapura)

แหล่งโบราณคดีสมโบร์ไพรกุก คือพื้นที่ซึ่งระบุว่าเป็นเมืองอีศานปุระ อันได้แก่เมืองหลวงของอาณาจักรอีศานปุระ (เจนละ) ที่เจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 (คริสต์ศตวรรษที่ 6 – 7) เป็นแหล่งที่ประกอบด้วยศาสนสถานมากกว่า 100 แห่ง มีอยู่จำนวน 8 แห่งที่มีอาคารทรงแปดเหลี่ยมอันเป็นลักษณะพิเศษที่ไม่เหมือนใครในแหล่งประเภทนี้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นปราสาทที่ก่อด้วยอิฐและมีการประดับด้วยประติมากรรมหินทราย เป็นรูปแบบศิลปะยุคก่อนเมืองพระนครที่นักวิชาการจัดให้เป็นแบบสมโบร์ไพรกุก องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่างๆเป็นผลงานศิลปะชิ้นเอกที่แท้จริง ศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ได้รับการพัฒนาในที่แห่งนี้ กลายเป็นตัวอย่างให้สถานที่อื่นในภูมิภาค และเป็นพื้นฐานสำคัญของความมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของศิลปะเขมรในสมัยเมืองพระนครต่อมา

จากบันทึกของพระภิกษุเหี้ยนจัง ที่เดินทางจากจีนไปอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 (คริสต์ศตวรรษที่ 7) ที่ได้อ้างถึงก่อนหน้านี้ ได้กล่าวถึงอาณาจักรสำคัญ 3 อาณาจักร ที่มีอีศานปุระอยู่ทางตะวันออกสุด ตั้งอยู่ถัดจาก โถโลโปตี (ทวารวดี) จึงเป็นหลักฐานสำคัญของเมืองโบราณอยู่ร่วมสมัยกันกับเมืองโบราณศรีเทพด้วย เมืองอีศานปุระที่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรอีศานปุระนี้ มีอาณาเขตประมาณ 25 ตารางกิโลเมตร ตามเอกสารนำเสนออ้างว่าเป็นครั้งแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการวางผังเมืองที่ซับซ้อน อันประกอบด้วยอาคารศาสนสถานขนาดใหญ่ ท่าเรือ ถนน ระบบชลประทาน สถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา และพื้นที่อยู่อาศัยที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ แต่คณะกรรมการมรดกโลกได้มีความเห็นว่าโดยข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่มีความชัดเจนเพียงพอที่จะชี้ให้เห็นถึงคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากลในฐานะของเมืองโบราณที่มีการวางผังเมืองอย่างซับซ้อนได้ จึงมีมติให้ลดพื้นที่การนำเสนอลงให้เหลือแต่เพียงส่วนกลุ่มศาสนสถานกลางเมืองที่เป็นหลักฐานวัฒนธรรมของเมืองอีศานปุระเท่านั้น

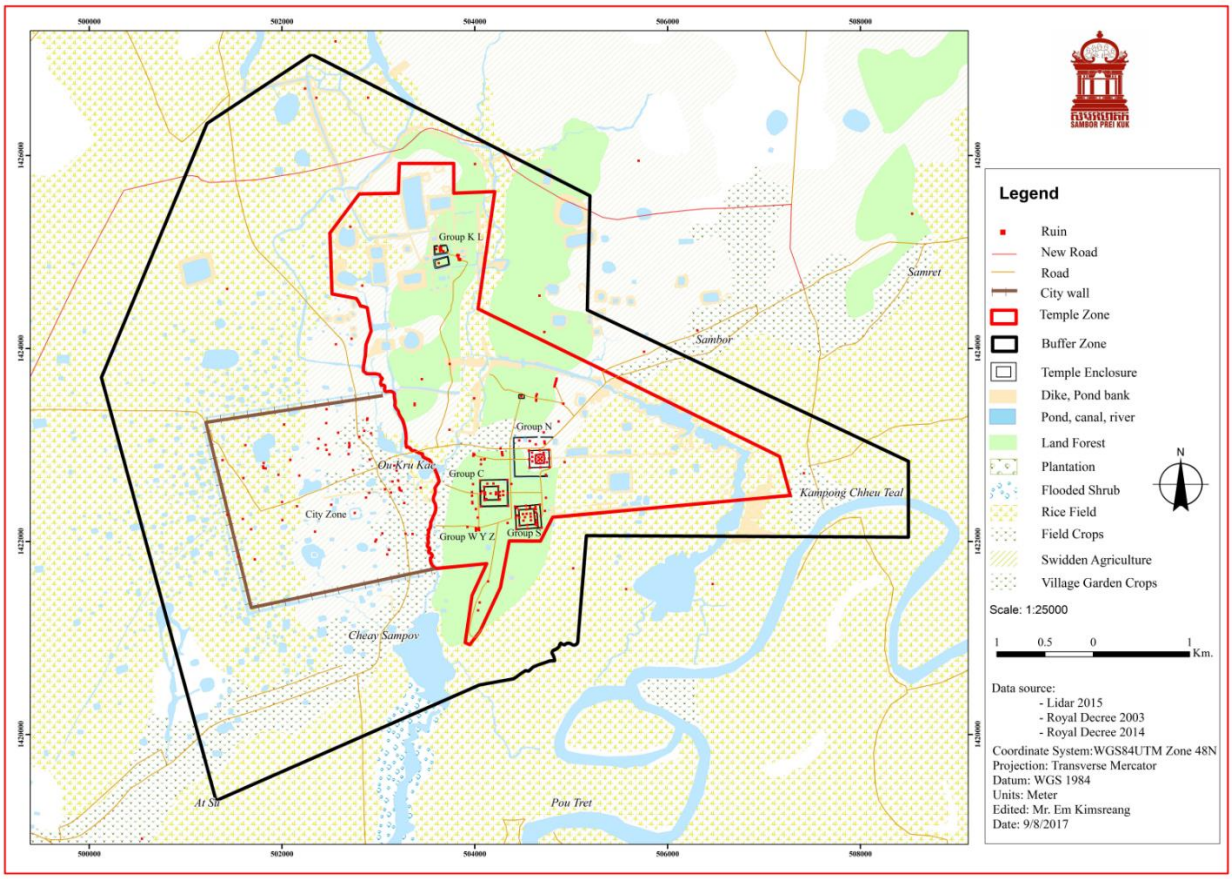
ตามเอกสารนำเสนอได้ระบุว่าอาณาจักรเจนละซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่อีศานปุระ เป็นยุคสมัยแห่งการหล่อหลอมทางวัฒนธรรมที่สำคัญในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในด้านศาสนากล่าวคือเป็นศูนย์กลางการนับถือศาสนาฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิบูชาพระหริหระ และศักะพราหมณ์ (Sakabrahmana) ด้านแนวความคิด คือมีร่องรอยแนวความคิดเรื่องเทวราชา ในการบริหารอาณาจักร ด้านภาษา ด้วยเป็นการเริ่มต้นของการใช้ภาษาเขมร อย่างแพร่หลายนอกเหนือจากภาษาสันสกฤต ซึ่งยังคงมีการใช้มาจนถึงปัจจุบัน ด้านเทคโนโลยีการจัดการน้ำด้วยประเพณีในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงที่ยังได้ส่งอิทธิพลถึงการจัดการน้ำที่เมืองพระนครต่อมา และด้านสถาปัตยกรรม ที่มีพัฒนาการจากจุดแรกเริ่มที่

ใช้หินทรายเพื่อประดับสถาปัตยกรรมที่สร้างด้วยอิฐเพียงอย่างเดียว มาสู่การใช้หินก่อสร้างอาคารทั้งหลังอย่างแพร่หลายในสมัยเมืองพระนคร

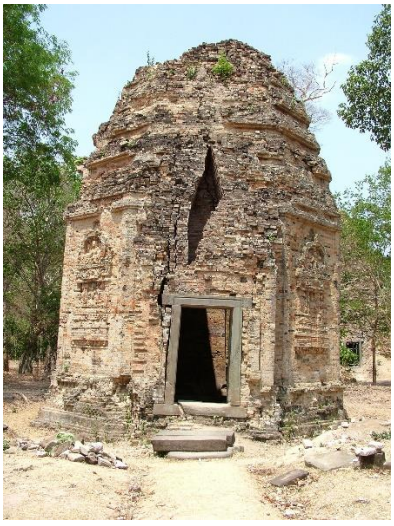

รูปที่ 3-4 เทวรูปพระหริหระ สมัยสมโบร์ไพรกุก

ตามมติกรรมการมรดกโลกได้ระบุว่ายอมรับในคุณค่าที่โดดเด่นเป็นสากลของ สมโบร์ไพรกุก ตามเกณฑ์ข้อ (ii) (iii) และ (vi) แต่ก็จำกัดอยู่เฉพาะในส่วนพื้นที่ที่เป็นกลุ่มศาสนสถานเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับองค์ประกอบอื่นๆที่แสดงถึงระบบโครงสร้างเมือง ดังเช่นที่ได้ประกาศขอบเขตของพื้นที่มรดกโลกให้ครอบคลุมเฉพาะกลุ่มปราสาทที่มีความโดดเด่นเท่านั้น ในขณะที่ร่องรอยของคันดินกำแพงเมือง หรือท่าเรือไม่ได้รวมอยู่ในพื้นที่มรดกโลก ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าตามเกณฑ์ข้อ (ii) ก็เป็นที่ยอมรับกันโดยแพร่หลายว่าศิลปะสมัยสมโบร์ไพรกุก (Sambor Prei Kuk Style) ถือเป็นพัฒนาการทางศิลปะที่แสดงถึงการรับอิทธิพลมาจากอินเดียและยังได้มีอิทธิพลในการพัฒนารูปแบบมาจนเป็นศิลปะเขมรในยุคเมืองพระนครที่แพร่หลายอยู่ในภูมิภาคในเวลาต่อมาด้วย ในขณะที่รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะอันได้แก่ ปราสาทบริวารที่มีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม กลับเป็นลักษณะที่มิได้มีความเชื่อมโยงมาจากต้นแบบทางศิลปะสถาปัตยกรรมใดในอินเดีย รวมทั้งจะเห็นได้ว่าไม่ได้มีการถ่ายทอดสืบต่อรูปแบบดังกล่าวมาในยุคสมัยของเมืองพระนครแต่อย่างใด ส่วนที่เป็นหลักฐานในแง่ของการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดอิทธิพลทางศิลปะน่าจะอยู่ที่ลวดลายส่วนประดับเท่านั้น

รูปที่ 3-5 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่มรดกโลก และพื้นที่กันชนของ สมโบร์ไพรกุก

รูปที่ 3-6 ปราสาทแปดเหลี่ยม

รูปที่ 3-7 ภายในปราสาทแปดเหลี่ยม

เมื่อนำข้อมูลมาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณศรีเทพ ในประเด็นของความเป็นเมืองโบราณที่มีความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลจากอินเดียนั้น แม้ว่าแหล่งมรดกนี้ตั้งอยู่ในเมืองอีศานปุระซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญมากแต่ก็มีข้อจำกัดในเรื่องความชัดเจนของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเป็นเมือง แตกต่างจากข้อมูลของเมืองศรีเทพที่มีความชัดเจนมาก ทั้งในแง่ขอบเขตและรูปแบบของเมือง รวมทั้งการวางผังที่วางแนวแกนของอาคารศาสนสถานที่สะท้อนถึงอิทธิพลของความเชื่อทางศาสนา ซึ่งในกรณีของสมโบร์ไพรกุกนี้นอกจากจะไม่มีข้อมูลเพียงพอในการวิเคราะห์เปรียบเทียบในมิติของความเป็นเมือง ก็ยังไม่มีข้อมูลของความเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ดังที่เป็นจุดเด่นของเมืองโบราณศรีเทพด้วย

สำหรับหลักฐานของอิทธิพลที่เห็นได้ผ่านงานศิลปกรรม ในแง่ความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังการใช้สอยอาคารก็จะมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างเทวาลัยในศาสนาฮินดูของศิลปะสมโบร์ไพรกุก และพุทธสถานทั้งแบบเถรวาทและมหายานในศิลปะทวารวดีของเมืองโบราณศรีเทพ ด้วยลักษณะอาคารทรงปราสาทของสมโบร์ไพรกุกและสถูปเจดีย์ที่มีฐานขนาดใหญ่ของศรีเทพ แต่ในรายละเอียดของศิลปะการตกแต่งกลับมีความสอดคล้องกันอย่างมากในส่วนร่วมของอิทธิพลที่มาจากศิลปะอินเดียในยุคนั้น เป็นการรับอิทธิพลของอินเดียที่มีพัฒนาการ หรือผสมผสานกับลักษณะในท้องถิ่นจนมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นแยกแยะได้เช่นเดียวกัน ในประเด็นทางด้านเทคโนโลยีที่ใช้ในการก่อสร้าง ด้วยข้อเท็จจริงที่เมืองโบราณอีศานปุระและศรีเทพอยู่ร่วมสมัยกัน และมีการใช้วัสดุในการก่อสร้างคล้ายกัน ได้แก่ อิฐ และศิลาแลง โดยอาคารส่วนบนเป็นอิฐและมีส่วนฐานเป็นศิลาแลง แต่จะสังเกตได้ว่าอาคารที่เมืองโบราณศรีเทพจะมีส่วนฐานที่สร้างด้วยศิลาแลงในสัดส่วนที่ใหญ่กว่าและเป็นส่วนที่ยังคงสภาพอยู่เป็นส่วนใหญ่และเป็นส่วนที่มีร่องรอยของอิทธิพลทางศิลปะจากอินเดียอยู่อย่างชัดเจน ในขณะที่ส่วนอิฐด้านบนมักจะพังทลายลงเนื่องจากเป็นงานอิฐที่สอด้วยดินและมีเพียงการฉาบปูนขาวปกป้องผิวภายนอกไว้เท่านั้น ต่างจากการก่อสร้างแบบเขมรที่มีการฝนอิฐแต่ละก้อนให้แนบสนิทกันเป็นอย่างดี

ในการส่งอิทธิพลที่ได้รับต่อให้กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ ก็มีการสืบทอดพัฒนาการมาจนมีเอกลักษณ์เฉพาะในศิลปะเขมรยุคเมืองพระนคร ที่มาปรากฏหลักฐานอยู่ที่สิ่งก่อสร้างในยุคหลังที่เมืองโบราณศรีเทพด้วย ในขณะที่อิทธิพลของทวารวดีได้กลับมามีบทบาทในลักษณะของการเป็นต้นแบบอีกครั้งเมื่ออำนาจของอาณาจักรเขมรเสื่อมลง เช่นเดียวกันกับตัวอักษรไทยที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ก็เป็นการผสมผสานของอิทธิพลจากทั้งตัวอักษรแบบมอญของทวารวดีและตัวอักษรขอมด้วย

ข้อแตกต่างระหว่าง ปราสาทในศิลปะสมัยสมโบร์ไพรกุกกับเจดีย์สมัยทวารวดี (ศรีเทพ)

ศาสนสถานในศิลปะสมัยสมโบร์ไพรกุก ทั้งหมดสร้างขึ้นในศาสนาฮินดู เป็นเทวลัย จึงให้ความสำคัญกับหน้าที่การใช้งานที่เป็นปราสาทของเทพเจ้า คือการตั้งรูปเคารพและการทำพิธีกรรมในศาสนาฮินดู ที่มีการสืบทอดรูปแบบที่ใกล้เคียงกับศิลปะมาจากอินเดีย โดยมีการผสมผสานรูปแบบระหว่างอินเดียภาคเหนือกับอินเดียภาคใต้ คือปราสาทที่ทำเป็นเรือนชั้นซ้อน มีระบบฐานที่ซับซ้อนแบบอินเดีย มีการประดับปราสาทจำลองที่ผนังอาคารทุกด้านและทุกชั้น และที่มุมทุกมุมและทุกชั้น แผนผังของปราสาทพบทั้งที่เป็นสี่เหลี่ยม

จัตุรัส สี่เหลี่ยมพืนผ้าและแปดเหลี่ยม วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่ใช้อิฐ โดยมีโครงสร้างสำคัญที่เป็นตัวรับน้ำหนักจะใช้หิน เช่น เสากรอบประตู ทับหลัง โดยมีรูปแบบเฉพาะ คือ การก่ออิฐที่มีการขัดฝน เพื่อสลักลวดลาย รวมทั้งงานประติมากรรมตกแต่งบนอิฐ และมีงานปูนปั้นตกแต่งทับอีกครั้งหนึ่ง

ส่วนศาสนสถานในสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนา ซึ่งมีหน้าที่การใช้งานที่แตกต่างกันในเรื่องของพิธีกรรม ส่วนใหญ่ที่น่าจะสร้างขึ้นในพุทธศาสนา รูปแบบจึงเป็นเจดีย์ทรงปราสาทและเจดีย์ทรงระฆัง โดยมีระบบของสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับปราสาทในศาสนาพุทธเป็นหลัง ใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียแถบแคว้นเบงกอล และใกล้เคียงกับศิลปะชวาภาคกลาง เจดีย์ในสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่มาก ขนาดกลาง และขนาดเล็ก พบทั้งที่มีระบบผัง สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมพื้นผ้า แปดเหลี่ยม และทรงกลม โดยมีลักษณะร่วมที่สำคัญ คือ ระบบฐาน มีระบบที่สลับซับซ้อน โดยมีฐานบัวรูปแบบเฉพาะที่เรียกว่า “ฐานบัววลัย” และอยู่ในผังระบบยกเก็จ มีการประดับปราสาทจำลอง ซึ่งรับรูปแบบมาจากอินเดีย และมีความสัมพันธ์กับศิลปะชวาภาคกลาง โดยกลุ่มที่มีขนาดใหญ่ จะมี ฐานประทักษิณเพิ่มขึ้น 2-3 ชั้น ส่วนเหนือชั้นประทักษิณ จึงเป็นอาคาร 2 รูปแบบ ได้แก่ ทรงปราสาท กับสถูปทรงระฆัง

โดยทั้ง 2 แหล่งนั้นมีแรงบันดาลใจมาจากอินเดียและชวาเหมือนกัน แต่เนื่องด้วยการนับถือศาสนาที่แตกต่างกัน หน้าที่การใช้งานต่างกัน รวมทั้งงานช่างที่แต่ละท้องถิ่นได้ไปพัฒนาเป็นงานช่างของตัวเอง จึงทำให้เกิดงานศิลปกรรมที่มีทั้งความใกล้เคียงกันในเรื่องของแนวคิดและคติการสร้างที่เหมือนกัน แต่มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามเรื่องของงานช่าง ทั้งรูปแบบและงานประดับตกแต่ง

วัดพูและการตั้งถิ่นฐานโบราณที่เกี่ยวข้องในภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก สปป.ลาว (Vat Phou and Associated Ancient Settlements within the Champasak Cultural Landscape)

แหล่งมรดกแห่งนี้ให้ความสำคัญกับภาพรวมของความเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่จำปาสักที่มีปราสาทวัดพูที่เป็นอาคารศาสนสถานสำคัญตั้งอยู่ ที่แม้เวลาจะผ่านมาเป็นระยะเวลากว่าพันปี ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆในฐานะภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็ยังคงเห็นอยู่ได้ ในความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษยชาติที่เห็นได้ที่นี่คือการเชื่อมโยงความเชื่อในวัฒนธรรมฮินดูที่แผ่เข้ามามีอิทธิพลผสมผสาน ในความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีความเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางธรรมชาติอย่างเหนียวแน่น ด้วยการใช้พื้นที่เชิงภูเขาสูงที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากริมฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิมเป็นที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญของความเชื่อที่เข้ามาใหม่ ที่สามารถเชื่อมโยงกับการบูชาพระศิวะในศาสนาฮินดูได้เป็นอย่างดีด้วยลักษณะพิเศษของยอดเขาภูเก้าแห่งนี้ที่คล้ายกับศิวะลึงค์ขนาดใหญ่ และที่ตั้งของปราสาทวัดพูก็มีแหล่งตาน้ำที่เมื่อเชื่อมโยงกับภูเขาศิวะลึงค์ และการสลักศิวลึงค์จากหินธรรมชาติ ก็ทำให้กลายเป็นวิหารแห่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปในตัวด้วย ด้วยการวางผังที่เน้นรูปทรงเรขาคณิตขององค์ประกอบสิ่งก่อสร้างต่างๆ และสระน้ำ ที่มีความยาวต่อเนื่องกันกว่า 10 กิโลเมตร มาบรรจบกับเมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองศิวลึงค์ (Lingapura) หรือ คุรุเกษตร (Kuruksetra) ตามจารึกที่พบ และที่สำคัญยังได้พบจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมัน กษัตริย์ซึ่งเป็นที่รู้จักพระองค์แรกของประวัติศาสตร์เขมร ในอาณาจักรเจนละอีกด้วย จารึกนี้มีอายุในช่วง

คริสต์ศตวรรษที่ 6 จึงกล่าวได้ว่าเมืองโบราณแห่งนี้คือจุดกำเนิดของอาณาจักรเจนละ ก่อนที่จะได้ย้ายไปอยู่ที่อีศานปุระ

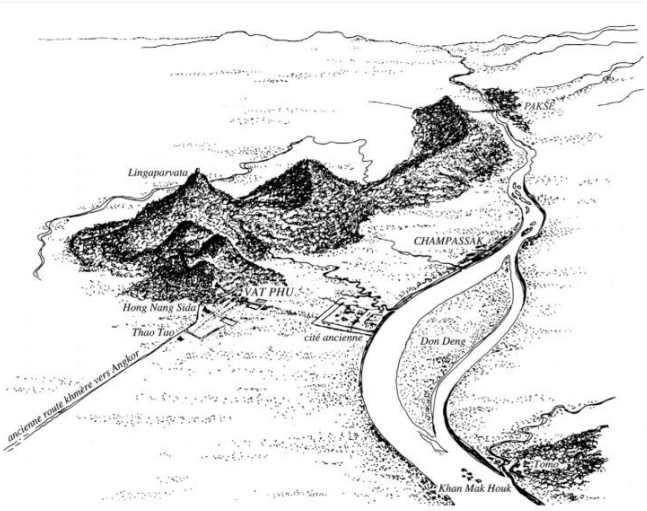

fig. 1: Vat Phou Archaeological area, as seen from the south (drawing P. Pichard)

รูปที่ 3-8 ภาพรวมขององค์ประกอบทั้งหมดของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

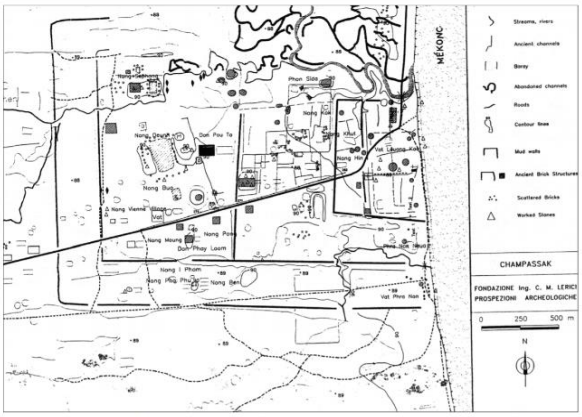

fig. 8: Computer generated map of the Ancient City near Vat Phou

รูปที่ 3-9 แผนผังเมืองโบราณที่อยู่ใกล้กับปราสาทวัดพู

แหล่งมรดกแห่งนี้ได้รับการบรรจุไว้ในบัญชีมรดกโลกตั้งแต่ปี ค.ศ.2001 ซึ่งแม้จะถือได้ว่าเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีหลักฐานของการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอยู่แต่ก็ไม่ได้รับการตัดสินให้มีคุณค่าที่โดดเด่นเป็นสากลด้วยเกณฑ์ข้อ (ii) ทั้งนี้ตามคำอธิบายคุณค่าในเกณฑ์ข้อ (iii) ก็ได้ระบุว่าเป็นประจักษ์พยานของวัฒนธรรมแห่งอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของอาณาจักรเขมรที่มีอำนาจเหนือภูมิภาคนี้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 10 – 14 ให้ความสำคัญเฉพาะกับช่วงเวลาของการก่อสร้างตัวปราสาทที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ทั้งนี้น่าจะเป็นด้วยเหตุที่ว่าจนถึงปัจจุบันก็ยังมีผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาในยุคเริ่มแรกตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครอยู่น้อย ประกอบกับสภาพของสิ่งก่อสร้างต่างๆในสมัยก่อนเมืองพระนครนั้นไม่เหลือหลักฐานที่ชัดเจนมากนัก มีเพียงชิ้นส่วนขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น ทับหลัง ที่เป็นหลักฐานสำคัญของศิลปกรรมในยุคนั้น

รูปที่ 3-10 ทับหลังศิลปะยุคก่อนเมืองพระนคร (แบบถาลาบริวัติ) พบในพื้นที่ของแหล่งมรดกโลกวัดพู

เมื่อนำข้อมูลของแหล่งมรดกวัดพูมาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณศรีเทพตามเหตุผลคุณค่าความสำคัญในเกณฑ์ข้อ (ii) ประการแรกในความเป็นเมืองโบราณที่มีความโดดเด่นของหลักฐานการรับอิทธิพลจากอินเดียในด้านความเชื่อทางศาสนา ศิลปกรรม หรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี รวมถึงแนวคิดเรื่องการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ก็พบว่าโดยภาพรวมแล้วมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก ด้วยความเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในสมัยที่ใกล้เคียงกันและมีการรับอิทธิพลจากอินเดียมาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมในพื้นที่ มีความเชื่อในเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญ เพียงแต่ความเชื่อที่ส่งอิทธิพลอยู่ในแหล่งนั้นมีความแตกต่างกันด้วยของเมืองโบราณศรีเทพเป็นแหล่งพุทธสถานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยมาก่อน ทำให้เห็นความหลากหลายที่มีความแตกต่างกันในเชิงความเชื่อที่มาสู่ในภูมิภาคนี้แม้ว่าจะมีต้นทางของอิทธิพลจากอินเดียเช่นเดียวกัน ในแหล่งมรดกแห่งนี้คณะกรรมการมรดกโลกได้ให้ความสำคัญของความสัมพันธ์ในองค์รวมขององค์ประกอบทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ ชุมชนเมือง และศาสนสถานสำคัญ ซึ่งตรงกันกับสิ่งที่เมืองโบราณศรีเทพต้องการจะนำเสนอ ซึ่งแม้ว่าหลักฐานทางโบราณคดีในส่วนของพื้นที่เมืองโบราณ ไม่เหลือหลักฐานทางด้านรูปแบบให้ศึกษามากนัก แต่ก็พอจะเห็นได้ถึงความแตกต่างของลักษณะรูปทรงของเมืองได้อย่างชัดเจน ดังที่ไม่ได้เป็นเมืองในผังทรงกลมหรือสี่เหลี่ยมมุมมนอย่างเมืองโบราณศรีเทพในลักษณะที่ต่อเนื่องมาจากชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์

ในประเด็นทางด้านงานสถาปัตยกรรมปรากฏว่าสิ่งก่อสร้างที่มีความโดดเด่นของปราสาทวัดพูในปัจจุบันอยู่ที่รูปแบบศิลปะในยุคสมัยเมืองพระนคร สมัยนครวัด ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งร่วมสมัยกับสิ่งก่อสร้างในยุคหลังของเมืองโบราณศรีเทพ เมื่อได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมรเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมทวารวดี ความใกล้ชิดกับต้นทางวัฒนธรรมจากอินเดียจึงเห็นได้ที่เมืองโบราณศรีเทพชัดเจนกว่า ในขณะที่สิ่งก่อสร้าง

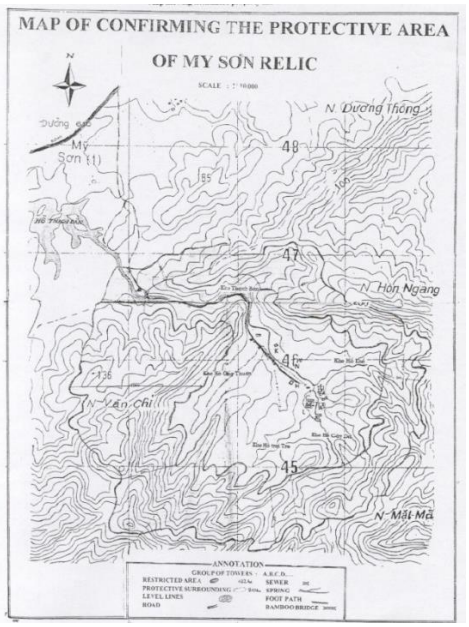
ในยุคแรกที่มีองค์ประกอบการตกแต่งที่แสดงถึงอิทธิพลจากอินเดียของแหล่งมรดกโลกวัดพูไม่อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์พอที่จะแสดงออกถึงคุณค่าในข้อนี้ได้

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิเซิน ประเทศเวียดนาม (My Son Sanctuary)

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิเซินเป็นแหล่งมรดกโลกที่ประกอบด้วยกลุ่มอาคารศาสนสถานที่สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 – 19 (คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 13) เป็นกลุ่มอาคารทรงปราสาทที่มีลักษณะเป็นหอสูงตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและการเมืองของอาณาจักรจามปา ที่มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ในพื้นที่ชายฝั่งของเวียดนาม มีต้นกำเนิดทางวัฒนธรรมมาจากศาสนาฮินดูในประเทศอินเดีย

รูปที่ 3-11 กลุ่มอาคารศาสนสถานที่มิเซิน

รูปที่ 3-12 แผนผังแสดงขอบเขตพื้นที่มรดกโลกมิเซิน

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิเซินตั้งอยู่ในพื้นที่ภูเขาบริเวณภาคกลางของประเทศเวียดนาม พื้นที่แหล่งมรดกอยู่ในแอ่งที่ราบสูงที่ปิดล้อมด้วยภูเขา เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำ Thu Bon ที่ทำให้แม่น้ำสายนี้กลายเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ จากต้นน้ำไหลผ่านกลุ่มปราสาท ออกไปจากแอ่งเขาผ่านไปยังใจกลางเมืองโบราณของอาณาจักรจามปา ก่อนไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ที่ปากอ่าวใกล้กับเมืองท่าโบราณฮอยอัน แหล่งมรดกนี้มีฐานะเป็นถิ่นกำเนิดของบรรพบุรุษชาว Dua ซึ่งรวมเข้ากับชาวจามและก่อตั้งอาณาจักรจามปาปุระขึ้น ในปี พ.ศ. 927 (ค.ศ. 192) อาณาจักรจามปาได้มีบทบาทเป็นอีกหนึ่งตัวแทนทางวัฒนธรรมที่อยู่ในภูมิภาคแห่งนี้ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9 – 19 (คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 13) โดยได้ใช้แหล่งมรดกกลุ่มศาสนสถานแห่งนี้เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมจามปาโดยรวม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิเซินนี้เป็นกลุ่มของสิ่งก่อสร้างที่ประกอบด้วย กลุ่มปราสาทจำนวน 8 กลุ่ม รวมอาคารทั้งสิ้น 71 หลัง รวมทั้งหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่แสดงถึงลำดับประวัติศาสตร์ที่ครอบคลุมช่วงเวลาทั้งหมดของการดำรงอยู่ของอาณาจักรจามปา โดยที่คณะกรรมการมรดกโลกเห็นว่า อาณาจักรจามปา

เป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์ทางการเมืองและวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนจากซากปรักหักพังของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิเซินนี้

ศาสนสถานจำนวนมากได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าต่างๆในศาสนาฮินดู เช่น พระกฤษณะ พระวิษณุ โดยถือว่าพระศิวะเป็นเทพองค์สูงสุด แม้ว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 (คริสต์ศตวรรษที่ 4) จะมีศาสนาพุทธนิกายมหายานเผยแผ่ขยายเข้ามาในวัฒนธรรมจามและเป็นที่ยอมรับในตอนเหนือของอาณาจักร แต่ศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายนี้ก็ยังคงเป็นศาสนาหลักของอาณาจักร สิ่งก่อสร้างในวัฒนธรรมจามปาที่แหล่งมิเซินซึ่งมีลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีส่วนยอดซ้อนชั้นขึ้นไปนั้น เป็นการแสดงถึงสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ของเขาพระสุเมรุ (ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ศูนย์กลางจักรวาลเป็นที่อยู่อาศัยของเทพเจ้าฮินดู) การจำลองเขาพระสุเมรุมาเป็นส่วนหนึ่งของอาคารนี้เป็นการสื่อความหมายในแบบเดียวกันกับที่พบในอาคารเทวาลัยของอินเดียใต้ ชาวจามก่อสร้างกลุ่มอาคารเหล่านี้ด้วยอิฐเกือบทั้งอาคาร มีเพียงเสาประดับกรอบประตู และส่วนตกแต่งเพียงเล็กน้อยที่ทำจากหิน ทำเป็นภาพจำหลักเล่าเรื่องราวตำนานเทพฮินดู มีเทคนิคการก่อสร้างที่ซับซ้อนอันเป็นหลักฐานแสดงถึงทักษะทางวิศวกรรมของชาวจาม อีกทั้งยังมีการประดับด้วยงานประติมากรรมที่ละเอียดประณีต

การเปรียบเทียบกับเมืองโบราณศรีเทพในประเด็นของคุณค่าที่โดดเด่นเป็นสากลตามเกณฑ์ข้อ (ii) สถานที่ศักดิ์สิทธ์มิเซินได้รับการยอมรับโดยคณะกรรมการมรดกโลกว่าเป็นตัวอย่างที่ยอดเยี่ยมของการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม โดยสังคมพื้นเมืองปรับตัวให้เข้ากับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะและสถาปัตยกรรมฮินดูของอนุทวีปอินเดีย คำบรรยายนี้สามารถนำมาใช้กับเมืองโบราณศรีเทพได้เช่นเดียวกัน โดยที่เมืองศรีเทพมีงานสถาปัตยกรรมที่ยังมีความใกล้เคียงกับต้นแบบในศิลปะอินเดียมากกว่า เช่น ระบบของฐานเจดีย์ที่มีการยกเก็จ ฐานบัววลัย และการประดับปราสาทจำลอง ในส่วนที่มีความแตกต่างกันอย่างมากคือ การอยู่ร่วมกันของ 3 ศาสนาในช่วงเวลาเดียวกัน ในขณะที่ในศิลปะจามนั้นเกือบทั้งหมดเป็นศาสนาฮินดู มีศาสนาพุทธมหายานแทรกเข้าไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ไม่พบหลักฐานที่เป็นเถรวาทเลย

ขอบเขตพื้นที่ของแหล่งมรดกแห่งนี้ครอบคลุมเฉพาะบริเวณของกลุ่มศาสนสถานซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต้นทางของน้ำศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น ไม่ได้เชื่อมโยงไปถึงพื้นที่ของเมืองโบราณที่เป็นศูนย์การทางการเมืองและที่ตั้งถิ่นฐานของศูนย์กลางของอาณาจักรจามปา หรือแม้แต่การที่ไม่พิจารณาให้ภูเขาที่ล้อมรอบแหล่งอยู่นี้รวมเป็นสิ่งสำคัญของพื้นที่มรดกโลกแห่งนี้ด้วย

รูปที่ 3-13 กลุ่มอาคารศาสนสถานที่มิเซิน

ในการเปรียบเทียบอิทธิพลจากอินเดียทางงานศิลปกรรม จะเห็นว่าลักษณะสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นของจามปาคืออาคารทรงปราสาท ซึ่งเกือบทั้งหมดสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพในศาสนาฮินดู มีเพียงส่วนน้อยที่สร้างขึ้นในศาสนาพุทธ การรับรูปแบบมาจากอาคารในอินเดียใต้นี้เป็นไปในทำนองเดียวกันกับปราสาทในศิลปะเขมรที่สมโบร์ไพรกุก ปราสาทประธานมักสร้างด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานเตี้ยๆ และมีประตูทางเข้าเพียงด้านเดียว ส่วนด้านอื่น ๆ สร้างขึ้นเป็น “ประตูหลอก” โดยมีลักษณะพิเศษ คือ การตกแต่งเสาให้เป็นร่อง การแกะสลักลวดลายบนหิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาคารประกอบอื่นๆ ที่ถ่ายทอดมาจากเทวาลัยในอินเดียใต้เช่นกัน ได้แก่ บรรณาลัย โคปุระ(ซุ้มประตู) และมณฑป เพียงแต่มณฑปในศิลปะจามจะมีลักษณะพิเศษที่สร้างให้อยู่นอกกำแพงเสมอ ต่างจากมณฑปในศิลปะเขมรที่สร้างเชื่อมต่อกับปราสาทประธาน พัฒนาการของอิทธิพลจากอินเดียที่มาผสมผสานกับรูปแบบในท้องถิ่นของศิลปะจามและศิลปะเขมรจึงเป็นไปในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน

ในขณะที่ศิลปะทวารวดีและสกุลช่างศรีเทพนั้นกลับเป็นหลักฐานของการรับอิทธิพลจากอินเดียในรูปแบบที่แตกต่างออกไป อันสืบเนื่องมาจากความแตกต่างของศาสนาดังจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อเทียบกับโบราณสถานเขาคลังใน ซึ่งเป็นอิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายเถรวาท และโบราณสถานเขาคลังนอก ที่เป็นพุทธนิกายมหายาน อีกทั้งยังมีความแตกต่างที่ไม่มีการบรรยายถึงการส่งต่ออิทธิพลของศิลปะจามไปยังวัฒนธรรมอื่นอีกแต่อย่างใด

ศาสนสถานในสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เป็นศาสนถานเนื่องในพุทธศาสนา ซึ่งมีหน้าที่การใช้งานที่แตกต่างกันในเรื่องของพิธีกรรม ส่วนใหญ่ที่น่าจะสร้างขึ้นในพุทธศาสนา รูปแบบจึงเป็นพวกเจดีย์ทรงปราสาทและเจดีย์ทรงระฆัง โดยมีระบบของสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับปราสาทในศาสนพุทธเป็นหลัก ใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียแถบแคว้นเบงกอล และใกล้เคียงกับศิลปะชวาภาคกลาง เจดีย์ในสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่มาก ขนาดกลาง และขนาดเล็ก พบทั้งที่มีระบบผัง สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมพื้นผ้า แปดเหลี่ยม และทรงกลม โดยมีลักษณะร่วมที่สำคัญ คือ มีระบบฐานที่สลับซับซ้อน มีฐานบัววลัย ใช้ระบบยกเก็จ มีการประดับปราสาทจำลอง ซึ่งรับรูปแบบมาจากอินเดีย และมีความสัมพันธ์กับศิลปะชวาภาคกลาง โดยกลุ่มที่มีขนาดใหญ่ จะมี ฐานประทักษิณเพิ่มขึ้น 2-3 ชั้น ส่วนเหนือชั้นประทักษิณ จึงเป็นอาคาร 2 รูปแบบ ได้แก่ ทรงปราสาท กับสถูปทรงระฆัง

โดยทั้ง 2 แหล่งนั้นมีแรงบันดาลใจมาจากอินเดียและชวาเหมือนกัน แต่เนื่องด้วยการนับถือศาสนาที่แตกต่างกัน และหน้าที่การใช้งานต่างกัน รวมทั้งงานช่างที่แต่ละท้องถิ่นได้ไปพัฒนาเป็นงานช่างของตัวเอง จึงทำให้เกิดงานศิลปกรรมที่มีทั้งความใกล้เคียงกันในเรื่องของแนวคิดและคติการสร้างที่เหมือนกัน แต่มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามเทคนิคงานช่าง ทั้งรูปแบบและงานประดับตกแต่ง

กลุ่มศาสนสถานโบโรบูดูร์ ประเทศอินโดนีเซีย (Borobudur Temple Compounds)

โบโรบูดูร์คือพุทธสถานที่มีชื่อเสียงของโลกสร้างขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 8 – 9 ตั้งอยู่เกือบใจกลางของเกาะชวาที่อยู่ในเส้นทางเดินเรือที่เชื่อมโยงระหว่างอินเดียและจีนในส่วนล่างสุด เป็นอาคารเดี่ยวขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนภูเขาลูกหนึ่งที่อยู่ในแวดล้อมของยอดเขาอื่นๆโดยรอบ สร้างเป็นทรงปิระมิดซ้อนชั้นกันขึ้นไปแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ ชั้นฐานรูปสี่เหลี่ยม 5 ชั้น ชั้นทรงกลมซึ่งเป็นที่ตั้งของสถูปบริวารขนาดเล็ก 3 ชั้น และยอดสุดเป็นที่ตั้งของสถูปประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ อาคารทั้งหมดสร้างด้วยหินภูเขาไฟที่มีความแข็งแกร่ง ที่ฐานส่วนล่างสุดเป็นฐานเรียบแต่มีหลักฐานว่าเป็นการก่อหุ้มฐานเดิมที่มีภาพสลักไว้ภายในในยุคหลัง ฐานรูปสี่เหลี่ยมที่ถัดขึ้นไปมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปตั้งอยู่โดยรอบ มีการแกะสลักลวดลายประดับอย่างประณีตงดงาม พร้อมด้วยภาพสลักนูนต่ำเล่าเรื่องพุทธประวัติที่ครอบคลุมพื้นที่มากถึง 2,520 ตารางเมตร ถัดขึ้นไปบนชั้นกลมก็มีเจดีย์รายตั้งอยู่โดยรอบทั้ง 3 ชั้น เป็นสถูปเจดีย์โปร่งที่สามารถมองเห็นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายใน รวมทั้งสิ้น 72 องค์ ที่ผนังภายนอกได้ลดรายละเอียดของการแกะสลักลวดลายลง ไปจนถึงส่วนสถูปประธานที่อยู่บนสุดทำให้กลายเป็นสิ่งก่อสร้างในรูปทรงเรขาคณิตที่เรียบง่ายที่สุด การแสดงออกมาในลักษณะทางกายภาพเช่นนี้เป็นการสะท้อนถึงแนวความคิดในการออกแบบอาคารที่สื่อถึงแนวความคิดของภูมิจักรวาลใน Buddhist Cosmology ที่เชื่อว่าสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ (sphere of desires) รูปภูมิ (sphere of forms) และอรูปภูมิ (sphere of formlessness) และภาพรวมทั้งหมดของอาคารได้แสดงถึงเอกลักษณ์ของการผสมผสานแนวคิดการบูชาบรรพชนจากรูปทรงของภูเขาขั้นบันไดให้เข้ากันกับแนวคิดในพระพุทธศาสนาที่จุดสูงสุดมุ่งสู่นิพพาน

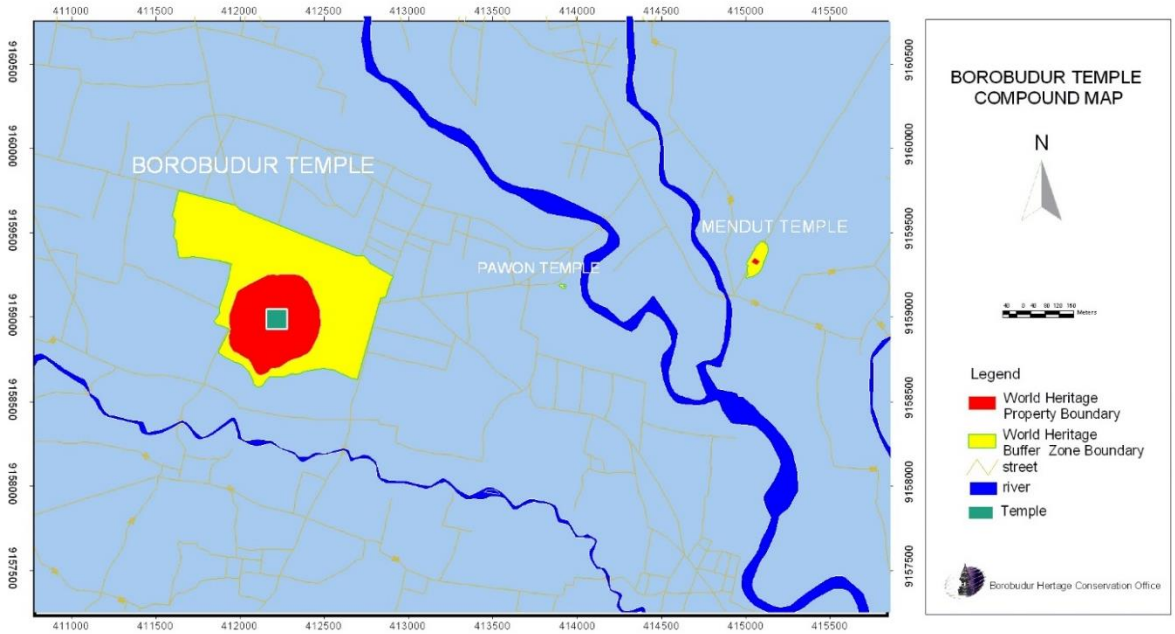

รูปที่ 3-14 ศาสนสถานโบโรบูดูร์

รูปที่ 3-15 ศาสนสถานโบโรบูดูร์

สิ่งก่อสร้างแห่งนี้ยังเป็นตัวแทนที่สำคัญของโบราณสถานที่สร้างขึ้นโดยกษัตริย์ในราชวงศ์ไศเลนทรา ที่ปกครองชวาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 5 – 10 นอกจากสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ของโบโรบูดูร์ พื้นที่มรดกโลกยังได้ควบรวมอาคารศาสนสถานขนาดเล็กอีก 2 แห่งที่ตั้งอยู่ในแนวแกนตรงไปจากโบโรบูดูร์ เข้าเป็นมรดกโลกแบบ serial property ด้วย ได้แก่ จันทิเมนดุต (Mendut Temple) ที่ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์อีก 2 องค์ ตามคติความเชื่อของพุทธในนิกายมหายาน และ จันทิปวน (Pawon Temple) ที่ยังไม่พบหลักฐานว่าเป็นวิหารที่ใช้เป็นที่บูชาพระพุทธรูปหรือเทพองค์ใด แต่ก็ได้สรุปรวมว่าสิ่งก่อสร้างทั้ง 3 แห่งนี้ เป็นตัวแทนของช่วงระยะเวลาต่างๆในการที่จะไปให้ถึงนิพพาน[57]

รูปที่ 3-16 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่มรดกโลกและพื้นที่กันชนของกลุ่มศาสนสถานโบโรบูดูร์

ด้วยขนาดที่ใหญ่โต ความสมบูรณ์ขององค์รวมที่สามารถนำเสนอคุณค่าทั้งทางศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และการสะท้อนแนวความความคิดจากความเชื่อที่เป็นนามธรรมให้แสดงตนออกมาได้อย่างชัดเจน ไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่า แม้เพียงลำพังมหาสถูปโบโรบูดูร์เพียงแหล่งเดียวก็สมควรแล้วที่จะได้บรรจุในบัญชีมรดกโลกด้วยเกณฑ์คุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากลข้อ (i) อันได้แก่ความเป็นผลงานชิ้นเยี่ยมในทางสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ แต่ในการนำมาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณศรีเทพในที่นี้ เมื่อเทียบตามเกณฑ์ข้อ (ii) ตามข้อเสนอสำหรับเมืองโบราณศรีเทพนั้น สำหรับโบโรบูดูร์แล้วเป็นข้อที่รัฐภาคีอินโดนีเซียไม่ได้เห็นคุณค่าในด้านนี้มาตั้งแต่ต้น แต่ที่สุดแล้วก็ได้ออกมาเป็นมติของคณะกรรมการมรดกโลกว่า โบโรบูดูร์มีคุณค่าตามเกณฑ์ในข้อนี้ด้วยเหตุผลที่เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของศิลปะสถาปัตยกรรมอินโดนีเซียในช่วงเวลาตั้งแต่ตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 8 ถึงช่วงปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 9 ที่ได้ส่งอิทธิพลอย่างมากแก่การรื้อฟื้นรูปแบบทาง

[57] ข้อมูลจาก https://whc.unesco.org/en/list/592/

สถาปัตยกรรมกลับมาสร้างใหม่ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึงตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยไม่ได้อ้างถึงการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากต้นทางในศิลปะอินเดีย หรือแม้แต่การถ่ายทอดอิทธิพลตามเส้นทางนี้ผ่านไปสู่การพัฒนารูปแบบในศิลปะเขมร ทั้งๆ ที่เป็นการยอมรับกันในหมู่นักวิชาการโดยสากลอยู่แล้ว ว่าศิลปะชวาในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะร่วมเช่นเดียวกันกับศิลปะของรัฐโบราณอื่นๆในภูมิภาคในการมีหลักฐานของการรับอิทธิพลจากอินเดีย ทั้งในแง่ของศาสนา ความเชื่อ และศิลปกรรม ได้แก่ อาณาจักรพยู (200 BC - คริสต์ศตวรรษที่ 9) อาณาจักรฟูนัน (คริสต์ศตวรรษที่ 1 – 7) อาณาจักรเจนละ หรือ อีศานปุระ (คริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9) อาณาจักรจามปา (คริสต์ศตวรรษที่ 2 - 15) อาณาจักร / วัฒนธรรมทวารวดี (คริสต์ศตวรรษที่ 7 – 11) และอาณาจักรศรีวิชัย (คริสต์ศตวรรษที่ 8 – 13)

งานศิลปะของชวาที่โบโรบูดูร์ จันทิเมนดุต และจันทิปวน จึงมีลักษณะที่เทียบเคียงให้จัดอยู่ในรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียใกล้เคียงกับที่พบในแหล่งของเมืองโบราณศรีเทพเป็นอย่างมาก เพียงแต่ด้วยการใช้วัสดุที่มีความแตกต่างระหว่างการแกะสลักด้วยหินของชวาและการใช้ศิลาแลงและประดับด้วยงานปูนปั้นของศรีเทพ สิ่งก่อสร้างในแบบทวารวดีที่เมืองโบราณศรีเทพจึงไม่ได้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์เท่าที่โบโรบูดูร์ หากแต่ถ้าจะมองในภาพรวมของการนำเสนอแหล่งมรดก ในขณะที่เมืองโบราณศรีเทพต้องการนำเสนอแหล่งในฐานะเมืองโบราณที่มีขอบเขต รูปทรงของเมือง การวางผังที่แสดงถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่สำคัญต่างๆของแหล่งทั้งในเมืองและนอกเมือง ที่ช่วยสะท้อนถึงอิทธิพลทางแนวคิดทางความเชื่อและการผสมผสานกับรูปแบบดั้งเดิมในท้องถิ่น ในกลุ่มศาสนสถานโบโรบูดูร์ ได้ให้ข้อมูลเฉพาะส่วนอาคารศาสนสถาน 3 แห่ง ที่เชื่อมโยงกันด้วยแนวแกนในทิศตะวันออก - ตะวันตก เริ่มจากจันทิเมนดุตทางด้านตะวันออก มาสู่จันทิปาวันตรงกลางก่อนจะตรงไปสู่ทางเข้าทางทิศตะวันออกของโบโรบูดูร์ที่อยู่ทางด้านตะวันตก ในการให้ข้อมูลว่าความเชื่อมโยงของทั้ง 3 แหล่งอยู่ที่การสื่อความหมายของการเข้าสู่นิพพานนั้นยังไม่มีคำอธิบายที่ทำให้เข้าใจได้ ทั้งยังไม่แน่ชัดด้วยว่า จันทิปะวนที่อยู่ตรงกลางนั้นเป็นพุทธสถานเช่นเดียวกันกับอีก 2 แห่งหรือไม่ รวมทั้งการวางผังของแต่ละอาคารก็ไม่ได้สอดคล้องกับแนวแกนที่นำเสนอแต่อย่างใด และที่แน่ๆ คือไม่มีการเชื่อมโยงกับชุมชนและการตั้งถิ่นฐานในสมัยนั้นทำให้ไม่ได้รับข้อมูลในเรื่องพัฒนาการของเมือง ส่วนแนวคิดเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ อาจกล่าวได้ว่ามีการซ้อนทับอยู่ในเรื่องการนำเสนอภูมิจักรวาลในศาสนาพุทธที่นำเสนอออกมาในรูปทรงปิระมิดขั้นบันไดของโบโรบูดูร์อยู่แล้ว อย่างไรก็ดีโดยสภาพแวดล้อมที่เป็นที่ตั้งของแหล่งมรดกแห่งนี้ก็มีภูเขาไฟล้อมอยู่ทุกด้านอยู่แล้วแต่ไม่ได้มีการนำเสนอให้เห็นว่าการก่อสร้างโบโรบูดูร์นั้นได้ให้ความสำคัญกับภูเขาลูกไหนเป็นพิเศษ

ในส่วนที่มีความใกล้เคียงกันอย่างมากระหว่างงานศิลปะชวาภาคกลางและศิลปะทวารวดี คือ มีศาสนสถานกลุ่มหนึ่งของศิลปะทวาวดีที่มีความใกล้เคียงทางด้านรูปแบบและแนวคิดในการก่อสร้าง โดยเฉพาะกลุ่มเจดีย์ขนาดใหญ่ที่มีการยกฐานประทักษิณ และมีส่วนยอดเป็น ปราสาทหรือสถูป โดยเฉพาะตัวอย่างที่ถือได้ว่ามีการออกแบบใกล้เคียงกับโบโรบูดูร์ มากที่สุด คือ ศาสนสถานเขาคลังนอก ที่เป็นเจดีย์ประธานขนาดใหญ่ มีระบบยกฐานประทักษิณ 2 ชั้น มีระบบฐานที่ยกเก็จ มีการประดับปราสาทจำลอง และส่วนยอดที่พังทลายไปแล้วนั้นน่าจะเป็นสถูปทรงระฆังขนาดใหญ่ และที่สำคัญ คือ มีระบบของเจดีย์บริวารที่ล้อมรอบทุกด้าน 3 ชั้น อันเป็นแนวความคิดของมณฑลจักรวาลอย่างแท้จริง

อีกประเด็นหนึ่ง คือ เรื่องของแนวคิดในการออกแบบเรื่องความเป็น มณฑลจักรวาล ระหว่างศิลปะชวาภาคกลางโดยเฉพาะ มหายาน ที่มีการออกแบบศาสถานที่มีสถูปประธานและมีสถูปบริวารล้อมรอบหลายชั้น ซึ่งระบบแผนผังนี้พบมากในพุทธสถานมหายานในแถบแคว้นเบงกอลของอินเดีย ซึ่งจะมีเจดีย์บริวารเป็นแถวและซ้อนหลายแถว ล้อมรอบเจดีย์ประธาน ส่วนในศิลปะทวารวดีมีเจดีย์ที่มีการออกแบบเรื่องมณฑลจักรวาลนี้เพียงแห่งเดียว คือ ที่โบราณสถานเขาคลังนอก เมืองศรีเทพ และที่แห่งนี้มีความแตกต่างจาก ทั้งอินเดียและชวา คือ มีเจดีย์บริวาร เฉพาะประจำทิศแต่ละด้าน 3 ชั้น ไม่ใช่เป็นแถวเจดีย์ล้อมรอบทั้งหมดเหมือนของอินเดียและชวา

คติความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ เป็นแนวความคิดและความเชื่อตามคติอินเดีย ที่เชื่อว่าเทือกเขาหิมาลัยถือว่าเป็น “เทือกเขาพระสุเมรุ” โดยสมมติ เนื่องจากเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในจักรวาลตามคติของฮินดู และเป็นที่ประทับของเทพเจ้าโดยเฉพาะพระศิวะ ซึ่งถือเป็นเทพเจ้าแห่งภูเขา และแกนตั้งของจักรวาลมาก่อน ภูเขาที่ประทับของพระศิวะมีชื่อว่า “เขาไกรลาส” ชาวฮินดูจะเลือกภูเขาที่มีลักษณะโดดเด่นแล้วสมมติขึ้นเป็นเขาไกรลาส เขาไกรลาสที่อินเดียที่สำคัญมี 3 ลูก คือ มนสโรวรไกรลาส (ปัจจุบันอยู่ในทิเบต) กินนรไกรลาสและมณิมเหศไกรลาส ทุกลูกจะมีลักษณะเป็นเขาที่โดดเด่นตั้งคล้ายศิวลึงค์ และด้านหน้าของเทือกเขา อาจมีการสถาปนาเทวาลัย หรือสมมติว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น เทวาลัยพระไวทยนาถ ใกล้เมืองธรรมศาลา รัฐหิมาลัยประเทศ ตั้งอยู่ใกล้เทือกเขาหิมาลัย

รูปที่ 3-17 เทวาลัยพระไวทยนาถ เมืองธรรมศาลา รัฐหิมาจัลประเทศ

คติความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และการเป็นแกนกลางของจักรวาลในศาสนาฮินดู ได้ถ่ายทอดมายังพุทธศาสนามหายาน ที่รับเอาคติความเชื่อนี้ไปใช้ ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนามหายาน เช่น ประเทศจีน ภูเขา WUTAI เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมของจีน ใน ค.ศ. 2009 ตามเกณฑ์ ข้อที่ **(ii), (iii), (iv) (vi)**

แหล่งมรดกวัฒนธรรมภูเขา WUTAI มียอดเขาทั้ง 5 ที่ได้รับการพิจารณาว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อพุทธศาสนามหายาน เป็นที่ตั้งของวัดกว่า 40 แห่ง วัดได้ถูกสร้างในสถานที่นี้ ตั้งแต่ 1 ศตวรรษก่อนคริสตกาลจนมาถึง ศตวรรษที่ 20 ตอนต้น ภูเขาแห่งนี้ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางระดับโลกสำหรับการเคารพบูชา

พระโพธิ์สัตว์มัญชุศรี (MASUSRI BUDDHIST) เป็นเวลากว่าพันปี ในสมัยเว่ยตอนเหนือ (NORTHERN WEI, 471-499) ที่จักรพรรดิกว่า 9 พระองค์ ได้เดินทางมาแสวงบุญกว่า 18 ครั้ง เพื่อแสดงความเคารพต่อพระโพธิสัตว์ตามที่ได้มีการจารึกไว้ในศิลาจารึก ในปัจจุบันยังคงมีการคงไว้ซึ่งประเพณีนี้

จากคติความเชื่อเกี่ยวกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดคติความเชื่อมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ของเมืองโบราณศรีเทพ ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของคติความเชื่อดังกล่าว เพียงแต่มีการดัดแปลงถ้ำตามธรรมชาติที่พบอยู่บนเขาถมอรัตน์ให้เป็นศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนามหายาน พร้อมการสลักภาพพระพุทธรูปและพระโพธิ์สัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตร บนแกนหินภายในถ้ำ ปรากฏหลักฐานให้อยู่ในปัจจุบันที่ประชาชนยังขึ้นไปสักการะบูชาตลอดเวลา

รูปที่ 3-18 MOUNT WUTAI ภาพถ่าย https://whc.unesco.org/

การเปรียบเทียบในประเด็นตามเกณฑ์คุณค่าที่ (iii)

ด้วยเป้าหมายที่ต้องการจะเสนอให้เมืองโบราณศรีเทพเป็นประจักษ์พยานของวัฒนธรรมทวารวดี ที่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าวัฒนธรรมอื่นใดในโลกนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยความเป็นหลักฐานสำคัญของพัฒนาการจากชุมชนเกษตรกรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ขึ้นมาเป็นเมือง เป็นรัฐที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกในยุคแรกๆ กลายเป็นแหล่งที่มาพบกันของวัฒนธรรมต่างๆที่หลากหลาย ในอันดับแรกจึง

ได้ทำการเปรียบเทียบกับเมืองโบราณ/แหล่งโบราณคดีอื่นๆในสมัยทวารวดีที่สำคัญในประเทศไทย ได้แก่ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองโบราณนครปฐม จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา โดยพิจารณาจาก ขนาด รูปแบบของเมือง การวางผัง หลักฐานสำคัญที่ยังเหลืออยู่ ที่จะสามารถใช้เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมทวารวดีได้

เมืองโบราณอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี

เมืองโบราณอู่ทอง เป็นเมืองโบราณที่มีคันดิน 2 ชั้นและมีคูน้ำคั่นกลาง ผังเมืองเป็นรูปคล้ายวงรี ขนาดความกว้างประมาณ 750 เมตร ยาวประมาณ 1,650 เมตร และมีเนื้อที่ประมาณ 976 ไร่[58] (156 เฮกเตอร์) ลักษณะของผังเมืองอู่ทองในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 6) สันนิษฐานว่าไม่ได้มีลักษณะเป็นวงรีดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน แต่คงมีลักษณะไม่สม่ำเสมอซึ่งเป็นลักษณะของเมืองที่มีคูน้ำคันดินในรุ่นแรกๆ ต่อมาเมื่อถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 (คริสต์ศตวรรษที่ 6 – 8) ได้มีการต่อเติมและขยายแนวของคูเมืองออกไปจนมีลักษณะกลมมนหรือรูปไข่ได้สัดส่วนมากขึ้น คูน้ำมีความกว้างประมาณ 20 เมตร[59]

รูปที่ 3.19 ผังเมืองโบราณอู่ทอง

เมืองโบราณอู่ทองได้พบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงยุคเหล็ก (ราว 2,500 – 1,500 ปีมาแล้ว) หลายแหล่งรอบเมืองอู่ทอง จึงสามารถกล่าวได้ว่า การติดต่อกับชุมชนภายนอกในช่วงยุคเหล็ก คงเป็นปัจจัยผลักดันให้ชุมชนแถบนี้เติบโตจนกลายเป็นเมืองท่าค้าขายแห่งหนึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 –

[58] สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, เมืองโบราณอู่ทอง: บรรณนิทัศน์ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), หน้า 1.

[59] เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

9 (คริสต์ศตวรรษที่ 1 - 4) หลักฐานชิ้นสำคัญที่พบส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการค้า ทั้งลูกปัดหินแบบอินเดีย หรือเหรียญโรมัน เป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนที่มีการอยู่อาศัยอย่างสืบเนื่อง ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงช่วงปลายของสมัยทวารวดี[60]

ตัวอย่างของหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่พบและหลักฐานสิ่งก่อสร้าง ได้แก่

- เหรียญเงินมีจารึก “ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺย” แปลว่า “บุญกุศลของพระราชาแห่งศรีทวารวดี” หรือ “การทำบุญของพระเจ้าแห่งทวารวดีผู้รุ่งเรือง” จำนวน 3 เหรียญ เมื่อ พ.ศ.2540 (ค.ศ. 1997) อันถือเป็นการพบจารึกเหรียญเงินศรีทวารวดีจากการขุดค้นทางโบราณคดีเป็นครั้งแรก

รูปที่ 3-20 เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดี ศวรปุณย”
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งาติ อู่ทอง

- จารึกแผ่นทองแดง พบเมื่อ พ.ศ.2500 เป็นจารึกอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต พุทธศตวรรษที่ 13-14 จารึกกล่าวถึงพระเจ้าหรรษวรมัน ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอีศานวรมัน ได้ส่งขบวนพิธีฟ้อนรำและดนตรีมาถวายแด่องค์พระศิวลึงค์ ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์ สันนิษฐานว่าอาจเป็นพระนามของกษัตริย์ ทวารวดีพระองค์แรกที่รู้จัก จึงสันนิษฐานว่าเมืองอู่ทองน่าจะเคยเป็นเมืองหลวงอย่างน้อยก็ระยะเวลาหนึ่ง[61]
- คูน้ำ/คันดิน มีลักษณะเป็นคันดิน 2 ชั้น และมีคูน้ำอยู่ตรงกลาง โดยคูน้ำมีความกว้างประมาณ 20 เมตร
- เจดีย์หมายเลข 13 ตั้งอยู่นอกคูเมืองด้านทิศเหนือ เป็นเจดีย์ก่ออิฐ มีฐานชั้นในเป็นศิลาแลง เจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ กว้างยาวด้านละ 28.35 เมตร มีเจดีย์จำลองหรือสถูปกะ

[60] เมืองโบราณอู่ทอง: บรรณนิทัศน์ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี, หน้า 26.

[61] ฌอง บวสเซอลิเยร์, “เมืองอู่ทอง และความสำคัญของเมืองอู่ทองในประวัติศาสตร์ไทย” หน้า 8. และดูใน “ทฤษฎีใหม่เกียวกับสถานที่ตั้งอาณาจักรฟูนัน” แปลเก็บความโดย มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ” **โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง**, พระนคร : กรมศิลปากร, 2509, หน้า 11-20.

ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 มุม และมีลานประทักษิณกว้าง 5 เมตร โดยรอบ โบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่น่าสนใจ คือ เศียรและพระบาทของพระพุทธรูปทำจากทองคำ พระพุทธรูปศิลาประทับยืน พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนศิลาธรรมจักร และชิ้นส่วนกินรีทำจากดินเผา[62]

รูปแบบของเจดีย์ที่มีผังแปดเหลี่ยมนี้น่าจะสัมพันธ์กับหลักฐานที่เหลืออยู่ที่รัตนเจดีย์ วัดกู่กุด สมัยหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ 18) ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงปราสาทขนาดเล็ก มีส่วนฐานถึงเรือนธาตุอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนของเรือนธาตุมีจรนัมซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ทั้ง 8 ด้าน และมีส่วนยอดเป็นทรงระฆังกลม ดังนั้นรัตนเจดีย์นี้ก็อาจจะเป็นรูปแบบหนึ่งที่ทำสืบต่อมาจากเจดีย์สมัยทวารวดีในกลุ่มผังแปดเหลี่ยมที่ยังเหลือที่ยังเหลือหลักฐานให้เราได้ศึกษา หลักฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งของเจดีย์ในสายวิวัฒนาการก็เป็นแปดเหลี่ยม พบในสถูปจำลองสำริดขนาดเล็ก พบแถบเมืองสุพรรณบุรี สรรค์บุรี และลพบุรี ซึ่งมีอิทธิพลของศิลปะปาละจากอินเดีย (ราวพุทธศตวรรษที่ 14)[63]

รูปที่ 3-21 เจดีย์หมายเลข 13

เมืองอู่ทองเป็นเมืองโบราณที่มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ทำให้มีการอยู่อาศัยของชาวบ้านแม้แต่พื้นที่ในบริเวณเมืองโบราณ จึงทำให้ยากที่จะรักษาหลักฐานความเป็นเมืองสมัยทวารวดีได้ทั้งหมด และบริเวณคูน้ำคันดิน โดยโบราณสถานที่เหลืออยู่ภายในกำแพงเมืองปัจจุบันมี

[62] เมืองโบราณอู่ทอง: บรรณนิทัศน์ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี, หน้า 30.

[63] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย**, หน้า 203-206.

เพียงแหล่งเดียว คือ โบราณสถานหมายเลข 3 จากโบราณสถานที่ยังปรากฏหลักฐานรวมทั้งสิ้น 28 รายการ ทั้งในและนอกเมือง

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณศรีเทพแล้วจะเห็นว่า โดยรูปแบบของเมือง หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ และการพบหลักฐานที่ย้อนไปได้ถึงยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก็ถือว่าเมืองโบราณอู่ทองเป็นตัวแทนของเมืองในสมัยทวารวดีได้ แต่ด้วยมีขนาดเล็กกว่าเมืองโบราณศรีเทพอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยมีขนาดเพียง 1 ใน 3 ของเมืองโบราณศรีเทพ อีกทั้งโดยจำนวน และสภาพความสมบูรณ์ของโบราณสถานที่เหลืออยู่ ตลอดจนการอยู่อาศัยของชุมชนเมืองในปัจจุบันที่ซ้อนทับอยู่ ถือเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้นำเสนอคุณค่าของแหล่งให้เป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจนได้

เมืองโบราณนครปฐม จ.นครปฐม

เมืองโบราณนครปฐม หรือเมืองนครชัยศรี ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเย่ร์ นักวิชาการชาวฝรั่งเศส ซึ่งเข้าสำรวจพื้นที่ในประเทศไทยระหว่างวันที่ 28 กรกฎาคม – 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965) และสังเกตร่องรอยจากภาพถ่ายทางอากาศ พบร่องรอยเมืองโบราณที่มีพระประโทณเจดีย์เป็นศูนย์กลาง มีขนาดกว้างประมาณ 2,000 เมตร ยาวประมาณ 3,700 เมตร[64] เมืองโบราณนครปฐมถือเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยทวารวดี มีโบราณสถานขนาดใหญ่หลายแหล่ง รวมทั้งงานศิลปกรรมที่มีความสำคัญ ทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าเมืองนครปฐมโบราณเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี รวมถึงเป็นแหล่งแพร่กระจายวัฒนธรรมทวารวดีไปยังเมืองต่างๆ[65]

[64] โบราณคดีเมืองนครปฐม : การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, หน้า 21 – 23.

[65] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, หน้า 99-100.

รูปที่ 3-22 ผังเมืองโบราณนครปฐม

สิ่งสำคัญในพื้นที่ประกอบด้วย

- คูเมือง มีความยาวทั้งหมดประมาณ 10 กิโลเมตร กว้างประมาณ 50 – 60 เมตร มีลักษณะเด่น คือไม่มีคันดิน ต่างจากเมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่น ๆ ที่มีคันดินสูงล้อมรอบ 1 หรือ 2 ชั้น เชื่อว่าเป็นการเอื้อประโยชน์ให้กับการเดินเรือเข้ามาภายในเขตเมืองได้

- **พระประโทณเจดีย์** เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่กลางเมืองโบราณนครปฐม องค์เจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จ ฐานกว้างประมาณด้านละ 37 เมตร

  มีระบบฐานแบบทวารวดี คือ โดยมีฐานเขียง 1 ฐาน ซึ่งน่าจะเป็นฐานบัวลัย รองรับชั้นประทักษิณ 2 ชั้น ซึ่งทั้ง 2 ชั้นเป็นฐานบัวลัยในผังยกเก็จ ที่มีท้องไม้แบ่งเป็นห้อง ๆ มีเสาติดผนังอาจมีการประดับงานประติมากรรม ถัดขึ้นไปเป็นชั้นขื่อปลอมรองรับส่วนท้องไม้ที่เป็นห้อง ๆ อีกชั้นหนึ่งแต่เป็นห้องที่เล็กกว่าชั้นล่าง

สำหรับส่วนยอด ส่วนยอดของเจดีย์องค์นี้พังทลายลงมาแล้วและมีการสร้างเป็นเจดีย์ทรงปรางค์ไว้เหนือส่วนเรือนธาตุ ซึ่งเป็นปรางค์ในสมัยอยุธยา ดังนั้น จึงไม่สามารถทราบได้ว่าส่วนยอดเป็นแบบใด คงสันนิษฐานได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นทรงปราสาท คือ มีเรือนธาตุ ประดับเรือนชั้นซ้อน ปราสาทจำลอง แบบปราสาทในอินเดีย ศิลปะชวาภาคกลาง

เขมรและจาม ส่วนแบบที่ 2 ยอดอาจเป็นเจดีย์ทรงระฆัง เปรียบเทียบได้กับจันทิ ในศิลปะชวาภาคกลาง เช่น บุโรพุทโธ จันทิเพลาสัน จันทิเซวู เป็นต้น[66]

รูปที่ 3-23 วัดพระประโทณ

แม้ว่าเมืองโบราณนครปฐม น่าจะเป็นเมืองที่มีความสำคัญที่สุดในสมัยทวารวดี มีขนาดของเมืองที่ใหญ่กว่าเมืองโบราณศรีเทพ แต่ก็ไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (สมัยเหล็ก) ในบริเวณใกล้เคียงกับเมืองโบราณนครปฐมเลย แตกต่างจากหลักฐานที่พบในบริเวณเมืองศรีเทพ ที่พบหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยเหล็กทั้งจากการสำรวจ และการขุดค้นทางโบราณคดี ทั้งในและนอกเมืองโบราณ และที่สำคัญยังมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถนำเสนอคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากลได้ ด้วยมีการอยู่อาศัยที่ต่อเนื่องมาจนถึงในปัจจุบัน เป็นจังหวัดใหญ่ที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพมหานคร มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น โดยไม่มีการกันเขตพื้นที่อนุรักษ์ไว้ได้อย่างทันท่วงที ทำให้สามารถดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญไว้ได้แค่เพียงบางส่วนเท่านั้น

[66] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย**, หน้า 186-190.

เมืองโบราณคูบัว จ.ราชบุรี

เมืองโบราณคูบัว ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดราชบุรี ลักษณะของตัวเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน[67] ในอดีตลักษณะของคูน้ำคันดินจะประกอบไปด้วยคูน้ำอยู่ตรงกลางระหว่างคันดินสองชั้น ตัวคูน้ำมีขนาดกว้างประมาณ 50 เมตร คันดินมีขนาดกว้างประมาณ 53 เมตร สูงประมาณ 3 เมตร[68]

รูปที่ 3-24 ผังเมืองโบราณคูบัว

สิ่งสำคัญในพื้นที่ประกอบด้วย

มีโบราณสถานภายในและภายนอกเมืองคูบัว ทั้งสิ้น 59 แหล่ง ใช้อิฐเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ลักษณะอิฐที่พบจะมีรูปแบบเฉพาะตัวของอิฐสมัยทวารวดี คือ มีขนาดใหญ่พิเศษ และพบว่ามีทั้งศาสนสถานในนิกายเถรวาท และมหายาน ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกัน[69]

---

[67] กรมศิลปากร, โบราณคดีเมืองคูบัว, (กรมศิลปากร : 2535), หน้า 22.

[68] สำนักงานศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานประกอบแผนผังเพื่อประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานหมายเลข 24, 25 เมืองคูบัว (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

[69] รายงานประกอบแผนผังเพื่อประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานหมายเลข 24, 25 เมืองคูบัว.

- คูน้ำ/คันดิน คูน้ำคันดินรอบตัวเมือง มีความยาวโดยรอบประมาณ 5,600 เมตร มีลักษณะเป็น คูน้ำที่อยู่ระหว่างคันดินสองชั้น[70]
- วัดโขลงสุวรรณคีรี เป็นสถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดี เป็นอาคารขนาดใหญ่ มีแผนผังสีเหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 22.2 เมตร ยาวประมาณ 43.5 เมตร พบอยู่เพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น

  ลักษณะผังของเจดีย์วัดโขลงอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยื่นออกมาด้านหน้าเพียงด้านเดียว ทำเป็นบันไดทางขึ้นไปชั้นบน ตัวอาคารประกอบด้วยฐานเขียงรองรับชุดฐานบัวลัย มีส่วนท้องไม้ที่เจาะเป็นช่องเล็ก ๆ เหนือขึ้นไปเป็นส่วนฐานที่คล้ายกับบัวหงาย ทั้งหมดจะอยู่ในผังยกเก็จเป็นช่วง ๆ ฐานส่วนนี้รองรับตัวอาคารซึ่งเป็นผนังยกสูง ที่ผนังจะประดับเสาติดผนัง แบ่งเป็นห้อง ๆ เล็กสลับกับใหญ่ กล่าวคือ เสาต้นใหญ่จะแบ่งห้อง ส่วนเสาต้นเล็กจะเป็นส่วนของจรนัมซุ้ม เพื่อประดิษฐานประติมากรรมปูนปั้นจำพวกเทวดาและพระโพธิสัตว์ ซึ่งพบจากหลักฐานการขุดแต่งเป็นจำนวนมาก เหนือส่วนของผนังชั้นนี้ขึ้นไปพังทลายลงหมดแล้ว

  ส่วนบนของอาคาร แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหลังด้านทิศตะวันตก มีร่องรอยของซากอาคาร น่าจะเป็นส่วนของเจดีย์ ส่วนด้านหน้าจึงน่าจะเป็นส่วนของวิหารสำหรับทำพิธีกรรมทางศาสนาอาจเป็นเครื่องไม้ และคงมีลานสำหรับทำประทักษิณรอบ ๆ เจดีย์ด้วย ลักษณะแบบแผนการก่อสร้างนี้ปรากฏในวิหารแห่งหนึ่งที่เมืองนาลันทา ประเทศอินเดีย และมีลักษณะรูปแบบและแผนผังอาคารใกล้เคียงกันอย่างมากกับเขาคลังในเมืองศรีเทพ

  สำหรับการกำหนดอายุสามารถดูได้จากประติมากรรมปูนปั้น ซึ่งได้จากการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ ส่วนใหญ่เป็นฝีมือช่างแบบพื้นเมืองแล้วแทบทั้งสิ้น จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นยุคทวารวดีอย่างแท้จริง และคงเป็นยุคที่เจริญรุ่งเรืองสูงสุด เพราะสามารถสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ ซึ่งไม่พบมากนักอาจอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14[71]

---

[70] สำนักงานศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานเบื้องต้นผลการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 24-25 เมืองคูบัว (มปท. : มปพ., 2545). หน้า 9.

[71] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย**, หน้า 206-207.

รูปที่ 3-25 วัดโขลงสุวรรณคีรี

ปัจจุบันมีการอยู่อาศัยของประชาชน และเป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรมเกือบทั้งบริเวณเมืองโบราณคูบัว ทำให้ยากในการสื่อสารถึงความสำคัญของความเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยขนาดของเมือง และโบราณสถานสำคัญ ที่เมืองคูบัวนี้มีขนาดเล็กกว่าของเมืองโบราณศรีเทพ อย่างมีนัยยะสำคัญ จึงเห็นว่ายังไม่สามารถแสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นเป็นสากลได้

เมืองศรีมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จ.ปราจีนบุรี

เมืองศรีมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นเมืองโบราณที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนขนาดกว้าง 700 เมตร ยาว 1,500 เมตร ภายในเมืองพบหลักฐานของศาสนสถานในศาสนาฮินดู และพบหลักฐานเนื่องในพุทธศาสนาอยู่บริเวณรอบนอกเมือง หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในสมัยทวารวดี ได้แก่รอยพระพุทธบาทคู่ และภาพสลักรอบสระแก้ว เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งถือเป็นหลักฐานสำคัญของการรับพุทธศาสนาในยุคเริ่มแรกอย่างแท้จริง (**รูปที่ 32, 33**)

รูปที่ 3.26 ผังเมืองโบราณศรีมโหสถ

ความสำคัญของเมืองศรีมโหสถ นอกเหนือจากการเป็นดินแดนที่มีการรับอารยธรรมจากภายนอกในระยะแรกแล้วยังเป็นจุดเชื่อมต่อทางวัฒนธรรม เช่น มีความสัมพันธ์กับศิลปกรรมทางภาคใต้ของไทย และแสดงการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างทวารวดีภาคกลางกับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

รูปที่ 3-27 พระนารายณ์ จากเมืองศรีมโหสถ

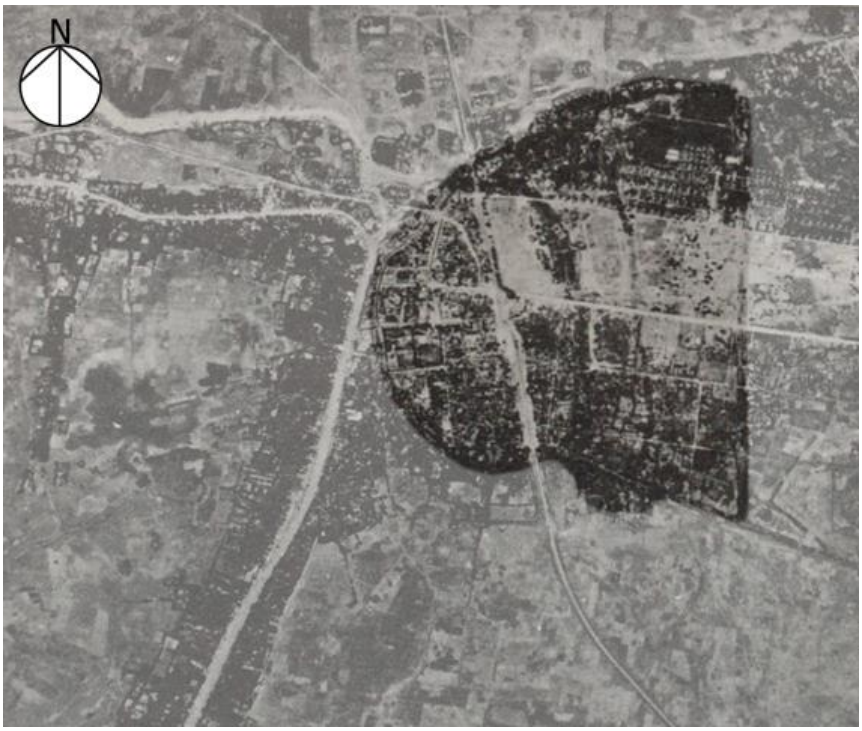
รูปที่ 3.28 โบราณสถานภายในเมืองศรีมโหสถ

ประติมากรรมอีกกลุ่มหนึ่งที่พบบริเวณปราจีนบุรี ได้แก่ รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ทั้งศิวลึงค์ และพระนารายณ์ โดยเฉพาะพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอกนั้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับที่พบทางภาคใต้และสัมพันธ์กับที่พบที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์อีกด้วย

ปัจจุบันภายในเมืองมีการอยู่อาศัยของประชาชนค่อนข้างหนาแน่นพร้อมกับการทำสวน ทำไร่ของประชาชน ควบคู่กันไปด้วย

เมืองลพบุรี อำเภอเมือง จ.ลพบุรี

เมืองโบราณลพบุรี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลพบุรีมีการขุดคูเมืองและคันกำแพงเมืองล้อมรอบ มีแผนผังเมืองเป็นวงรีไม่ตายตัว และยังไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิต ซึ่งเป็นรูปแบบของเมืองโบราณสมัยทวารวดีโดยทั่วๆ ไปที่ขึ้นอยู่กับภูมิประเทศและการวางตัวของเมืองตามลำน้ำ ตัวเมืองด้านหนึ่งมักตั้งอยู่กับลำน้ำ พบการขยายเมืองและกำแพงเมืองหลายครั้ง และเมืองมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องบนพื้นที่เดิม ตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยวัฒนธรรมเขมร จนถึงสมัยอยุธยาได้มีการก่อกำแพงเมืองด้วยอิฐ บนแนวกำแพงเมืองเดิมพร้อมประตูเมืองและป้อมปราการ

รูปที่ 3-29 ผังเมืองโบราณลพบุรี

หลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดีนอกเหนือไปจากลักษณะของการวางผังเมืองแล้ว ได้แก่ จารึกเหรียญเงินที่มีจารึกคำว่า “ลวปุระ” อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่สันนิษฐานว่า เมืองลพบุรีเดิมนั้นน่าจะเป็นอาณาจักรหรือรัฐหนึ่งต่างหากที่ร่วมสมัยกับทวารวดี เพราะมีชื่อและเหรียญของตัวเองใช้ ที่เมืองลพบุรี ได้พบหลักฐานจารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี

และภาษามอญ เป็นจำนวนหลายชิ้น และชิ้นสำคัญๆ ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนของธรรมจักร เช่น กงล้อ กำ เสา และฐานธรรมจักร ฐานพระพุทธรูป เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นจารึกที่ใช้ในสมัยทวารวดี

รูปที่ 3-30 วัดนครโกษา

ในส่วนของงานสถาปัตยกรรม ด้วยเหตุที่เป็นเมืองโบราณที่มีการใช้งานในพื้นที่เดิมทำให้หลักฐานในสมัยทวารวดี ที่เป็นสิ่งปลูกสร้างปรากฏหลักฐานอยู่น้อยมาก เท่าที่ปรากฏหลักฐานที่สำคัญจากการขุดแต่ง เช่น วัดนครโกษาที่พบว่าชั้นล่างและชั้นในสุดของเจดีย์ประธาน มีฐานเจดีย์สมัยทวารวดีและพบหลักฐานงานศิลปกรรมปรากฏอยู่ นอกจากนี้ยังเคยค้นพบซากโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี จากการสร้างสำนักงานไปรษณีย์ เป็นต้น รวมทั้งหลักฐานปรางค์แขก ที่ถือเป็นปราสาทเขมรที่ร่วมสมัยกับทวารวดีที่เก่าที่สุดที่พบในเมืองลพบุรีซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี ด้วยเช่นกัน

ปัจจุบันเมืองโบราณลพบุรี เป็นที่ตั้งของจังหวัดลพบุรี มีการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนและการอยู่อาศัยของประชาชนอย่างหนาแน่นมาก

เมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จ.นครราชสีมา

เมืองโบราณเสมา ตั้งอยู่ในเขตอำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา แผนผังเมืองมีรูปทรงไม่แน่นอน ไม่เป็นทรงเรขาคณิตซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของเมืองโบราณสมัยทวารวดี ตั้งอยู่ใกล้ลำห้วยไผ่ที่อยู่ทางทิศตะวันตกและลำตะคองทางทิศใต้ พบลักษณะของคูน้ำคันดิน ที่แยกเป็น 2 เมืองติดกัน มีพื้นที่ประมาณ 2,475 ไร่ พบพระพุทธรูปหินทราย ธรรมจักรหินทราย และโบราณสถานจำนวน 40 แห่ง ทั้งภายในเมืองและนอกเมือง โบราณสถานสร้างเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นชุมชนที่นับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 มีการรับอิทธิพลอินเดียเข้ามาใช้ ได้พบจารึกภาษาสันสกฤต และภาษาขอม สมัยก่อนเมืองพระนคร กล่าวถึงอาณาจักรศรีจนาศะ พ.ศ. 1480 ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่า อาณาจักรศรีจนาศะ อยู่บริเวณที่ราบสูงโคราชตามแหล่งที่พบศิลาจารึก และอาณาจักรนี้คงนับถือพุทธศาสนาในระยะแรก ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่15 มีอิทธิพลเขมรเข้ามา พร้อมกับการนับถือศาสนาฮินดู[72]

[72]G. Cœdès, “Stèle de Bô Ika K. 400”, **Inscriptions du Cambodge V. VI**, Paris : Bulletin de l’Ecole Française d’Extrême-Orient, 1954, p. 83-85.

รูปที่ 3-31 ผังเมืองโบราณเมืองเสมา

ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์ สนับสนุนความเห็นของศาสตราจารย์เซเดส์ และเชื่อว่าอาณาจักรศรีจนาศะ มีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-14 ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดีนับถือพุทธศาสนา ในระยะแรก ภายหลังจึงมีศาสนาพราหมณ์ไศวนิกายเข้ามาแทนในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 และเชื่อว่าประติมากรรมที่พบที่บ้านโตนด อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมาทำตามประเพณีของทวารวดี แต่รูปพระโพธิสัตว์รับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร[73]

รูปที่ 3-32 โบราณสถานและพระนอนหินทราย

รูปที่ 3-33 ธรรมจักรเมืองเสมา

[73] Jean Boisslier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 111.

ปัจจุบันภายในเมืองเสมาพบซากโบราณสถานที่ไม่ค่อยสมบูรณ์แบบ ตั้งกระจัดกระจายอยู่ แต่ก็ยังแสดงถึงอิทธิพลของศิลปอินเดียปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง

3.3 การอธิบายถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Proposed Statement of Outstanding Universal Value)

a) บทคัดย่อ (Brief synthesis)

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในเขตภาคกลางตอนบนลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลอนลูกคลื่นที่ขนาบข้าง รวมทั้งด้านบนด้วยเทือกเขา โดยมีแม่น้ำป่าสักไหลผ่านจากทิศเหนือลงใต้ ในเขตอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย เมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกวัฒนธรรมแบบต่อเนื่องจำนวน 3 แหล่ง ที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ด้วยสภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการ ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ จนพัฒนาตนเองด้วยการติดต่อกับสังคมภายนอ กรับวัฒนธรรมทางศาสนาจากอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 – 11 เรียนรู้ในการขุดคูน้ำคันดินทำเป็นคูเมือง – กำแพงเมือง และพัฒนามาอย่างต่อเนื่องโดยพบหลักฐานว่ามีการรับศาสนาพราหมณ์ และพุทธทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 -12 เช่น รูปเคารพ พระพุทธรูป พระนารายณ์ และศาสนสถาน อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี ที่ปรากฏหลักฐานจากบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหี้ยนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบทอดพุทธศาสนา ศาสนาในอินเดียโดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 กล่าวถึงอาณาจักร “โถโลโปติ” ที่ตรงกับภาษาสันสกฤษ คือ “ทวารวดี” ว่าอยู่ระหว่างอาณาจักรอีศานปุระ (ในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมาร์) นอกจากนี้ชื่ออาณาจักรทวารวดี ยังปรากฏในบันทึกของภิกษุ อี้ จิง (I-TSING) ที่เดินทางไปสืบทอดพุทธศาสนาโดยทางเรือจากจีนไปยังอินเดีย ระหว่างปี พ.ศ. 1214-1218 ได้กล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่เดินทางผ่าน ได้แก่ หลินยี่ (Lin-i) ฟูนัน (Fu-nan) และทวารวดี (Dvaravati)

เมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี มีแผนผังเมืองที่แตกต่างไปจากผังเมืองสมัยทวารวดีทั่วไปที่มีลักษณะไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิตที่แน่นอนโดยมีการขยายเมือง ออกเป็น 2 เมืองที่ต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ผังเมืองเดิมเป็นรูปเกือบเป็นวงกลมเรียกว่า เมืองใน ต่อมาได้ขยายออกมาอีกชั้นหนึ่งเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เรียกว่า เมืองนอก ภายในเมืองโบราณศรีเทพ พบศาสนสถานมากกว่า 112 แห่งที่สำคัญ เช่น โบราณสถานเขาคลังใน ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง เป็นต้น เมืองโบราณศรีเทพ นับเป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีที่พบอยู่เป็นจำนวนมากในเขตภาคกลางของประเทศไทย ที่ยังคงความครบถ้วนสมบูรณ์ของผังเมืองโบราณที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง และแตกต่างจากเมืองโบราณแห่งอื่นที่อยู่ในสมัยเดียวกัน รวมถึงแตกต่างจากอาณาจักรอื่นๆที่อยู่ร่วมสมัยกันด้วย มีการค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่องเทคนิคงานช่างที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นโค้งด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมใน

แหล่งอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน เช่นที่อาณาจักรอีศานปุระ จึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่างเมืองศรีเทพมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 และผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีและการกำหนดอายุด้วยวิธี AMS (Accelerator Mass Spectrometry) จากฟันเขี้ยวโครงกระดูกหมายเลข 1 หลุมขุดค้นภายในเมืองโบราณศรีเทพ กำหนดอายุได้ 1730±30 BP (พ.ศ. 783-933, คศ. 240-390) แสดงให้เห็นถึงหลักฐานการอยู่อาศัยของคนมาตั้งแต่ก่อนการสร้างเมืองศรีเทพ

จากการค้นพบศิลาจารึกที่บ้านวังไผ่ อำเภอวิเชียรบุรี ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความกล่าวถึงประกาศการครองราชย์ ของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงการมีระบบการปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ ซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย เช่นกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าบริเวณนอกเมืองโบราณสถานศรีเทพด้านทิศเหนือ ห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร มีศาสนสถานขนาดใหญ่ คือ โบราณสถานเขาคลังนอกที่ได้รับอิทธิพลทั้งรูปแบบและแนวความคิดในเรื่องของมณฑลจักรวาลหรือศูนย์กลางจักรวาล ของพุทธศาสนามหายานจากศิลปอินเดียภาคใต้และศิลปชวาภาคกลาง จากประเทศอินโดนีเซีย และพัฒนามาเป็นรูปแบบเฉพาะของตนเอง ลักษณะเด่นเฉพาะของโบราณสถานเขาคลังนอก คือ การย่อเก็จพร้อมจัดทำฐานบัวลัยและมีการประดับส่วนฐานด้วยอาคารจำลองทรงปราสาท ที่มีการตัดแต่งมาจากศิลาแลงเหนือฐานขึ้นไปเป็นชั้นประทักษิณ และส่วนบน มีซากของฐานอาคารที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 โดยรอบฐานมีเจดีย์บริวารประกอบในลักษณะของการล้อมรอบประจำด้าน ด้านละ 3 ชั้น ขนาดเจดีย์บริวารจะมีขนาดใหญ่ไปหาเล็กลดหลั่นกัน นับเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในรูปแบบของศิลปทวารวดีที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และแสดงแนวความคิดเรื่อง มณฑลจักรวาลตามคติความเชื่อของท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากมณฑลจักรวาลที่พบ ทั้งในอินเดีย อินโดนีเซีย กัมพูชา และเมียนมา

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนเขาถมอรัตน์ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโบราณศรีเทพไปทางทิศตะวันตกราว 15 กิโลเมตร ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ส่วนที่เป็นแกนกลางถ้ำเป็นผนังที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ จำนวนประมาณ 7 องค์ ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปะทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นตัวอย่างของศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน และภูเขาศักดิ์สิทธิ์ แห่งเดียวที่พบในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัฒนธรรมทวารวดี คงเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากอำนาจทางการเมืองของเขมรเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างและภาคกลาง ของประเทศไทยแต่อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทวารวดี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 กลับไปเจริญอยู่ในท้องถิ่นอื่น เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทย ที่รู้จักกันในชื่อของทวารวดีอีสาน โดยมีรูปแบบวัฒนธรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะคือ การใช้หลักสีมาในการกำหนดขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกว่า วัฒนธรรมสีมา (SEMA CULTURE) ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี อย่างชัดเจน ในภาพสลักเล่าเรื่อง

ชาดกเนื่องใน พุทธศาสนาบนใบเสมาที่ทำขึ้นจากแผ่นหิน และยังให้อิทธิพลต่อศิลปล้านช้าง ใน สปป. ลาว ราว พุทธศตวรรษที่ 18-19

b) การอธิบายความภายใต้เกณฑ์ที่นำเสนอ (Justification for Criteria)

CRITERIA ii

เมืองโบราณศรีเทพ แสดงให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดั้งเดิมในวัฒนธรรมทวารวดีกับวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 ที่พบหลักฐานที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการเข้ามามีอิทธิพลอย่างถาวรของพุทธศาสนา ทั้งแบบเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองโบราณศรีเทพ ปรากฏหลักฐานสำคัญ ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง ตั้งแต่ลักษณะการวางผังเมืองที่มีลักษณะเป็นเมืองแฝดหรือเมืองขยาย ที่เดิมมีลักษณะค่อนข้างกลมและขยายออกไปทางทิศตะวันออกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ซึ่งมีความแตกต่างไปจากผังเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี เมืองอื่นๆที่พบในประเทศไทย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายในคู-กำแพงเมืองโบราณศรีเทพ พบประตูเมือง 12 ประตู ซึ่งคูเมืองในแต่ละช่วงจะใช้เป็นที่เก็บกักน้ำไว้ใช้โดยบริเวณด้านหน้าประตูเมืองจะทำเป็นคันกันน้ำ ลดหลั่นกันลงไปจากด้านทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และปัจจุบันประชาชนยังใช้ประโยชน์จากน้ำที่กักเก็บอยู่ในคูเมืองเพื่อการอุปโภคบริโภค

ที่โบราณสถานเขาคลังนอกพบการประยุกต์เอาอิทธิพลสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอินเดียตอนใต้และศิลปอินโดนีเซีย ให้มีลักษณะเฉพาะเป็นตัวของตัวเองในภูมิภาคที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมอื่นๆ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน มีการก่อสร้างศาสนสถานด้วยศิลาแลงและอิฐ ที่มีรูปแบบซับซ้อน เช่น การทำฐานบัวลัยระบบยกเก็จ และการประดับปราสาทจำลองที่ฐาน อันเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปทวารวดี ที่ไม่เคยปรากฏในที่ใดมาก่อน ในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถือเป็นตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ ในสมัยทวารวดีที่ดีที่สุดที่เหลือหลักฐานอยู่

นอกจากนี้บนเขาถมอรัตน์ ที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองโบราณศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก พบการดัดแปลงถ้ำเป็นศาสนสถาน ที่สลักภาพประติมากรรมนูนต่ำ รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์จำนวน 7 องค์ ทั้งหมดจัดอยู่ในศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 นับเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน แห่งเดียวที่พบในประเทศไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แห่ง มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน ทั้งในช่วงยุคสมัยเดียวกันที่จัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งในด้านคติความเชื่อทางศาสนาที่เคารพนับถือพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาท และมหายาน ราวพุทธศตวรรษทที่ 12-16

อีกทั้งที่บริเวณเมืองโบราณศรีเทพยังมีการค้นพบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ ที่ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการ เรื่อง เทคนิคงานช่าง ที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริงโดยไม่มีแผ่นโค้งกันหักด้านหลัง นิยมการยืนท่าตริภังค์ อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวของช่างเมืองศรีเทพ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 พัฒนาการของวัฒนธรรมทวารวดี ส่งอิทธิพลให้กับนครรัฐอยุธยา และลพบุรีอย่างกว้างขวางหลังพุทธศตวรรษที่ 16

CRITERIA iii

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นตัวแทนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นชื่อเรียกตามอาณาจักรทวารวดี ที่ปรากฏชื่ออยู่ในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหียนจัง (HIUAN TSANG) ที่เดินทางจากจีนไปสืบพุทธศาสนาในอินเดีย โดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 ว่าอาณาจักรทวารวดี อยู่ระหว่างดินแดนอีศานปุระ (ในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมา) วัฒนธรรมทวารวดีได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย จากการติดต่อค้าขายในฐานะเมืองท่า เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 9-10 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีการพัฒนาจากชุมชนดั้งเดิมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาเป็นชุมชนเมืองมีระบบกษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง จากหลักฐานศิลาจารึกที่พบ และเข้าสู่วัฒนธรรมทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 อาณาจักรทวารวดีเจริญอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย พบลักษณะของเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดิน เป็นรูปค่อนข้างกลม และสี่เหลี่ยมมุมมน หรือรูปทรงไม่แน่นอนไปตามสภาพที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำมากกว่า 20 เมือง อันเป็นแบบแผนของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี แต่มีเพียงเมืองโบราณศรีเทพที่มีลักษณะเป็นเมืองแฝดหรือเมืองขยาย ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ที่สุด โดยพบหลักฐานการอยู่ร่วมกันของการนับถือศาสนาพุทธทั้งเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ที่แสดงออกทางด้านสถาปัตยกรรม ในลักษณะของบานรูปแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือแปดเหลี่ยมที่มีลักษระย่อเก็จ และมีฐานบัววลัยประกอบเป็นอัตลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี และประติมากรรมที่ถึงแม้ว่าจะรับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย แต่ได้มีการพัฒนามาเป็นรูปแบบพื้นเมืองของตนเอง ที่มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรต่อกันเป็นสันคล้ายปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกค่อนข้างแบนและพระโอษฐ์แบะ ที่มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง วัฒนธรรมทวารวดี เริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ 16 และได้ให้อิทธิพลต่อศิลปะในระยะต่อมา เช่น ศิลปะลพบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 18-19 และศิลปะอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้น

c) ความครบถ้วนสมบูรณ์ (Statement of Integrity)

เมืองโบราณศรีเทพ มีองค์ประกอบโดยรวมที่จะแสดงถึง ความโดดเด่นอันเป็นสากล และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ของคุณลักษณะ คุณสมบัติของมรดกวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วย เมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

ภายในเมืองโบราณศรีเทพ ประกอบด้วยเมืองซ้อนเมือง คือ เมืองในมีรูปทรงค่อนข้างกลมและเมืองนอกที่ขยายต่อจากเมืองในไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ที่ยังคงปรากฏหลักฐานความเป็นเมือง คือมีคูเมือง - กำแพง – ประตูเมืองที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ พบโบราณสถานมากกว่า 112 แห่ง ซึ่งปัจจุบันมีโบราณสถานที่ได้รับการขุดแต่งบูรณะแล้วเสร็จ จำนวน 45 แห่ง เช่น โบราณสถานเขาคลังในปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้อง นอกจากนี้ยังคงมีโบราณสถานอีกมากกว่า 60 แห่ง ที่รอดำเนินการ

โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณศรีเทพด้านทิศเหนือ เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่สุดของเมืองศรีเทพ และมีสภาพของส่วนฐานที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุดในวัฒนธรรมทวารวดี และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ของการออกแบบแผนผังที่แสดงถึงความเป็นมณฑลจักรวาล ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งบูรณะ เรียบร้อยแล้ว

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพและอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับโบราณสถานเขาคลังนอก ห่างออกไปประมาณ 15 กิโลเมตร ด้วยลักษณะของเขาถมอรัตน์ มีลักษณะเป็นเขาโดดที่รายรอบไปด้วยที่ราบเชิงเขา จึงทำให้เขาถมอรัตน์มีความโดดเด่น และมีอัตลักษณ์ของตัวเอง และน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของขุนเขาศักดิ์สิทธิ์ หรือมีความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของเมืองศรีเทพ

ถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนยอดเขาถมอรัตน์ ซึ่งเป็นถ้ำตามธรรมชาติที่มีคุณสมบัติทางธรณีวิทยา เป็นหินปูนและหินไรโอไลท์ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 584 เมตร เป็นถ้ำเพียงคูหาเดียว หันหน้าไปทางทิศเหนือพบร่องรอยการดัดแปลงโดยบริเวณเกือบกึ่งกลางถ้ำ เป็นแท่งหินคล้ายเสาขนาดใหญ่ ส่วนนี้เองที่มีประติมากรรมจำหลักเนื่องในศาสนาพุทธมหายาน ประกอบด้วยพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ ธรรมจักร และ สถูปขนาดเล็ก และภาพสลักที่ งานประติมากรรมยังปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่มีทั้งหมด 3 กลุ่ม 7 องค์ จัดเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำในวัฒนธรรมทวารวดี เนื่องในพุทธศาสนามหายานแห่งเดียวในประเทศไทย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบร่องรอยของความพยายามที่จะตัดเอาชิ้นส่วนของภาพสลัก ปรากฏให้เห็นอยู่

ทางเดินขึ้นเขาถมอรัตน์ ไปยังบริเวณถ้ำเขาถมอรัตน์ปัจจุบันลักษณะทางเดินยังเป็นทางเดินธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้เดินยังคงสภาพความครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งสภาพทางขึ้นและสภาพในบริเวณถ้ำ

โบราณสถานทั้ง 3 แห่งได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 และกฎกระทรวงไว้ใช้บังคับผังเมืองรวม จังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มาปกป้องคุ้มครอง พื้นที่กันชนโดยรอบโบราณสถานทั้ง 3 แห่งอีกด้วย

d) ความเป็นของแท้และดั้งเดิม (Statement of authenticity for properties nominated under criteria (i) to (vi))

มรดกวัฒนธรรมของเมืองโบราณศรีเทพทั้ง 3 แหล่ง คือ เมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอกและโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ มีความเป็นของแท้และดั้งเดิม ทั้งโดยสภาพความเป็นเมืองโบราณที่มีคูเมือง

กำแพงเมือง ประตูเมืองและโบราณสถานทั้งในเมืองและนอกเมือง ได้รับการอนุรักษ์ตามขั้นตอนที่ยังคงสภาพความเป็นเมืองซ้อนเมืองไว้ได้จนถึงปัจจุบัน และประชาชนยังใช้น้ำที่เก็บกักไว้ในคูเมืองเป็นแหล่งอุปโภคบริโภคจนทุกวันนี้ ประชาชนบ้านบึงนาจานที่อาศัยอยู่นอกเมือง ด้านทิศตะวันตกยังคงเข้ามากราบไหว้ศาลเจ้าพ่อศรีเทพที่ก่อสร้างไว้ภายในเมือง อยู่ตลอดเวลารวมทั้งการจัดงานประจำปีในช่วงระยะเวลาเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำด้วย

รูปที่ 3-34 สักการะศาลเจ้าพ่อศรีเทพ

โบราณสถานเขาคลังนอก ตั้งอยู่นอกเมืองศรีเทพด้านทิศเหนือห่างออกมาประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ของแผนผังที่เป็นมณฑลจักรวาล รูปแบบเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวาร ยังอยู่ในตำแหน่งดั้งเดิม ที่เหลือหลักฐานเพียงแห่งเดียวในวัฒนธรรมทวารวดี รวมทั้งวัสดุในการสร้างโบราณสถานทั้งศิลาแลงและอิฐ ยังคงเป็นของดั้งเดิมทั้งหมด ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านสระปรือ โดยรอบโบราณสถานเขาคลังนอกจะประกอบพิธีเวียนเทียนรอบโบราณสถาน

รูปที่ 3-35 พิธีเวียนเทียนรอบโบราณสถานเขาคลังนอก

โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ยังอยู่ในสภาพเดิมมากที่สุด ไม่มีการรบกวนในการใช้พื้นที่จากภายนอก ถึงแม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ หรือการเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติไปบ้าง แต่ภาพสลักบนผนังถ้ำยังปรากฏรูปแบบลักษณะของพระพุทธรูปและ พระโพธิสัตว์ และองค์ประกอบอื่นๆ ปรากฏให้เห็นอยู่อย่างชัดเจน ประชาชนที่อยู่อาศัยโดยรอบโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ได้ร่วมกันจัดประเพณีเดินขึ้นเขาเพื่อไปสักการะพระพุทธรูปที่สลักอยู่ภายในถ้ำเขาถมอรัตน์ ในความเชื่อว่า ที่นี้คือศาสนสถานที่สำคัญ อยู่เป็นประจำในเดือนมีนาคมของทุกปี พื้นที่ตั้งโดยรวมของแหล่งมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 แหล่ง เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งพื้นที่ป่าไม้ ที่มีการกำหนดขอบเขตกันอย่างชัดเจนระหว่างเขตโบราณสถานและพื้นที่ที่ประชาชนใช้ในการอยู่อาศัยและประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรมเพียงเล็กน้อย

e) การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ (Requirements for protection and management)

แหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ทั้ง 3 แหล่ง ได้รับการปกป้องคุ้มครองภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ซึ่งรับผิดชอบโดย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม นอกจากนั้นเขตกันชนยังได้รับการปกป้องคุ้มครอง โดยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 การปกป้องคุ้มครองจะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ โดยในระดับแรก กรมศิลปากรโดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบโดยตรง และในเขตกันชนมีกรมป่าไม้และเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ที่รับผิดชอบเป็นผู้ดูแลร่วมกัน ในระดับสุดท้ายจะมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบพื้นที่ และอำเภอศรีเทพ เป็นผู้รับผิดชอบในการปกป้องคุ้มครอง

การบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพ มีอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงทั้ง 3 แหล่ง ซึ่งจะประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่รับผิดชอบพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับแหล่งวัฒนธรรมแต่ละแหล่ง โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นหน่วยงานที่ให้คำแนะนำ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เบื้องต้น ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นกับแหล่งและความร่วมใจในการปฏิบัติงาน ทั้งในรูปแบบของกรรมการในพื้นที่ กรรมการระดับจังหวัด และกรรมการระดับชาติ

ในระยะยาวอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้จัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์ และการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในพื้นที่เรียบร้อยแล้ว โดยแผนดังกล่าวจะครอบคลุมทั้งเรื่อง การอนุรักษ์ การปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม แผนบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว การจัดทำแผนชุมชนด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นในด้านการอนุรักษ์ เป็นต้น

4. สถานภาพการอนุรักษ์และปัจจัยที่มีผลกระทบกับพื้นที่นำเสนอ (State of Conservation and factors affecting the Property)

เนื้อหาในบทนี้เป็นข้อมูลสภาพปัจจุบันขององค์ประกอบของเมืองโบราณศรีเทพ และปัจจัยต่าง ๆ ที่คาดว่าจะมีผลกระทบต่อองค์ประกอบดังกล่าวนี้ในอนาคต รวมถึงมาตรการด้านการอนุรักษ์ซึ่งมีการดำเนินการอยู่ในปัจจุบันและอยู่ในแผนแม่บทการอนุรักษ์ซึ่งจะมีการบังคับใช้ต่อไปเพื่อรักษาคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากลของเมืองโบราณศรีเทพอย่างยั่งยืน

4.a สถานภาพการอนุรักษ์ (Present state of conservation)

4.a.1 สภาพทางกายภาพขององค์ประกอบที่แสดงถึงคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากล (Physical conditions of the proposed property that present the Outstanding Universal Value)

รูปที่ 4-1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

จากการพิจารณาองค์ประกอบทางกายภาพที่แสดงถึงคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากลพบว่าเมืองโบราณศรีเทพในปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาเพชรบูรณ์ซึ่งกั้นระหว่างภาคเหนือตอนล่าง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเชื่อมต่อกับที่ราบลุ่มภาคกลางตอนบน มีลำน้ำเหียงซึ่งเป็นสาขาแม่น้ำป่าสักขนาบทางทิศตะวันตก และแม่น้ำป่าสักอยู่ถัดไปด้านทิศตะวันตก ปัจจุบันองค์ประกอบของเมืองโบราณศรีเทพที่นำเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อมรดกโลกตั้งอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ พื้นที่เกษตรกรรม และพื้นที่อยู่อาศัยความหนาแน่นต่ำ องค์ประกอบส่วนใหญ่ของเมืองโบราณศรีเทพอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพซึ่งเป็นโบราณสถานขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติตั้งแต่ราว พ.ศ. 2478 – 2480 หลังจากที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นพบเมืองโบราณศรีเทพใน พ.ศ. 2447 ปัจจุบันเมืองโบราณศรีเทพ ได้รับการปกป้องคุ้มครองตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติ

โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 โดยกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานรับผิดชอบดูแลและได้จัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในช่วง พ.ศ. 2527 -2529 ครอบคลุมพื้นที่ในเขตคูเมืองของเมืองในและเมืองนอก ในขณะที่องค์ประกอบบางส่วนซึ่งอยู่นอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพตั้งกระจายอยู่ในพื้นที่ชุมชนบริเวณใกล้เคียงทั้งที่เป็นที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนและที่ดินจัดสรรตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ทั้งนี้ องค์ประกอบซึ่งเป็นโบราณสถานที่อยู่บนผิวดินบางส่วนได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานและบางส่วนถือเป็นโบราณสถานโดยสภาพ นอกจากนั้นยังมีองค์ประกอบทางกายภาพอีกกลุ่มหนึ่งที่ตั้งอยู่บนเขาถมอรัตน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507

สภาพโดยรวมของเมืองโบราณศรีเทพ

จากความสำคัญของเมืองโบราณศรีเทพซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนกลายมาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในสมัยทวารดีที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสักทางตอนกลางของประเทศไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบในหลายช่วงเวลา กล่าวคือ พื้นที่เมืองในมีการพัฒนาขึ้นมาในช่วงวัฒนธรรมทวารวดีและมีการขยายพื้นที่เมืองในส่วนที่เป็นเมืองนอกในช่วงที่วัฒนธรรมเขมรรุ่งเรือง ทั้งนี้ พื้นที่เขาคลังนอกซึ่งเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดีนั้นตั้งอยู่นอกตัวเมืองโดยอาจจะมีความเชื่อมโยงกับเขาถมอรัตน์ที่พบภาพสลักภายในถ้ำที่อยู่บนเขาซึ่งเป็นเขาหินปูนลูกโดดพบกระจายอยู่บริเวณที่ราบภาคกลางตอนบนของประเทศ ดังนั้น ในภาพรวมองค์ประกอบของเมืองโบราณศรีเทพที่ควรได้รับการปกป้องคุ้มครองเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าความสำคัญของแหล่งมรดกวัฒนธรรมแห่งนี้ นอกเหนือจากโบราณสถานที่พบแล้วมีองค์ประกอบหลักอีก 2 ส่วน คือ 1) หลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินซึ่งกระจายอยู่โดยรอบพื้นที่จากการสำรวจโดยกรมศิลปากรแม้ว่าจะยังไม่ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีก็ตาม และ 2) ทัศนวิสัยซึ่งแสดงความเชื่อมโยงของเมืองใน เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์

สำหรับสภาพของหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบันถูกรบกวนค่อนข้างน้อย เนื่องจากพื้นที่ที่นำเสนอเป็นมรดกโลกรวมไปถึงพื้นที่กันชนเป็นเขตเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นไปค่อนข้างยาก เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดินจัดสรรตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ไม่สามารถใช้ประกอบการอย่างอื่นได้ ทั้งนี้ ยังไม่พบการทำลายหรือรบกวนหลักฐานทางโบราณคดีโดยตรงจากการทำเกษตรกรรมของประชาชน อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลของเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรพบว่าเริ่มมีการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุในพื้นที่โดยเฉพาะลูกปัดสมัยทวารวดีซึ่งเป็นที่ต้องการของนักสะสมซึ่งถือว่าเป็นเรื่องผิดกฎหมายในประเทศไทย การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุในลักษณะนี้ไม่ได้มีกระบวนการขุดตามหลักวิชาการที่เหมาะสมซึ่งเป็นการทำลายหลักฐานโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินโดยเป็นภัยคุกคามหลักที่พบในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ในประเทศไทย นอกจากนั้น พื้นที่

บางส่วนทางด้านตะวันตกของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งต่อเนื่องจากชุมชนบ้านบึงนาจานเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ของเอกชน

รูปที่ 4-2 สภาพพื้นที่ชุมชนบ้านบึงนาจาน

ในส่วนของทัศนวิสัยโดยรอบของพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ที่นำเสนอนี้อยู่ในเขตชนบทการก่อสร้างที่พักอาศัยยังเป็นอาคารขนาดเล็ก ส่วนใหญ่ไม่เกิน 2 ชั้น และความหนาแน่นไม่มาก ถึงกระนั้นก็ตาม พบว่ามีการออกแบบบ้านพักอาศัยที่มีรูปแบบและสีซึ่งไม่กลมกลืนกับบริเวณโดยรอบทำให้เป็นที่สังเกตเห็นได้ชัด และรบกวนการเชื่อมต่อทางสายตาของพื้นที่หลักแต่ละส่วน ทั้งนี้ สามารถแก้ไขโดยปรับปรุงรูปแบบหลังคา และเลือกใช้สีที่กลมกลืนกับบริเวณโดยรอบ โดยที่มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดทำข้อกำหนดหรือข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้เกี่ยวข้องและหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อควบคุมรูปแบบและขนาดของสิ่งก่อสร้างที่บดบังทัศนียภาพทั้งภายในและโดยรอบด้านของเมืองโบราณศรีเทพ เพื่อให้ความเชื่อมโยงทางสายตาระหว่างองค์ประกอบหลักต่าง ๆ มีความต่อเนื่องกัน อีกทั้ง ยังเป็นการป้องกันพื้นที่โดยรวมซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีขนาดใหญ่น่าจะยังคงหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักฐานในสมัยทวาวรดีในพื้นที่ใต้ดินซึ่งถือเป็นการอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไปโดยไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหากมีการขุดเปิดพื้นที่เกินจำเป็นอันเป็นการทำลายองค์ประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งของเมืองโบราณศรีเทพ

รูปที่ 4-3 คูเมืองและกำแพงเมืองใน

คูเมืองและกำแพงเมือง

<u>เมืองใน</u>

คูเมืองกว้างระหว่าง 20 – 75 เมตร และคันดินกำแพงเมืองกว้างประมาณ 20 เมตร สูง 6 เมตร ล้อมรอบเมืองซึ่งมีลักษณะค่อนข้างกลม มีช่องทางเข้าออกหรือประตูเมือง 6 ช่องทาง คือ ประตูแสนงอน ประตูน้ำ ประตูท่าเพนียด ประตูหนองบอน ประตูศรีเทพ และประตูหนองกรด นอกจากนี้ พบสระน้ำ ขนาดต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วเมืองประมาณ 70 แห่ง

รูปที่ 4-4 สระน้ำต่าง ๆ ในเมือง

เมืองนอก

คูเมืองและกำแพงเมืองมีลักษณะเหมือนกับของเมืองในโดยใช้คูเมืองด้านทิศตะวันตกเป็นคูเมืองร่วมกันกับเมืองในล้อมรอบเมืองนอกซึ่งลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ขนาดของคูเมืองจะเล็กกว่าคูเมืองของเมืองใน เนื่องจากพื้นที่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะมีลักษณะศิลาแลงตามธรรมชาติ ขนาดคูเมืองบริเวณนี้จะกว้างประมาณ 25 เมตร มีช่องทางเข้า - ออก 6 ช่องทาง ได้แก่ ประตูแลง ประตูมะพลับ ประตูน้ำ ประตูเกวียน ประตูผี และประตูแดง พบสระน้ำขนาดไม่ใหญ่มากกระจายอยู่ในเมืองประมาณ 30 แห่ง โดยมีสระขวัญซึ่งเป็นสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมือง อีกทั้งยังพบฝายโบราณในคูเมืองที่ใช้ศิลาแลงมาก่อเรียงเพื่อกักเก็บและควบคุมการระบายน้ำบริเวณประตูเมืองด้านทิศใต้ (ประตูผี)

รูปที่ 4-5 หลักฐานของฝายโบราณในคูเมืองบริเวณเมืองนอก

ทั้งนี้ คูเมืองของเมืองในและเมืองนอกมีระบบหมุนเวียนน้ำเชื่อมต่อกันแม้ว่าจะมีก่อสร้างไม่พร้อมกัน เมื่อแรกค้นพบเมืองโบราณศรีเทพ สภาพคูเมืองมีความตื้นเขินและรกร้าง มีน้ำขังบางส่วน ระหว่าง พ.ศ. 2534 -2544 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดลอกคูเมืองทั้งหมดโดยชุมชนในบริเวณที่อยู่ใกล้คูเมืองด้านทิศตะวันตกสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำในคูเมืองด้วย ปัจจุบันแม้ว่าคูเมืองจะได้รับการบูรณะฟื้นฟูแล้วโดยเป็นแหล่งเก็บกักน้ำดิบเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับชุมชนโดยรอบ 4 หมู่บ้าน และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ระบบการบริหารจัดการน้ำยังไม่สามารถทำงานได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของเมืองโบราณศรีเทพมีลักษณะลาดเอียงจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก แหล่งน้ำในเมืองโบราณศรีเทพรวมถึงคูเมืองจึงรับน้ำที่ระบายมาจากทางตะวันออกในช่วงน้ำหลากนอกจากน้ำฝน แต่ปัจจุบันมีการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2244 ขวางทางไหลของน้ำทำให้น้ำไม่สามารถหลากลงคูเมืองได้ ส่วนกำแพงเมืองในปัจจุบันได้รับการบูรณะฟื้นฟู และอยู่ในสภาพที่มีความแข็งแรงมั่นคงดี

รูปที่ 4-6 กำแพงเมืองนอก

โบราณสถานต่าง ๆ ในขอบเขตพื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมที่เสนอ

<u>เมืองใน</u>

1) เขาคลังใน

ปัจจุบันสิ่งก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรมหลักเหลือแต่ส่วนฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 28 x 44 เมตร สูง 12 เมตร ก่อด้วยศิลาแลงเป็นวัสดุหลัก ฐานบัวเป็นลูกแก้วขนาดใหญ่คล้ายแหวนหรือกำไล เรียกว่า “บัววลัย” ซึ่งมีที่มาจากฐานอาคารในศิลปะอินเดีย ได้แก่ ฐานที่เรียกว่า กุมภะ-กลศะ ที่ประกอบด้วย บัวคว่ำ (กุมภะ) ขื่อปลอมที่รองรับลูกแก้วขนาดใหญ่และประดับประติมากรรมปูนปั้นคนแคระแบก มีการประดับลวดลายปูนปั้นซึ่งเป็นลายรุ่นเก่าที่พบอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีและในประเทศไทย เรียกว่า “กระหนกผักกูด” อันมีรูปแบบใกล้เคียงกับลวดลายที่พบอยู่ในอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ โดยเฉพาะทางอินเดียภาคใต้ ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นไปสู่ลานด้านบน ยังมีร่องรอยปูนฉาบส่วนพื้นเหลืออยู่บ้าง

ส่วนฐานของสถาปัตยกรรมที่ก่อด้วยศิลาแลง เดิมมีการฉาบปูนทั้งหมดและมีลวดลายปูนปั้น แต่ปัจจุบันเหลือเป็นส่วนๆ โดยฐานด้านล่างทิศใต้และทิศตะวันตกมีลวดลายปูนปั้นเหลือมากที่สุด เป็นประติมากรรมปูนปั้นรูปคนแคระและสัตว์ต่าง ๆ มีท่าทางคล้ายกำลังแบกของจึงมีการเรียกว่า ท่าแบก ทั้งนี้ประติมากรรมปูนปั้นมีความเสียหายตามสภาพอายุ และปูนกะเทาะบางส่วน

รูปที่ 4-7 ประติมากรรมปูนปั้นบริเวณฐานเขาคลังใน

โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ก่อสร้างหลังคาคลุมเฉพาะประติมากรรมชุดนี้ไว้เพื่อชะลอความเสียหายจากสภาพธรรมชาติ โดยใช้โครงสร้างเหล็กมุงหลังคากระเบื้องซีเมนต์ลอนเล็ก

รูปที่ 4-8 หลังคาคลุมประติมากรรมบริเวณเขาคลังใน

อย่างไรก็ตาม หลังคาคลุมดังกล่าวสร้างความเสียหายให้กับอาคารในส่วนอื่นจากการตอกยึดหลังคากับอาคารโบราณสถาน จึงควรจะมีการพิจารณาปรับปรุงรูปแบบและวัสดุที่ไม่มีผลกระทบกับเขาคลังใน

นอกจากนั้น กลุ่มโบราณสถานเขาคลังในนี้ยังมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ และสิ่งก่อสร้างขนาดเล็ก เช่น วิหาร เจดีย์ราย และอาคารประกอบพิธีต่าง ๆ ส่วนด้านทิศตะวันออกของสถาปัตยกรรมหลักมีลานกว้างสำหรับประกอบพิธีกรรม ทางด้านขวาของลานมีร่องรอยของฐานสิ่งก่อสร้างทำด้วยอิฐซึ่งอาจเป็นสถูปหรือวิหารขนาดเล็ก ส่วนทางด้านซ้ายไม่ปรากฏร่องรอยสิ่งก่อสร้าง ปัจจุบันอยู่ในสภาพดีเนื่องจากมีการดูแลรักษาตลอด

2) ปรางค์สองพี่น้อง

เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่กลางเมือง โดยมีปรางค์สององค์ตั้งอยู่ด้วยกัน องค์หนึ่งใหญ่ องค์หนึ่งเล็ก เลยถูกเรียกว่า ปรางค์สองพี่น้อง ปราสาทประธานหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เป็นปราสาทก่ออิฐไม่สอปูนมีร่องรอยปูนฉาบ ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง ปัจจุบันหลังคาปราสาทพังทลายจนไม่เหลือรูปทรง สถาปัตยกรรมที่เหลือสูงประมาณ 7 เมตร

ทางด้านทิศใต้ของปราสาทประธานมีปราสาทขนาดเล็กอีกองค์ เดิมปราสาทนี้เหลือแต่ส่วนเรือนธาตุช่วงล่าง ต่อมาได้ก่อเพิ่มสูงขึ้นอีกเล็กน้อยสำหรับตั้งทับหลังที่พบตกอยู่ในบริเวณเดียวกัน ปรางค์สองพี่น้องได้รับการขุดแต่งบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2527

รูปที่ 4.9 ปรางค์สองพี่น้อง

3) ปรางค์ศรีเทพ

เป็นสถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทในศิลปะเขมร ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกับปรางค์สองพี่น้อง ฐานของปรางค์ศรีเทพก่อด้วยศิลาแลง แบบฐานบัวลูกฟัก 2 ชั้น มีมุขทั้ง 4 ด้าน ส่วนเรือนธาตุและเครื่องบนก่อด้วยอิฐที่ฝนขัดจนเรียบสนิท ไม่สอปูน ความสูงขององค์ปรางค์ที่เหลืออยู่ประมาณ 13 เมตร มีร่องรอยหลุมเสากลมขนาดใหญ่ 5 หลุมเรียงอยู่ที่ฐานศิลาแลงชั้นล่างสุดบริเวณด้านหน้าทางขึ้นและพบชิ้นส่วนซากไม้เสียบยื่นออกมาจากองค์ปรางด้านหน้า และยังพบกระเบื้องมุงหลังคาลอนกาบกล้วยจำนวนมาก

ด้านหน้าปรางค์ศรีเทพมีอาคารก่อด้วยศิลาแลงขนาดเล็กอีก 2 หลัง น่าจะเป็นบรรณาลัยตามรูปแบบการก่อสร้างตามแบบศิลปะเขมร โดยพบร่องรอยหลุมเสาบนฐานอาคารด้วย คาดว่าหลังคาน่าจะเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้องลอนกาบกล้วย นอกจากนั้น ยังสระน้ำสี่เหลี่ยมจัตุรัสกรุด้วยศิลาแลงทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน

ปรางค์ศรีเทพได้รับการบูรณะขุดแต่งครั้งแรกใน พ.ศ.2505 โดยมีการดำเนินการต่อในด้านทิศตะวันออกและทิศใต้รวมทั้งสิ่งก่อสร้างในกลุ่มเดียวกัน ระหว่าง พ.ศ.2534-2544 (รูป 4-10)

รูปที่ 4-10 ปรางค์ศรีเทพ

4) สระปรางค์

เป็นสระน้ำโบราณตั้งอยู่ในกลุ่มโบราณสถานในพื้นที่เมืองใน มีขนาดประมาณ 70 x 70 เมตร ได้รับการบูรณะฟื้นฟูโดยการขุดลอกสระตามแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ. 2534 -2544

รูปที่ 4-11 สระปรางค์

5) โบราณสถานขนาดเล็ก

นอกจากโบราณสถานสำคัญข้างต้นแล้ว ในพื้นที่เมืองในยังมีโบราณสถานขนาดเล็ก 45 แห่ง โดยแบ่งช่วงอายุสมัยออกเป็น 2 ช่วง คือ โบราณสถานที่สร้างในช่วงวัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 –16 และวัฒนธรรมเขมร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 – 18 โดยมีรายละเอียดตามตาราง 4.1

รูปที่ 4-12 โบราณสถานขนาดเล็กต่าง ๆ ในพื้นที่เมืองใน

ตาราง 4.1 แสดงสถานภาพการอนุรักษ์ของโบราณสถานขนาดเล็กที่พบในพื้นที่เมืองใน

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
1	โบราณสถานหมายเลข 4		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
2	โบราณสถานหมายเลข 5	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
3	โบราณสถานหมายเลข 6/1		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
4	โบราณสถานหมายเลข 6/2		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
5	โบราณสถานหมายเลข 6/3	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
6	โบราณสถานหมายเลข 7/1		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
7	โบราณสถานหมายเลข 7/2		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
8	โบราณสถานหมายเลข 8	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
9	โบราณสถานหมายเลข 9	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
10	โบราณสถานหมายเลข 10	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
11	โบราณสถานหมายเลข 11		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
12	โบราณสถานหมายเลข 12	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
13	โบราณสถานหมายเลข 13	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
14	โบราณสถานหมายเลข 14	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
15	โบราณสถานหมายเลข 15		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
16	โบราณสถานหมายเลข 16	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
17	โบราณสถานหมายเลข 17		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
18	โบราณสถานหมายเลข 18	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
19	โบราณสถานหมายเลข 19	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
20	โบราณสถานหมายเลข 20	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน เนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
21	โบราณสถานหมายเลข 21	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
22	โบราณสถานหมายเลข 22	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
23	โบราณสถานหมายเลข 23	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
24	โบราณสถานหมายเลข 24		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
25	โบราณสถานหมายเลข 25		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
26	โบราณสถานหมายเลข 26		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
27	โบราณสถานหมายเลข 27		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
28	โบราณสถานหมายเลข 28		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
29	โบราณสถานหมายเลข 29		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
30	โบราณสถานหมายเลข 30		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
31	โบราณสถานหมายเลข 31	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
32	โบราณสถานหมายเลข 32		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
33	โบราณสถานหมายเลข 33		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
34	โบราณสถานหมายเลข 0283		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
35	โบราณสถานหมายเลข 0352/1		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
36	โบราณสถานหมายเลข 0352/2		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
37	โบราณสถานหมายเลข 0857	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
38	โบราณสถานหมายเลข 0953/1		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
39	โบราณสถานหมายเลข 0953/2		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
40	โบราณสถานหมายเลข 0953/3		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
41	โบราณสถานหมายเลข 0972	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
42	โบราณสถานหมายเลข 0995		พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-
43	โบราณสถานหมายเลข 1602	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

องค์ประกอบ		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
44	โบราณสถานหมายเลข 1726	 	พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี	ไม่มี	-	-

<u>เมืองนอก</u>

1) สระขวัญ และสระน้ำขนาดเล็กอื่น ๆ

ในพื้นที่เมืองนอกมีสระน้ำขนาดต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วไปประมาณ 30 แห่ง โดยมีสระขวัญเป็นสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมือง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 สภาพปัจจุบันสระขวัญมีขนาดประมาณ 70 x 120 เมตร ได้รับการบูรณะฟื้นฟูตามแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ 2434 -2544

รูปที่ 4-13 สระขวัญ

2) โบราณสถานขนาดเล็ก

โบราณสถานที่พบในเขตเมืองนอกมีลักษณะเป็นซากของสิ่งก่อสร้างกระจายอยู่ทั่วไปจำนวน 64 แห่ง โดยมีรายละเอียดสภาพของโบราณสถานตาม ตาราง 4.2

รูปที่ 4-14 สภาพทั่วไปรวมของโบราณสถานที่พบในเขตเมืองนอก

ตาราง 4.2 แสดงสถานภาพการอนุรักษ์ของโบราณสถานขนาดเล็กที่พบในพื้นที่เมืองนอก

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	**ชื่อ/หมายเลข**	**สภาพปัจจุบัน**	**แผนงานอนุรักษ์**	**ภัยคุกคาม**	**มาตรการลดผลกระทบ**	**ระดับผลกระทบ**
กลุ่มโบราณสถานกลางเมืองสระขวัญ						
1	โบราณสถานหมายเลข 1200	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ 	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
2	โบราณสถานหมายเลข 1275	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	การเสื่อมสภาพโดยอายุ	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
3	โบราณสถานหมายเลข 1291/20		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
4	โบราณสถานหมายเลข 1291/80	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
5	โบราณสถานหมายเลข 1291/99	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
6	โบราณสถานหมายเลข 1292					

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
7	โบราณสถานหมายเลข 1293		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
8	โบราณสถานหมายเลข 1294		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
9	โบราณสถานหมายเลข 1295	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
10	โบราณสถานหมายเลข 1296		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
11	โบราณสถานหมายเลข 1298	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
12	โบราณสถานหมายเลข 1389	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
13	โบราณสถานหมายเลข 1390	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
14	โบราณสถานหมายเลข 1392		บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
15	โบราณสถานหมายเลข 1394		บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
16	โบราณสถานหมายเลข 1396	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
17	โบราณสถานหมายเลข 1398	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
18	โบราณสถานหมายเลข 1399	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
19	โบราณสถานหมายเลข 1492	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
20	โบราณสถานหมายเลข 1810	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
21	โบราณสถานหมายเลข 1492	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	น้อย
22	โบราณสถานหมายเลข 1902					
23	โบราณสถานหมายเลข 1903	 	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
24	โบราณสถานหมายเลข 1904	 	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
25	โบราณสถานหมายเลข 1906/22		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
26	โบราณสถานหมายเลข 1906/42 (อยู่ในบริเวณเดียวกัน 1906/22-1906/42)		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
27	โบราณสถานหมายเลข 1907 (ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ)		บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
28	โบราณสถานหมายเลข 2082		ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	**ชื่อ/หมายเลข**	**สภาพปัจจุบัน**	**แผนงานอนุรักษ์**	**ภัยคุกคาม**	**มาตรการลดผลกระทบ**	**ระดับผลกระทบ**
29	โบราณสถานหมายเลข 2082/25	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	น้อย
กลุ่มโบราณสถานประตูศรีเทพ						
30	โบราณสถานหมายเลข 0472	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
31	โบราณสถานหมายเลข 1010	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
32	โบราณสถานหมายเลข 1020	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
33	โบราณสถานหมายเลข 1101	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
34	โบราณสถานหมายเลข 1191	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
35	โบราณสถานหมายเลข 1192	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
36	โบราณสถานหมายเลข 1193	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
37	โบราณสถานหมายเลข 1194	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	**ชื่อ/หมายเลข**	**สภาพปัจจุบัน**	**แผนงานอนุรักษ์**	**ภัยคุกคาม**	**มาตรการลดผลกระทบ**	**ระดับผลกระทบ**
38	โบราณสถานหมายเลข 1811	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	น้อย
39	โบราณสถานหมายเลข 1814	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
40	โบราณสถานหมายเลข 1826	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
41	โบราณสถานหมายเลข 1827/62	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
42	โบราณสถานหมายเลข 1827/64	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
43	โบราณสถานหมายเลข 1828	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
44	โบราณสถานหมายเลข 1829	 	ทำความสะอาดถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	**ชื่อ/หมายเลข**	**สภาพปัจจุบัน**	**แผนงานอนุรักษ์**	**ภัยคุกคาม**	**มาตรการลดผลกระทบ**	**ระดับผลกระทบ**
45	โบราณสถานหมายเลข 1837	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
46	โบราณสถานหมายเลข 1840	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
47	โบราณสถานหมายเลข 1850	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	**ชื่อ/หมายเลข**	**สภาพปัจจุบัน**	**แผนงานอนุรักษ์**	**ภัยคุกคาม**	**มาตรการลดผลกระทบ**	**ระดับผลกระทบ**
48	โบราณสถานหมายเลข 1851	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	น้อย
49	โบราณสถานหมายเลข 1859					
50	โบราณสถานหมายเลข 1880/20					
51	โบราณสถานหมายเลข 1880/62					
กลุ่มโบราณสถานหนองสองห้อง						
52	โบราณสถานหมายเลข 1979		ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
53	โบราณสถานหมายเลข 2051/02	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
54	โบราณสถานหมายเลข 2051/19		ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
55	โบราณสถานหมายเลข 2051/95		ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
56	โบราณสถานหมายเลข 2061	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
57	โบราณสถานหมายเลข 2069	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	น้อย
58	โบราณสถานหมายเลข 2069/25					
59	โบราณสถานหมายเลข 2071		ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
60	โบราณสถานหมายเลข 2079	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
61	โบราณสถานหมายเลข 2081	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	น้อย
62	โบราณสถานหมายเลข 2081/02		ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
63	โบราณสถานหมายเลข 2627	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
64	โบราณสถานหมายเลข 2731	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย
65	โบราณสถานหมายเลข 2735	 	ทำความสะอาด ถากถางวัชพืช โดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง	1.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 2. ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ	น้อย

<u>พื้นที่นอกเมือง (นอกกำแพงเมือง)</u>

1) โบราณสถานเขาคลังนอก เป็นโบราณสถานสร้างด้วยศิลาแลงและอิฐ อยู่ในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีระบบผังแบบยกเก็จ มีฐานประทักษิณขนาดใหญ่ซ้อนกัน 2 ชั้น ส่วนบนเป็นลานประทักษิณ ส่วนกลางเหลือเพียงกองซากอิฐที่พังทลายลง แม้ว่าจะมีการศึกษารูปแบบสันนิษฐานของเขาคลังนอกไว้แล้ว แต่ปัจจุบันเขาคลังนอกได้รับการบูรณะฟื้นฟูเฉพาะสถาปัตยกรรมหลักหรือเจดีย์ประธานโดยมีการก่อเสริมในส่วนฐานของอาคาร และมีการบูรณะฟื้นฟูเจดีย์รายบางองค์เท่านั้น เนื่องจากพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอกปัจจุบันบางส่วนเป็นพื้นที่อยู่อาศัยที่มีกรรมสิทธิ์ของเอกชน

รูปที่ 4-15 สภาพปัจจุบันเขาคลังนอกหลังบูรณะ

รูปที่ 4-16 พื้นที่บริเวณเขาคลังนอกในปัจจุบัน

2) ปรางค์ฤษี ประกอบด้วยปราสาท 2 หลัง มีกำแพงแก้วกั้นระหว่างกัน โดยปราสาททั้ง 2 หลัง ก่อสร้างด้วยอิฐบนฐานศิลาแลง พบร่องรอยการซ่อมแซมและเปลี่ยนแปลงรูปแบบโดยเฉพาะส่วนเรือนธาตุ ปราสาทประธานก่อด้วยอิฐขัดฝนจนเรียบ มีระบบการก่อสร้างของฐานและเรือนธาตุแบบเพิ่มมุม ส่วนของกรอบซุ้มที่เป็นวงโค้งแบบศิลปะเขมร มีระเบียบของการประดับลวดบัวที่เรือนธาตุและเสาประดับกรอบประตู อาจกล่าวได้ว่าร่วมสมัยกับปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้อง ที่อยู่ในสมัยนครวัด (พุทธศตวรรษที่ 17) และน่าจะมีการสร้างเพิ่มเติมเพื่อใช้งานในสมัยบายน (พุทธศตวรรษที่ 18) เช่นส่วนที่ก่อเพิ่มเติมด้วยศิลาแลง

รูปที่ 4-17 ปรางค์ฤาษี

3) โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ อยู่บนยอดเขาถมอรัตน์ มีถ้ำเพียงคูหาเดียวหันหน้าไปทางทิศเหนือ ปากถ้ำกว้าง 4.60 เมตร สูง 13 เมตร ลึก 20 เมตร พบร่องรอยการดัดแปลงจากถ้ำธรรมชาติโดยบริเวณเกือบกึ่งกลางถ้ำเป็นแท่งคล้ายเสาขนาดใหญ่ กว้าง ยาว ประมาณ 2x5 เมตร ส่วนนี้เองที่มีประติมากรรมในศาสนาพุทธ มหายาน ขนาดความสูงของประติมากรรมระหว่าง 1.50 ถึง 2.50 เมตร ประกอบด้วย รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ จึงจัดเป็นศาสนสถานประเภทถ้ำในวัฒนธรรมทวารวดี

รูปที่ 4-18 เขาถมอรัตน์

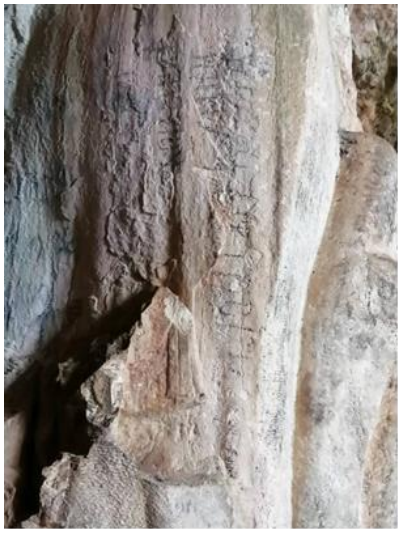

รูปที่ 4-19 รูปสลักกลุ่มที่ 1

งานประติมากรรมที่พบในถ้ำบนเขาถมอรัตน์ แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 มีพระพุทธรูปยืนปางแสดงธรรม 2 พระหัตถ์ มีขนาดใหญ่สุด สูง 2.50 เมตร เป็นองค์ประธาน ด้านข้างทั้งสองมีพระพุทธรูปยืนขนาดเล็กประกอบอยู่ แต่ถูกสกัดทำลายไปเหลือเฉพาะชายจีวรเพียงบางส่วน พบคราบเขียวของตะไคร่น้ำและมูลสัตว์

กลุ่มที่ 2 อยู่ด้านซ้ายของกลุ่มที่ 1 เป็นประติมากรรมยืน 2 องค์ซึ่งเป็นประติมากรรมสี่กร น่าจะหมายถึงพระโพธิสัตว์และด้านในสุดเป็นสถูป 1 องค์ เป็นสถูปทรงระฆัง พบรอยคราบสีดำและมีผิวผนังถ้ำมีลักษณะขรุขระคล้ายถูกตอกสกัดด้วยโลหะ

รูปที่ 4-20 ร่องรอยความเสียหายจากการทำลายของผู้เยี่ยมเยือน

รูปที่ 4-21 รูปสลักกลุ่มที่ 2

กลุ่มที่ 3 ส่วนแรกเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ เบื้องขวาของพระพุทธรูปประกอบด้วยเสาตั้งธรรมจักร เบื้องซ้ายเป็นสถูปทรงระฆัง และส่วนที่สองอยู่ด้านขวาของพระพุทธรูปเป็นพระโพธิสัตว์สี่กรยืนเอียงตนในท่าตริภังค์ เป็นที่สังเกตว่าพบรอยคราบสีดำที่เห็นชัดบริเวณที่เป็นส่วนนูนของรูปสลัก

แม้ว่าภาพสลักนูนต่ำบนเขาถมอรัตน์จะเข้าถึงได้ยาก ยังปรากฏร่องรอยความเสียหายจากผู้เยี่ยมเยือน เช่น การขูดขีดลวดลายลงบนผนังถ้ำ รอยกระแทก ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการลักลอบโจรกรรมตัดชิ้นส่วนของประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำในอดีตซึ่งปัจจุบันได้ค้นพบและส่งคืนมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรมศิลปากร ดังนั้น ควรมีมาตรการเฝ้าระวังในบริเวณพื้นที่ตั้งแต่ส่วนทางขึ้นเขา และมีการติดตั้งระบบรักษาความปลอดภัยบริเวณถ้ำบนเขาถมอรัตน์ และบันทึกรายละเอียดของภาพสลักไว้เป็นข้อมูลในการอนุรักษ์ในอนาคต

4) โบราณสถานขนาดเล็กที่อยู่นอกเมือง

เนื่องจากเมืองโบราณศรีเทพเป็นแหล่งโบราณคดีที่ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีที่คาดว่าจะยังมีอยู่ใต้ดินอีกมาก ยังพบโบราณสถานซึ่งเป็นซากของสิ่งก่อสร้างในหลายยุคสมัย โดยเฉพาะสมัยวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมรกระจายอยู่บริเวณพื้นที่นอกเมืองเป็น 2 กลุ่มหลักๆ คือ

กลุ่มโบราณสถานบริเวณเขาคลังนอก และกลุ่มโบราณสถานบริเวณเขาคลังสระแก้ว โดยมีรายละเอียดสภาพของโบราณสถานตามตาราง 4.3

ตาราง 4.3 แสดงสถานภาพการอนุรักษ์ของโบราณสถานขนาดเล็กที่พบในพื้นที่นอกเมือง

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	**ชื่อ/หมายเลข**	**สภาพปัจจุบัน**	**แผนงานอนุรักษ์**	**ภัยคุกคาม**	**มาตรการลดผลกระทบ**	**ระดับผลกระทบ**
กลุ่มโบราณสถานเขาคลังนอก (ไม่รวมเขาคลังนอก)						
1	โบราณสถาน คน.2	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ 	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
2	โบราณสถาน คน.3	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ 	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
3	โบราณสถาน คน.4	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
4	โบราณสถาน คน.5	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
5	โบราณสถาน คน.6		มีการดูแลตรวจตรา แต่ปล่อยพื้นที่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
6	โบราณสถาน คน.7	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
7	โบราณสถาน คน.8		มีการดูแลตรวจตรา แต่ปล่อยพื้นที่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
8	โบราณสถาน คน.9	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
9	โบราณสถาน คน.10		บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
10	โบราณสถาน คน.11	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
11	โบราณสถาน คน.12	ขุดแต่งแล้วยังไม่ได้บูรณะ	บูรณะเสริมความมั่นคง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
12	โบราณสถาน คน.13	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
13	โบราณสถาน คน.14	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง

องค์ประกอบของแหล่ง		สถานภาพการอนุรักษ์				
เลขที่	ชื่อ/หมายเลข	สภาพปัจจุบัน	แผนงานอนุรักษ์	ภัยคุกคาม	มาตรการลดผลกระทบ	ระดับผลกระทบ
14	โบราณสถาน คน.15		มีการดูแลตรวจตรา แต่ปล่อยพื้นที่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
15	โบราณสถาน คน.16	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม	มีการดูแลตรวจตรา แต่ปล่อยพื้นที่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม 3.การเสื่อมสภาพโดยอายุ 4.ความชื้น	1.สำรวจและบันทึกรูปแบบ 2.ติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ 3.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
16 – 26	โบราณสถาน คน.17 – โบราณสถาน คน.27 จำนวน 121 รายการ	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม แต่เคยมีการสำรวจบันทึกข้อมูลไว้	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง
27	สระแก้ว		มีการดูแลตรวจตรา แต่ปล่อยพื้นที่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ			
กลุ่มโบราณสถานเขาคลังสระแก้ว						
28 - 35	โบราณสถาน สก.1 – โบราณสถาน สก 8	ไม่สามารถเข้าถึงได้/ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเนื่องจากถูกวัชพืชปกคลุม	สำรวจและบันทึกข้อมูลอีกครั้ง	1.การก่อสร้างจากการขยายตัวของชุมชน 2.การประกอบเกษตรกรรม	1.สร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับชุมชน	ปานกลาง

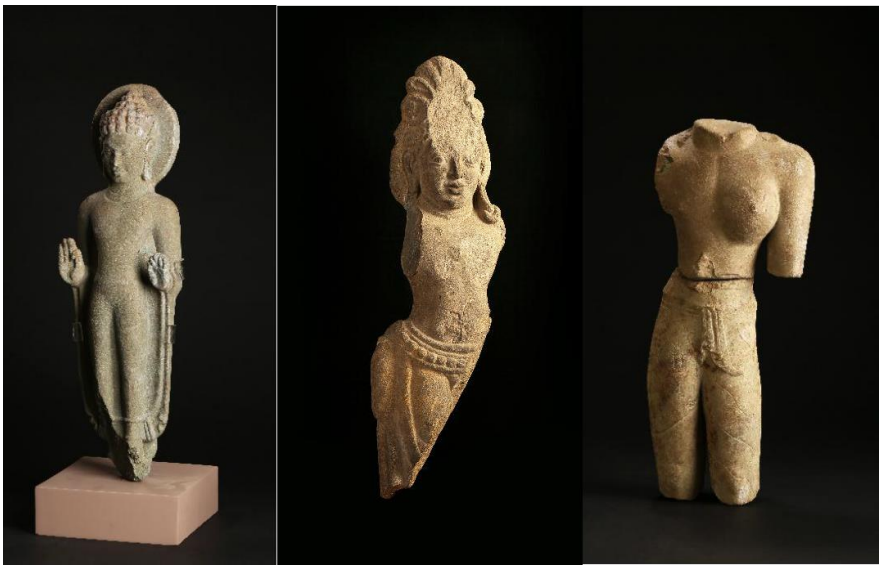
โบราณวัตถุ และจารึก

ธรรมจักรศิลา ขนาดใหญ่ซึ่งได้รับมอบมาจากอำเภอศรีเทพแต่ไม่ทราบว่าเดิมตั้งอยู่ที่ใด โดยปกติธรรมจักรศิลานี้จะตั้งอยู่บนยอดเสาที่อยู่หน้าศาสนสถานที่สำคัญในสมัยทวารวดี แต่ข้อมูลจากแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ระบุว่า ธรรมจักรศิลานี้อยู่ที่เขาคลังนอก อย่างไรก็ตามคาดว่าด้านหน้าของโบราณสถานเขาคลังในคงจะเคยมีธรรมจักรศิลาตั้งอยู่ด้านหน้าเช่นกัน นอกจากนั้นยังพบจารึกในบริเวณเมืองโบราณศรีเทพราว 10 หลัก มีทั้งที่จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี และสันสกฤต และอักษรขอม รวมทั้งโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูปในศาสนาพุทธแบบมหายาน เป็นต้น

ทั้งนี้ โบราณวัตถุ และจารึกเหล่านี้ ได้รับการอนุรักษ์และเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ลพบุรี และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

รูปที่ 4-22 ธรรมจักรศิลา

รูปที่ 4-23 โบราณวัตถุจากเมืองโบราณศรีเทพ

4.a.2 ภัยคุกคามในปัจจุบันที่มีต่อแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีเทพ

ปัจจุบันภัยคุกคามที่มีต่อแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีเทพมีค่อนข้างน้อยเนื่องจากตั้งอยู่ในจังหวัดที่ไม่ได้อยู่ในเส้นทางการเดินทางหลักของประเทศทำให้โครงการพัฒนาขนาดใหญ่และปัจจัยต่าง ๆ ที่อาจทำให้เกิดผลกระทบกับพื้นที่มีน้อย ภัยคุกคามที่เห็นได้ชัดจะคล้ายกับสถานการณ์ภัยคุกคามของแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในประเทศ คือ การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุโดยเฉพาะลูกปัดซึ่งมีความนิยมเป็นช่วง ๆ ในขณะที่ในอดีตปัญหาสำคัญ คือ การโจรกรรมชิ้นส่วนของโบราณสถานเพื่อนำไปขายซึ่งโบราณสถานหลายแห่งในเมืองโบราณศรีเทพได้ถูกโจรกรรมชิ้นส่วนประดับรวมถึงเศียรพระคงเหลือแต่องค์พระให้เห็น อย่างไรก็ตาม ภัยคุกคามจากการโจรกรรมนี้ได้บรรเทาลงไปอย่างมากจากความร่วมมืออย่างจริงจังของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประสบปัญหาเดียวกันและประเทศในภูมิภาคอื่นซึ่งเป็นปลายทางในการรับซื้อชิ้นส่วนที่ถูกโจรกรรมไป โดยมีความเข้มงวดเคร่งครัดในการปราบปราม และแบ่งปันข้อมูลที่จำเป็นเกี่ยวข้อง ส่วนภัยคุกคามที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม สภาพแวดล้อม ตลอดจนการสภาวะอากาศนั้นแม้จะมีบ้างแต่ผลกระทบอาจจะยังไม่ชัดเจนเนื่องจากปัจจุบันอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพยังไม่ได้เป็นที่รู้จักและนิยมสำหรับนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ ได้บรรจุรายละเอียดภัยคุกคาม สถานการณ์ปัจจุบัน และมาตรการลดผลกระทบไว้ในตาราง 4.4

ตาราง 4.4 แสดงประเด็นภัยคุกคามในปัจจุบันที่มีต่อแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีเทพ

ประเภท	ลักษณะ	สถานการณ์ปัจจุบัน	มาตรการลดผลกระทบ
โครงการก่อสร้างและพัฒนา	บ้านพักอาศัยความสูงไม่เกิน 2 ชั้น	มีการขยายตัวของชุมชนอยู่พอสมควร แต่ยังคงเป็นการอยู่อาศัยแบบชุมชนเกษตรกรรม	- จัดทำระเบียบ/ข้อตกลงในการควบคุมการก่อสร้าง
	อาคารที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่	มีการเพิ่มปริมาณอาคารขนาดใหญ่ไม่มาก	- จัดทำระเบียบ/ข้อตกลงในการควบคุมการก่อสร้าง
	โรงแรม/ที่พักนักท่องเที่ยว	รูปแบบที่พักยังเป็นลักษณะอาคารแนวราบ หรือ ห้องบังกะโล และยังมีอยู่น้อย แต่มีแนวโน้มที่จะขยายตัวหากเมืองโบราณศรีเทพได้รับการสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างจริงจัง	- จัดทำแผนบริหารจัดการที่มีการบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชน - จัดทำระเบียบ/ข้อตกลงในการควบคุมการก่อสร้าง
	ระบบสาธารณูปโภค	มีการก่อสร้างถนนคอนกรีตสายใหม่เพิ่มขึ้น มีการใช้น้ำจากคูเมืองเพื่อการบริโภค	- จัดทำแผนบริหารจัดการที่มีการบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชน
	ระบบสาธารณูปการ	ยังไม่มีแนวโน้มการขยายตัวของระบบสาธารณูปการที่มีอยู่	- จัดทำแผนบริหารจัดการที่มีการบูรณาการระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชน

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ	การเสื่อมสภาพตามอายุ	วัสดุโบราณสถานส่วนใหญ่มีการเสื่อมสภาพตามอายุ	- จัดทำแผนการติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ
	น้ำฝน	ไม่พบปัญหาจากน้ำฝน	
สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (ต่อ)	การกัดเซาะตลิ่ง	ไม่พบปัญหาการกัดเซาะตลิ่งคูเมือง แต่แม่น้ำป่าสักไหลแรงในฤดูน้ำหลากทำให้มีการกัดเซาะตลิ่ง	
	วัชพืช	พบวัชพืชขึ้นบนโบราณสถานโดยเฉพาะที่อยู่นอกเขตอุทยาน	- ทำความสะอาด ถากถางวัชพืชเป็นประจำ - จัดทำแผนการติดตามตรวจสอบสภาพอย่างสม่ำเสมอ
	การจัดการขยะจากโรงงานอุตสาหกรรม	การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม (โรงงานผลิตน้ำตาล) ทำให้เกิดขยะจากการผลิต	- บังคับใช้มาตรการการบำบัดของเสียและขยะจากโรงงานอย่างเคร่งครัด
	มลภาวะทางอากาศ	การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม (โรงงานผลิตน้ำตาล) ทำให้มีการระบายน้ำเสียออกสู่พื้นที่สาธารณะก่อให้เกิดกลิ่นไม่พึงประสงค์ และเกิดมลพิษในแหล่งน้ำ	- ควบคุมการขยายตัวของโรงงาน - บังคับใช้มาตรการการบำบัดของเสียและขยะจากโรงงานอย่างเคร่งครัด
ภัยธรรมชาติ	น้ำท่วม	เป็นน้ำหลากซ้ำซากในช่วงฤดูมรสุม	- จัดทำแผนบรรเทาผลกระทบจากภัยพิบัติ - จัดทำทะเบียนและฐานข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี รวมทั้งจัดทำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานทุกแห่ง - เตรียมความพร้อมเป็นประจำทุกปี
	แผ่นดินไหว	อยู่ใกล้แนวรอยเลื่อนที่ยังมีพลังอยู่	- จัดทำแผนบรรเทาผลกระทบจากภัยพิบัติ - จัดทำทะเบียนและฐานข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี รวมทั้งจัดทำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานทุกแห่ง - ติดตามเฝ้าระวังการเคลื่อนตัวของรอยเลื่อน

	ไฟป่า	พื้นที่ทางเหนือของจังหวัดเป็นพื้นที่เสี่ยงสูงจากไฟป่า เมืองโบราณศรีเทพอาจได้รับผลกระทบจากควันไฟและขี้เถ้าหากเกิดไฟป่าขนาดใหญ่ได้	- จัดทำแผนบรรเทาผลกระทบจากภัยพิบัติ - ติดตามเฝ้าระวัง และเตรียมความพร้อมในการรับมือ
	ดินถล่ม	ไม่พบว่ามีผลกระทบกับโบราณสถาน เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ราบ มีเพียงเขาลูกโดด	
ภัยจากมนุษย์	การบุกรุกที่ดิน	มีชุมชนตั้งอยู่ในเขตโบราณสถานแต่ไม่นับว่าเป็นการบุกรุกที่ดิน เนื่องจากเป็นการอยู่อาศัยที่ซ้อนอยู่บนแหล่งโบราณคดี	- ดำเนินการอนุรักษ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการร่วมกันดูแลโบราณสถาน - ชดเชยค่าตอบแทนที่เหมาะสมในกรณีที่จำเป็นต้องมีการเวนคืนที่ดิน
	การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ	มีการลักลอบมากขึ้นเนื่องจากเมืองโบราณศรีเทพเป็นแหล่งโบราณคดีที่ถูกรบกวนค่อนข้างน้อยจึงคาดว่ายังมีหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ลูกปัด อยู่ใต้ดินอีกมาก	- ดำเนินการอนุรักษ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการร่วมกันดูแลโบราณสถาน - สร้างความเข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์
	โจรกรรมชิ้นส่วนโบราณสถาน	ปัจจุบันปัญหาลดน้อยลง	- ดำเนินการอนุรักษ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการร่วมกันดูแลโบราณสถาน - สร้างความเข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์
	ไฟไหม้	อาจมีการเผาที่เพื่อเกษตรกรรมบ้าง แต่ผลกระทบกับโบราณสถานไม่มาก เนื่องจากวัสดุส่วนใหญ่ไม่เปราะบางต่อไฟ	- ดำเนินการอนุรักษ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการร่วมกันดูแลโบราณสถาน - สร้างความเข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์
เกษตรกรรม	การเพาะปลูก	การเพาะปลูกที่มีการไถพรวนหน้าดินทำให้มีการพบหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดิน	- ดำเนินการอนุรักษ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการร่วมกันดูแลโบราณสถาน - สร้างความเข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์
การท่องเที่ยว	พฤติกรรมนักท่องเที่ยว	ไม่พบผลกระทบเนื่องจากปริมาณนักท่องเที่ยวยังน้อย และส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย	

	การจราจร	มีการติดขัดบ้างในฤดูกาลท่องเที่ยว	- เตรียมความพร้อมร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก่อนฤดูท่องเที่ยว
	สิ่งอำนวยความสะดวก	มีการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวซึ่งส่วนใหญ่เป็นการดำเนินงานของอุทยานประวัติศาตร์ศรีเทพ	- การพิจารณาผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีก่อนดำเนินงาน
	ร้านค้า	ยังมีจำนวนไม่มากที่จะส่งผลกระทบต่อแหล่ง	
การพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่และความชำนาญในการอนุรักษ์	การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่	ยังไม่มีการดำเนินงานที่เพียงพอ	- มีการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ในด้านต่างๆ เป็นประจำ
ความขาดแคลนงบประมาณ	งบประมาณเพื่อการอนุรักษ์โดยตรงค่อนข้างน้อย	มีการสนับสนุนงบประมาณเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นหลักทำให้บางครั้งเกิดผลกระทบกับแหล่งโบราณคดี	- เพิ่มงบประมาณโดยการพิจารณาส่วนแบ่งภาษีจากกิจการที่สร้างผลกระทบให้พื้นที่ เช่น โรงงานน้ำตาล เป็นต้น

4.a.3 มาตรการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีเทพ

ตามแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ. 2561 - 2565 ซึ่งเป็นไปตามกรอบทิศทางยุทธศาสตร์ 20 ปี ด้านวัฒนธรรมตามกรอบยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี มีการเสนอให้มีมาตรการตามแผนแม่บทฯ ครอบคลุมพื้นที่นอกอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพซึ่งขอบเขตในปัจจุบันครอบคลุมเพียงพื้นที่ในคูเมืองกำแพงเมือง โดยกำหนดพื้นที่เป็น 3 ส่วน ได้แก่

1) เขตโบราณสถาน เป็นพื้นที่อนุรักษ์เข้มข้น ครอบคลุมพื้นที่โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ได้แก่ เมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานเขาคลังนอก โบราณสถานปรางค์ฤาษี หรือ ปรางค์นอก โบราณสถานเขาคลังสระแก้ว ในเขตโบราณสถานห้ามมีการก่อสร้างอาคารทั้งชั่วคราวและถาวร ห้ามมีการทำเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม รวมทั้งห้ามมีการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยเด็ดขาด ห้ามมีการปรับพื้นที่สภาพภูมิประเทศหรือเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศ
2) เขตอนุรักษ์ศิลปกรรม เป็นพื้นที่โดยรอบเขตโบราณสถานเพื่อเป็นแนวกันชนให้เขตโบราณสถานมีการควบคุมการใช้ที่ดิน โดยสามารถปรับพื้นที่สภาพภูมิประเทศได้แต่ห้ามเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศ สามารถปลูกสร้างสิ่งก่อสร้างชั่วคราวหรืออาคารขนาดเล็ก พื้นที่ไม่เกิน 46 ตารางเมตร สูงถึงยอดหลังคาไม่เกิน 12 เมตร ทำการเกษตรกรรมและถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ แต่ยังคงห้ามการใช้ประโยชน์ด้านพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม
3) เขตที่อยู่อาศัย เป็นพื้นที่ชุมชนที่อยู่ใกล้เขตโบราณสถานหรืออยู่ในหรือรอบเขตอนุรักษ์ศิลปกรรม มีทั้งสิ้น 4 หมู่บ้าน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ชุมชนบ้านบึงนาจาน-บ้านหลักเมือง ชุมชนบ้านศรีเทพน้อย และชุมชนบ้านสระปรือ สามารถดำเนินการใด ๆ ในพื้นที่ได้ยกเว้นการใช้ประโยชน์ด้าน

พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม และการก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่เกินกว่า 400 ตารางเมตร และสูงเกินกว่า 15 เมตร

ทั้งนี้ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี กรมศิลปากร เป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินมาตราการด้านการอนุรักษ์ตามแผนแม่บทฯ ซึ่งได้กำหนดมาตรการด้านต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

4.a.3.1 แผนงานด้านโบราณคดี

1) รวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลการดำเนินงานด้านโบราณคดีที่ผ่านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2) การขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ที่ยังไม่ได้มีการศึกษา

3) การศึกษาวิจัยข้อมูลประวัติศาสตร์โบราณคดีในพื้นที่

4.a.3.2 แผนงานด้านการอนุรักษ์

1) ขยายเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพให้เหมาะต่อการปกป้องและใช้ประโยชน์โบราณสถาน อีกทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจกับชุมชนในพื้นที่และสอดคล้องกับการสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

2) สำรวจ และประเมินค่าทดแทนการเวนคืนที่ดินบริเวณโบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานเขาคลังสระแก้ว

3) ประเมินคุณค่าโบราณสถานแต่ละแห่งเพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไป

4) บูรณะเสริมความมั่นเจดีย์ประธานโบราณสถานเขาคลังนอก ในส่วนฐานชั้นที่ 1 และ 2 ให้มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมครบถ้วนตามรูปแบบดั้งเดิมที่ได้มีการศึกษาไว้จากหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรม

5) บูรณะขุดแต่งโบราณสถานบริเวณเขาคลังนอก จำนวน 14 แห่ง

6) บูรณะเสริมความมั่นคงโบราณสถานในเขตเมืองนอก จำนวน 14 แห่ง

4.a.3.3 การดูแลรักษาประจำวัน

อุทยานประวัติศาสตร์มีภารกิจในการดูแลรักษาโบราณสถานและพื้นที่ในเขตโบราณสถาน รวม 2,907 ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

- โบราณสถานที่ได้รับการบูรณะแล้ว 45 แห่ง
- พื้นที่เมืองใน เนื้อที่ประมาณ 1,300 ไร่
- พื้นที่เมืองนอก เนื้อที่ประมาณ 1,589 ไร่
- พื้นที่โบราณสถานปรางค์ฤาษี เนื้อที่ประมาณ 4 ไร่
- พื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก เนื้อที่ประมาณ 14 ไร่

มีการดำเนินการดูแลรักษาประจำวัน ดังนี้

1) พื้นที่ที่มีการดูแลรักษาอย่างเข้มงวด เนื้อที่ 990 ไร่ มีการบำรุงรักษาทำความสะอาด เก็บขยะ ถากถางวัชพืช และตัดแต่งกิ่งไม้ตลอดทั้งปี

2) พื้นที่ที่ทำความสะอาดระดับปานกลาง เนื้อที่ 98 ไร่ มีการทำบำรุงรักษาความสะอาดโดยเฉลี่ยเดือนละครั้ง
3) พื้นที่ปกป้องคุ้มครอง มีการดูแลตรวจตราแต่ปล่อยพื้นที่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ เนื้อที่ 1,819 ไร่

4.b ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสำคัญ (Factors affecting the property)

(i) แรงกดดันจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ (Development Pressures (e.g., encroachment, adaptation, agriculture, mining)

การขุดเจาะน้ำมัน

ใน พ.ศ. 2560 บริษัท อีโค่ โอเรียนท์ รีซอสเซส (ประเทศไทย) จำกัด และ อีโค่ โอเรียนท์ เอ็นเนอยี่ (ไทยแลนด์) ลิมิเต็ด ได้รับสัปทานปิโตรเลียมเลขที่ 3/2546/ 60 ในแปลงสำรวจบนบกหมายเลข L44/43 จากกรมเชื้อเพลิงธรรมให้เข้าดำเนินการสำรวจปิโตรเลียมในพื้นที่ที่ได้รับสัมปทานโดยมีแผนที่จะดำเนินการผลิตปิโตรเลียมเพิ่มเติมจำนวน 1 แห่ง ได้แก่ ฐานหลุมผลิต STN-2 ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ผลิตศรีเทพเหนือ ทั้งนี้ พื้นที่ทางตอนใต้ของจังหวัดเพชรบูรณ์ คือ อำเภอศรีเทพ อำเภอวิเชียรบุรี และอำเภอหล่มสัก เป็นพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำมันดิบจากการสำรวจโครงสร้างทางธรณีวิทยาทำให้มีการให้สัมปทานขุดเจาะน้ำมันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2538 อย่างไรก็ตาม โครงการดังกล่าว ได้ถูกระงับการดำเนินงานไปใน พ.ศ. 2562 หลังจากที่มีการนำเสนอเมืองโบราณศรีเทพเข้าสู่บัญชีรายชื่อชั่วคราวของคณะกรรมการมรดกโลก

รูปที่ 4-23 ฐานหลุมผลิต STN-2

ที่มา: พชรพร พนมวัน ณ อยุธยา (2560) https://thaipublica.org/2019/02/econoarchaeology9/

ทั้งนี้ บริเวณที่ตั้งของฐานหลุมผลิต STN-2 นั้น จะตั้งอยู่ในบริเวณที่มีความเชื่อมโยงทางสายตาระหว่างโบราณสถานเขาคลังนอกและถ้ำถมอรัตน์ซึ่งเปรียบดังภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองศรีเทพ การมีสิ่งก่อสร้างในบริเวณแนวเชื่อมต่อทางสายตาจะทำให้คุณค่าความสำคัญของเมืองศรีเทพถูกทำลายลงโดยเฉพาะในประเด็นความเป็นของแท้ดั้งเดิม (Authenticity) และความครบถ้วน (Integrity) อีกทั้งการดำเนินการก่อสร้างและขุดเจาะยังอาจจะทำลายหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินในบริเวณดังกล่าว กรณีการทำเหมืองหรือขุดเจาะน้ำมันแม้จะมีเหตุผลสำคัญทางเศรษฐกิจแต่เป็นกิจกรรมที่ไม่เป็นที่ยอมรับในการคงสถานะมรดกโลกเห็นได้จากการถอดแหล่งมรดกในประเทศโอมานออกจากบัญชีรายชื่อมรดกโลกเนื่องจากการให้การขุดเจาะน้ำมันในพื้นที่มรดกโลก ดังนั้น การดำเนินการขุดเจาะในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพที่นำเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อมรดกโลกรวมทั้งในพื้นที่กันชนจำเป็นต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลกระทบต่อคุณค่าของแหล่งมรดกวัฒนธรรมแห่งนี้

การก่อสร้างรถไฟความเร็วสูง

ประเทศไทยได้ดำเนินการวางแผนการก่อสร้างโครงการก่อสร้างรถไฟความเร็วสูงทั่วประเทศไทยโดยขณะนี้อยู่ระหว่างการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยเส้นทางทางรถไฟความเร็วสูงผ่านและมีก่อสร้างสถานีจะได้ผลกระทบทั้งในแง่ดีและแง่ร้าย อย่างไรก็ตาม จังหวัดเพชรบูรณ์ไม่อยู่ในเส้นทางผ่านของโครงการนี้ทำให้ไม่มีแรงกดดันโดยตรงจากการดำเนินโครงการ

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสัก

ระบบการจัดการน้ำของเมืองโบราณศรีเทพมีการเชื่อมต่อโดยตรงกับแม่น้ำป่าสักและสาขาคือลำน้ำเหียง โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสักโดยกรมชลประทาน ระหว่าง พ.ศ.2537-2548 มีการสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำ และโครงการสูบน้ำตามแนวแม่น้ำทำให้ระบบนิเวศน์และการหมุนเวียนน้ำในแม่น้ำป่าสักเปลี่ยนแปลง บางพื้นที่ปริมาณน้ำอาจจะน้อยลงในขณะที่บางพื้นที่อาจกลายเป็นพื้นที่รับน้ำหลากไม่สามารถระบายน้ำออกได้ ในกรณีของเมืองโบราณศรีเทพเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงจากน้ำหลากในขณะเดียวกันก็มีอาจเกิดภาวะแล้งได้ซึ่งจะมีผลต่อระดับน้ำใต้ดินที่มีผลกับการยุบตัวของดินที่รองรับโครงสร้างโบราณสถาน

(ii) แรงกดดันจากสภาพแวดล้อม (Environmental pressures (e.g., pollution, climate change, desertification)

มลพิษทางสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ อากาศ พืชพรรณตามธรรมชาติ

ปัจจุบันในอำเภอศรีเทพมีโรงงานน้ำตาลไทยรุ่งเรืองซึ่งทำธุรกิจเกี่ยวกับอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลซึ่งมีการขยายตัวอยู่เป็นระยะ กลุ่มโรงงานน้ำตาลตั้งอยู่ระหว่างอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพกับแม่น้ำป่าสักทางตะวันตกซึ่งเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกับเขาถมอรัตน์ อย่างไรก็ตาม สถาปัตยกรรมของโรงงานมีลักษณะขยายตัวในแนวราบไม่อยู่ในระยะที่มองเห็น แต่การดำเนินอุตสาหกรรมก่อให้เกิดปัญหาเรื่องของเสียจากโรงงาน น้ำเสียและมลภาวะทางกลิ่น นอกจากนั้น จากการที่โรงงานตั้งอยู่ในบริเวณนี้ทำให้มีการปลูกอ้อยเพื่อขายโรงงานเป็น

บริเวณกว้างโดยเฉพาะบริเวณเชิงเขาถมอรัตน์ มีกรณีศึกษาในแหล่งมรดกโลกพยู ประเทศเมียนมาร์ มีการห้ามปลูกอ้อยในพื้นที่มรดกโลกและพื้นที่กันชนเนื่องจากอ้างว่าทำให้เกิดความเสียหายต่อแหล่งโบราณคดี อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานหรือข้อพิสูจน์ถึงผลกระทบจากการปลูกอ้อยต่อแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย หากแต่ควรมีการพิจารณาผลกระทบจากปลูกพืชเชิงเดี่ยวต่อพืชพรรณที่อยู่ในเขตป่าสงวนเขาถมอรัตน์ นอกจากนั้น ควรมีการควบคุมการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่กันชน รวมทั้งพิจารณาบังคับใช้มาตรการบำบัดของเสียจากโรงงานอย่างเคร่งครัด และมีการประเมินผลกระทบทางทัศนวิสัยอีกครั้ง

(iii) ภัยธรรมชาติ และการเตรียมความพร้อมรองรับภัยพิบัติ (Natural disasters and risk preparedness (earthquakes, floods, fires, etc.))

น้ำท่วม

พื้นที่ตามแนวแม่น้ำป่าสักในเขตตอนล่างของจังหวัดเพชรบูรณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณศรีเทพเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยต่ออุทกภัยในระดับน้อยถึงปานกลางตามข้อมูลของศูนย์ป้องกันวิกฤติน้ำ กรมทรัพยากรน้ำ เนื่องจากเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ลาดเชิงเขาซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องระหว่างที่ราบภาคกลางกับพื้นที่ภูเขาทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงใต้ โดยพื้นที่เสี่ยงภัยส่วนใหญ่เกิดอุทกภัยประมาณ 1-4 ครั้งในรอบ 12 ปี ในขณะที่บางพื้นที่ซึ่งมีความเสี่ยงปานกลางเกิดอุทกภัยประมาณ 5-8 ครั้งในรอบ 12 ปี มีลักษณะเป็นน้ำหลากจากทางเหนือลงสู่ที่ราบภาคกลาง ไม่ใช่น้ำท่วมที่ยาวนานเหมือนที่ราบภาคกลางตอนล่าง ช่วงเวลาที่เกิดน้ำท่วมหลากมักจะเป็นราวเดือนสิงหาคม – กันยายน น้ำจะไหลหลากมาอย่างรวดเร็วทำให้มีแรงปะทะสูง สามารถพัดพาสิ่งก่อสร้างที่ไม่มั่นคงแข็งแรงให้เสียหายหรือพังทลายได้ จึงควรมีการเตรียมพร้อมโดยทำจัดทำฐานข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีเพื่อช่วยในการบูรณะซ่อมแซมในภายหลัง มีการเฝ้าระวังและติดตามการไหลหลากของน้ำโดยบูรณาการกับพื้นที่ต้นน้ำ รวมทั้งมีการซักซ้อมในกรณีฉุกเฉินรวมถึงเตรียมพร้อมเป็นประจำทุกปี

น้ำแล้ง

จากข้อมูลของศูนย์ป้องกันวิกฤติน้ำ กรมทรัพยากรน้ำ พื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์โดยตอนใต้บริเวณอำเภอศรีเทพและวิเชียรบุรีบางส่วนเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อปัญหาภัยแล้งในระดับปานกลาง (3-4 ครั้งในรอบ 5 ปี) ถึงระดับสูง (5 ครั้งในรอบ 5 ปี) แสดงว่า พบพื้นที่ดังกล่าวประสบปัญหาภัยแล้งแทบทุกปี ควรมีการศึกษาแหล่งน้ำใต้ดินเพื่อติดตามผลกระทบจากการลดลงหรือเพิ่มขึ้นของแหล่งน้ำใต้ดินต่อการรับน้ำหนักของดินที่รองรับโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดี เพื่อป้องกันปัญหาการทรุดเอียง หรือ ความชื้นของโบราณสถาน อย่างไรก็ตาม ในกรณีของพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพยังไม่เคยมีการศึกษาปัญหาของโบราณสถานจากผลกระทบของภัยแล้ง

แผ่นดินไหว

จังหวัดเพชรบูรณ์ทางตอนเหนือซึ่งเป็นเทือกเขาค้อเป็นบริเวณที่พบรอยเลื่อนที่ยังคงมีพลังอยู่ คือ รอยเลื่อนเพชรบูรณ์ จากการศึกษาของกรมทรัพยากรธรณีบริเวณโดยรอบรอยเลื่อนดังกล่าวถือเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยโดยระดับความรุนแรงอยู่ในระดับแรง คือ สิ่งปลูกสร้างที่ไม่แข็งแรงอาจพังทลาย ของหนักเคลื่อนที่ได้ จนถึงระดับแรงมาก คือ ผนังแยกร้าว ฝ้าเพดานร่วง อย่างไรก็ตาม ณ ปัจจุบัน บริเวณตอนล่างของจังหวัดในพื้นทีของเมืองโบราณศรีเทพยังเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบค่อนข้างน้อย คือ อาจจะรับรู้การเกิดแผ่นดินไหวได้แต่ความรุนแรงไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดความเสียหาย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากโบราณสถานในแหล่งโบราณคดีจะมีความเปราะบางจากการเสื่อมสภาพตามอายุ หากไม่มีการเสริมความมั่นคงก็อาจจะมีความเสียหายได้ อีกทั้งรอยเลื่อนอาจมีการขยับตัวหรือมีขนาดใหญ่ซึ่งผลกระทบที่จะเกิดขึ้นก็อาจจะรุนแรงมากกว่าที่ประเมินไว้ ดังนั้นควรมีการเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงของรอยเลื่อน และมีการเตรียมพร้อมรับมือโดยการบันทึกรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานและจัดทำฐานข้อมูลไว้ใช้เปรียบเทียบกรณีที่เกิดแผ่นดินไหวเพื่อวิเคราะห์สาเหตุของความเสียหายและแนวทางการบูรณะ

ไฟป่า

ตามข้อมูลของส่วนควบคุมไฟป่า สำนักป้องกัน ปราบปรามและควบคุมไฟป่า กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า และพันธุ์พืช ความเสี่ยงจากไฟป่าเมื่อพิจารณาจากชนิดของป่าไม้ในจังหวัดเพชรบูรณ์มีความเสี่ยงมากทางตอนเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ป่าของเทือกเขาค้อ ในขณะที่บริเวณเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างราบทางใต้ของจังหวัดซึ่งผลกระทบที่อาจจะเกิดน่าจะเป็นผลจากควันไฟ และละอองขี้เถ้า ซึ่งอาจก่อความเสียหายและรอยคราบที่ผิววัสดุของโบราณสถาน จำเป็นต้องใช้งบประมาณ และเวลาในการฟื้นฟูกลับคืนสภาพ ทั้งนี้ยังไม่เคยมีการรายงานผลกระทบจากไฟป่าต่อเมืองโบราณศรีเทพ แต่แนวโนม้การเกิดไฟป่าไม่ได้ลดลงจึงควรมีการเตรียมความพร้อมในกรณีที่อาจเกิดขึ้นได้

(iv) การท่องเที่ยวเยี่ยมเยือน (Responsible visitation at World Heritage sites)

จากข้อมูลของสำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดเพชรบูรณ์ ณ เดือน กุมภาพันธ์ 2562 จำนวนนักท่องเที่ยวที่มายังพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ใน พ.ศ. 2561 มีจำนวน 2,335,204 คน เพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 2.63 จาก พ.ศ. 2560 ซึ่งมีนักท่องเที่ยวจำนวน 2,275,426 คน ในขณะที่นักท่องเที่ยวต่างชาติมีจำนวน 25,999 คน เพิ่มขึ้นร้อยละ 1.69 จาก 25,567 คน ในพ.ศ. 2560 เป็นที่น่าสังเกตว่า นักท่องเที่ยวต่างชาติส่วนใหญ่จะเป็นนักท่องเที่ยวจากยุโรปโดยเฉพาะประเทศอังกฤษ จากสถิติดังกล่าวจะเห็นว่าการแนวโน้มนักท่องเที่ยวในจังหวัดมีปริมาณเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดคืออุทยานแห่งชาติเขาค้อซึ่งเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียง ดังนั้น ในปัจจุบันตัวเลขดังล่าวอาจไม่ได้สะท้อนถึงปริมาณนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมเยือนเมืองโบราณศรีเทพซึ่งตั้งอยู่ในเส้นทางผ่านของนักท่องเที่ยวที่จะเดินทางไปอุทยานแห่งชาติเขาค้อ

ทั้งนี้ จังหวัดเพชรบูรณ์มีนโยบายที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองโบราณศรีเทพโดยการสร้างความเชื่อมโยงกับมรดกโลกอีก 3 แห่ง คือ นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย และเมืองเกี่ยวเนื่อง และหลวงพระบาง ในประเทศ สปป.ลาว จึงมีความเป็นไปได้ว่านักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งที่มาเยี่ยมเยือนจังหวัดเพชรบูรณ์อาจจะแวะชมเมืองโบราณศรีเทพหากเมืองโบราณศรีเทพได้รับการบรรจุไว้ในบัญชีรายชื่อมรดกโลกแล้ว ควรมีการเตรียมความพร้อมในรองรับปริมาณนักท่องเที่ยวที่น่าจะเพิ่มอย่างมาก

(v) ประชากรที่อาศัยในพื้นที่มรดกโลก และพื้นที่กันชน (Number of inhabitants within the property and the buffer zone)

เลขที่	ชื่อหมู่บ้าน	องค์การบริหารส่วนตำบล	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร	พื้นที่นำเสนอมรดกโลก/พื้นที่กันชน
1	บ้านศรีเทพน้อย	ศรีเทพ	316	908	พื้นที่กันชน
2	บ้านบึงนาจาน	ศรีเทพ	270	804	พื้นที่กันชน
3	บ้านหลักเมือง	ศรีเทพ	376	1,155	พื้นที่กันชน
4	บ้านสระปรือ	ศรีเทพ	106	406	พื้นที่กันชน
5	บ้านโคกสะอาด	เทศบาลตำบลโคกสะอาด	2,113	6,608	พื้นที่กันชน

5. การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการแหล่ง
(Protection and Management of the Property)

เมืองโบราณศรีเทพ ที่จะได้นำเสนอขึ้นทะเบียนมรดกโลกประกอบด้วย แหล่งสำคัญ 3 แหล่ง ได้แก่ เมืองศรีเทพ (เมืองใน – เมืองนอก) โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์รวมทั้งตัวเขาถมอรัตน์ นอกจากนี้ยังพบแหล่งดบราณคดีโดยรอบและระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์ที่ควรจะพิจารณาถึงคุณค่าและความสำคัญต่อไป โดยมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพ ดังนี้

5.a เจ้าของผู้ครอบครอง (Ownership)

เมืองโบราณศรีเทพ และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ประกาศเป็นโบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 หน่วยงานภาครัฐในระดับชาติและท้องถิ่น กำกับดูแล ดังนี้

- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ดูแล เมืองศรีเทพ (เมืองใน เมืองนอก) โบราณสถานเขาคลังนอก โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์และแหล่งโบราณคดีโดยรอบ
- กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ราชพัสดุในพื้นที่
- พื้นที่เขาถมอรัตน์และบริเวณโดยรอบ ในเขตตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ (กฎกระทรวงฉบับที่ 894 พ.ศ. 2523 ออกตามความใน พรบ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507)
- กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พื้นที่โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์
- สำนักงานปฏิรูปเพื่อเกษตรกรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พื้นที่โดยรอบโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์
- ประชาชนในพื้นที่ ที่ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน บริเวณนอกเขตอนุรักษ์หลัก

5.a.1 หน่วยงานที่รับผิดชอบ

องค์กรที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่เกี่ยวข้องประกอบด้วยหน่วยงานในระดับนโยบาย หน่วยงานปฏิบัติงานและหน่วยงานสนับสนุน ดังต่อไปนี้

1. ภาครัฐทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น เป็นหน่วยงานที่กำหนดนโยบาย จัดทำแผนและปฏิบัติงานตามแผนในด้านต่าง ๆ อันได้แก่

- กระทรวงวัฒนธรรม โดยกรมศิลปากร และสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรมป่าไม้ เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในพื้นที่เขาถมอรัตน์และพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบ
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้แก่ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

- กระทรวงมหาดไทย ได้แก่ จังหวัดเพชรบูรณ์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เทศบาลตำบลโคกสะอาดตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

2. องค์กรภาคประชาสังคม เป็นองค์กรที่มีส่วนในการส่งเสริม สนับสนุนการเผยแพร่ความรู้ และการส่งเสริมสำนึกในการอนุรักษ์ เช่น ICOMOS Thailand เป็นต้น

3. เครือข่ายภาคประชาชน ที่ต้องจัดตั้งขึ้นโดยการรวบรวมกลุ่มประชาชน ภาคเอกชน ชุมชน ที่มีพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนา

1. กฎหมายที่ใช้ในการบริหารจัดการพื้นที่ที่จะนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก Nominated Property Area

1.1 พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 กฎหมายฉบับนี้บัญญัติขึ้นเพื่อปกป้องคุ้มครองโบราณสถานและเขตของโบราณสถาน ในมาตรา 7 กำหนดให้อธิบดีกรมศิลปากร มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถานโดยให้ถือว่าเป็นเขตของโบราณสถาน และมีข้อกำหนดเรื่องการควบคุมการก่อสร้างอาคารตามกฎหมายควบคุมการก่อสร้างอาคารในเขตโบราณสถานที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียน (มาตรา 7 ทวิ) ตลอดจนการห้ามซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลาย เคลื่อนย้ายโบราณสถานหรือส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน หรือขุดค้นสิ่งใด ๆ ภายในบริเวณโบราณสถาน (มาตรา 10) เว้นแต่จะกระทำตามคำสั่งหรือได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดีกรมศิลปากร โดย “อาคารตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการก่อสร้างอาคาร” คือคำว่า “อาคาร” ที่บัญญัติในมาตรา 4 ของพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 ที่กำหนดให้ “อาคาร” หมายความว่า ตึก บ้าน เรือน โรง ร้าน แพ คลังสินค้า สำนักงาน และสิ่งที่สร้างขึ้นอย่างอื่น ซึ่งบุคคลอาจเข้าอยู่หรือเข้าใช้สอยได้

โดยหากมีผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 7 ทวิและมาตรา 10 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ส่งผลให้โบราณสถานเสียหายถูกทำลาย เสื่อมค่าหรือไร้ประโยชน์จะต้องระวางโทษตามมาตรา 32

1.2 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 กฎหมายฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ในการบัญญัติขึ้นมาเพื่อปกป้องคุ้มครองป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งพื้นที่ของถ้ำเขาถมอรัตน์ ที่จะนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติบริเวณเขาถมอรัตน์ ท้องที่ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามประกาศราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษเล่มที่ 103 ตอนที่ 61 ลงวันที่ 16 เมษายน 2529 และตามมาตรา 14 (2) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ห้ามมิให้บุคคลใดยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แผ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าสงวนแห่งชาติ

1.3 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 มาตรา 4 “การผังเมือง” หมายความว่า การวาง จัดทำและดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะในบริเวณเมืองและบริเวณที่เกี่ยวข้องหรือชนบท เพื่อสร้างหรือพัฒนาเมืองหรือส่วนของเมืองขึ้นใหม่หรือแทนเมืองหรือส่วนของเมืองที่ได้รับความเสียหายเพื่อให้มีหรือทำให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสุขลักษณะ ความสะดวกสบาย ความเป็นระเบียบ ความสวยงาม การใช้ประโยชน์ในทรัพย์สิน ความปลอดภัยของประชาชน และสวัสดิภาพของสังคม เพื่อส่งเสริมการเศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล้อม เพื่อดำรงรักษาหรือบูรณะสถานที่และวัตถุที่มีประโยชน์หรือคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี หรือเพื่อบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศที่งดงาม หรือมีคุณค่าในทางธรรมชาติ

1.4 กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 กฎกระทรวงฉบับนี้ กระทรวงมหาดไทย ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 134 ตอนที่ 8 ก ลงวันที่ 18 มกราคม 2560 ออกกฎกระทรวงไว้เพื่อให้ใช้บังคับผังเมืองรวมในท้องที่จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตอำเภอศรีเทพ ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณศรีเทพ โดยกฎกระทรวงฉบับดังกล่าว

2. กฎหมายที่ใช้ในการบริหารจัดการส่วนของพื้นที่กันชนที่อยู่ถัดออกไปจากพื้นที่ที่จะนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก Buffer Zone

2.1 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 กฎหมายว่าด้วยการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม เป็นการปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิและการถือครองในที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม รวมถึงการจัดที่อยู่อาศัยในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้น โดยรัฐนำที่ดินของรัฐที่จัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน เพื่อจัดให้แก่ เกษตรกร ผู้ไม่มีที่ดินของตนเอง ได้เช่าซื้อ เช่าหรือเข้าทำประโยชน์ โดยรัฐให้การช่วยเหลือซึ่งผู้ครอบครองที่ดิน การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมจะต้องใช้ที่ดินเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมเท่านั้น หากเกษตรกรผู้ใดไม่ทำตามระเบียบข้อบังคับของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ทางสำนักงานฯ โดยคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด สามารถเพิกถอนสิทธิในการใช้ที่ดินดังกล่าวได้

2.2 พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 พระราชบัญญัติดังกล่าว มีวัตถุประสงค์ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุม เกี่ยวกับความมั่นคงแข็งแรง ความปลอดภัย การป้องกันอัคคีภัย การสาธารณสุข การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การผังเมือง การสถาปัตยกรรม และการอำนวยความสะดวกแก่การจราจร โดยกฎหมายดังกล่าวมีเนื้อหาสาระที่ต้องบังคับใช้ ให้สอดคล้องกับกฎหมายว่าด้วยการผังเมือง ทั้งนี้ในมาตรา 13 ของพระราชบัญญัติ ควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 ให้อำนาจรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีอำนาจประกาศกำหนด ห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงรื้อถอน เคลื่อนย้าย และใช้หรือเปลี่ยนการใช้อาคารในบริเวณหนึ่งบริเวณใดได้

2.3 พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ.2562 และกฎกระทรวงการใช้ที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2563 ระบุว่าขั้นตอนการขออนุญาต และการพิจารณาในการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างในที่ราชพัสดุที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ศิลปะหรือสถาปัตยกรรม เพื่อปกป้องคุ้มครองป้องกันการรื้อถอนอาคารสำคัญทางประวัติศาสตร์

5.b มาตรการการคุ้มครอง (Protective Designation)

1. อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ซึ่งรัฐบาลไทยได้ลงนามรับรองในอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ จึงมีภาระและหน้าที่ตามกฎหมายเพื่อดำเนินการตามอนุสัญญาในการคุ้มครอง ป้องกัน อนุรักษ์ และนำเสนอมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติผ่านการกำหนดนโยบาย การจัดตั้งองค์กรเพื่อการคุ้มครองอนุรักษ์รวมทั้งการกำหนดกระบวนการ การทำงานที่เหมาะสม การกำหนดมาตรการด้านต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของแผน และการกำหนดมาตรการด้านกฎหมาย
2. พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติฉบับนี้ใช้สำหรับเขตพื้นที่ตามแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ.2561-2565 ครอบคลุมโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี และพื้นที่ชุมชนที่เกี่ยวเนื่องรวมทั้งเขาถมอรัตน์ที่เขตอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วย ปรากฏในเอกสาร 7.b.1
3. พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 สำหรับการคุ้มครองพื้นที่เขาถมอรัตน์ โดยระบุถึงข้อจำกัด และข้อห้ามในการครอบครอง การใช้ประโยชน์ที่ดิน การก่อสร้าง แผ้วถาง การทำไม้หรือหาของป่าที่จะมีผลทำให้เกิดการเสื่อมสภาพของป่าสงวนแห่งชาติ ปรากฏในเอกสาร 7.b.2
4. พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 โดยกำหนดเรื่อง “การผังเมือง” ให้เป็นไปตามผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะในบริเวณเมืองและบริเวณที่เกี่ยวข้องหรือชนบท การใช้ประโยชน์ในทรัพย์สิน เพื่อส่งเสริมการเศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล้อม เพื่อดำรงรักษาหรือบูรณะสถานที่และวัตถุที่มีประโยชน์หรือคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี หรือเพื่อบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศที่งดงาม หรือมีคุณค่าในทางธรรมชาติ ปรากฏในเอกสาร 7.b.3
5. กฎกระทรวงเพื่อใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มีผลบังคับใช้กับพื้นที่เขตอำเภอศรีเทพ โดยระบุลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในระยะ 2,000 เมตรและกำหนดความสูงอาคารเพื่อการปกป้องคุณค่าของเมืองโบราณศรีเทพ ปรากฏในเอกสาร 7.b.4
6. พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ระบุถึงการจัดการพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมโดยรัฐ โดยให้สิทธิประชาชนในการครอบครองและการทำประโยชน์เพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเท่านั้น พื้นที่โดยรอบเขาถมอรัตน์เกือบทั้งหมดจะอยู่ในเขตการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ทำให้พื้นที่โดยรอบเขาถมอรัตน์มากกว่า 1 กิโลเมตร ได้รับการคุ้มครองโดยกฎหมายฉบับนี้ ซึ่งปรากฏในเอกสาร 7.b.5
7. พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยรอบเมืองโบราณศรีเทพสามารถพิจารณาออกข้อบัญญัติท้องถิ่นกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้างดัดแปลงหรือเปลี่ยนการใช้อาคารบางประเภทเพื่อควบคุมการพัฒนา และส่งเสริมการอนุรักษ์ภายในพื้นที่ชุมชนโดยรอบเมืองโบราณศรีเทพได้ ปรากฏในเอกสาร 7.b.6

8. พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ.2562 และกฎกระทรวงการใช้ที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2563 ซึ่งพื้นที่ในการจัดการบางส่วนที่กำหนดตามแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นที่ราชพัสดุ มีกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ ระบุว่าขั้นตอนการขออนุญาต และการพิจารณาในการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างในที่ราชพัสดุที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือสถาปัตยกรรม เพื่อให้ดำเนินการให้ถูกต้องตามกฎหมาย และสามารถป้องกันการรื้อถอนอาคารสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ ปรากฏในเอกสาร 7.b.7

5.c กำหนดการใช้มาตรการการคุ้มครอง (Means of implementing protective measures)

การกำหนดใช้มาตรการในการปกป้องคุ้มครองเมืองโบราณศรีเทพ ดำเนินการโดยหน่วยงานผู้รับผิดชอบ จาก 5.a และ 5.b ได้แก่

5.c.1 เมืองศรีเทพ และ โบราณสถานเขาคลังนอก

เมืองศรีเทพ พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งรวมถึง เมืองใน – เมืองนอก ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2506 มีขนาดพื้นที่ 2,887 ไร่ 2 งาน (474.008 เฮกเตอร์) และ โบราณสถานเขาคลังนอก มีพื้นที่ 14 ไร่ 1 งาน (10.144 เฮกเตอร์) ซึ่งถือเป็นพื้นที่นำเสนอหลัก (Nominated Property) โดยมีกฎหมายที่ใช้ในการบริหารจัดการพื้นที่ได้แก่ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ซึ่งได้กำหนดหลักเกณฑ์การปกป้องคุ้มครองโบราณสถานที่ได้ประกาศขึ้นทะเบียนตามมาตรา 7 ของพระราชบัญญัติฯ ซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจในการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินของโบราณสถาน

ใจความสำคัญของการปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการพื้นที่โบราณสถานตามพระราชบัญญัติฯ ยังได้กำหนด มาตรา 7 ทวิ ห้ามมิให้ผู้ใดปลูกสร้างอาคารตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการก่อสร้างอาคารภายในเขตโบราณสถาน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดีกรมศิลปากร ในกรณีที่มีการก่อสร้างอาคารโดยมิได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร อธิบดีมีอำนาจให้ระงับการก่อสร้าง และรื้อถอนภายในกำหนดหกสิบวัน นอกจากนี้ ในมาตรา 10 ห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลาย เคลื่อนย้ายโบราณสถานหรือส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน หรือขุดค้นสิ่งใด ๆ หรือปลูกสร้างอาคารภายในบริเวณโบราณสถาน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร

พระราชบัญญัติฯ ยังได้กำหนดโทษ ต่อผู้บุกรุกโบราณสถาน ทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่า ทำให้ไร้ประโยชน์ ซึ่งการกระทำผิดต่อโบราณสถาน ต้องระวางโทษจำคุก หรือ ปรับ ตามมาตรา 32 และต่อ โบราณสถานที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว ต้องระวางโทษจำคุก หรือ ปรับ ตามมาตรา 33 ด้วย

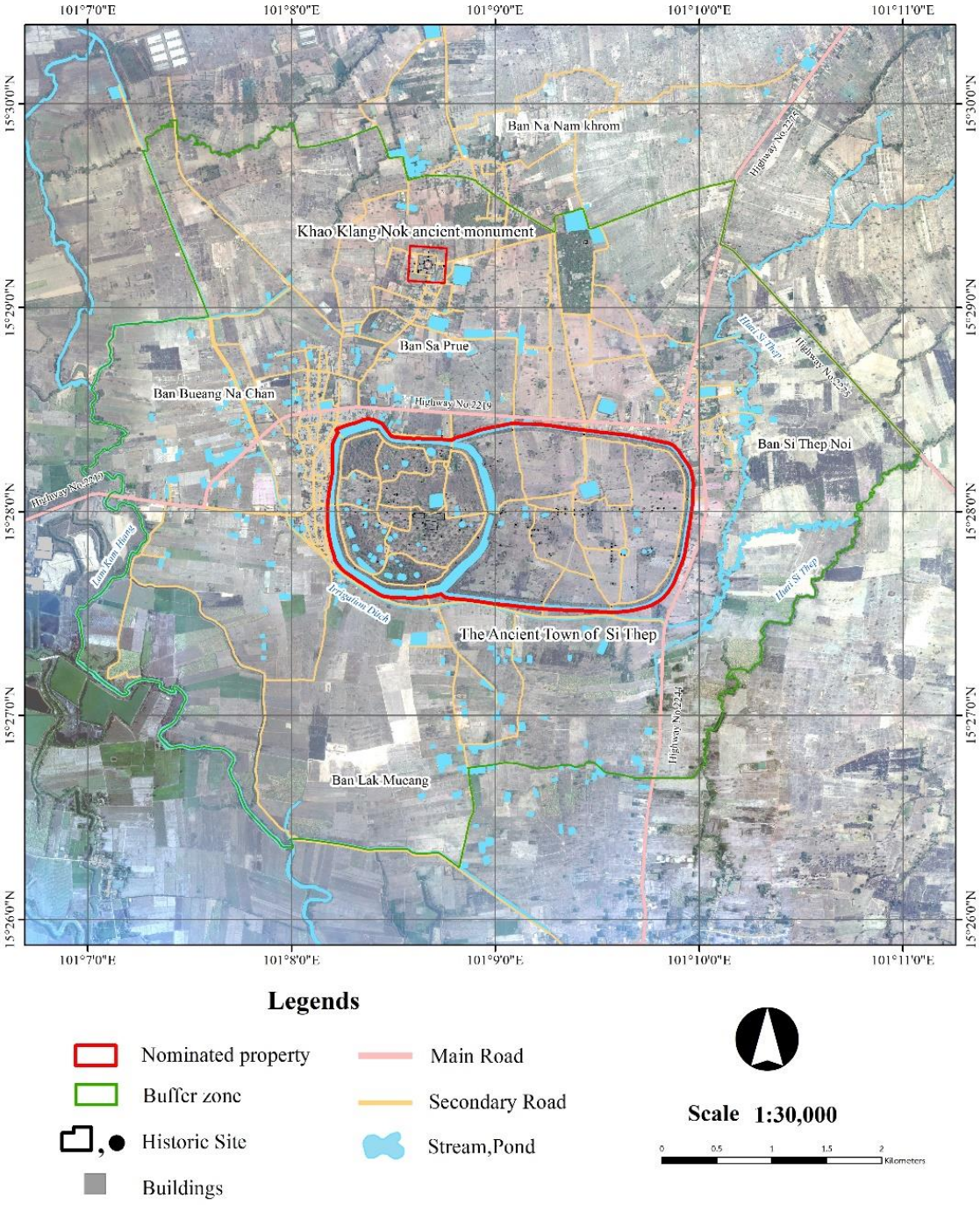
พื้นที่กันชน (Buffer Zone) ของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพและโบราณสถานเขาคลังนอกได้กำหนดตามขอบเขตภูมิประเทศ โดยมีระยะจากพื้นที่หลัก (Nominated Property) ไปตามลำน้ำ และแนวถนน ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร ซึ่งได้แสดงไว้ใน รูปที่ 2.1 ซึ่งในพื้นที่กันชนนี้ มีกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัด

เพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 ของกระทรวงมหาดไทยใช้ในการบริหารจัดการพื้นที่ ใจความสำคัญของกฎกระทรวงดังกล่าว เพื่อบังคับใช้ต่อผังเมืองรวมในท้องที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ในส่วนของเขตอำเภอศรีเทพ และเมืองโบราณศรีเทพ ได้ระบุไว้ในข้อ 7 ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม ให้ใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมหรือเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม การอยู่อาศัย สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันราชการ การสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ที่ดินประเภทนี้เว้นแต่ที่ดินในบริเวณหมายเลข 2.16, 2.17 และ 2.19 ซึ่ง เขตที่ดินล้อมรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ในระยะ 2,000 เมตร ห้ามใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจการตามที่กำหนด ดังต่อไปนี้

1. โรงงาน
2. คลังน้ำมัน
3. คลังก๊าซปิโตรเลียมเหลว
4. จัดสรรที่ดิน เพื่อประกอบอุตสาหกรรม
5. จัดสรรที่ดิน เพื่อประกอบพาณิชยกรรม
6. จัดสรรที่ดิน เพื่อการอยู่อาศัย เว้นแต่ที่ดินในบริเวณหมายเลข 2.4 และ 2.7

ที่ดินประเภทนี้ ในบริเวณหมายเลข 2.16, 2.17 และ 2.19 ในระยะ 2,000 เมตร จากแนวเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้ดำเนินการหรือประกอบกิจการได้ในอาคารที่มีความสูงไม่เกิน 10 เมตร ซึ่งได้ระบุวัตถุประสงค์เพื่อการปกป้องคุ้มครองพื้นที่โดยรอบเมืองโบราณศรีเทพ ไม่ให้มีการประกอบกิจการ และการก่อสร้างอาคารที่จะมีผลกระทบต่อความสำคัญอันโดดเด่นของเมืองโบราณศรีเทพ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ในส่วนของพื้นที่แหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบแล้วในพื้นที่กันชน ตัวอย่างเช่น ปรางค์ฤาษีและระบบคูน้ำคันดินที่ใช้ในการบริหารจัดการน้ำของเมืองศรีเทพนั้นให้ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองและเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพซึ่งจะใช้พระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ในการปกปักรักษาและบริหารจัดการพื้นที่ ทั้งนี้หมายรวมถึงพื้นที่แหล่งโบราณคดีที่ยังอยู่ระหว่างการสำรวจด้วย

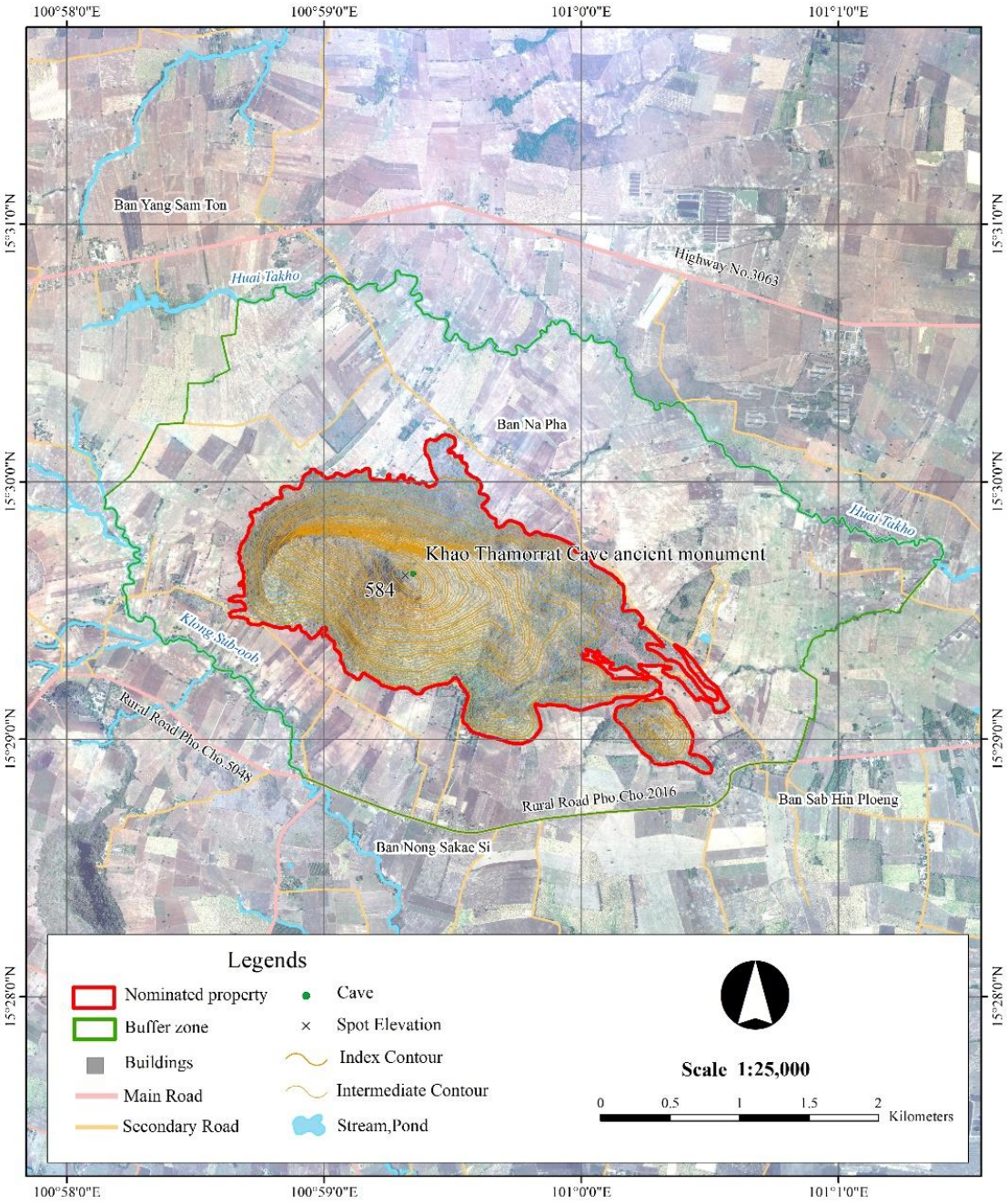

รูปที่ 5.1 แสดงขอบเขตพื้นที่หลัก และพื้นที่กันชน เมืองโบราณศรีเทพ และ เขาคลังนอก

5.c.2 โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

ได้กำหนดเขาถมอรัตน์เป็นพื้นที่หลัก (Nominated Property) 2,389 ไร่ 1 งาน 100 ตารางวา (382.319 เฮกเตอร์) และกำหนดให้บริเวณโดยรอบเขาถมอรัตน์ระยะ 2 กิโลเมตร 6,554 ไร่ 1 งาน 41 ตารางวา (1,048.696 เฮกเตอร์) เป็นพื้นที่กันชนตามแนวถนน และลำน้ำ ดังแสดงในรูปที่ 2.2

พื้นที่หลักบริเวณเขาถมอรัตน์ ประกอบไปด้วย โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์แหล่งโบราณคดีโดยรอบเขา และเขาถมอรัตน์ ซึ่งโบราณสถานถ้ำถมอรัตน์และแหล่งโบราณคดีโดยรอบเขา ใช้กฎหมายที่ใช้ในการบริหารจัดการพื้นที่หลัก ได้แก่ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เช่นเดียวกับพื้นที่หลักของเมืองโบราณศรีเทพ แนวทางในการปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการพื้นที่โบราณสถานถ้ำถมอรัตน์ ตามมาตรา 7 ทวิ คือ ห้ามมิให้ผู้ใดปลูกสร้างอาคารตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการก่อสร้างอาคารภายในเขตโบราณสถาน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดีกรมศิลปากร ในกรณีที่มีการก่อสร้างอาคารโดยมิได้รับอนุญาต อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจให้ระงับการก่อสร้าง และรื้อถอนภายในกำหนดหกสิบวัน นอกจากนี้ ในมาตรา 10 ห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไขเปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลาย เคลื่อนย้ายโบราณสถานหรือส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน หรือขุดค้นสิ่งใด ๆ หรือปลูกสร้างอาคารภายในบริเวณโบราณสถาน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร และบทกำหนดโทษต้องระวางโทษจำคุก หรือ ปรับ ต่อผู้บุกรุกโบราณสถาน ทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่า ทำให้ไร้ประโยชน์ ตามมาตรา 32

รูปที่ 5.2 แสดงขอบเขตพื้นที่หลัก และพื้นที่กันชน เขาถมอรัตน์

บริเวณเขาถมอรัตน์ ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 กฎหมายฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ในการปกป้องคุ้มครองป่าสงวนแห่งชาติ ในพื้นที่ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมาตรา 14 ห้ามมิให้บุคคลใดยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แผ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าสงวนแห่งชาติ และในมาตรา 25 เมื่อได้กำหนดป่าใดเป็นป่าสงวนแห่งชาติและรัฐมนตรีได้แต่งตั้ง พนักงานเจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมและรักษาป่าสงวนแห่งชาตินั้นแล้ว ให้พนักงานเจ้าหน้าที่มีอำนาจ สั่งให้ผู้หนึ่งผู้ใดออกจากป่าสงวนแห่งชาติหรือให้งดเว้นการกระทำใด ๆ ในเขตป่าสงวนแห่งชาติในกรณีที่มีข้อเท็จจริงปรากฏหรือเหตุอันควรสงสัยว่ามีการกระทำผิดตามพระราชบัญญัตินี้ และสามารถสั่งเป็นหนังสือให้ผู้กระทำผิดต่อพระราชบัญญัตินี้

รื้อถอน แก้ไขหรือทำประการอื่นใดแก่สิ่งที่เป็นอันตราย หรือสิ่งที่ทำให้เสื่อมสภาพในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ภายในเวลาที่กำหนดให้ และมีอำนาจสั่ง ยึด ทำลาย รื้อถอน แก้ไขหรือ ทำประการอื่น เมื่อผู้กระทำผิดไม่ปฏิบัติตาม คำสั่งให้รื้อถอน และไม่ปรากฏตัวผู้กระทำผิดหรือรู้ตัวผู้กระทำผิดแต่หาตัวไม่พบ

ในส่วนของพื้นที่กันชน (Buffer Zone) บริเวณรอบเขาถมอรัตน์ ซึ่งได้กำหนด พื้นที่ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร (2,000 เมตร) ตามแนวภูมิประเทศไปตามเส้นถนนและลำน้ำโดยรอบเขานั้น ใช้พระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร พ.ศ.2518 ใจความสำคัญของพระราชบัญญัติฯ กล่าวถึงสิทธิและการถือครองในที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม รวมถึงการจัดที่อยู่อาศัยในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้น โดยรัฐนำที่ดินของรัฐที่จัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน เพื่อจัดให้แก่ เกษตรกร ผู้ไม่มีที่ดินของตนเอง ได้เช่าซื้อ เช่าหรือเข้าทำประโยชน์ โดยรัฐให้การช่วยเหลือ ผู้ครอบครองที่ดินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมจะต้องใช้ที่ดินเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมเท่านั้น หากเกษตรกรผู้ใดไม่ทำตามระเบียบข้อบังคับของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ทางสำนักงานฯ โดยคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด สามารถเพิกถอนสิทธิในการใช้ที่ดิน ดังกล่าวได้ พื้นที่กันชนโดยรอบเขาถมอรัตน์ เป็นพื้นที่ประชาชนใช้เพื่อทำการเกษตรกรรมมาอย่างยาวนาน พื้นที่ดังกล่าวจึงได้รับการปกป้องคุ้มครองตามพระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร พ.ศ.2518 นี้ด้วย

แหล่งโบราณคดีที่อยู่ระหว่างการสำรวจและคาดว่ามีการพบเพิ่มเติมในบริเวณพื้นที่กันชนให้ใช้พระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ในการปกปักรักษาและบริหารจัดการเช่นเดียวกัน

5.c.3 พื้นที่เชื่อมโยง (Linkage Area) ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และ เขาถมอรัตน์

พื้นที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์เป็นพื้นที่ที่มีเนื้อหาในทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติอันประกอบไปด้วย

(1) โครงข่ายลำน้ำ ป่าสัก และคลองกำเหนียง ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์และกายภาพที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งเป็นเส้นทางสัญจร

(2) เขาถมอรัตน์ “ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์” อันโดดเด่นของพื้นที่ที่ใช้เป็นหมุดหมายสำคัญ ในการตั้งถิ่นฐาน ตามคติความเชื่อที่มีพัฒนาการมาจาก ปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ การนับถือผี พราหมณ์ สู่ พุทธ และ สร้างเป็น “วัฒนธรรม” อันประกอบไปด้วย เมืองศรีเทพและเขาคลังนอก

พื้นที่เชื่อมโยงดังกล่าวได้กำหนดตามขอบเขตภูมิประเทศโดยใช้ลำน้ำและแนวถนนเป็นเกณฑ์มีความกว้างโดยประมาณ 2 กิโลเมตรระยะทางระหว่างเมืองกับภูเขาประมาณ 10 กิโลเมตรครอบคลุมพื้นที่เทศบาลตำบล “โคกสะอาด” ซึ่งตั้งอยู่บนที่เนิน ริมแม่น้ำป่าสักกึ่งกลางระหว่างเมืองศรีเทพกับเขาถมอรัตน์ รวมทั้งพื้นที่โคกคันและเนินลูกคลื่นที่กระจายตัวอยู่ตลอดแนว พื้นที่ดังกล่าวอยู่ระหว่างการสำรวจทางโบราณคดีเพิ่มเติม ในขั้นต้น พื้นที่บางส่วนได้กำหนดให้อยู่ในเขตพื้นที่กันชน (Buffer Zone) โดยมีกฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ.2560 ของกระทรวงมหาดไทย ในการบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกับพระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร พ.ศ.2518 ในส่วนพื้นที่เทศบาลตำบล “โคกสะอาด” จะพิจารณาออกเป็นเทศบัญญัติและมาตรการในการควบคุมรูปแบบและความสูงของอาคารและสิ่งปลูกสร้างโดยเฉพาะ ในกรณีที่สำรวจ

พบแหล่งโบราณคดีเพิ่มเติม ให้ใช้พระราชบัญญัติโบราณสถานฯมากำกับ เพื่อการปกปักรักษาและบริหารจัดการพื้นที่ดังกล่าว

5.c.4 รูปแบบขององค์กรในการบริหารจัดการ

เนื่องจากเมืองโบราณศรีเทพและบริบทอันประกอบไปด้วยแหล่งมรดกวัฒนธรรมจำนวน 3 แหล่งและพื้นที่เชื่อมโยงนั้นครอบคลุมพื้นที่ที่มีผู้ครอบครองและหน่วยงานรับผิดชอบหลากหลายหน่วยงานรวมทั้งภาคประชาชนที่ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่จำนวนหนึ่ง และแม้ว่าในปัจจุบันจะมีโครงสร้างการบริหารจัดการสำคัญในพื้นที่คือ “อุทยานประวัตศาสตร์ศรีเทพ” แต่ก็ไม่ได้ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด

ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณารูปแบบขององค์กรใหม่ในการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ที่มีลักษณะของการบูรณาการทั้งในเชิงพื้นที่ กรอบกฎหมาย และผู้คนที่เหมาะสมมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่ดี สามารถรองรับทั้งการเป็น “มรดกวัฒนธรรมของชุมชน” ในปัจจุบันและการเป็น “มรดกโลก” ในอนาคต

5.d แผนงานในปัจจุบัน (Existing plans related to municipality and region in which the proposed property is located)

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรมศิลปากร องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐ หน่วยราชการ ภาคเอกชน ชุมชน ประชาชน เครือข่ายวัฒนธรรม ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ได้ประชุมหารือ และร่วมกันแสดงความเห็น ตลอดจนเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนในพื้นที่ ต่อการนำเสนอเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก จำนวนทั้งสิ้น 3 ครั้ง มีการสำรวจและตอบแบบสอบถามความคิดเห็น เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการอนุรักษ์พัฒนาและส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ต่อแหล่งเมืองโบราณศรีเทพ และได้ร่วมกันจัดทำแผนปฏิบัติการลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ ในระดับท้องถิ่น โดยเกิดจากความรู้ความเข้าใจถึงคุณค่าความสำคัญของแหล่ง กระบวนการดังกล่าวสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย ได้แก่ รัฐภาคีและรัฐบาลระดับท้องถิ่น ภาคเอกชน ผู้เชี่ยวชาญ และประชาชนในพื้นที่ แผนงานนี้ได้แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ที่ประชาชนและส่วนรวมจะได้รับ ซึ่งในการประชุมได้มีประเด็นหารือหลักได้แก่

- การสร้างความรับรู้ สร้างความเข้าใจ ต่อคุณค่าความสำคัญของแหล่งมรดกวัฒนธรรม และ แนวทางความร่วมมือ จากทั้ง หน่วยงานเจ้าของพื้นที่ ภาครัฐ เอกชน ประชาชน เพื่อให้ได้ซึ่งแนวทางข้อกำหนด การบริหารจัดการ แบบบูรณาการ และการกำหนดขอบเขตพื้นที่ การกำหนดพื้นที่หลักและพื้นที่กันชนของแหล่ง จากผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียทั้งพื้นที่
- การจัดทำกรอบแผนงาน ร่างแผนงาน เพื่อส่งเสริม สนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง การ มีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนในพื้นที่ ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งเมืองโบราณศรีเทพ
- การจัดทำร่างแผนความต้องการ แผนงาน ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ เขาถมอรัตน์และเมืองโบราณศรีเทพ โดยมีกรอบความต้องการและความร่วมมือ อาทิ การรับรู้ และความเข้าใจในมรดก

วัฒนธรรมของท้องถิ่น การอยู่ในพื้นที่แหล่งมรดกโลก การสร้างรายได้และอาชีพ จัดศูนย์เรียนรู้ให้กับคนในพื้นที่

รูปที่ 5.3 การประชุมรับฟังความคิดเห็นกับประชาชนพื้นที่เขาถมอรัตน์

รูปที่ 5.4 การประชุมรับฟังความคิดเห็นกับประชาชนพื้นที่เขาถมอรัตน์

รูปที่ 5.5 การประชุมรับฟังความคิดเห็นกับประชาชนพื้นที่เขาถมอรัตน์

รูปที่ 5.6 การประชุมกับประชาชนพื้นที่ เมืองศรีเทพ และเขาคลังนอก

รูปที่ 5.7 การประชุมกับประชาชนพื้นที่เมืองศรีเทพ และเขาคลังนอก

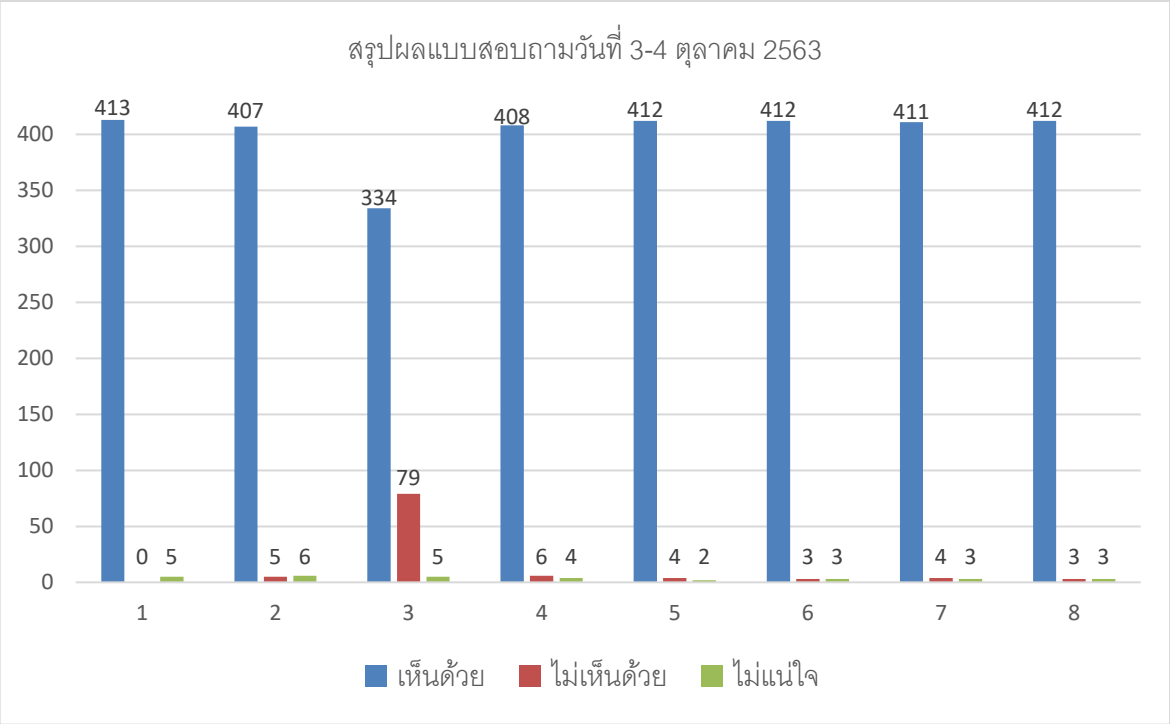

รูปที่ 5.8 การประชุมกับประชาชนพื้นที่ อำเภอศรีเทพ

ในวันที่ 3 และ 4 ตุลาคม 2563 มีผู้เข้าประชุมรวมทั้งสิ้น 440 คน และมีผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนทั้งสิ้น 418 คน คิดเป็น 95.00% ของจำนวนผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด รายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5.1 ตารางผลการตอบแบบสอบถามวันที่ 3 และ 4 ตุลาคม 2563

ข้อ	ความคิดเห็น	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ
1	เห็นด้วยกับการนำเสนอเมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์เป็นมรดกโลก	413	0	5
2	เห็นด้วยกับการกำหนดขอบเขตพื้นที่หลักและพื้นที่กันชน	407	5	6
3	เห็นด้วยกับการกำหนดเขตพื้นที่กันชนโดยรอบเป็นระยะ 2 กิโลเมตร	334	79	5
4	เห็นด้วยกับแผนการพัฒนาพื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์	408	6	4
5	เห็นด้วยกับแผนการอนุรักษ์พื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์	412	4	2
6	เห็นด้วยกับแผนงานการส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่เมืองศรีเทพเขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์	412	3	3
7	เห็นด้วยกับแผนงานบริหารจัดการการท่องเที่ยวพื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์	411	4	3
8	เห็นด้วยกับแผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์	412	3	3
	ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งสิ้น 418 คนจากผู้เข้าร่วมประชุม 440 คน	**95.00 %**		

รูปที่ 5.9 แผนภูมิแท่งแสดงผลการตอบแบบสอบถามวันที่ 3 และ 4 ตุลาคม 2563

จากแผนภูมิสรุปผลการตอบแบบสอบถาม วันที่ 3-4 ตุลาคม 2563 สรุปได้ดังนี้

- เห็นด้วยกับการนำเสนอเมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์ เป็นมรดกโลก คิดเป็น 98.80 % และไม่แน่ใจคิดเป็น 1.20 %
- เห็นด้วยกับการกำหนดขอบเขตพื้นที่หลักและพื้นที่กันชน คิดเป็น 97.37 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 1.20 % และ ไม่แน่ใจคิดเป็น 1.44 %
- เห็นด้วยกับการกำหนดเขตพื้นที่กันชนโดยรอบเป็นระยะ 2 กิโลเมตร คิดเป็น 79.90 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 18.90 %และไม่แน่ใจคิดเป็น 1.20 %
- เห็นด้วยกับแผนการพัฒนาพื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์ คิดเป็น 97.61 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 1.44 %และไม่แน่ใจคิดเป็น 0.96 %
- เห็นด้วยกับแผนการอนุรักษ์พื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์ คิดเป็น 98.56 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 0.96 %และไม่แน่ใจคิดเป็น 0.48 %
- เห็นด้วยกับแผนงานการส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่เมืองศรีเทพเขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์ คิดเป็น 98.56 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 0.72 %และไม่แน่ใจคิดเป็น 0.72 %
- เห็นด้วยกับแผนงานบริหารจัดการการท่องเที่ยวพื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์ คิดเป็น 98.33 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 0.96 %และไม่แน่ใจคิดเป็น 0.72 %
- เห็นด้วยกับแผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่เมืองศรีเทพ เขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์คิดเป็น 98.56 % ไม่เห็นด้วยคิดเป็น 0.72 %และไม่แน่ใจคิดเป็น 0.72 %

แนวทางในจัดทำแผนการอนุรักษ์พัฒนา การส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่แหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องดำเนินการเพื่อรักษาไว้ซึ่งคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลของแหล่ง (Outstanding Universal Value) ประกอบด้วย เกณฑ์การพิจารณามรดกโลก การรักษาไว้ซึ่งความเป็นของแท้ดั้งเดิม ความครบถ้วนสมบูรณ์ และการบริหารจัดการแหล่ง โดยยึดหลักเกณฑ์ตามแนวทางการอนุรักษ์ของอนุสัญญามรดกโลก (World Heritage Convention) และ แนวทางการปฏิบัติตามข้อแนะนำในการดำเนินงานตามอนุสัญญามรดกโลก (The Operational Guidelines for the Implementation of the Word Heritage Convention) อย่างเหมาะสม การบริหารจัดการที่ประสบผลสำเร็จ ประกอบด้วย การปกป้องคุ้มครองแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมทั้งในพื้นที่หลัก (Nominated Property) และพื้นที่กันชน (Buffer zone) โดยอาศัยการผลักดันของในระดับรัฐบาล ระดับท้องถิ่น และความร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และชุมชนประชาชน เป็นสำคัญ

แผนการอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ ได้ใช้แนวทางแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ.2561-2565 เป็นตัวกำหนดทิศทาง การอนุรักษ์ และพัฒนา ตลอดจนการกำกับติดตามประเมินผล การบริหารจัดการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ ยังได้กำหนดให้มีการลงนามในบันทึกข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพ ตาม Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention ข้อ II.F Protection and Management ย่อหน้าที่ 98 ซึ่งกล่าวถึงการบัญญัติกฎหมาย ระเบียบ รวมทั้งมาตรการกำกับดูแลที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องคุ้มครองมรดกโลก (Legislative, regulatory and contractual protection measures) โดยมาตรการทางกฎหมายและการกำกับดูแลจะต้องทำทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น และรัฐภาคีจำเป็นต้องรับรองการดำเนินมาตรการดังกล่าวอย่างเต็มความสามารถและมีประสิทธิภาพในการบังคับใช้ เพราะฉะนั้น การทำข้อตกลงความร่วมมือโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เข้ามาร่วม ได้แก่ เทศบาลตำบลโคกสะอาด และ องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ตระหนักถึงการมีส่วนร่วม รวมทั้งได้รับรู้ถึงหน้าที่และอำนาจที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถดำเนินการได้ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายเพื่อสนับสนุนการเสนอเมืองโบราณศรีเทพเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม

5.e แผนการบริหารจัดการทรัพย์สินหรือระบบการจัดการอื่น ๆ (Property management plan or other management system)

แผนการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565 (รายละเอียดในเอกสาร 7.b.9)

หลักการและเหตุผล

คณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก จึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางแผนการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนแผนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก โดยประสานส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือ ดำเนินการและสนับสนุน การนำเสนอแหล่ง

มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก และจัดทำแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ขึ้นร่วมกัน และเพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการยุทธศาสตร์ 20 ปีด้านวัฒนธรรม ตามยุทธศาสตร์ชาติ ของกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพื่อนำทุนทางวัฒนธรรมไปต่อยอดสร้างสรรค์ เศรษฐกิจ ที่มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน

วิสัยทัศน์ (Vision)

"เมืองโบราณศรีเทพเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมทวารดีในประเทศไทยที่ครบถ้วนและสมบูรณ์"

พันธกิจ (Mission)

1. ดำเนินการตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ ตามกรอบแนวทางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ให้บรรลุผล
2. ดำเนินการศึกษาวิจัย สำรวจ ขุดค้น และขุดแต่งทางวิชาการโบราณคดี และการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชน เพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้ของเมืองศรีเทพให้สมบูรณ์ เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัย แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ และท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ
3. การกำหนดพื้นอนุรักษ์ กำหนดแนวทางควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบการก่อสร้างอาคารให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม ตลอดจนควบคุมกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อโบราณสถานและสิ่งแวดล้อม
4. การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน เพื่อให้โบราณสถานเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัย แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ และท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ
5. สร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ภาคประชาชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมตระหนักและร่วมกันอนุรักษ์ พัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้ยั่งยืน พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้เกิดการประสมประสานเชื่อมโยงกับฐานเศรษฐกิจ ส่งเสริมสนับสนุนการผลิตงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ของประชาชนในท้องถิ่นและวิถีชีวิตชุมชนอย่างสอดคล้องเหมาะสม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพตามกรอบแนวทาง พ.ศ.2563 – 2565
2. เพื่อสร้างความร่วมมือจากภาครัฐ ภาคเอกชน ในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ
3. เพื่อเป็นกรอบแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่เกี่ยวข้อง อย่างถูกต้องตามแนวทางการอนุรักษ์ และมีความยั่งยืนต่อชุมชนในท้องถิ่น

พื้นที่ดำเนินการ

1. พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ

2. พื้นที่ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเขาคลังนอก
3. พื้นที่โบราณสถานเขาถมอรัตน์

ได้กำหนดกรอบแนวทาง แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 เป็น 7 แผนงาน ดังต่อไปนี้

1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ สาขาวิชาอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาการอนุรักษ์ วิชาการพิพิธภัณฑ์ ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ โดยใช้ศาสตร์ความรู้ทางวิชาการแบบบูรณาการ ต่อยอดองค์ความรู้เพิ่มคุณค่าความสำคัญให้กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ
2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน มุ่งเน้นการดำเนินการตามหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร ถูกต้องตามหลักวิชาการ และรักษาความเป็นของแท้และดั้งเดิมไว้ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 เพื่อให้คงไว้ซึ่งคุณค่าของโบราณสถานในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรม
3. แผนงานการใช้ที่ดิน กำหนดพื้นที่อนุรักษ์หลัก และการจัดการที่ดินในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และ กฎกระทรวงเพื่อใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มีผลบังคับใช้กับพื้นที่เขตอำเภอศรีเทพ โดยระบุลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในระยะ 2,000 เมตร (2 กิโลเมตร) และกำหนดความสูงอาคารเพื่อการปกป้องคุณค่าของเมืองโบราณศรีเทพ
4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ มุ่งเน้นการอนุรักษ์และพัฒนาให้สอดคล้องกัน โดยพัฒนาเส้นทางเชื่อมต่อพื้นที่ เมืองใน เมืองนอก ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และบริเวณเขตพื้นที่โดยรอบ การพัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ ให้เกิดความสอดคล้องและเพียงพอต่อการใช้สอย ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงคุณค่าทางด้านโบราณคดีประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์ และสิ่งแวดล้อมของความเป็นเมืองโบราณเป็นหลัก
5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์ โดยให้ความรู้ พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ให้ครอบคลุมพื้นที่มรดกศิลปวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ส่งเสริมและพัฒนาการเรียนรู้มรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาวิถีชีวิตท้องถิ่น การนำทุนทางวัฒนธรรมไปต่อยอดทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อให้ชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน
6. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้านการอนุรักษ์และพัฒนามรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น สร้างความรัก ภาคภูมิใจ สนับสนุนให้เกิดการปกป้อง รักษา และพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
7. แผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ เพื่อเป็นแนวทางในการในการดำเนินการแก้ไขปัญหาและรับมือจากภัยพิบัติที่มีโอกาสเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ จึงจำเป็นต้องจัดทำการประเมินความเสี่ยงและการบริหารจัดการความเสี่ยง โดยมีแนวทางดำเนินการดังต่อไปนี้

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียดแผนงาน	ระยะเวลาดำเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ 1.1 โครงการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางโบราณคดีประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ 1.2 โครงการจัดทำฐานข้อมูลมรดกวัฒนธรรมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 1.3 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เขาคลังนอก				กรมศิลปากร
2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน 2.1 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2.2 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาคลังนอก 2.3 โครงการอนุรักษ์และบูรณะเจดีย์รายเขาคลังนอก และการพัฒนาศาสนสถานเขาคลังนอกให้ครบถ้วนสมบูรณ์ขององค์ประกอบเรื่องมณฑลจักรวาล 2.4 การถอดพิมพ์พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์และนำกลับมาติดตั้ง ณ โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ให้อยู่ในสภาพเดิม 2.5 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยรอบเขาถมอรัตน์ 2.6 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์ 2.7 โครงการอนุรักษ์ พัฒนาและฟื้นฟูระบบชลประทานเดิมเมืองโบราณศรีเทพเขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์				กรมศิลปากร

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียด แผนงาน	ระยะเวลาดำเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
3. แผนงานการใช้ที่ดิน 3.1 โครงการปรับปรุงแผนแม่บท แผนบริหารจัดการ และมาตรการการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ 3.2 โครงการสำรวจเขตที่ดิน การเวนคืน และทดแทนความเสียหายจากการเวนคืนที่ดินพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก 3.3 โครงการพัฒนา เกษตรกรรมธรรมชาติ ทวารวดี ศรีเทพในพื้นที่โดยรอบอุทยานฯ 3.4 โครงการปรับปรุงแผนแม่บท แผนบริหารจัดการ และมาตรการการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ 3.5 โครงการสำรวจเขตที่ดิน การเวนคืน และทดแทนความเสียหายจากการเวนคืนที่ดินพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก 3.6 โครงการพัฒนา เกษตรกรรมธรรมชาติ ทวารวดี ศรีเทพในพื้นที่โดยรอบอุทยานฯ				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียด	ระยะเวลาดำเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ				กรมศิลปากร
4.1 โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ				อบต.ศรีเทพ
4.2 โครงการรื้อย้ายและก่อสร้างอาคารสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ (นอกพื้นที่อุทยานฯ)				เทศบาลตำบลโคกสะอาด
4.3 โครงการฟื้นฟูระบบชลประทานและพื้นที่รับน้ำบริเวณคูเมืองโบราณศรีเทพ				
4.4 โครงการขยายระบบไฟฟ้า และระบบสำรองไฟพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ				
4.5 โครงการก่อสร้างถนน และพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวโดยจักรยาน บริเวณโดยรอบ				
4.6 โครงการก่อสร้างพื้นที่ให้บริการ อาหาร เครื่องดื่ม และของที่ระลึก (นอกพื้นที่อุทยานฯ)				
5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์				กรมศิลปากร
5.1 โครงการจัดทำศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว				อบต.ศรีเทพ
5.2 โครงการจัดแสดงนิทรรศการถาวร และสื่อความรู้ข้อมูลเมืองโบราณศรีเทพ				เทศบาลตำบลโคกสะอาด
5.3 โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์พื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ				
5.4 การจัดการประชุม การจัดฝึกอบรม				
- การจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์				
- การวางแผนงานโครงการย่อย ระดับตำบลและหมู่บ้าน				

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียด	ระยะเวลาเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
6. **แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน** 6.1 โครงการขับเคลื่อน (ร่าง) แนวทางการจัดทำกรอบแผนงาน และแผนงาน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง การมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนในพื้นที่ ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง ไปสู่การปฏิบัติ 6.2 โครงการวิสาขปูรณมีบูชา เวียนเทียนวิสาขะ สถูปพันปี ณ โบราณสถานเขาคลังนอก 6.3 โครงการจัดอบรมและส่งเสริมความรู้สู่ท้องถิ่น 6.4 โครงการอาสาสมัครเมืองโบราณศรีเทพ 6.5 การพัฒนาเขาถมอรัตน์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม 6.6 การจัดตั้งหน่วยงาน หรือ องค์กร หรือ อาสาสมัคร ความร่วมมือ ตาม ตาม (ร่าง) แผนบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพ				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด
7. **แผนงานแผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ** 7.1 โครงการจัดทำการประเมินความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ 7.2 โครงการจัดทำการประเมินผลกระทบต่อความเสี่ยงจากภัยพิบัติ 7.3 โครงการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดภัยพิบัติ 7.4 โครงการจัดทำแผนมาตรการลดผลกระทบ และฟื้นฟูหลังเกิดภัยพิบัติ				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด

นอกจากการกำหนดใช้แผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ. 2563-2565 แล้ว ประชาชนในพื้นที่ ยังได้ร่วมกัน กำหนดแผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องได้แก่

- พื้นที่ป่าไม้โดยรอบเขาถมอรัตน์ ซึ่งมีความสำคัญ เป็นต้นกำเนิดของความศรัทธาในธรรมชาติและเกี่ยวเนื่องกับโบราณสถานบนเขาถมอรัตน์ นอกจากนี้ยังมีคุณค่าด้านทัศนียภาพ จึงจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์และการจัดการพื้นที่ให้คุณค่าทางธรรมชาติ เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและความเกี่ยวเนื่องกับเมืองโบราณศรีเทพ โดยการคุ้มครองจะยึดกฎหมายที่มีอยู่ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ห้ามการตัดต้นไม้ในพื้นที่ ยกเว้นการเก็บกิ่งไม้และของป่าเพื่อการใช้สอย และบริโภคแบบดั้งเดิม ห้ามการสร้างอาคารและระบบสาธารณูปโภคในพื้นที่รวมถึงห้ามทำการกิจกรรมอื่น ๆ ในพื้นที่เพื่อคงระบบนิเวศดั้งเดิมไว้

- พื้นที่ชุมชนโดยรอบเขาถมอรัตน์ มีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยวจะต้องมีแนวทางในการควบคุมการพัฒนา โดยการใช้ข้อบัญญัติท้องถิ่นในการกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงการใช้อาคารบางชนิด การควบคุมอาคารและการใช้ประโยชน์ที่ดินให้สอดคล้องกับเอกลักษณ์ทางด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่ง

- พื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบพื้นที่เขาถมอรัตน์ ในเขตกันชน (Buffer Zone) ซึ่งได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 โดยอนุญาตให้มีการทำกสิกรรมได้แต่จะต้องจำกัดการพิจารณาด้านสาธารณูปโภค ไม่อนุญาตโครงการใด ๆ ที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน เช่น การก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่

การวางแผนด้านการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ของชุมชนจำเป็นต้องมีแนวทางการดำเนินการให้ประชาชนในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมตั้งแต่การกำหนดแผน ตลอดจนกระทั่งการตัดสินใจ และการนำเอาแผนนั้นไปปฏิบัติ ซึ่งประชาชนในพื้นที่จำเป็นที่ต้องได้รับรู้และเข้าใจเหตุผลและความสำคัญของการประกาศเขตอนุรักษ์ เนื่องจากชุมชนอาจได้รับผลกระทบจากการควบคุมภายในพื้นที่ และต้องเข้าใจถึงผลประโยชน์และโอกาสที่อาจจะได้รับจากการจัดการพื้นที่นี้ด้วย เช่น งานบริการที่เกี่ยวเนื่องกับนักท่องเที่ยว การผลิตสินค้าวัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้หน่วยงานภาครัฐและท้องถิ่นจึงได้กำหนดให้มีการลงนามในบันทึกข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ อยู่ในแผนงานเพื่อให้สามารถนำแผนงานดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริง

1. แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง

แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่งเป็นแผนงานที่จะทำให้ประชาชน ชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีความเข้าใจต่อคุณค่าของแหล่ง อันจะทำให้เกิดองค์ความรู้ ความเข้าใจร่วมกัน ทั้งคุณค่าของแหล่ง และความรู้ในการมีส่วนร่วมปกป้องคุ้มครอง ตลอดจนการเผยแพร่

2. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชน ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ชุมชน ประชาชน เครือข่าย โดยใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง บูรณาการ แนวทางอนุรักษ์ พัฒนาแหล่ง ไปสู่การจัดทำแผนงาน และแผนปฏิบัติการภายใต้กรอบทิศทางที่มาจากการมีส่วนร่วม เพื่อให้ร่างแนวทางกรอบแผนงานสามารถขับเคลื่อนได้อย่างเป็นรูปธรรม และบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานราชการที่มีส่วนรับผิดชอบในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ และประชาชน ได้แก่

การมีบันทึกข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ โดยมีหน่วยงานที่อยู่ในขอบเขตบันทึกข้อตกลงได้แก่

- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- กรมศิลปากร
- องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ
- เทศบาลตำบลโคกสะอาด

3. แผนงานการมีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล

การมีส่วนร่วมในการติดตามตรวจสอบ ประเมินผล เป็นแผนงานที่สอดคล้องกับแผนแม่บทในยุทธศาสตร์ชาติการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา การพึ่งตนเอง และการจัดการ ตนเอง มีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยใช้พื้นที่เป็นตัวตั้งในการพัฒนา โดยมีระบบการ สนับสนุนความเข้มแข็งและเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่น เน้นการมีส่วนรวมของทุกภาคส่วนและเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผิดชอบการบริหารจัดการโครงการพัฒนาเอง จัดทำฐานข้อมูลที่ถูกต้อง ทันสมัย และการศึกษาวิเคราะห์เพื่อประกอบการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น นำไปสู่การตัดสินใจวางแผนร่วมกันของชุมชนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ชุมชนและประชาชนในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่ง และในการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ร่วมกับองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ องค์กรในพื้นที่

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
1.แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง				
(1) การจัดทำระบบฐานข้อมูล และการบูรณาการข้อมูลในพื้นที่ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม				สผ. กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น
(2) การสนับสนุนงานวิจัยชุมชนในด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม				สผ.(สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) กรมศิลปากร สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น สกว.ท้องถิ่น
(3) การพัฒนาหลักสูตรมรดกวัฒนธรรมศรีเทพ				สผ. กรมศิลปากร สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ
(4) การนำกลับ หรือ ขอคืนโบราณวัตถุชิ้นสำคัญของเมืองศรีเทพ ที่อยู่ทั้งในประเทศและต่างประเทศกลับมาจัดแสดง ณ เมืองโบราณศรีเทพ				สผ. กรมศิลปากร กระทรวงการต่างประเทศ สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น สนง.วัฒนธรรมจังหวัด อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ
(5) การจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชน ศูนย์ข้อมูลเพื่อเผยแพร่ สื่อสาร และสร้างกิจกรรมการมีส่วนร่วมต่อการรับรู้คุณค่า				กรมศิลปากร

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
2. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง				
(1) การมีบันทึกความร่วมมือในการอนุรักษ์ พัฒนาร่วมกันของหน่วยงานส่วนกลาง ท้องถิ่น ชุมชน				สผ. กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นอำเภอ ทีทำการปกครองอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ
(2) การให้มีแผนอนุรักษ์ ฟื้นฟูด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของแผนท้องถิ่น โดยมีการจัดทำด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม				สผ. กรมศิลปากร อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ สำนักงานส่งเสริมปกครองท้องถิ่นอำเภอ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด
(3) การมีส่วนร่วมปรับปรุงสภาพแวดล้อม ตามแนวทางการจัดการพื้นที่ ในบริเวณพื้นที่ที่เป็นพื้นที่บริการ พื้นที่สนับสนุนการเรียนรู้ และพื้นที่อำนวยความสะดวก				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
(4) การจัดพื้นที่หรือหน่วยบริการข้อมูลในสถานที่บริการในท้องถิ่น				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ วัด สถาบันการศึกษาท้องถิ่น
(5) การปรับปรุงเส้นทางเดิน สื่อความหมายที่บริเวณเขาถมอรัตน์				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
(6) การอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น อาสาสมัครวิทยากรในชุมชน				กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ สถาบันการศึกษาในจังหวัดและอำเภอ
(7) การจัดทำแผนชุมชน ท้องถิ่น ในด้านระบบการจัดการขยะและสิ่งแวดล้อมในบริเวณแหล่ง				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด
(8) การจัดทำธรรมนูญชุมชน ข้อบัญญัติท้องถิ่นในด้านการอนุรักษ์ การจัดการสิ่งแวดล้อม ของแหล่งด้วยการมีส่วนร่วม				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ เครือข่ายประชาสังคม สภาองค์กรชุมชน
(9) การมีศูนย์เรียนรู้ ฝึกอบรม งานศิลปะ งานสกุลช่างศรีเทพ อันเป็นคุณค่าของแหล่ง				เทศบาล ต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปี ที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
(10) การสนับสนุนความคิดสร้างสรรค์ในการออกแบบกิจกรรม สื่อความหมาย สำหรับกิจกรรมสถานที่ ตลอดจนการพัฒนาสินค้าที่ระลึก งานศิลปหัตถกรรม งานออกแบบสร้างสรรค์ในพื้นที่แหล่ง				มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันการศึกษาในจังหวัดและท้องถิ่น กรมศิลปากร เครือข่ายชุมชน เครือข่ายภาคเอกชน
(11) การส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวชุมชนด้วยการใช้จักรยาน				สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ
3.แผนงานการมีส่วนร่วมในการติดตามตรวจสอบ ประเมินผล				
(1) การจัดทำคู่มือการปฏิบัติงานในการอนุรักษ์พัฒนา ที่จำแนกตามประเภท กิจกรรม เพื่อประโยชน์ในการติดตามตรวจสอบ ประเมินผล				สผ. กรมศิลปากร สมาคมอิโคโมสไทย สถาบันการศึกษาในพื้นที่ อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานท้องถิ่นอำเภอ
(2) การจัดให้มีศูนย์ปฏิบัติการการอนุรักษ์และพัฒนาศรีเทพ ที่เชื่อมโยงระบบฐานข้อมูล แผน โครงการ และพื้นที่ มีระบบเทคโนโลยีการสื่อสาร ในการติดตาม เฝ้าระวังและตรวจสอบ				สผ. กรมศิลปากร สำนักงานส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัด/อำเภอ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง *
(3) การมีกลไกในระดับท้องถิ่น ในรูปแบบคณะกรรมการการอนุรักษ์ พัฒนา บริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม ที่ประกอบด้วยผู้แทนที่มีส่วนร่วมติดตาม ตรวจสอบ				สผ. กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานปกครองอำเภอ สำนักงานส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัด/อำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สถาบันการศึกษาในพื้นที่ สภาองค์กรชุมชน สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัด

5.f แหล่งทุนและงบประมาณ (Sources and levels of finance)

งบประมาณในการจัดการเมืองโบราณศรีเทพ มาจากงบประมาณแผ่นดินเป็นหลัก ซึ่งเป็นการจัดสรรงบประมาณจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง คือ กรมศิลปากร จังหวัดเพชรบูรณ์ และ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ตารางที่ 5.4 งบประมาณที่ได้รับจัดสรรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ปี 2560-2564

แผนงาน/โครงการ	หน่วยงานรับผิดชอบ	งบประมาณที่ได้รับ				
		พ.ศ.2560	พ.ศ.2561	พ.ศ.2562	พ.ศ.2563	พ.ศ.2564
1. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน	กรมศิลปากร	12,082,600	12,851,200	12,082,600	10,260,720	11,757,600
2. ก่อสร้างผิวจราจรลาดยางเคปซีล กว้าง 6 เมตร สายรอบเขาถมอรัตน์	เทศบาลตำบลโคกสะอาด	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000
3. พัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ปรับปรุงทางหลวงหมายเลข 2244 ตอนมอดินแดง-ศรีเทพน้อย กม.10+300 กม.13+500	แขวงทางหลวงเพชรบูรณ์ที่ 2				40,000,000	
4. โครงการปรับปรุงเส้นทางสู่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ	แขวงทางหลวงเพชรบูรณ์ที่ 2 สำนักงานทางหลวงที่ 6 เพชรบูรณ์		25,000,000			

5.g แผนการฝึกอบรมความเชี่ยวชาญและการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ (Sources of expertise and training in conservation and management techniques)

กรมศิลปากร ได้จัดให้มีการอบรมด้านทฤษฎี และเทคนิคการอนุรักษ์ให้กับบุคลากรทุกปี โดยมีความร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ เช่น SPAFA ICCROM UNESCO และมหาวิทยาลัยทั้งในและต่างประเทศ การฝึกอบรมในระยะที่ผ่านมาได้แก่

1. ปี 2559 กรมศิลปากร ได้ร่วมเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมวิชาการนานาชาติประจำปี ของคณะกรรมการวิชาการนานาชาติว่าด้วยสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และการท่องเที่ยววัฒนธรรมแห่งสภาการโบราณสถานระหว่างประเทศและอาเซียนฟอรั่ม 2015 ซึ่งมีนักวิชาการ และนักอนุรักษ์เข้าร่วม
2. ปี 2559 กรมศิลปากร จัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “ ปัญหาที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกลุ่มพืชที่มีขนาดเล็กบนโบราณสถาน”(Problems related to bio-growth on historic buildings) ซึ่งมีนักอนุรักษ์เข้าร่วมเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ในเรื่องการจัดการปัญหาพืชขนาดเล็กที่ที่รบกวนโบราณสถาน
3. ปี 2559 กรมศิลปากรจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ "การอนุรักษ์โบราณสถานประเภทอิฐ และการฉีดน้ำปูนเพื่ออนุรักษ์ปูนฉาบ ปูนปั้น และจิตกรรมฝาผนัง" โดยมีการฝึกปฏิบัติและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานของนักวิชาการและนักอนุรักษ์ ของกรมศิลปากรจากพื้นที่ต่าง ๆ ร่วมกัน
4. ปี 2559 กรมศิลปากรจัดการประชุมสัมมนาวิชาการนานาชาติ ว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานอิฐในแหล่งมรดกโลก (International Symposium on the Conservation of Brick Monuments at World Heritage Sites) โดยมีการบรรยายถึงแนวทางการพัฒนาแผนแม่บทเพื่อการบริหารจัดการแหล่งมรดกโลก ร่วมกับองค์การยูเนสโก กรุงเทพมหานคร และรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการอนุรักษ์แหล่งมรดกที่มีความเกี่ยวข้องกับอิฐ โดยผู้เชี่ยวชาญจากอิโคโมส (ICOMOS) และอิคครอม (ICCROM) พร้อมด้วยนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา และนักอนุรักษ์ในระดับนานาชาติ
5. ปี 2560 กรมศิลปากรจัด โครงการพัฒนาศักยภาพบุคคลากร ด้านสถาปัตยกรรม วิศวกรรม และมัณฑนศิลป์ หลักสูตรการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และการอนุรักษ์โบราณสถานตามแนวพระราชดำริ
6. ปี 2560 การสัมมนาถกแถลงเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำหลักสูตรด้านการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับผู้ทำงานอนุรักษ์ (Workshop for the Development of Monument Conservation Curriculum for Conservation Practitioners) โดยมีการฝึกปฏิบัติแลกเปลี่ยนความรู้ในหัวข้อความหมายของโบราณสถานและการอนุรักษ์บนพื้นฐานของคุณค่า (Value-based Approach to Heritage Conservation)
7. ปี 2562 กรมศิลปากรจัดการประชุมโครงการจัดทำคู่มือหลักเกณฑ์มาตรฐานเกี่ยวกับการควบคุมงานบูรณปฏิสังขรณ์

5.h สิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว (Visitor facilities and infrastructure)

ปัจจุบันเมืองโบราณศรีเทพมีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

1. ศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว
2. ห้องน้ำ
3. สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์และห้องประชุม
4. ที่จอดรถนักท่องเที่ยว
5. รถไฟฟ้าสำหรับการสัญจรภายในอุทยานประวัติศาสตร์
6. บริเวณจำหน่ายของที่ระลึก และอาหาร
7. ส่วนบริการนักท่องเที่ยวอื่น ๆ เช่น ป้ายบอกข้อมูล ป้ายบอกทาง ทางเดินเท้า หนังสือ สิ่งพิมพ์ แผ่นพับให้ข้อมูล
8. เว็บไซต์ และระบบอุทยานประวัติศาสตร์เสมือนจริง

http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/sithep

ปีงบประมาณ	ชาวไทย	ชาวต่างประเทศ	รวมทั้งหมด
2555	86,223	593	86,816
2556	84,326	513	84,839
2557	74,808	437	75,245
2558	78,161	554	78,715
2559	84,162	752	84,914
2560	84,199	386	84,585
2561	125,159	624	125,783
2562	91,188	881	92,069
2563 มกราคม ถึง มิถุนายน	126,994	519	127,513

ตารางที่ 5.5 ข้อมูลนักท่องเที่ยว ปี 2555-2563

รูปที่ 5.10 ศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

รูปที่ 5.11 ศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

รูปที่ 5.12 รถไฟฟ้าสำหรับการสัญจรภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

รูปที่ 5.13 รถไฟฟ้าสำหรับการสัญจรภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

รูปที่ 5.14 ห้องสุขาบริการนักท่องเที่ยว

รูปที่ 5.15 ลานจอดรถบริการนักท่องเที่ยว

5.i นโยบายและโครงการที่เกี่ยวเนื่องกับการสื่อความหมายและการประชาสัมพันธ์เมืองโบราณศรีเทพ (Policies and programmes related to the presentation and promotion of the property)

เมืองโบราณศรีเทพเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดเพชรบูรณ์ ภาคเอกชนของจังหวัดยังผลักดันให้ศรีเทพอยู่ในเส้นทางการท่องเที่ยว 4 มรดกโลก ได้แก่ อุทยานศรีเทพ สุโขทัย และหลวงพระบาง การสื่อความหมายความสำคัญของเมืองโบราณศรีเทพและช่องทางการรับรู้ นับเป็นสิ่งสำคัญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและการสร้างมูลค่าจากแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ ก่อให้เกิดผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่อชุมชน ทั้งยังสร้างความเข้าใจในคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมซึ่งจะนำไปสู่ความต้องการที่จะอนุรักษ์ต่อไป

5.i.1 นโยบายรัฐบาลไทย

คณะรัฐมนตรีประชุมเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2562 มีมติเห็นชอบตามความเห็นของคณะกรรมการรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจที่เสนอมาตรการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของไทย ด้านวัฒนธรรม โดยเพิ่มจำนวนแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกโลก โดยเสนอให้กระทรวงวัฒนธรรมและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำรวจและผลักดันการขึ้นทะเบียนแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลก เพื่อดำเนินการตามมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยว อีกทั้งยังเป็นการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564 ในการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศ โดยส่งเสริมบทบาทที่สร้างสรรค์ของไทยในกรอบความร่วมมือต่าง ๆ ในเวทีโลก

แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560 - 2564) จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็น 1 ในรายชื่อจังหวัด 12 เมืองต้องห้าม...พลาด ซึ่งเป็นการกำหนดให้พัฒนาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัด พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อรองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว พัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว การสร้างความสมดุลให้กับการท่องเที่ยวไทยผ่านการตลาดเฉพาะกลุ่ม การส่งเสริมวิถีไทย และการสร้างความเชื่อมั่นของนักท่องเที่ยว ตลอดจนการบูรณาการการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศ ปรากฏในเอกสาร 7.b.8

โดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ได้ลงนามคำสั่งคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรมตามมติคณะรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2563 คณะทำงานมีหน้าที่ กำหนดแนวทางแผนการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนแผนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก กำกับให้เป็นไปตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ โดยประสานส่วนราชการที่เกี่ยวข้องร่วมมือ ดำเนินการและสนับสนุนการนำเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก ปรากฏในเอกสาร 7.b.10

5.i.2 นโยบายระดับจังหวัดเพชรบูรณ์

จังหวัดเพชรบูรณ์ กำหนดแผนพัฒนาจังหวัดเพชรบูรณ์โดยมียุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ดังนี้

วิสัยทัศน์ : ดินแดนแห่งความสุขของคนอยู่และผู้มาเยือน “จังหวัดเพชรบูรณ์มุ่งส่งเสริมการเกษตรปลอดภัย ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ใช้ศักยภาพทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เป็นจุดเด่น พร้อมกับการพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและสังคมอย่างยั่งยืน เพื่อให้ไปสู่การเป็นเมืองแห่งความสุขของคนอยู่และผู้มาเยือน”

แผนส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อสร้างสรรค์มูลค่าเพิ่ม

1. โครงการปรับปรุงเส้นทางสู่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดย แขวงทางหลวงเพชรบูรณ์ที่ 2 สำนักงานทางหลวงที่ 6 เพชรบูรณ์ ซึ่งดำเนินการในปี 2561
2. โครงการพัฒนาทางแยกเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว บริเวณแยกมอดินแดง ทางเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดย แขวงทางหลวงเพชรบูรณ์ที่ 2 ซึ่งดำเนินการในปี 2563
3. โครงการโครงการพัฒนาและผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมสกุลช่างศรีเทพ เชื่อมโยงแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ สู่มรดกโลก โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งจะดำเนินการในปี 2565
4. โครงการประชาสัมพันธ์ "แหล่งมรดกวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพ สู่มรดกโลก โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งจะดำเนินการในปี 2565

5.i.3 แผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ.2561-2565

แผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ.2561-2565 กำหนดแนวทาง และการบริหารจัดการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพและพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รายละเอียดโดยสรุปปรากฏในเอกสาร Annex II

1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ
2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน
3. แผนงานการใช้ที่ดิน
4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ
5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์
6. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน
7. แผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ

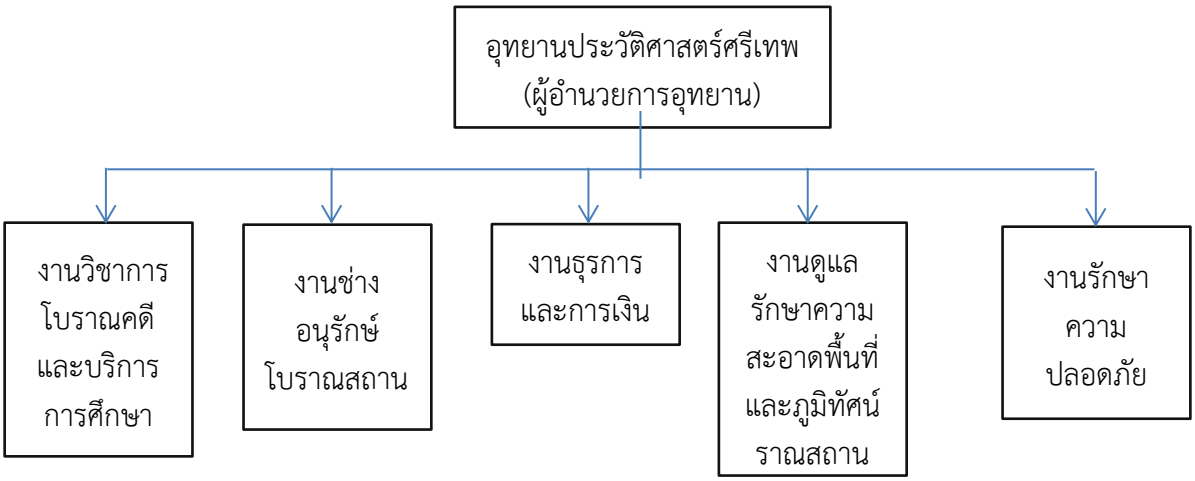
นอกจากนี้ในแผนแม่บทฯ ได้กำหนดแนวทางและกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการรับรู้ข้อมูลและการประชาสัมพันธ์เมืองโบราณศรีเทพ โดยมีสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นผู้รับผิดชอบตามแผน ดังนี้

- การจัดพิมพ์หนังสือ เอกสารบทความและแผ่นพับ การเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการและข้อมูลด้านการท่องเที่ยว
- โครงการก่อสร้างอาคารจัดแสดงหลุมขุดค้นทางโบราณคดีและนิทรรศการ
- โครงการจัดทำนิทรรศการถาวรและสื่อนำเสนอข้อมูลความสำคัญของเมืองโบราณศรีเทพ
- โครงการเผยแพร่ข้อมูลด้วยสื่ออิเล็กทรอนิกส์

- โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวโครงการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวในอุทยานประวัติศาสตร์และชุมชนท้องถิ่นภายในหนึ่งวัน (One-daytrip)
- การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา ร่วมกับชุมชนบริเวณเขาคลังนอก
- โครงการจัดอบรมมัคคุเทศก์อาสา
- โครงการจัดอบรมอาสาสมัครของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพร่วมกับประชาชนในพื้นที่เพื่อดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ อบรมความรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีให้กับประชาชนเพื่อเป็นอาสาสมัครในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพต่อไป

5.j บุคลากรและความเชี่ยวชาญ (Staffing levels and expertise (professional, technical, maintenance))

ในปัจจุบันอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพมีบุคลากรและหน้าที่รับผิดชอบแบ่งตามกลุ่มงานหลักดังต่อไปนี้

โดยมีเจ้าหน้าที่รวมทั้งหมด 106 คน แบ่งเป็น

5.j.1 ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์ (professional /academic Staff)

- ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์ จำนวน 1 อัตรา
- นักโบราณคดีชำนาญการ/ปฏิบัติการ จำนวน 3 อัตรา
- นายช่างโยธาชำนายงาน/ปฏิบัติงาน จำนวน 1 อัตรา
- นายช่างสำรวจชำนาญงาน/ปฏิบัติงาน จำนวน 1 อัตรา
- นายช่างศิลปกรรมชำนาญงาน/ปฏิบัติงาน จำนวน 1 อัตรา
- นักจัดการงานทั่วไปชำนาญการ/ปฏิบัติการ จำนวน 1 อัตรา
- เจ้าพนักงานการเงินและบัญชีชำนาญงาน/ปฏิบัติงาน จำนวน 1 อัตรา
- เจ้าพนักงานธุรการชำนาญงาน/ปฏิบัติงาน จำนวน 1 อัตรา
- เจ้าพนักงานพัสดุชำนาญงาน/ปฏิบัติงาน จำนวน 1 อัตรา

5.j.2 เจ้าหน้าที่เทคนิค (Technical staff)

- ผู้ช่วยนักโบราณคดี จำนวน 2 อัตรา
- เจ้าหน้าที่พัสดุ จำนวน 1 อัตรา
- พนักงานนำชม จำนวน 2 อัตรา
- ช่างไฟฟ้า จำนวน 1 อัตรา
- พนักงานขับรถยนต์ จำนวน 2 อัตรา
- ช่างเขียนแบบ จำนวน 1 อัตรา
- เจ้าหน้าที่เกษตรกรรม จำนวน 1 อัตรา

5.j.3 เจ้าหน้าที่ดูแลงานพื้นที่ (Maintenance staff)

- เจ้าหน้าที่โสตทัศนูปกรณ์ จำนวน 1 อัตรา
- พนักงานดูแลรักษาโบราณสถาน จำนวน 25 อัตรา
- พนักงานรักษาความสะอาด จำนวน 2 อัตรา
- พนักงานขับรถยนต์บรรทุกน้ำ จำนวน 1 อัตรา
- พนักงานขับรถฟาร์มแทร็กเตอร์ (รถตัดหญ้า) จำนวน 4 อัตรา
- พนักงานตัดหญ้ารถไถเดินตาม จำนวน 10 อัตรา
- เจ้าหน้าที่เกษตรกรรม จำนวน 3 อัตรา
- พนักงานจำหน่ายบัตรเข้าชมโบราณสถาน จำนวน 3 อัตรา
- ช่างประปา จำนวน 1 อัตรา
- ผู้ช่วยช่างทั่วไป จำนวน 5 อัตรา
- ยามรักษาการณ์ จำนวน 20 อัตรา
- คนงานทั่วไป จำนวน 10 อัตรา
- ฯลฯ

6. แนวทางการติดตามและประเมินผล (Monitoring)

จากรายงานการสำรวจแหล่งอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในปีตั้งแต่ปี พ.ศ 2530 – พ.ศ.2557 พบแหล่งโบราณสถานทั้งสิ้น 134 แห่ง ได้รับการบูรณะฟื้นฟูตามแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ. 2534 -2544 ไปแล้วจำนวนทั้งสิ้น 59 แห่ง โดยกรมศิลปากร และมีโบราณสถานที่ยังไม่ได้ดำเนินการอนุรักษ์จำนวน 75 แห่ง การติดตามและประเมินผลจึงแบ่งเป็น 2 ส่วนหลักได้แก่ โบราณสถานที่ได้รับการอนุรักษ์ และโบราณสถานที่ยังไม่ได้รับการอนุรักษ์

1. การติดตามประเมินผล โบราณสถานที่ได้รับการอนุรักษ์ เป็นไปตามการตรวจประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งมรดกวัฒนธรรม ของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลรักษา อุทยานประวัติศาสตร์ ในประเทศไทย ได้ใช้เกณฑ์ประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่สามารถวัดได้ทั้งด้านการอนุรักษ์แหล่ง และการบริหารจัดการแหล่ง มีเกณฑ์การให้คะแนนแบ่งเป็นหมวดหมู่ปรากฏตามตารางในข้อ 1 แบบประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ปรับปรุงตามแบบประเมินกรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา
2. การติดตามประเมินผล โบราณสถานที่ยังไม่ได้ดำเนินการอนุรักษ์ ซึ่งบางส่วนกระจายตัวอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม จะต้องติดตามและประเมินผลจาก ปัจจัยที่มีผลต่อโบราณสถาน ได้แก่ การขยายตัวของพื้นที่ทำกิน และการขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัยด้วย

6.a ตัวชี้วัดผลการดำเนินงานอนุรักษ์ **(Key indicators for measuring state of conservation)**

ตัวชี้วัด (Indicator)	**ระยะเวลา (Periodicity)**	**สถานที่ (Location of Records)**
การอนุรักษ์ (State of Conservation1)		
สภาพของโบราณสถานสำคัญที่ได้รับการอนุรักษ์ ○ ปรางค์ศรีเทพ ○ ปรางค์สองพี่น้อง ○ โบราณสถานเขาคลังใน ○ โบราณสถานเขาคลังนอก ○ เขาถมอรัตน์	รายปี ปีละ 1 ครั้ง	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร
จำนวนอาคาร โบราณสถานที่ได้รับการอนุรักษ์เพิ่มเติมตามแผนแม่บทฯ ○ โบราณสถานพื้นที่เมืองใน ○ โบราณสถานพื้นที่เมืองนอก	รายปี ปีละ 1 ครั้ง	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร

จำนวนอาคาร โบราณสถานที่ได้รับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมหรือกิจกรรมอื่น ๆ ○ โบราณสถานพื้นที่เมืองใน ○ โบราณสถานพื้นที่เมืองนอก ○ เขาถมอรัตน์ ○ เขาคลังนอก	รายปี ปีละ 1 ครั้ง	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร
สภาพแวดล้อมของพื้นที่ ○ การขยายตัวของพื้นที่ทำกิน ○ การขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัย	รายปี ปีละ 1 ครั้ง	
ภัยคุกคาม ○ การลักลอบขุดโบราณวัตถุ ○ การลักลอบโจรกรรมชิ้นส่วนโบราณสถาน	รายปี ปีละ 1 ครั้ง	
การบริหารจัดการ Management		
จำนวนผู้เข้าชมแหล่ง ○ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ○ โบราณสถานเขาคลังนอก	รายปี	กรมศิลปากร
จำนวนผู้เข้าสืบค้นข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในระบบให้บริการข้อมูล Virtualhistoricalpark.finearts.go.th	รายปี	กรมศิลปากร

แบบประเมินมาตรฐานคุณภาพทางศิลปวัฒนธรรมของกรมศิลปากร ตามเกณฑ์ประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ของกรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา

แบบประเมินนี้ กรมศิลปากรได้พัฒนาขึ้นโดยใช้เกณฑ์ของกรมการท่องเที่ยว กระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา โดยมีหัวข้อหลักในการประเมินดังนี้

เกณฑ์การประเมิน	การให้คะแนน	ค่าน้ำหนัก	คะแนนที่ได้
	0-1	1-3	คะแนน x น้ำหนัก
ที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยว			
1. มีการจัดการการใช้พื้นที่			
2. แหล่งท่องเที่ยวไม่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่อนุรักษ์			
3. แหล่งท่องเที่ยวไม่รบกวนชุมชนใกล้เคียง			
4. แหล่งท่องเที่ยวช่วยเสริมการฟื้นฟูธรรมชาติหรือส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น			
5. เป็นที่ยอมรับของประชาชนในท้องถิ่น			
ความสมบูรณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยว			
6. มีความสมบูรณ์ของสภาพธรรมชาติและ/หรือสภาพดั้งเดิม			
7. มีคุณค่าหรือเอกลักษณ์พิเศษเชิงการท่องเที่ยว			
8. มีคุณค่าในการศึกษา			
9. มีความกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติ และวัฒนธรรม			
10. มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมสูง			
การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว			
11. เส้นทางที่ไปยังแหล่งท่องเที่ยวใช้ได้ตลอดปี เดินทางได้สะดวก			
12. มีความปลอดภัยในการเดินทาง			
13. มีป้ายบอกทางที่ชัดเจน			
14. ใกล้ชุมชนทางคมนาคม เช่น สถานีรถไฟ สถานีรถโดยสาร ท่าเรือ			
15. มีการให้บริการรถหรือสาธารณะไปยังแหล่งท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ			
ความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยว			
16. มีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยเพียงพอ			
17. มีอุปกรณ์และเครื่องมือบรรเทาสาธารณภัยที่เพียงพอและอยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดี			
18. มีอุปกรณ์ปฐมพยาบาลขั้นพื้นฐานที่อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดี			

19. แผนป้องกันและการรับมือกับเหตุฉุกเฉิน			
20. มีอุปกรณ์ที่แสดงข้อความ ระเบียบปฏิบัติ แผ่นป้ายเพื่อแจ้งเตือน นักท่องเที่ยวถึงการปฏิบัติที่เหมาะสม			
ความร่วมมือขององค์กรท้องถิ่น ภาคเอกชน และหน่วยงานรัฐในการพัฒนาการท่องเที่ยว			
21. มีความร่วมมือระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรท้องถิ่น			
22. มีกลุ่มองค์กรท้องถิ่นร่วมกำหนดนโยบายพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวร่วมกับหน่วยงานรัฐ			
23. มีการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานรัฐและภาคเอกชน เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว			
24. มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่จะมากขึ้นในอนาคต			
25. มีการสนับสนุนด้านบุคลากรจากหน่วยงานรัฐและภาคเอกชน เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว			
การจัดการด้านการใช้ประโยชน์และการจัดการด้านภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยว			
26. มีการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว เช่น มีการแบ่งเขตพื้นที่สงวน พื้นที่นันทนาการ และพื้นที่พักอาศัย			
27. มีการจัดสร้างสิ่งก่อสร้างหรือการปรับแต่งภูมิทัศน์ของบริเวณต่าง ๆ ให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติมากที่สุด			
28. มีการกำหนดช่วงเวลาในการเข้าพื้นที่ที่เหมาะสมตามช่วงเวลาของวัน และ/หรือฤดูกาล			
29. มีการจำกัดจำนวนนักท่องเที่ยวให้พอเหมาะกับศักยภาพของพื้นที่และการบริการ			
30. มีการจัดวางตำแหน่งของสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับพื้นที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้น			
การจัดการด้านการติดตามและการประเมินการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว			
31. มีแผนการติดตามและการประเมินการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว			
32. มีการดำเนินงานปรับปรุงและแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการท่องเที่ยว			
33. มีการปฏิบัติด้านการติดตามการประเมินผลอย่างต่อเนื่องทุกปี			
34. มีการเก็บข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ตามแผนการดำเนินงาน			
35. มีการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยว			

การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสม			
36. กิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่ที่มีความเปราะบาง			
37. กิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่นไม่รบกวนความสงบสุขของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ และไม่ขัดต่อกฎหมาย ศีลธรรมอันดี หรือวัฒนธรรมของชาติ			
38. กิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเกิดความเสื่อมโทรม เช่น ไม่ทำให้เกิดปริมาณขยะและของเสียที่ขัดต่อทัศนียภาพ			
39. มีการศึกษาวิจัยสถานภาพของแหล่งท่องเที่ยว และนำข้อมูลที่ได้มาวางแนวทางการดำเนินการท่องเที่ยวที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพของพื้นที่			
40. มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในท้องถิ่น และนำข้อมูลที่ได้มาวางแนวทางการดำเนินการท่องเที่ยวที่ไม่เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และประเพณีของคนไทยในท้องถิ่น			
การจัดการของเสียและการรักษาความสะอาด			
41. มีภาชนะรองรับขยะที่อยู่ในสภาพดี สะอาด และเพียงพอ			
42. มีการจัดเก็บขยะมูลฝอยที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีขยะตกค้าง			
43. มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบดูแลรักษาความสะอาดของสถานที่และอำนวยความสะดวกในพื้นที่ เช่น ห้องน้ำ หรือศาลานั่งพักผ่อน			
44. มีการจัดระบบการทิ้งขยะที่มีการแยกประเภท			
45. มีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงสู่แหล่งน้ำใกล้เคียงหรือมีการเชื่อมต่อท่อน้ำทิ้งไปยังระบบบำบัดน้ำเสียส่วนกลางในพื้นที่			
การให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม			
46. มีการเผยแพร่ข้อมูลในด้านต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่นหรือระดับประเทศ			
47. มีกิจกรรมรณรงค์ ปลูกจิตสำนึกในการรักษาความสะอาดภายในแหล่งท่องเที่ยว			
48. มีการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวและเจ้าหน้าที่ในการด้านการประหยัดน้ำและพลังงาน			
49. มีการรณรงค์ให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการเก็บและนำขยะออกจากพื้นที่			

50. มีการจัดอบรมพนักงาน ผู้ประกอบการ และชุมชนเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นระยะ ๆ ตามความเหมาะสม			
การจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว			
51. มีการให้บริการห้องสุขาที่เพียงพอต่อจำนวนนักท่องเที่ยว และอยู่ในสภาพดี ไม่ชำรุด ถูกหลักสุขาภิบาล แยกเป็นสัดส่วนสำหรับ ชาย-หญิง			
52. มีระบบเตือนภัยและ/หรือระบบรักษาความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว			
53. มีระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์สาธารณะที่เพียงพอต่อการใช้บริการของนักท่องเที่ยว			
54. มีการให้บริการร้านอาหารและเครื่องดื่มที่ถูกสุขลักษณะเพียงพอ			
55. มีการจัดการด้านที่พักผ่อนสำหรับนักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม เช่น ม้านั่ง ศาลาพักผ่อน ที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม			
การให้บริการ			
56. มีศูนย์บริการหรือมีการกำหนดพื้นที่เพื่อเป็นศูนย์บริการอย่างชัดเจนและมีเจ้าหน้าที่ประจำ			
57. มีเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ที่มีอัธยาศัยดีและสามารถสื่อสารได้มากกว่าภาษาไทย			
58. มีการปรับปรุงและพัฒนาระบบการให้บริการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ			
59. มีสื่อหลากหลายประเภทในการให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ นิทรรศการ			
60. มีจำนวนบุคลากรด้านบริการเพียงพอต่อการให้บริการนักท่องเที่ยว			
ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยว			
61. ชุมชนท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น การนำเที่ยว การให้บริการต่างๆ			
62. ชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารและมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นของตน			
63. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผนหรือบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว			

64. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการวางแผนหรือบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว			
65. มีการก่อตั้งองค์กรหรือโครงการอนุรักษ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากท้องถิ่น ซึ่งมีบทบาทหลักต่อการจัดการการท่องเที่ยว			
ชุมชนมีรายได้จากการท่องเที่ยว			
66. ชุมชนมีรายได้โดยตรงจากการบริการที่ต้องการความสามารถพิเศษ เช่น การแสดงศิลปะพื้นเมือง การผลิตสินค้างานฝีมือ			
67. ชุมชนมีรายได้หรือเงินเดือนจากการถูกจ้างที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว			
68. ชุมชนมีรายได้โดยตรงจากการนำเที่ยวและให้บริการในกิจกรรมการท่องเที่ยว			
69. ชุมชนมีรายได้โดยตรงจากการขายอาหารและสินค้าพื้นเมือง			
70. ชุมชนมีรายได้โดยตรงจากการให้บริการที่มีการลงทุนและบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ เช่น การจัดโฮมสเตย์ รีสอร์ท โรงแรม			
องค์ประกอบการประเมินแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์			
71. มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ระดับชาติ			
72. หลักฐานทางโบราณคดีมีความสมบูรณ์ดีมาก สามารถใช้เป็นหลักฐานทางโบราณคดีได้อย่างดีมาก			
73. มีความสมบูรณ์และความสวยงามทางสถาปัตยกรรมดีมาก			
74. มีความสมบูรณ์และความสวยงามทางศิลปะดีมาก			
75. มีชื่อเสียงและความเป็นที่ยอมรับของแหล่งประวัติศาสตร์ในระดับชาติ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมีความประสงค์ไปท่องเที่ยวมาก			
76. มีความสัมพันธ์กับชุมชนสูงมาก โดยชุมชนมีการจัดงานหรือพิธีการ เป็นประจำทุกปี และมีชื่อเสียงในระดับชาติ			
77. เป็นตัวแทนที่หาได้ยากของยุคสมัย และพบเห็นได้เพียงแห่งเดียวในประเทศไทย			
78. มีความเป็นเอกลักษณ์ทางกายภาพของแหล่งประวัติศาสตร์ระดับชาติ			

6.b การจัดการในการตรวจสอบติดตามแหล่ง (Administrative arrangements for monitoring property)

การตรวจสอบติดตามและประเมินผลดำเนินการโดย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร ซึ่งจะมีรายละเอียดปรากฏตามแบบประเมินศักยภาพของแหล่งเป็น รายปี นอกจากนี้ยังมีการติดตามประเมินผลจากหน่วยงานท้องถิ่นในด้านการขยายตัวของพื้นที่ทำกิน และการขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัยเพิ่มเติม

6.c รายงานผลการดำเนินงานที่ผ่านมา (Results of previous reporting exercises)

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้ดำเนินการรายงานผลการดำเนินการทางด้านโบราณคดี และการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในพื้นที่ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ประกอบไปด้วย

- รายงานสำรวจโบราณสถานเมืองศรีเทพปี 2530 - 2547 จำนวน 8 ฉบับ
- รายงานศึกษาวิจัยทางโบราณคดี จำนวน 3 ฉบับ
- รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปี 2531 – 2557 จำนวน 9 ฉบับ
- รายงานขุดแต่งโบราณสถาน ปี 2535 – 2552 จำนวน 9 ฉบับ
- รายงานบูรณะโบราณสถาน ปี 2530 – 2550 จำนวน 5 ฉบับ
- รายงานอนุรักษ์พัฒนาโบราณสถาน จำนวน 4 ฉบับ
- ผังรูปแบบการปรับปรุงภูมิทัศน์ ปี 2544 – 2550 จำนวน 8 ฉบับ
- รายงานวิเคราะห์โบราณวัตถุชิ้นสำคัญ ปี 2545 จำนวน 1 ฉบับ
- รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมเมืองศรีเทพ ปี 2552 จำนวน 1 ฉบับ

รายงานผลการประเมินแหล่ง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จากแบบประเมินมาตรฐานคุณภาพทางศิลปวัฒนธรรมของกรมศิลปากร ตามเกณฑ์ประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ในปี 2557 คะแนนรวมได้ทั้งสิ้น 83.86% และในปี 2563 ที่ผ่านมา ผลการประเมิน เป็น และ 93.79% เนื่องจากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยวในประเด็นต่อไปนี้

- มีการให้บริการรถสาธารณะเพื่อชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
- มีอุปกรณ์และเครื่องมือบรรเทาสาธารณภัยที่เพียงพอและอยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดี
- มีระบบเตือนภัยและหรือระบบรักษาความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว
- มีอุปกรณ์ปฐมพยาบาลขั้นพื้นฐานที่อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดี
- มีอุปกรณ์ที่แสดงข้อความ ระเบียบปฏิบัติ แผ่นป้าย เพื่อแจ้งเตือนนักท่องเที่ยวถึงการปฏิบัติที่เหมาะสมต่อโบราณสถาน
- มีการศึกษาวิจัยสถานภาพของแหล่งท่องเที่ยว การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในท้องถิ่น และนำข้อมูลที่ได้มาวางแนวทางการดำเนินการท่องเที่ยวที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพของพื้นที่และไม่เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และประเพณีของคนไทยในท้องถิ่น

ซึ่งได้รายงานต่อกรมศิลปากร และ นำเสนอต่อ กรมการท่องเที่ยว กระทรวงท่องเที่ยวและกีฬาเพื่อรับรอง และจัดส่งให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการเพื่อทราบ ด้วย

7. รายการเอกสาร (Documentation)

7.a รายการภาพถ่าย เสียง คลังเอกสาร (Photographs and audiovisual image inventory and authorization form)

ID No.	Format (Slide/ Print/Video)	Caption	Date of Photo (Mo/yr)	Photographer/Director of the Video	Copyright Owner	Contact details	Non exclusive cession of right
1	Photo, Digital File	SiThep001 – Sithep006 ภาพถ่ายมุมสูงเมืองศรีเทพ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
2	Photo, Digital File	SiThep007 – Sithep010 หลุมขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเมืองใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
3	Photo, Digital File	SiThep011 – Sithep018 รูปแบบศิลปกรรมประดับฐานอาคารโบราณสถานเขาคลังใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
4	Photo, Digital File	SiThep019 – Sithep052 รูปแบบศิลปกรรมประดับฐานอาคารโบราณสถานเขาคลังใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
5	Photo, Digital File	SiThep053 – Sithep054 ธรรมจักร	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
6	Photo, Digital File	SiThep055 – Sithep070 ปรางค์ศรีเทพ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
7	Photo, Digital File	SiThep071 – Sithep072	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes

		สระน้ำโบราณ ปรางค์ศรีเทพ					
8	Photo, Digital File	SiThep073 – Sithep074 ประชาชนปฏิบัติธรรม ณ ปรางค์ศรีเทพ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
9	Photo, Digital File	SiThep075 – Sithep076 ชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม ปรางค์ศรีเทพ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
10	Photo, Digital File	SiThep077 – Sithep097 ปรางค์สองพี่น้อง	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
11	Photo, Digital File	SiThep098 – Sithep100 ชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม ปรางค์สองพี่น้อง	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
12	Photo, Digital File	SiThep101 – Sithep104 โบราณสถาน ขนาดเล็ก บริเวณเมืองใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
13	Photo, Digital File	SiThep105 – Sithep106 สระปรางค์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
14	Photo, Digital File	SiThep107 – Sithep108 โบราณสถานประเภท สระน้ำบริเวณเมืองใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
15	Photo, Digital File	SiThep105 – Sithep106 ทางเดินศิลาแลง บริเวณเมืองใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
16	Photo, Digital File	SiThep111 – Sithep114 คูน้ำคันดิน บริเวณ เมืองใน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes

17	Photo, Digital File	SiThep115 – Sithep116 ภาพมุมสูงคูน้ำคันดิน บริเวณเมืองนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
18	Photo, Digital File	SiThep117 คูน้ำคันดิน บริเวณเมืองนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
19	Photo, Digital File	SiThep118 พื้นหินศิลาแลง ธรรมชาติ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
20	Photo, Digital File	SiThep119 – SiThep120 โบราณสถาน สระขวัญ บริเวณเมืองนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
21	Photo, Digital File	SiThep121 – SiThep122 โบราณสถาน ขนาดเล็ก บริเวณเมืองนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
22	Photo, Digital File	SiThep123 – SiThe134 ภาพมุมสูง โบราณสถาน เขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
23	Photo, Digital File	SiThep135 – Sithep148 รายละเอียด โบราณสถาน เขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
24	Photo, Digital File	SiThep149 – Sithep151 ส่วนบนซึ่ง สันนิษฐานเป็นสถูป ทรงระฆังโบราณสถาน เขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes

25	Photo, Digital File	SiThep152 มุมมองเขาถมอรัตน์จากโบราณสถานเขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
26	Photo, Digital File	SiThep153 รายละเอียดการก่อเรียงอิฐส่วนบนซึ่งสันนิษฐานเป็นสถูปทรงระฆังโบราณสถานเขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
27	Photo, Digital File	SiThep154 มุมมองจากลานประทักษิณชั้นบน	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
28	Photo, Digital File	SiThep155 – SiThep156 ภาพถ่ายมุมสูงเขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
29	Photo, Digital File	SiThep157 – SiThep158 ภาพสถูปเจดีย์รายเขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
30	Photo, Digital File	SiThep159 ภาพรายละเอียดการย่อเก็จสถูปเจดีย์ราย	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
31	Photo, Digital File	SiThep160 วิธีการก่ออิฐลวดบัวฐานสถูปเจดีย์ราย	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
32	Photo, Digital File	SiThep161 - SiThep164 ภาพโบราณสถานส่วนฐานของสถูปเจดีย์ราย รอบเขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
33	Photo, Digital File	SiThep165 ภาพแบบจำลอง	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes

		รูปแบบสันนิษฐานโบราณสถานเขาคลังนอก					
34	Photo, Digital File	SiThep166 ภาพป้ายชื่อโบราณ - สถานเขาคลังนอก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
35	Photo, Digital File	SiThep167 - SiThep168 ภาพมุมสูงภาพมุมสูงเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
36	Photo, Digital File	SiThep169 - SiThep170 ภาพความอุดม-สมบูรณ์ของเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
37	Photo, Digital File	SiThep171 – SiThep173 ภาพเขาถมอรัตน์และพื้นที่โดยรอบ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
38	Photo, Digital File	SiThep174 ภาพเขาถมอรัตน์มุมมองจากถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 21 สระบุรี-หล่มสักมุ่งหน้าไปสู่อำเภอศรีเทพ	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
39	Photo, Digital File	SiThep175 - SiThep176 ภาพเขาถมอรัตน์ยามเย็นหลังพระอาทิตย์ตก	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
40	Photo, Digital File	SiThep177 ภาพบริเวณเชิงเขาที่เป็นจุดทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
41	Photo, Digital File	SiThep178 ภาพชะง่อนหน้าผาหินบนยอดเขาถมอ-รัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes

42	Photo, Digital File	SiThep179-SiThep186 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
43	Photo, Digital File	SiThep187 ภาพมุมมองด้านหน้าปากถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
44	Photo, Digital File	SiThep188 ภาพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
45	Photo, Digital File	SiThep189-SiThep190 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
46	Photo, Digital File	SiThep191 - SiThep195 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
47	Photo	ภาพแบบแปลนรูปแบบรายการของการอนุรักษ์	2527, 2534, 2541, 2544-2547,2553 2560	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
48	Video File	รูปแบบสันนิษฐานสามมิติเจดีย์เขาคลังนอก	08/2020	ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม	ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม	The Fine Arts Department	Yes
49	Video File	รูปแบบสันนิษฐานสามมิติโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes
50	Map File	แผนที่เมืองโบราณศรีเทพ Map 01-Map 06	08/2020	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	The Fine Arts Department	Yes

SiThep001 ภาพมุมสูงแสดงกลุ่มโบราณสถานสำคัญภายในเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep002 ภาพมุมสูงบรรยากาศยามเช้า ภายในบริเวณเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep003 ภาพมุมสูงแสดงกลุ่มโบราณสถานสำคัญภายในเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep004 ภาพมุมสูงแสดงกลุ่มโบราณสถานสำคัญภายในเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep005 ภาพมุมสูงแสดงกลุ่มโบราณสถานสำคัญภายในเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep006 ภาพมุมสูงแสดงกลุ่มโบราณสถานสำคัญภายในเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ เห็นเขาถมอรัตน์อยู่ทางด้านทิศตะวันตก

SiThep007 ภาพหลุมขุดค้นทางโบราณคดี ภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep008 ภาพหลุมขุดค้นทางโบราณคดี ภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep009 ภาพหลุมขุดค้นทางโบราณคดี ภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep010 ภาพหลุมขุดค้นทางโบราณคดี ภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

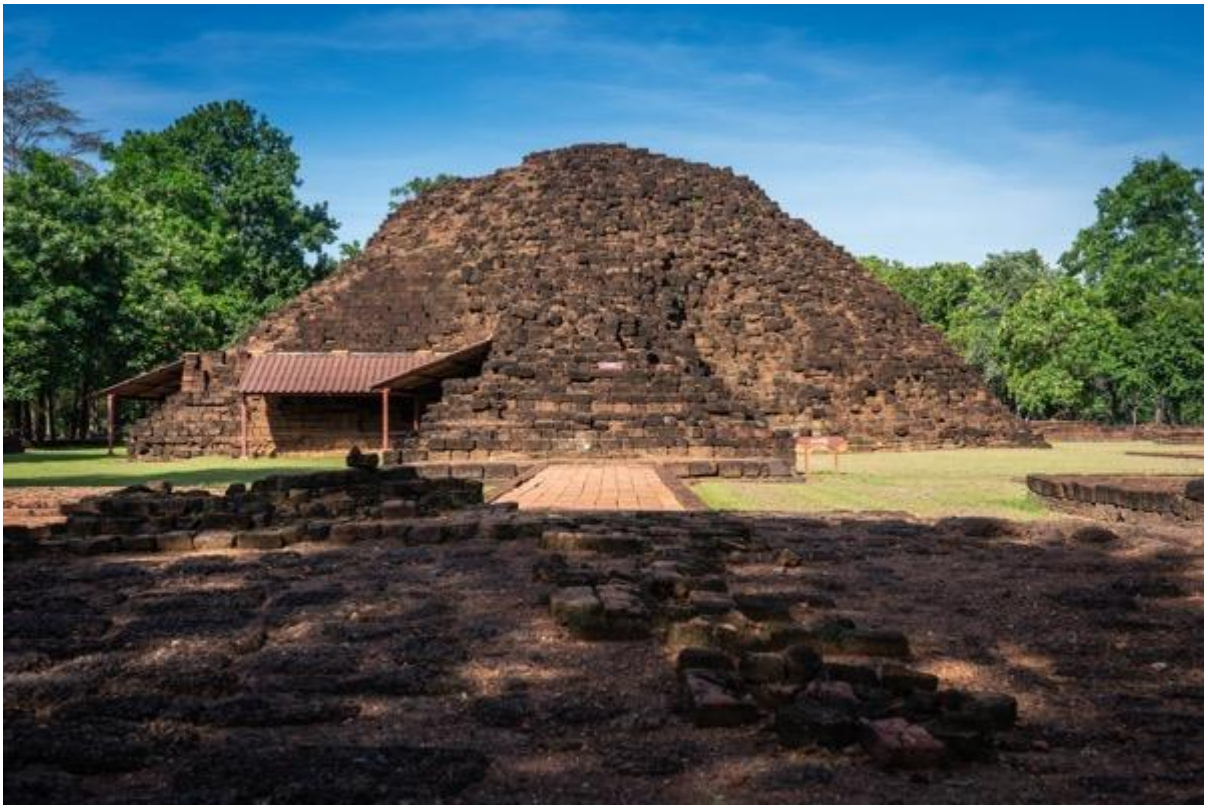
SiThep011 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep012 ภาพมุมสูงโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep013 ภาพโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep014 ภาพโบราณสถานเขาคลังใน

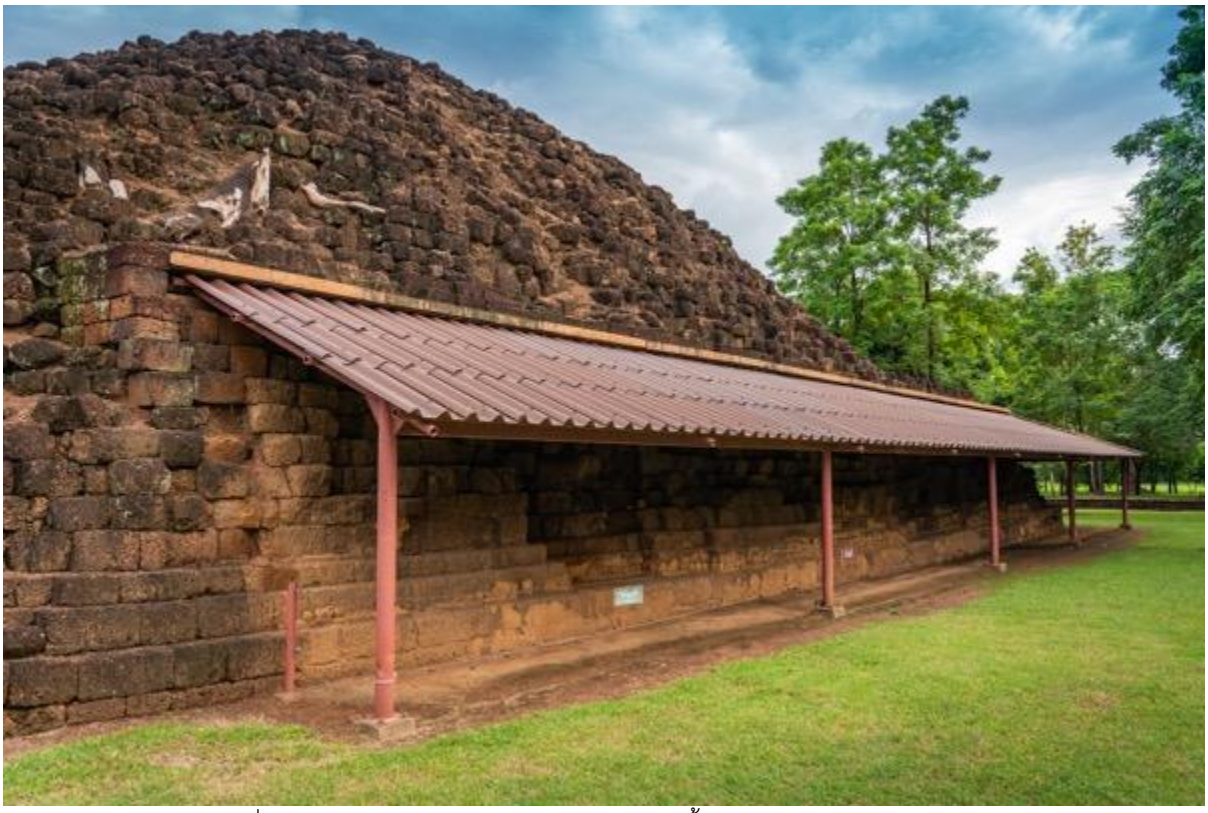
SiThep015 ภาพโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep016 ภาพโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep017 ภาพหลังคาชั่วคราวปกป้องประติมากรรมและลวดลายปูนปั้นประดับส่วนฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep018 ภาพหลังคาชั่วคราวปกป้องประติมากรรมและลวดลายปูนปั้นประดับส่วนฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep019 ภาพแสดงองค์ประกอบส่วนฐานโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep020 ภาพแสดงองค์ประกอบส่วนฐานโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep021 ภาพแสดงองค์ประกอบส่วนฐานโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep022 ภาพแสดงองค์ประกอบส่วนฐานโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep023 ภาพฐานบัววลัย ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี

SiThep024 ภาพฐานบัววลัย ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี

SiThep025 ภาพประติมากรรมปูนปั้น คนแคระแบก ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep026 ภาพประติมากรรมปูนปั้น คนแคระแบก ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep027 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep028 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep029 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep030 ภาพประติมากรรมปูนปั้น คนแคระแบก ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep031 ภาพประติมากรรมปูนปั้น คนแคระแบก ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep032 ภาพประติมากรรมปูนปั้นและลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep033 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep034 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep035 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep036 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep037 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep038 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep039 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep040 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep041 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep042 ภาพประติมากรรมปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep043 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep044 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep045 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep046 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep047 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep048 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep049 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep050 ภาพลวดลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep051 ภาพประติมากรรมและลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep052 ภาพประติมากรรมและลายปูนปั้น ประดับฐานอาคาร โบราณสถานเขาคลังใน

SiThep053 ภาพธรรมจักรหินแกะสลัก ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep054 ภาพแสดงรายละเอียดลวดลายแกะสลักหินประดับธรรมจักรซึ่งประดิษฐานอยู่ด้านหน้าโบราณสถานเขาคลังใน

SiThep055 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep056 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep057 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep058 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep059 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep060 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

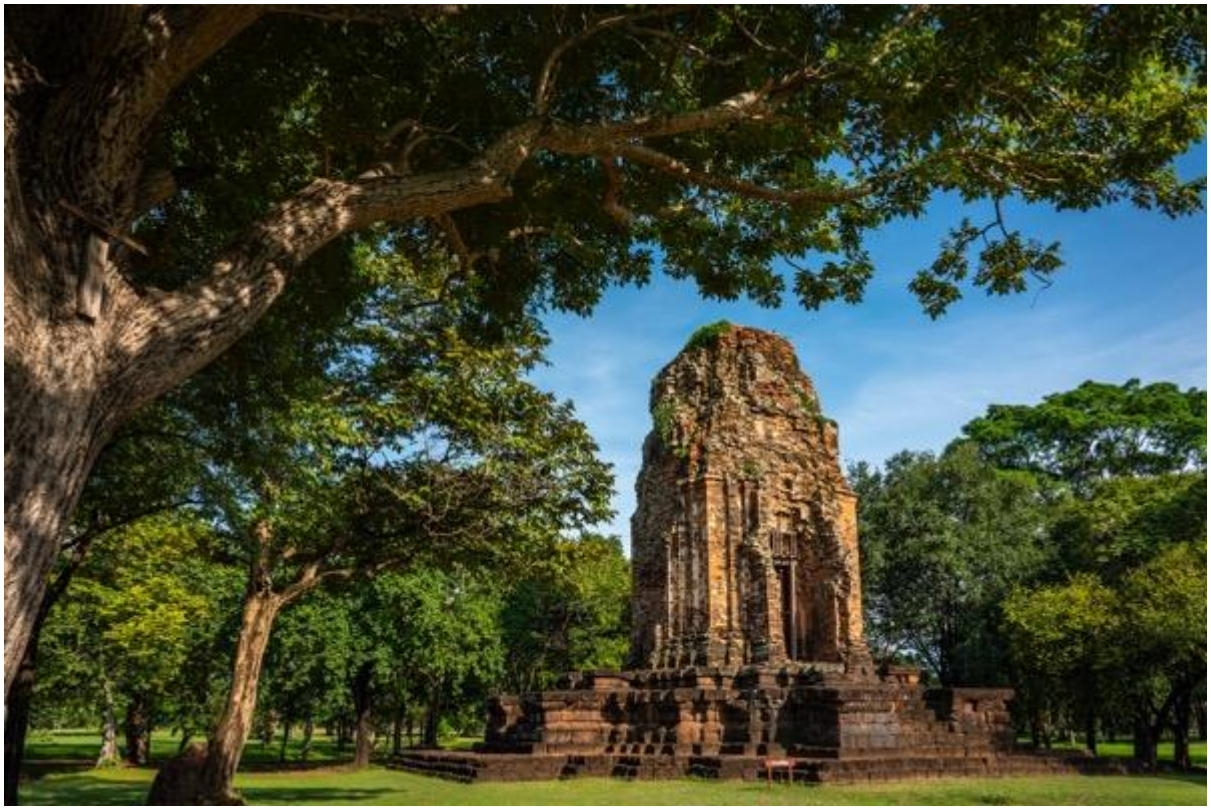
SiThep061 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep062 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep063 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep064 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep065 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep066 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep067 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ และสระน้ำโบราณ

SiThep068 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep069 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep070 ภาพโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep071 ภาพสระน้ำโบราณ บริเวณด้านหน้าโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep072 ภาพสระน้ำโบราณ บริเวณด้านหน้าโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep073 ภาพการปฏิบัติธรรม บริเวณโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep074 ภาพการปฏิบัติธรรม บริเวณโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep075 ภาพชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมทับหลัง ถูกจัดวางแสดงอยู่บริเวณโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep076 ภาพชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรม ถูกจัดวางแสดงอยู่บริเวณโบราณสถานปรางค์ศรีเทพ

SiThep077 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep078 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep079 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep080 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep081 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep082 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep083 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep084 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep085 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep086 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep087 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep088 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep089 ภาพโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง ด้านทิศตะวันออก(ด้านหลัง)

SiThep090- SiThep091 ภาพประตูหลอก ด้านทิศตะวันออก โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep092 ภาพประตูหลอกด้านทิศใต้ โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep093 ภาพกรอบประตู และเสาประดับกรอบซุ้มประตูหิน ปรางค์ประธาน(องค์ใหญ่) โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep094 ภาพแสดงการก่ออิฐบริเวณผนังเหนือกรอบซุ้มประตู ปรางค์ประธาน(องค์ใหญ่) โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep095 ภาพภายในห้องปรางค์ประธาน(องค์ใหญ่) โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep096 ภาพภายในห้องปรางค์ประธาน(องค์ใหญ่) โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง มุมมองขึ้นไปด้านบน

SiThep097 ภาพปรางค์ประธาน(องค์เล็ก) โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep098 ภาพทับหลังรูปอุมามเหศวรประดับกรอบซุ้มประตูปรางค์ประธาน(องค์เล็ก) โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep099 ภาพชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่พบบริเวณพื้นที่โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep100 ภาพชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่พบบริเวณพื้นที่โบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง

SiThep101 ภาพโบราณสถานขนาดเล็กภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep102 ภาพโบราณสถานขนาดเล็กภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep103 ภาพโบราณสถานขนาดเล็กภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep104 ภาพโบราณสถานขนาดเล็กภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep105 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังสระปรางค์ ภายในเมืองใน

SiThep106 ภาพมุมสูงสระปรางค์ ภายในเมืองใน

SiThep107 ภาพสระน้ำขอบก่อด้วยศิลาแลงภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep108 ภาพสระน้ำขอบก่อด้วยศิลาแลงภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep109 ภาพทางเดินปูด้วยศิลาแลงภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep110 ภาพทางเดินปูด้วยศิลาแลงภายในพื้นที่เมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep111 ภาพคูน้ำคันดินกำแพงเมืองศรีเทพ ในบริเวณเขตพื้นที่เมืองใน

SiThep112 ภาพคูน้ำคันดินกำแพงเมืองศรีเทพ ในบริเวณเขตพื้นที่เมืองใน

SiThep113 ภาพคูน้ำคันดินกำแพงเมืองศรีเทพ ในบริเวณเขตพื้นที่เมืองใน

SiThep114 ภาพคูน้ำคันดินกำแพงเมืองศรีเทพ ในบริเวณเขตพื้นที่เมืองใน

SiThep115 ภาพมุมสูงโบราณสถานเมืองศรีเทพแสดงขอบเขตพื้นที่เมืองนอกและเมืองใน

SiThep116 ภาพแสดงแนวคูน้ำและคันดิน กำแพงเมืองโบราณศรีเทพ ในเขตพื้นที่เมืองนอก

SiThep117 ภาพคูน้ำและคันดิน กำแพงเมืองโบราณศรีเทพ ในเขตพื้นที่เมืองนอก

SiThep118 พื้นหินศิลาแลงธรรมชาติ พบในบริเวณแนวคูเมือง เมืองโบราณศรีเทพ ด้านทิศตะวันออก

SiThep119 ภาพมุมสูงโบราสถานสระขวัญ ซึ่งเป็นสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมอยู่ในเขตเมืองนอก เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep120 ภาพมุมสูงโบราสถานสระขวัญ ซึ่งเป็นสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมอยู่ในเขตเมืองนอก เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep121 ภาพโบราณสถานในเขตเมืองนอก เมืองโบราณศรีเทพ

SiThep122 ภาพเนินโบราณสถานในเขตเมืองนอก เมืองโบราณศรีเทพ

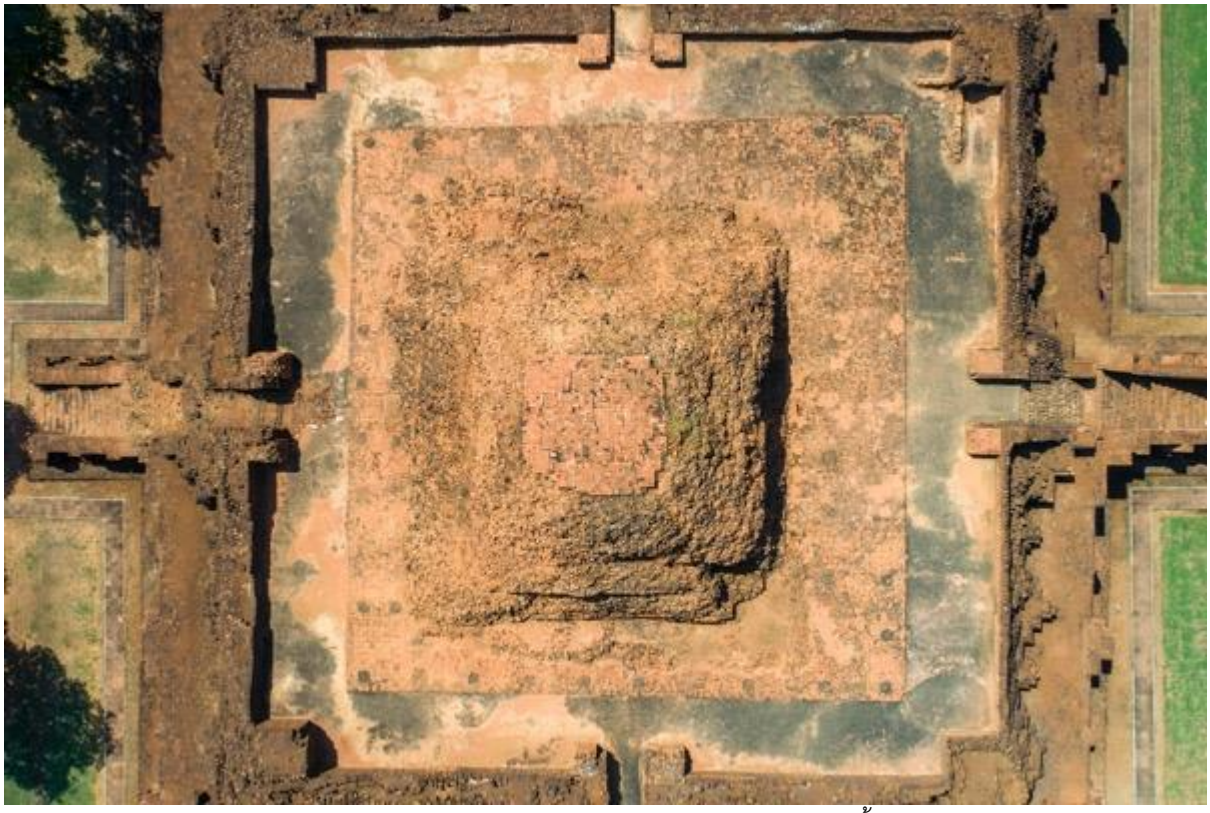
SiThep123 ภาพมุมสูงแสดงตำแหน่งโบราณสถานเขาคลังนอกซึ่งตั้งอยู่ด้านนอกเมืองโบราณศรีเทพ

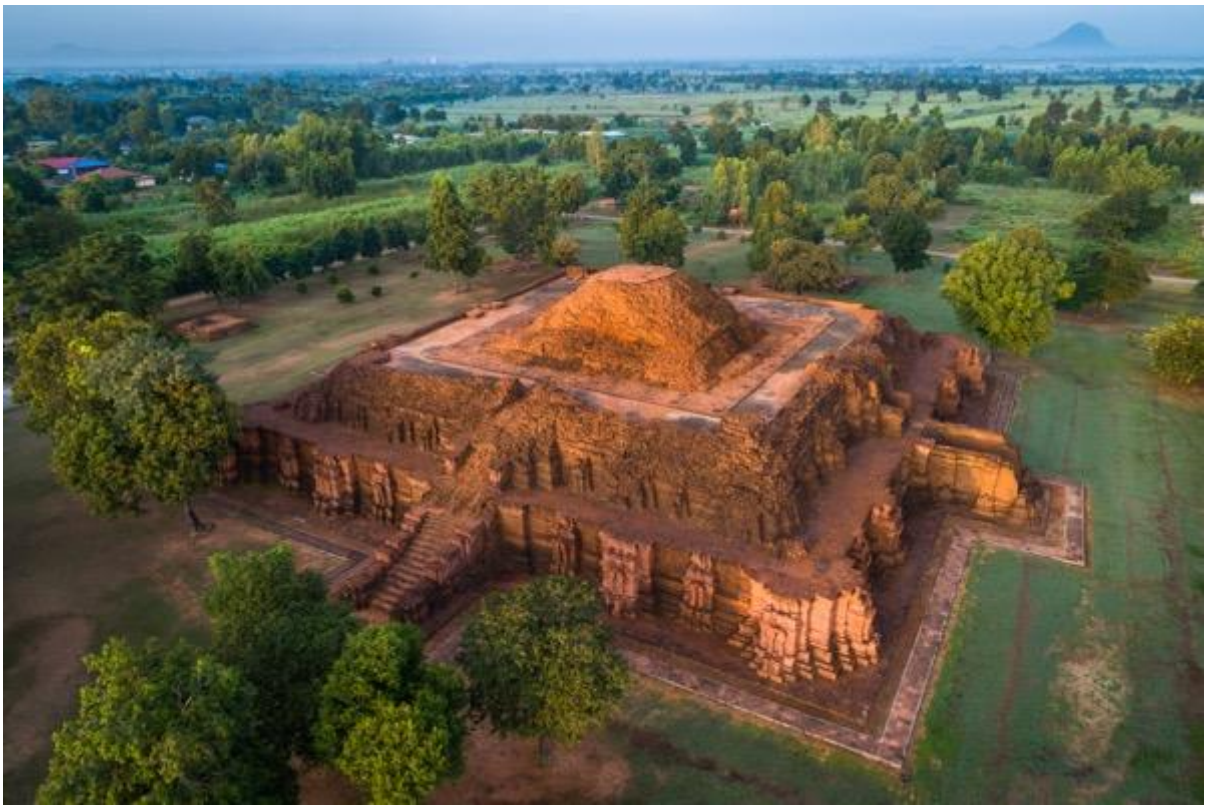
SiThep124 ภาพมุมสูงโบราณสถานเขาคลังนอกและสภาพพื้นที่โดยรอบ

SiThep125 ภาพมุมสูงแสดงผังโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep126 ภาพมุมสูงแสดงผังโบราณสถานเขาคลังนอกชั้นบน

SiThep127 ภาพโบราณสถานเขาคลังนอก มุมมองจากทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

SiThep128 ภาพโบราณสถานเขาคลังนอก มุมมองจากทางด้านทิศตะวันออก

SiThep129 ภาพโบราณสถานเขาคลังนอก มุมมองจากทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

SiThep130 ภาพโบราณสถานเขาคลังนอก มุมมองจากทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้

SiThep131 ภาพโบราณสถานเขาคลังนอก มุมมองจากทางด้านทิศใต้

SiThep132 ภาพโบราณสถานเขาคลังนอก มุมมองจากทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

SiThep133 ภาพบรรยากาศโบราณสถานเขาคลังนอกในช่วงเวลาเช้า

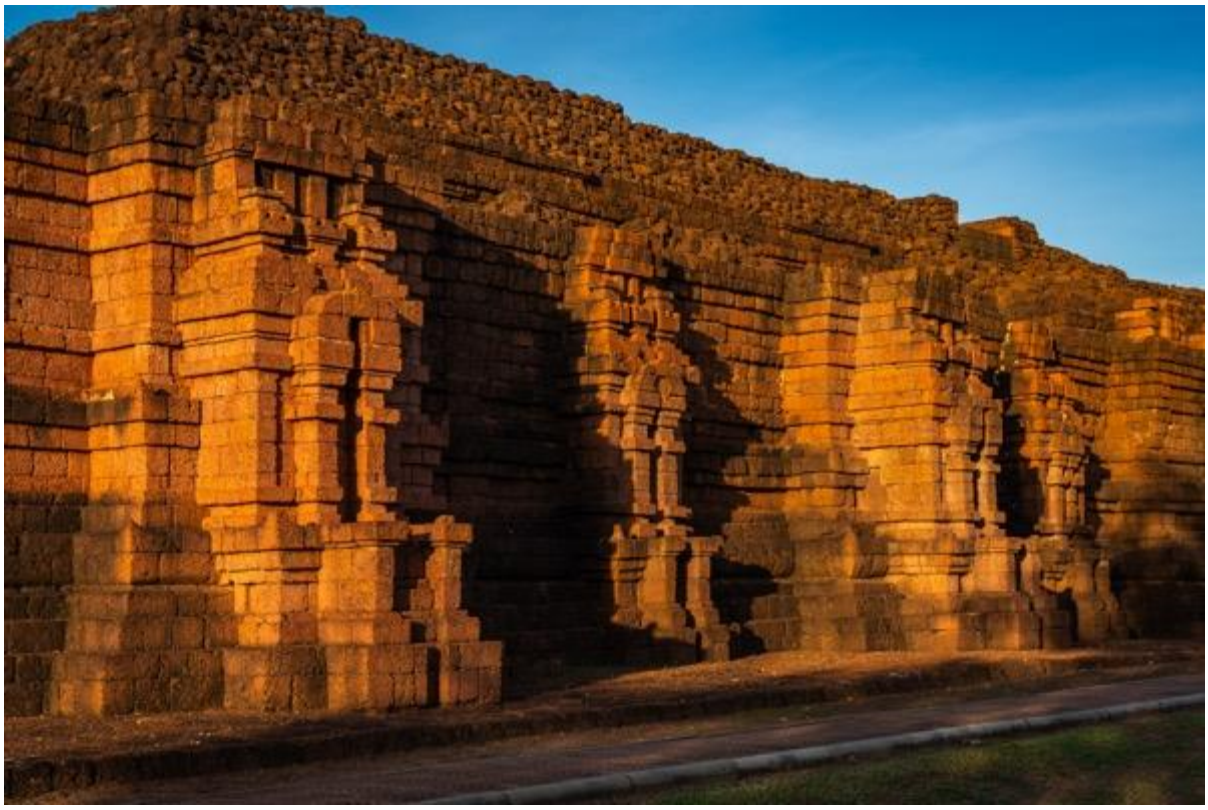
SiThep134 ภาพบรรยากาศโบราณสถานเขาคลังนอกในช่วงเวลาพระอาทิตย์ตก

SiThep135 ภาพส่วนฐานของโบราณสถานเขาคลังนอกก่อด้วยศิลาแลง มีการก่อฐานย่อเก็จออกมา ลักษณะคล้ายกับซุ้มจระนำ

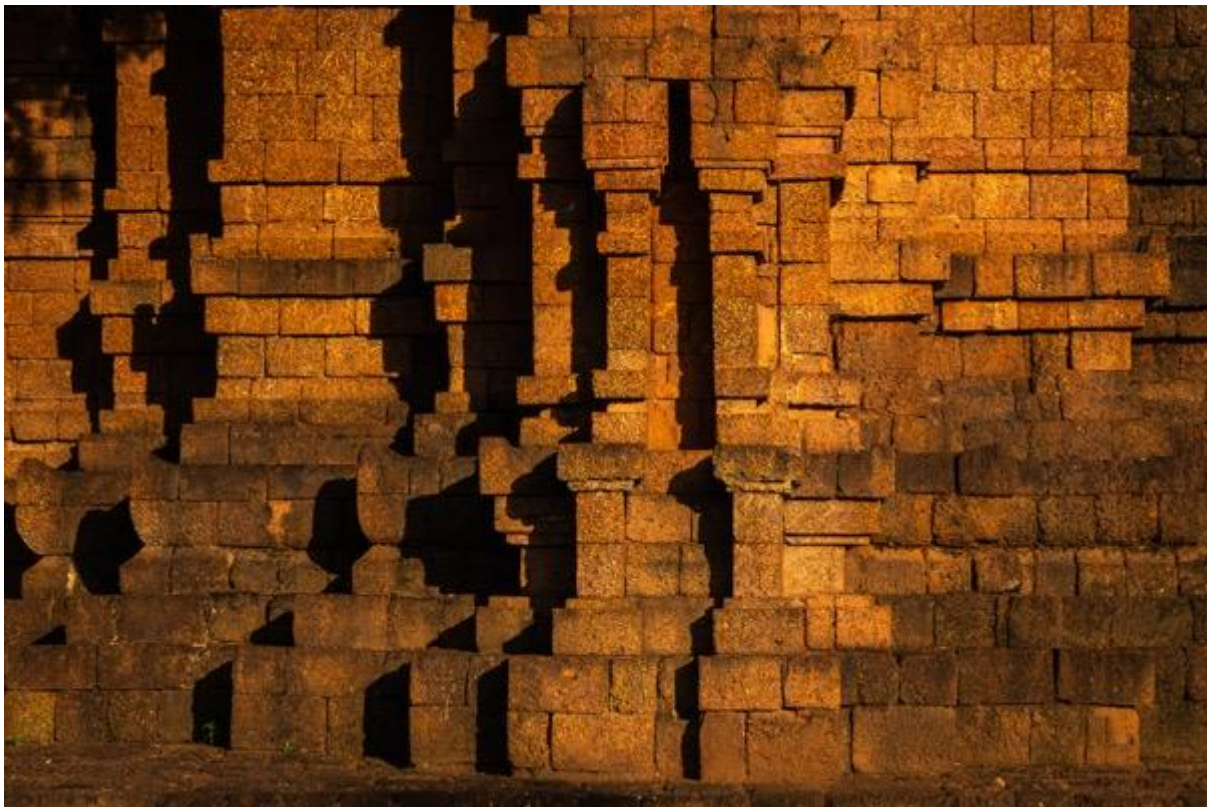
SiThep136 ภาพส่วนฐานของโบราณสถานเขาคลังนอกก่อด้วยศิลาแลง มีการก่อฐานย่อเก็จออกมา ลักษณะคล้ายกับซุ้มจระนำ

SiThep137 ภาพส่วนฐานของโบราณสถานเขาคลังนอกก่อด้วยศิลาแลง มีการก่อฐานย่อเก็จออกมา ลักษณะคล้ายกับซุ้มจระนำ

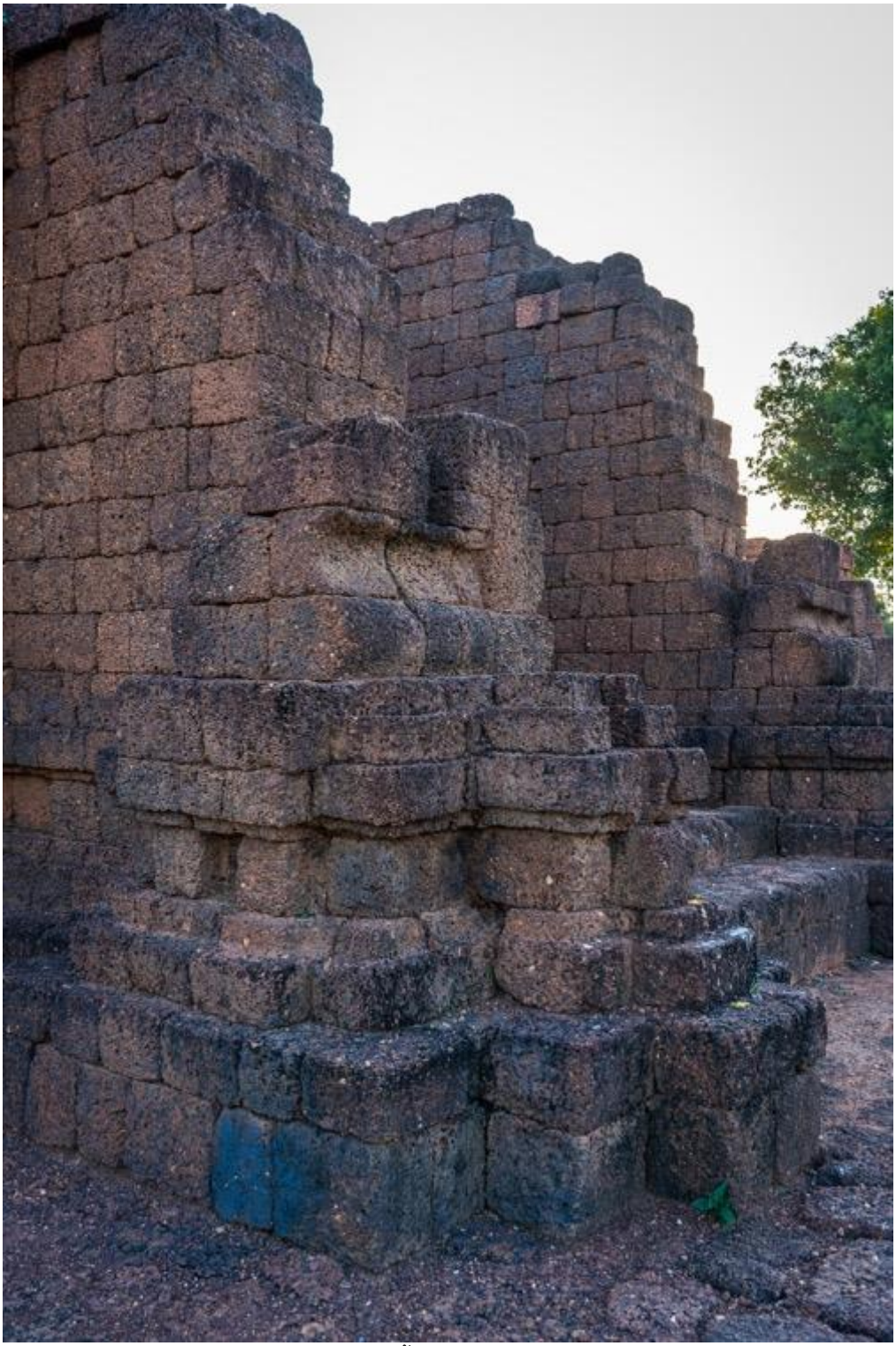
SiThep138 ภาพแสดงรูปแบบสถาปัตยกรรมการย่อมุมบริเวณส่วนฐานของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep139 ภาพแสดงรายละเอียดการก่อเรียงศิลาแลงเป็นชุ้มประดับส่วนฐานอาคารโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep140 ภาพการก่อเรียงศิลาแลงส่วนที่ยื่นเป็นห้องบันได และมีการก่อศิลาแลงเป็นลักษณะเสาอิงออกมาจากผนังห้องบันได

SiThep141 ภาพพนักบันไดทางขึ้นโบราณสถานเขาคลังนอกด้านทิศเหนือ

SiThep142 ภาพบันไดทางขึ้นโบราณสถานเขาคลังนอก ด้านทิศตะวันตก

SiThep143 ภาพแสดงบันไดทางขึ้นโบราณสถานเขาคลังนอกชั้นที่ 2 ด้านทิศเหนือ

SiThep144 ภาพซุ้มวิมาน ประดับฐานชั้นที่2 โบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep145 – 146 ภาพซุ้มวิมาน ประดับฐานชั้นที่2 โบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep147 ภาพแสดงรายละเอียดวัสดุศิลาแลงและการก่อสร้าง บันไดทางขึ้นโบราณสถานเขาคลังนอกด้านทิศตะวันตก

SiThep148 ภาพแสดงรายละเอียดการใช้วัสดุก่อผสมผสานกันระหว่างอิฐดินเผา และศิลาแลง

SiThep149 ส่วนบนที่สันนิษฐานเป็นสถูปทรงระฆัง โบราณสถานเขาคลังนอก

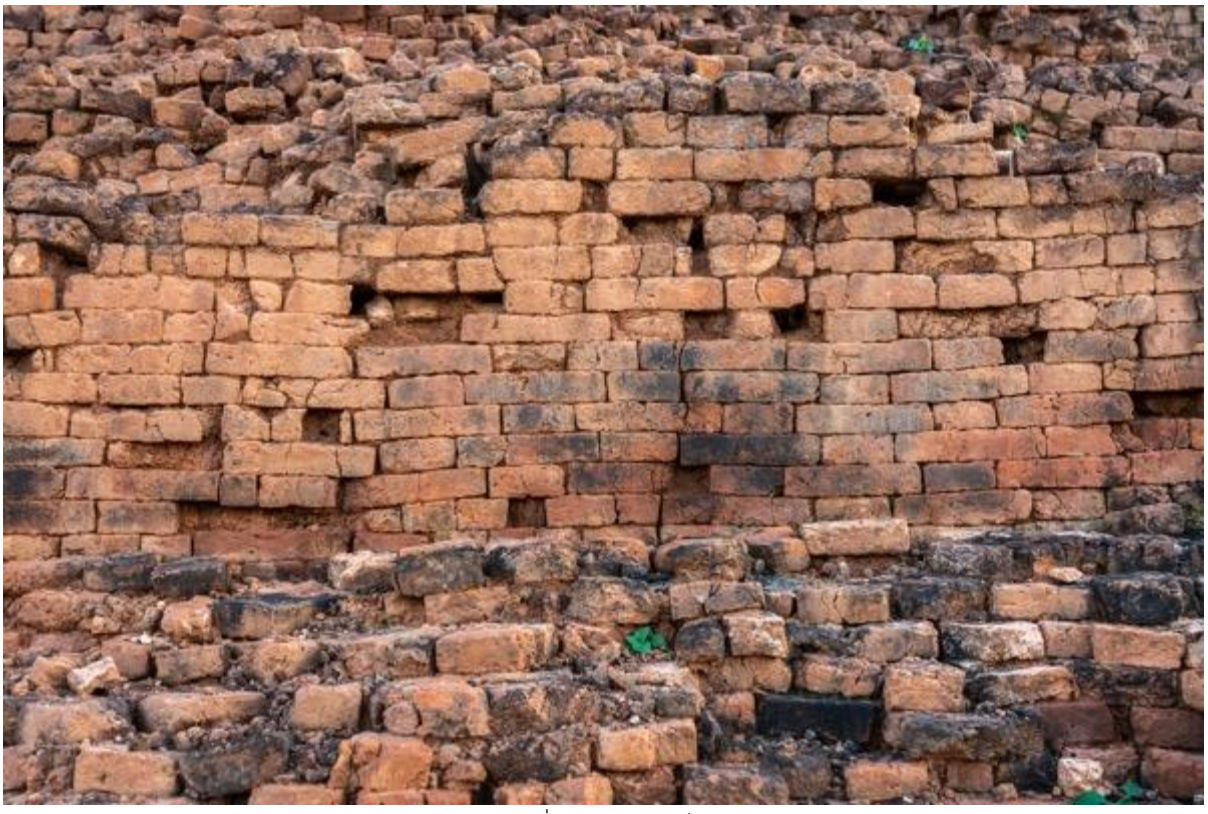
SiThep150 ส่วนบนที่สันนิษฐานเป็นสถูปทรงระฆัง โบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep151 ส่วนบนที่สันนิษฐานเป็นสถูปทรงระฆัง โบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep152 ภาพเขาถมอรัตน์ ถ่ายจากบริเวณลานประทักษิณชั้นบนของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep153 รายละเอียดการก่อเรียงอิฐส่วนบน ซึ่งสันนิษฐาน เป็นสถูปทรงระฆัง โบราณ สถานเขาคลังนอก

SiThep154 ภาพมุมมองจากลานประทักษิณชั้นบนโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep155 ภาพมุมสูงแสดงตำแหน่งสถูปเจดีย์รายในแนวแกนทิศตะวันตก ของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep156 ภาพมุมสูงแสดงแผนผังโบราณสถานสถูปเจดีย์รายประจำทิศ ของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep157 ภาพโบราณสถานส่วนฐานสถูปเจดีย์รายประจำทิศ ของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep158 ภาพโบราณสถานส่วนฐานสถูปเจดีย์รายประจำทิศ ของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep159 ภาพแสดงรายละเอียดการย่อเก็จส่วนฐานสถูปเจดีย์รายประจำทิศ ของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep160 ภาพแสดงรายละเอียดวิธีการก่ออิฐลวดบัว ฐานสถูปเจดีย์รายประจำทิศ ของโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep161 ภาพโบราณสถานส่วนฐานของสถูปเจดีย์รายรอบสถูปเจดีย์ประธานโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep162 ภาพโบราณสถานส่วนฐานของสถูปเจดีย์ ที่พบในบริเวณโดยรอบโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep163 ภาพโบราณสถานส่วนฐานของสถูปเจดีย์ราย รอบสถูปเจดีย์ประธานโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep164 ภาพโบราณสถาน ส่วนฐานของสถูปเจดีย์นสบ ที่พบในบริเวณโดยรอบโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep165 ภาพแบบจำลอง รูปแบบสันนิษฐานโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep166 ภาพป้ายชื่อโบราณสถานเขาคลังนอก

SiThep167 ภาพมุมสูงเขาถมอรัตน์

SiThep168 ภาพมุมสูงเขาถมอรัตน์ในยามเช้า หมอกปิดบังยอดเขา

SiThep169 ภาพพันธุ์ไม้และความอุดมสมบูรณ์ของเขาถมอรัตน์

SiThep170 ภาพพันธุ์ไม้และความอุดมสมบูรณ์ของเขาถมอรัตน์

SiThep171 ภาพเขาถมอรัตน์ และสภาพพื้นที่โดยรอบ

SiThep172 ภาพเขาถมอรัตน์ และสภาพพื้นที่โดยรอบ

SiThep173 ภาพเขาถมอรัตน์ และสภาพพื้นที่โดยรอบ

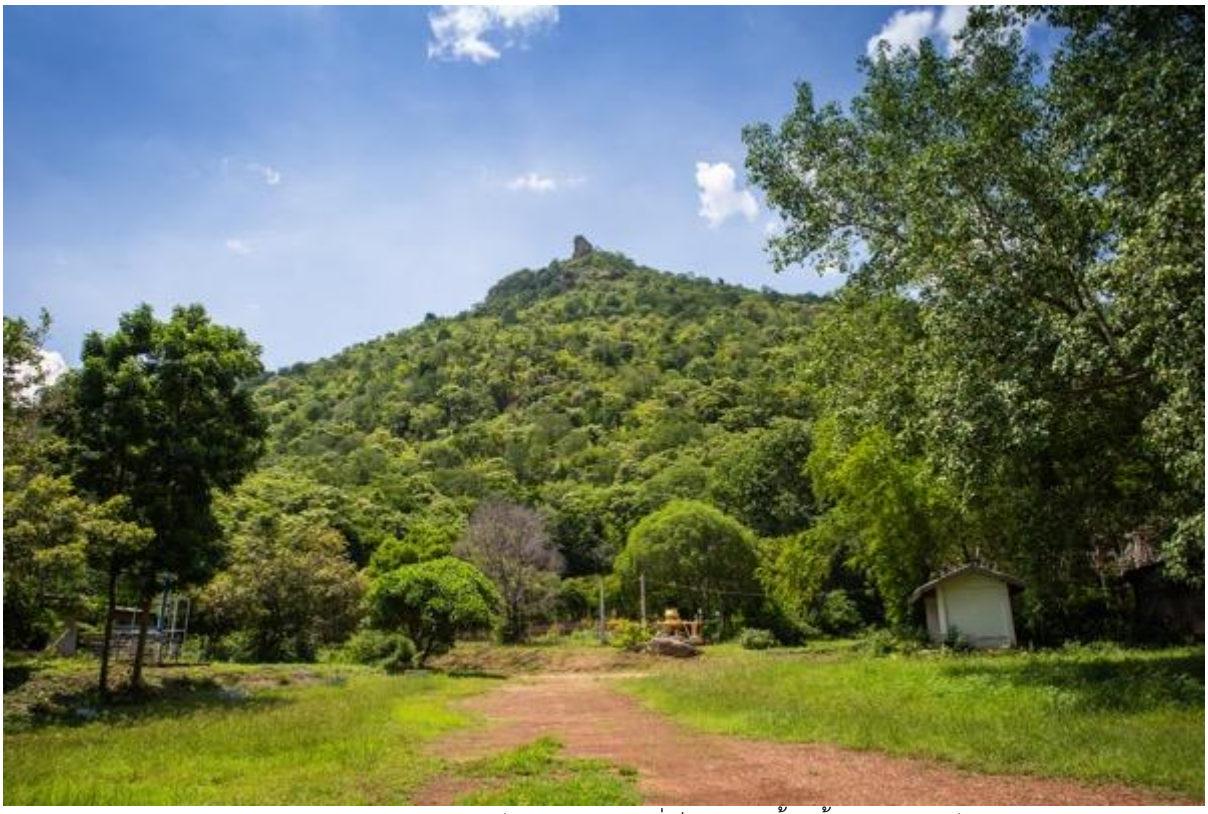
SiThep174 ภาพเขาถมอรัตน์ มุมมองจากถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 21 สระบุรี-หล่มสัก มุ่งหน้าไปสู่อำเภอศรีเทพ

SiThep175 ภาพเขาถมอรัตน์ ยามเย็นหลังพระอาทิตย์ตก

SiThep176 ภาพเขาถมอรัตน์ ยามเย็นหลังพระอาทิตย์ตก

SiThep177 ภาพเขาถมอรัตน์ บริเวณเชิงเขาที่เป็นจุดทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep178 ภาพชะง่อนหน้าผาหินบนยอดเขาถมอรัตน์

SiThep179 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep180 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep181 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep182 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep183 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep184 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep185 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep186 ภาพภูมิทัศน์ระหว่างเส้นทางขึ้นสู่ถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep187 ภาพมุมมองด้านหน้าปากถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep188 ภาพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep189 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep190 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

SiThep191 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์ ส่วนเศียร

SiThep192 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์ ส่วนลำตัว

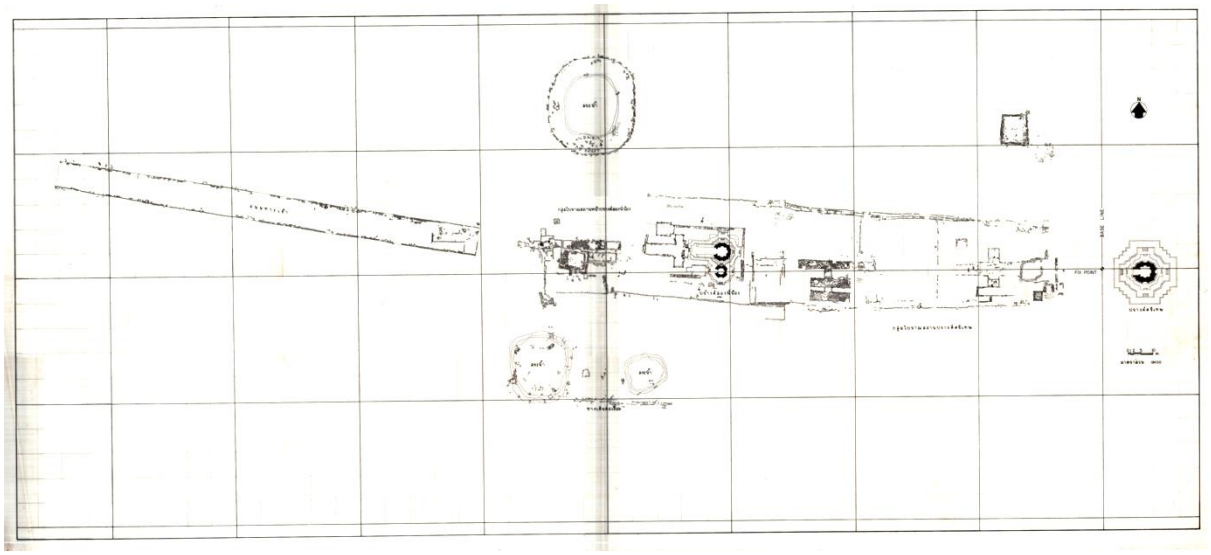
SiThep193 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์ ส่วนล่าง

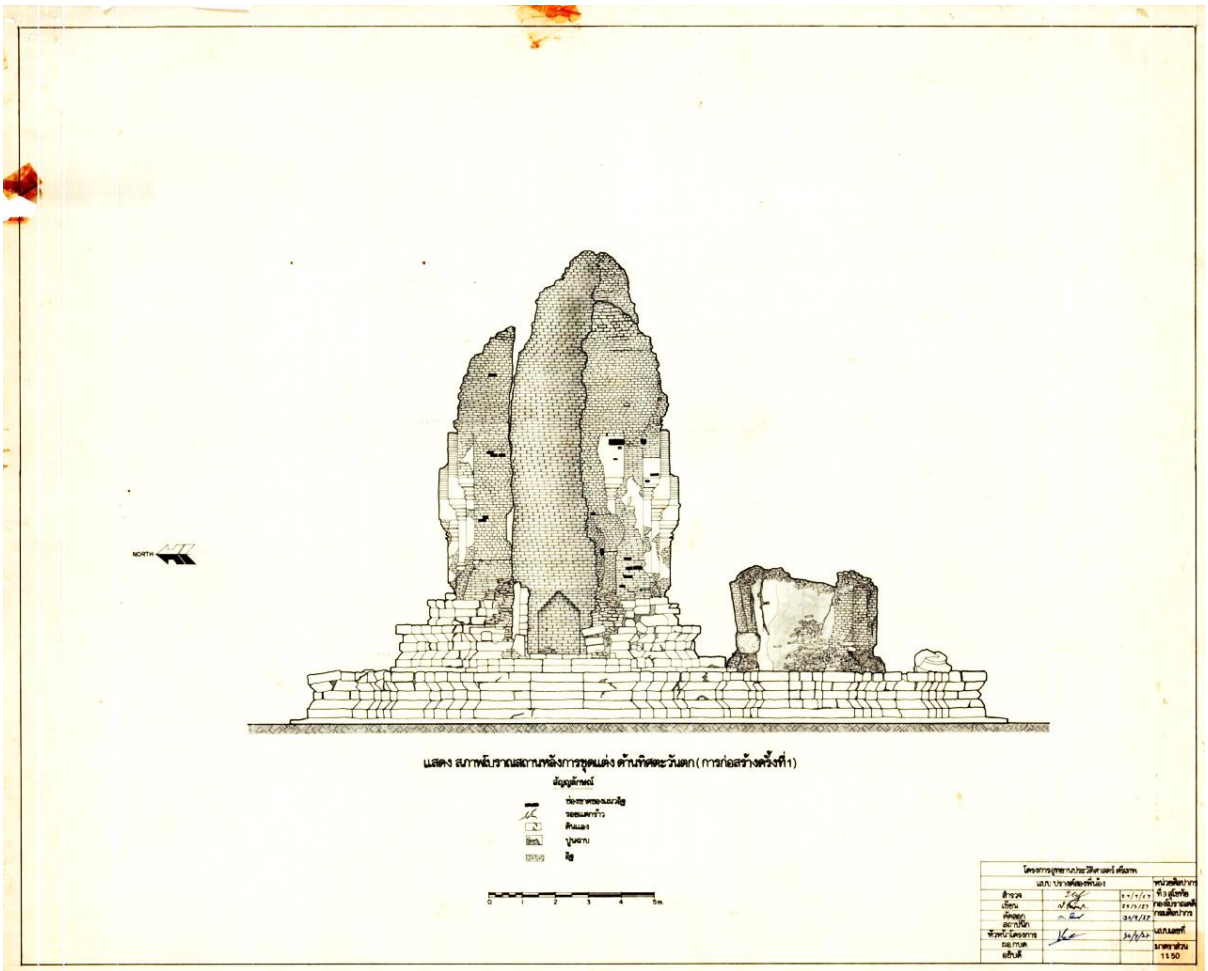
SiThep194 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

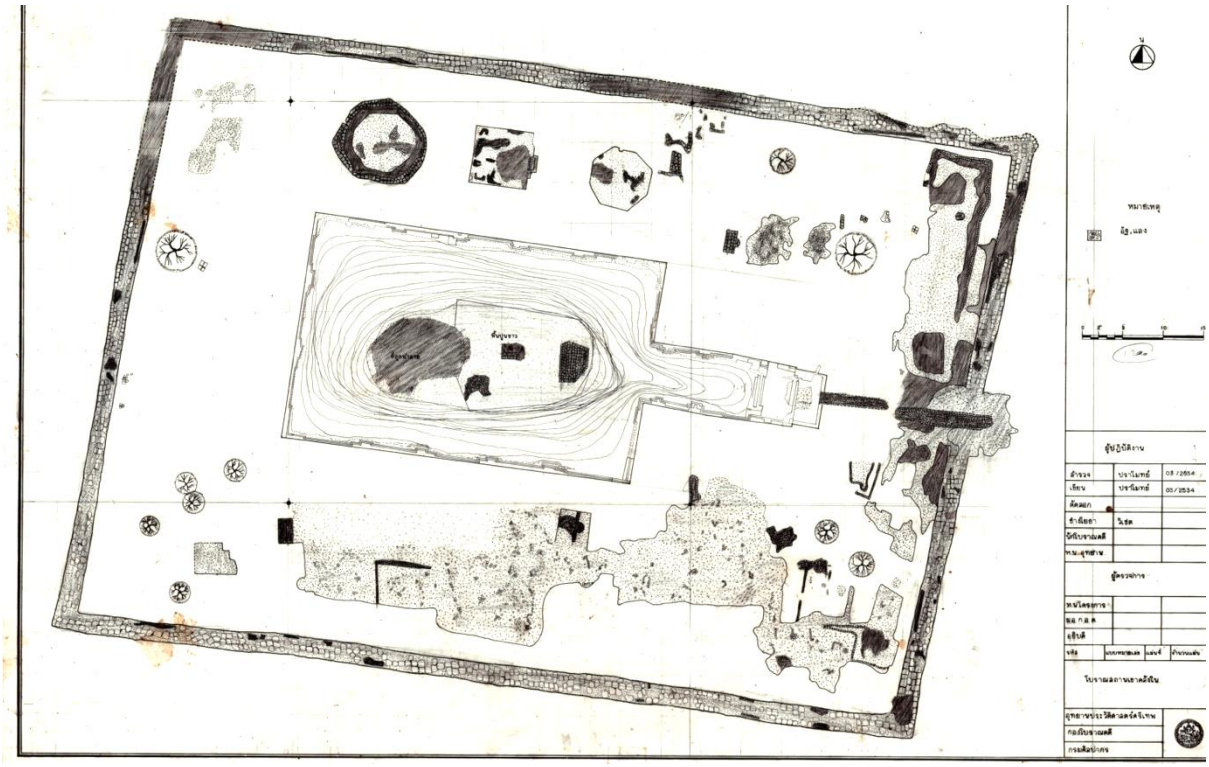
SiThep195 ภาพสลักรูปเคารพภายในถ้ำเขาถมอรัตน์

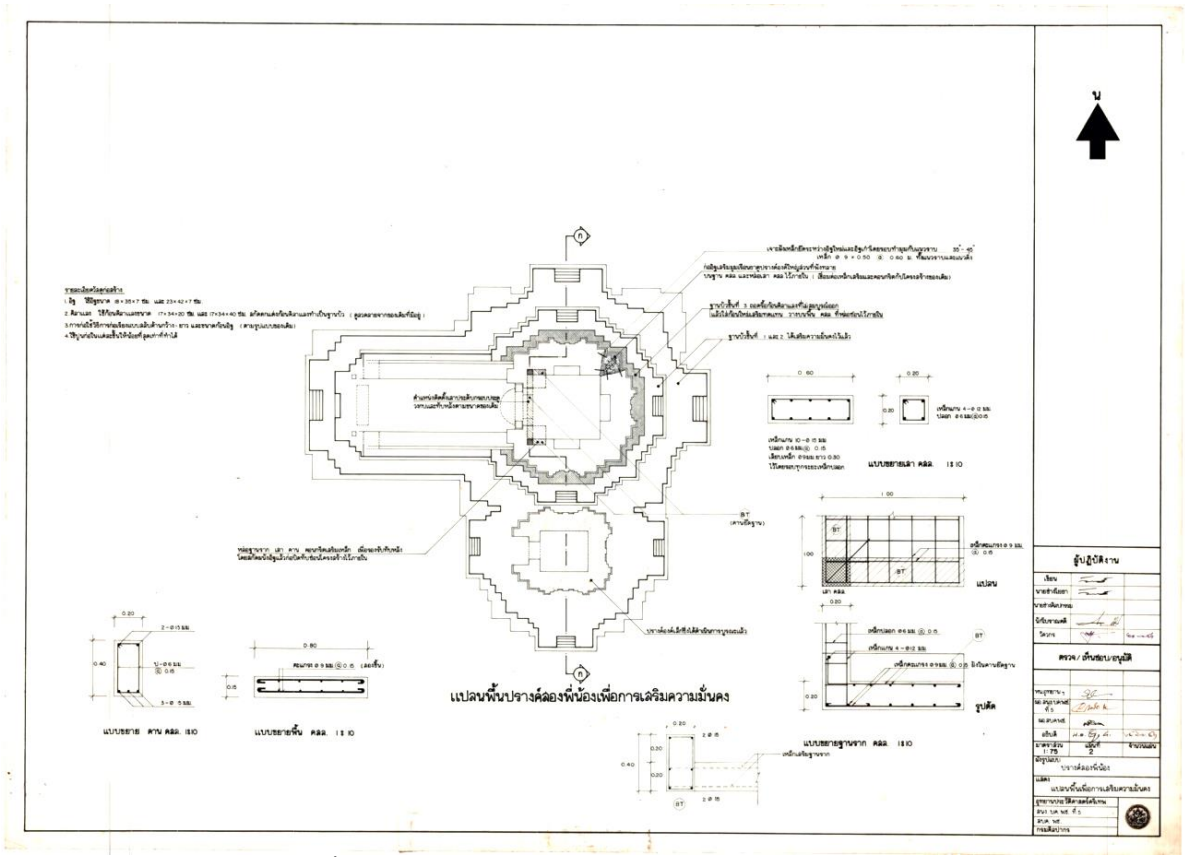
ผังบริเวณปรางค์สองพี่น้อง และโบราณสถานใกล้เคียง

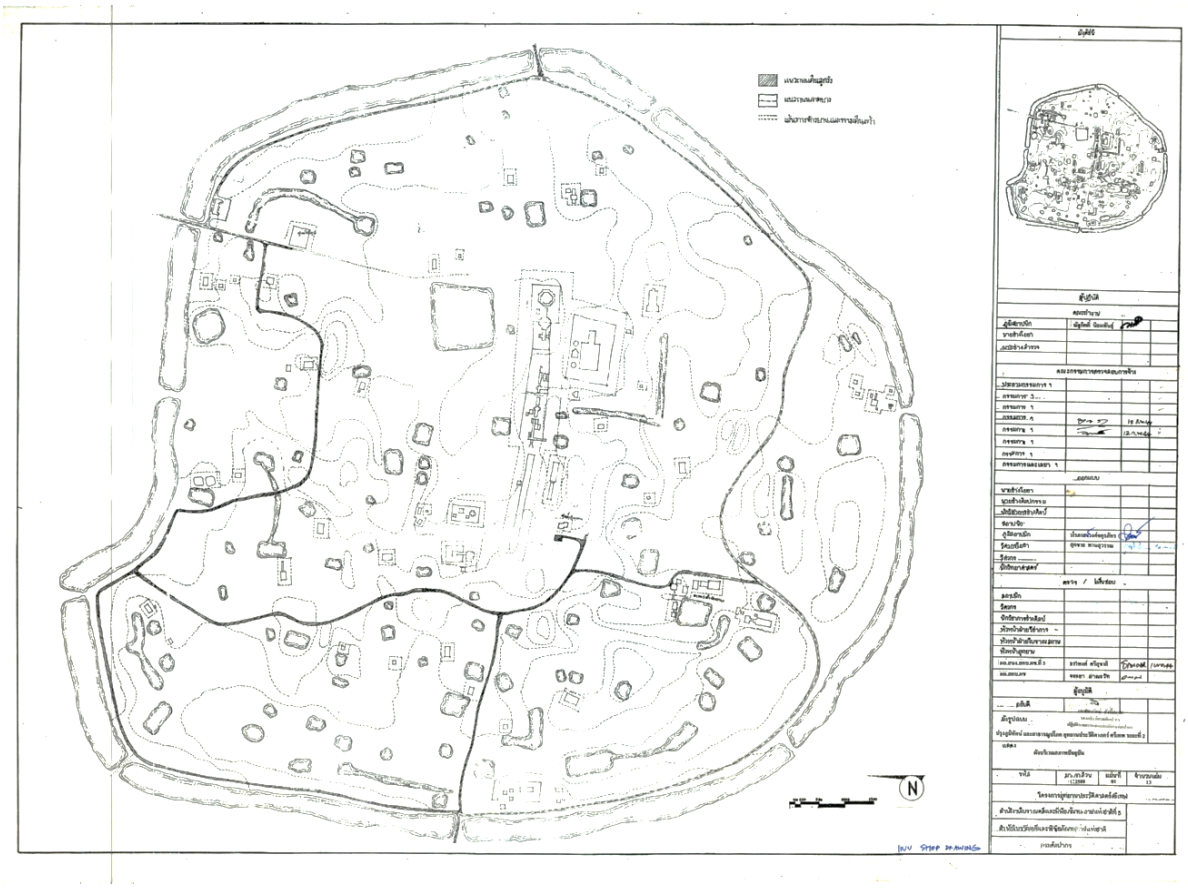
ผังปรางค์สองพี่น้องหลังการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี 2527 (1984)

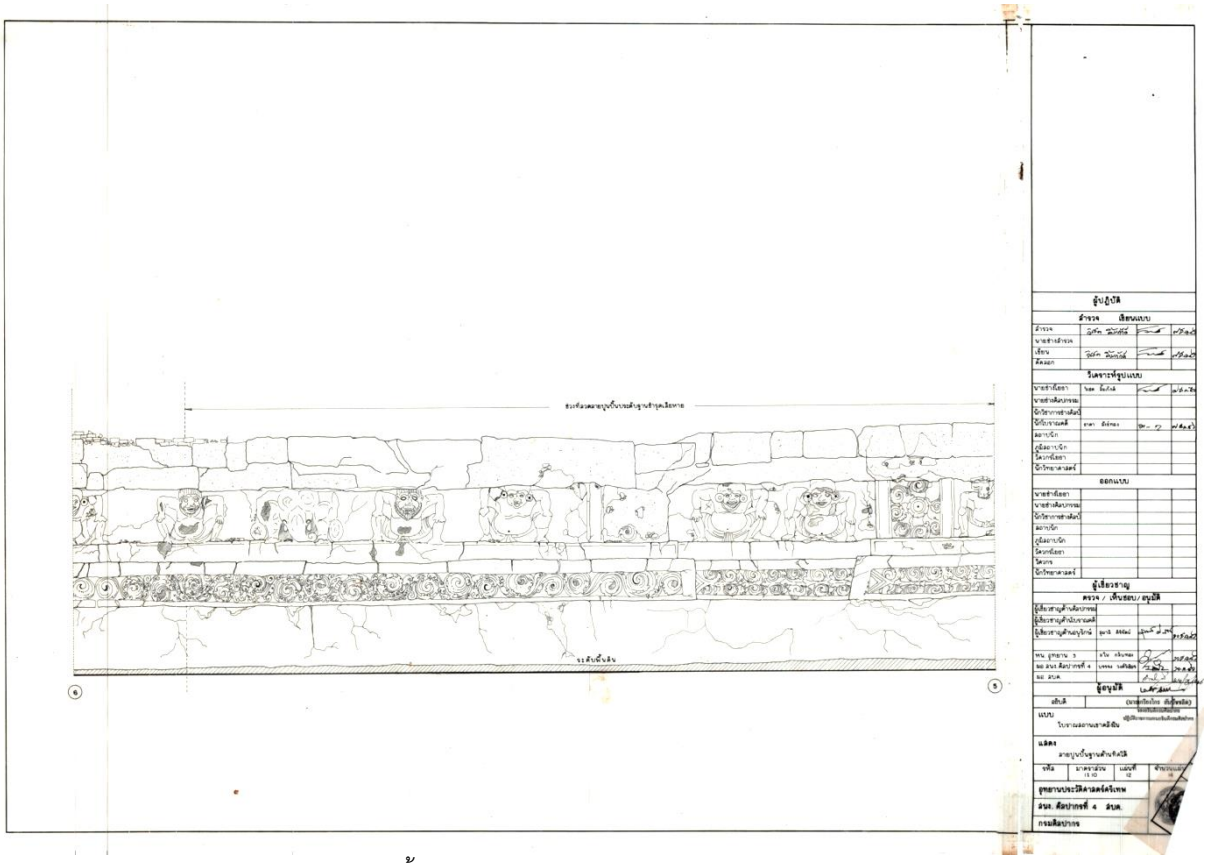
ผังบริเวณ โบราณสถานเขาคลังในหลังการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี 2534 (1991)

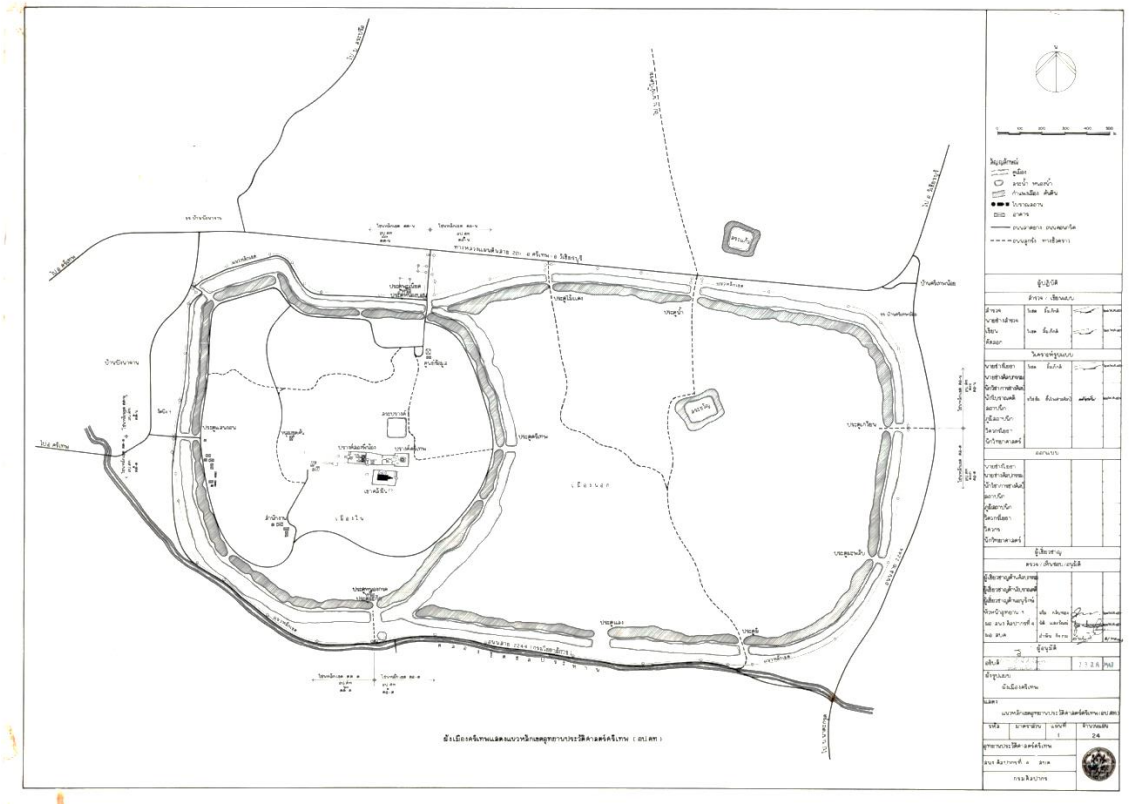
ผังพื้นปรางค์สองพี่น้องเพื่อการเสริมความมั่นคง 2541 (1998)

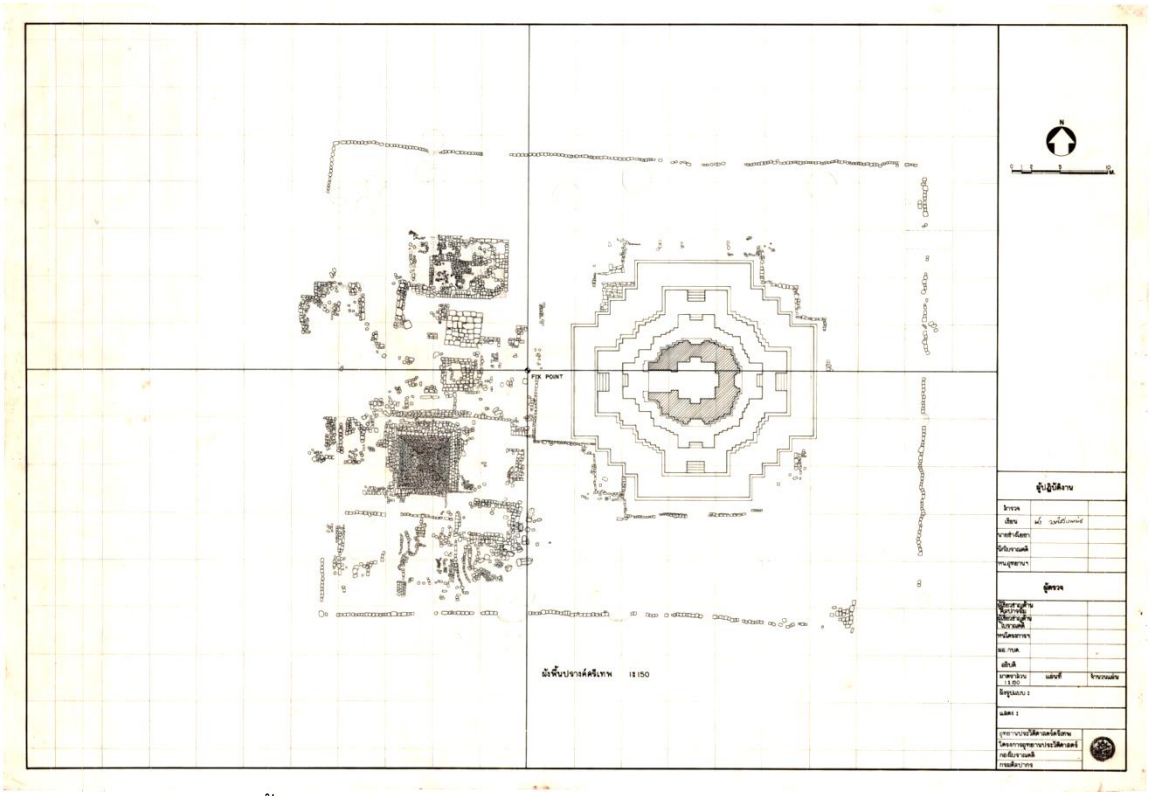
ผังเมืองใน 2544 (2001)

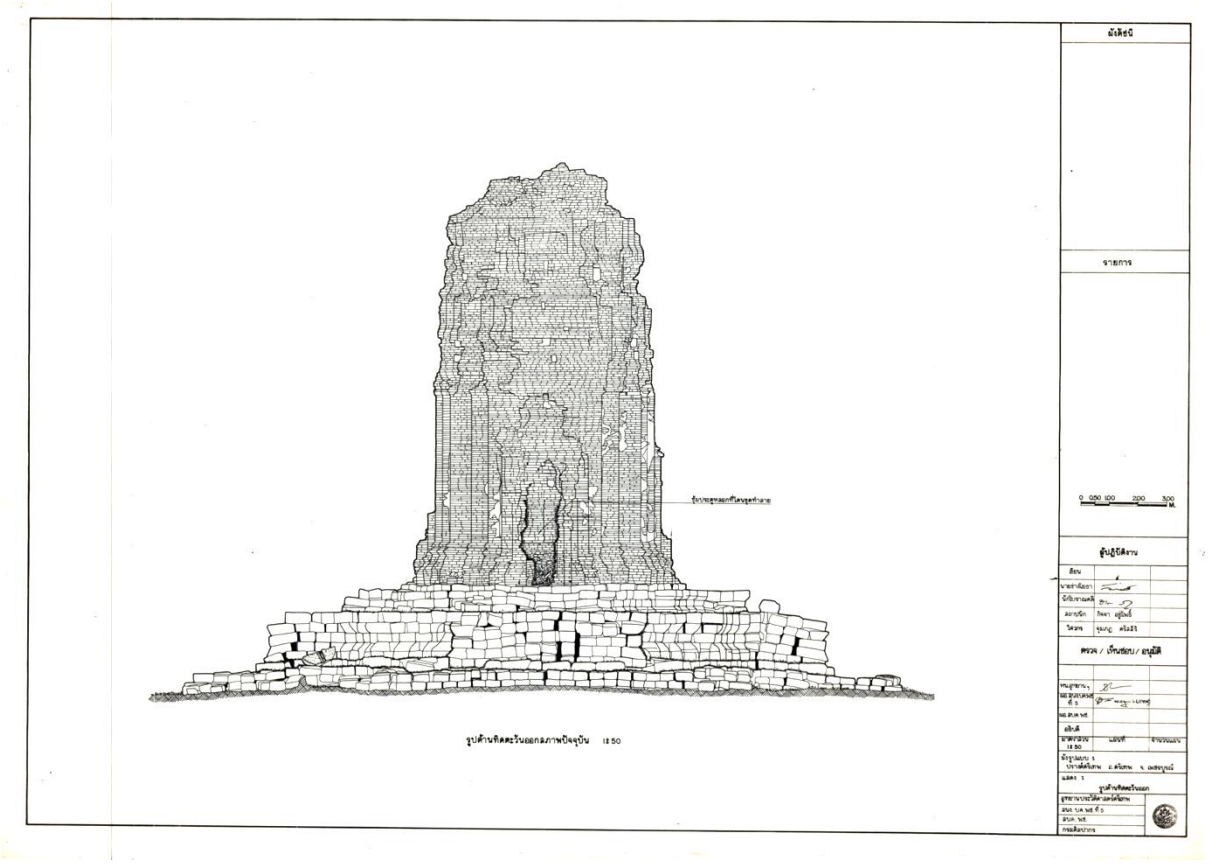
ผังลายปูนปั้นด้านทิศใต้ โบราณสถานเขาคลังใน 2546 (2003)

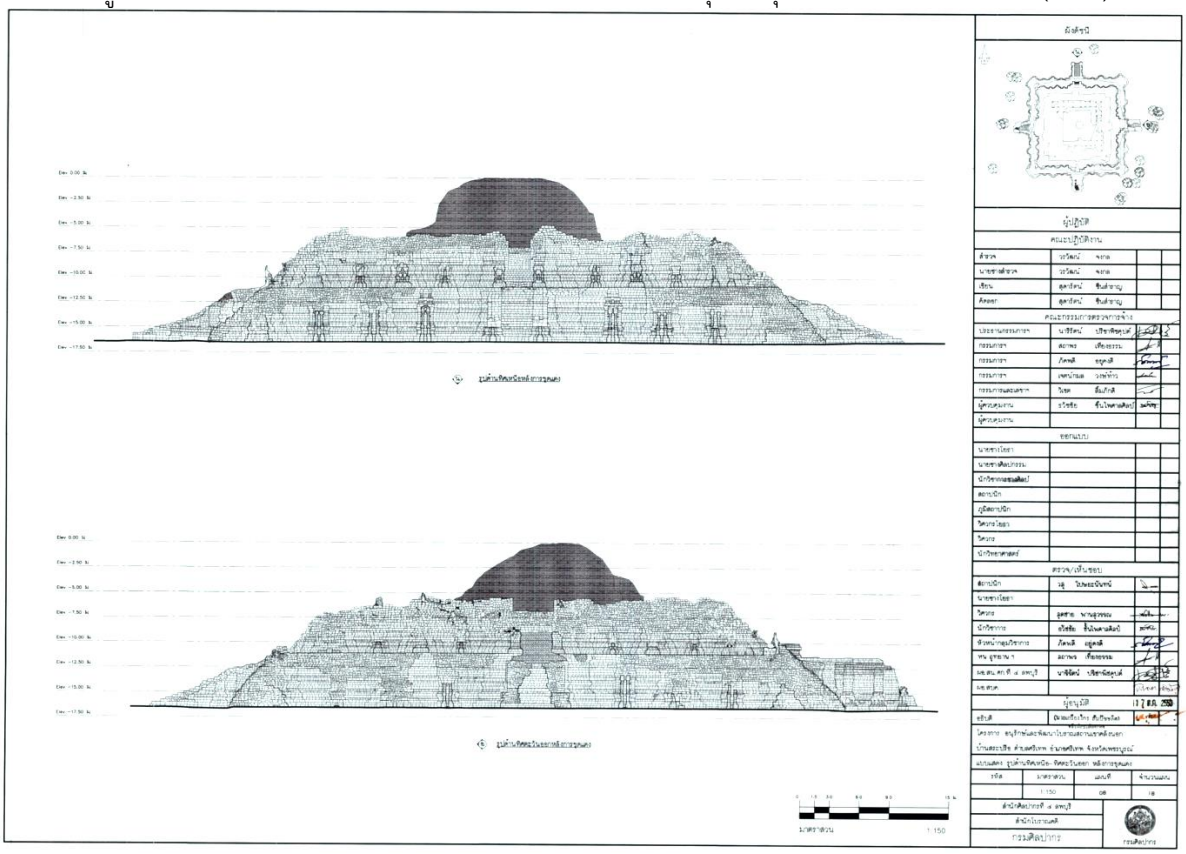
ผังเมืองศรีเทพ 2547 (2004)

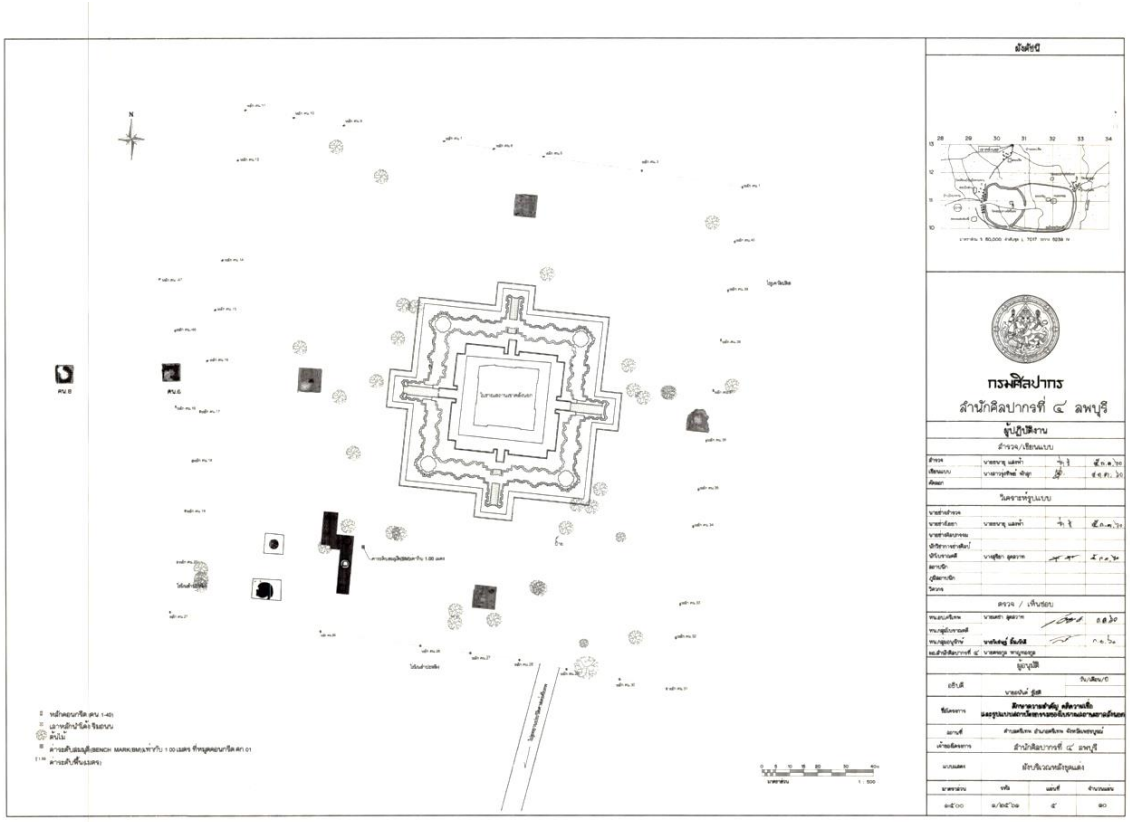
ผังพื้นปรางค์ศรีเทพ หลังการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี 2547 (2004)

ผังรูปด้านด้านทิศตะวันออก โบราณสถานปรางค์ศรีเทพ หลังการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี 2547 (2004)

ผังโบราณสถานเขาคลังนอกหลังการขุดแต่งทางโบราณคดี 2553 (2010)

ผังบริเวณโบราณสถานเขาคลังนอก 2560 (2017)

7.b ข้อมูล เอกสาร ที่เกี่ยวข้อง (Texts relating to protective designation, copies of property management plans or documented management systems and extracts of other plans relevant to the property)

7.b.1 พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้

"โบราณสถาน" หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลป ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

"โบราณวัตถุ" หมายความว่า สังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลป ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี

"อธิบดี" หมายความว่า อธิบดีกรมศิลปากร

มาตรา 7 เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามที่อธิบดีเห็นสมควรได้ และให้มีอำนาจกำหนดที่เขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้ ประกาศดังกล่าวนี้อธิบดีจะเพิกถอนหรือแก้ไขเพิ่มเติมก็ให้กระทำได้โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา (7) ทวิ ห้ามมิให้ผู้ใดปลูกสร้างอาคารตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการก่อสร้างอาคารภายในเขตของโบราณสถาน ซึ่งอธิบดีได้ประกาศขึ้นทะเบียน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดี

ในกรณีที่มีการปลูกสร้างอาคารโดยมิได้รับอนุญาต ให้อธิบดีมีอำนาจสั่งระงับการก่อสร้างและให้รื้อถอนอาคารหรือส่วนแห่งอาคารนั้นภายในกำหนดหกสิบวันนับแต่วันได้รับคำสั่ง

ผู้ใดขัดขืนไม่ระงับการก่อสร้างหรือรื้อถอนอาคารหรือส่วนแห่งอาคารตามคำสั่งอธิบดี มีความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงาน และให้อธิบดีดำเนินการรื้อถอนอาคารหรือส่วนแห่งอาคารนั้นได้ โดยเจ้าของผู้ครอบครองหรือผู้ปลูกสร้างไม่มีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายหรือดำเนินคดีแก่ผู้รื้อถอนไม่ว่าด้วยประการใดทั้งสิ้น

มาตรา 10 ห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลาย เคลื่อนย้ายโบราณสถานหรือส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน หรือขุดค้นสิ่งใด ๆ หรือปลูกสร้างอาคารภายในบริเวณโบราณสถาน เว้นแต่จะกระทำตามคำสั่งของอธิบดีหรือได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดี และถ้าหนังสืออนุญาตนั้นกำหนดเงื่อนไขไว้ประการใดก็ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขนั้นด้วย

มาตรา 32 ผู้ใดบุกรุกโบราณสถาน หรือทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ซึ่งโบราณสถาน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินเจ็ดแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ
ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคหนึ่งเป็นการกระทำต่อโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ผู้กระทำต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งล้านบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ
มาตรา 33 ผู้ใดทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่า ทำให้ไร้ประโยชน์หรือทำให้สูญหายซึ่งโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งล้านบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

7.b.2 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้
"ป่าสงวนแห่งชาติ" หมายความว่า ป่าที่ได้กำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติตามพระราชบัญญัตินี้
มาตรา 14 ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ห้ามมิให้บุคคลใดยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แผ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าสงวนแห่งชาติ เว้นแต่
(2) ทำไม้หวงห้ามหรือเก็บหาของป่าหวงห้ามตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้

7.b.3 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้
"การผังเมือง" หมายความวาการวางจัดทำและดำเนินการให้เปนไปตามผังเมืองรวมและผังเมือง เฉพาะในบริเวณเมืองและบริเวณที่เกี่ยวข่องหรือชนบท เพื่อสร่างหรือพัฒนาเมืองหรือสวนของเมืองขึ้นใหม หรือแทนเมือง หรือสวนของเมืองที่ได้รับความเสียหาย เพื่อให้มีหรือทำให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสุขลักษณะความสะดวกสบาย ความเปนระเบียบ ความสวยงาม การใช่ประโยชนในทรัพยสิน ความปลอดภัยของประชาชน และสวัสดิภาพของสังคม เพื่อสงเสริมการเศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล่อม เพื่อดำรงรักษา หรือบูรณะสถานที่ และวัตถุที่มีประโยชนหรือคุณคาในทาง
ศิลปกรรม สถาปตยกรรม ประวัติศาสตรหรือโบราณคดีหรือเพื่อบำรุงรักษาทรัพยากร ธรรมชาติภูมิประเทศที่งดงาม หรือมีคุณคาในทางธรรมชาติ

7.b.4 กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560

ข้อ 7 ข้อ ๗ ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม ให้ใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หรือเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม การอยู่อาศัย สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันราชการ การสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ

ที่ดินประเภทนี้ เว้นแต่ที่ดินในบริเวณหมายเลข 2.16 หมายเลข 2.17 และหมายเลข 2.19 ในระยะ 2,000 เมตร จากแนวเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ห้ามใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจการตามที่กำหนด ดังต่อไปนี้

(1) โรงงานตามกฎหมายว่าด้วยโรงงานตามประเภท ชนิด และจำพวกท้ายกฎกระทรวงนี้

(2) คลังน้ำมันตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมน้ำมันเชื้อเพลิง เพื่อการจำหน่าย

(3) คลังก๊าซปิโตรเลียมเหลวตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมน้ำมันเชื้อเพลิง

(4) จัดสรรที่ดินเพื่อประกอบอุตสาหกรรม เว้นแต่ที่ดินในบริเวณหมายเลข ๒.๑๕

(5) จัดสรรที่ดินเพื่อประกอบพาณิชยกรรม

(6) จัดสรรที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย เว้นแต่ที่ดินในบริเวณหมายเลข 2.4 และหมายเลข 2.7

ที่ดินประเภทนี้ ในบริเวณหมายเลข 2.16 หมายเลข 2.17 และหมายเลข 2.19 ในระยะ 2,000 เมตร จากแนวเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้ดำเนินการหรือประกอบกิจการ ได้ในอาคารที่มีความสูงไม่เกิน 10 เมตร แต่ไม่หมายความรวมถึงโครงสร้างสำ หรับใช้ใน การส่งกระแสไฟฟ้า รับส่งสัญญาณวิทยุ สัญญาณโทรทัศน์ หรือสัญญาณสื่อสารทุกชนิด การวัดความสูง ของอาคารให้วัดจากระดับพื้นดินที่ก่อสร้างถึงพื้นดาดฟ้า สำหรับอาคารทรงจั่วหรือปั้นหยาให้วัดจาก ระดับพื้นดินที่ก่อสร้างถึงยอดผนังของชั้นสูงสุด และห้ามใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจการตามที่กำหนด ดังต่อไปนี้

(1) โรงงานตามกฎหมายว่าด้วยโรงงานตามประเภท ชนิด และจำพวกท้ายกฎกระทรวงนี้

(2) คลังน้ำมันและสถานที่เก็บรักษาน้ำมัน ลักษณะที่สาม ตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมน้ำมันเชื้อเพลิง เพื่อการจำหน่าย

(3) คลังก๊าซปิโตรเลียมเหลว สถานที่บรรจุก๊าซปิโตรเลียมเหลวประเภทโรงบรรจุ สถานที่บรรจุก๊าซปิโตรเลียมเหลวประเภทห้องบรรจุ และสถานที่เก็บรักษาก๊าซปิโตรเลียมเหลวประเภทโรงเก็บ ตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมน้ำมันเชื้อเพลิง

(4) โรงแรมตามกฎหมายว่าด้วยโรงแรม

(5) จัดสรรที่ดินเพื่อประกอบอุตสาหกรรม

(6) จัดสรรที่ดินเพื่อประกอบพาณิชยกรรม

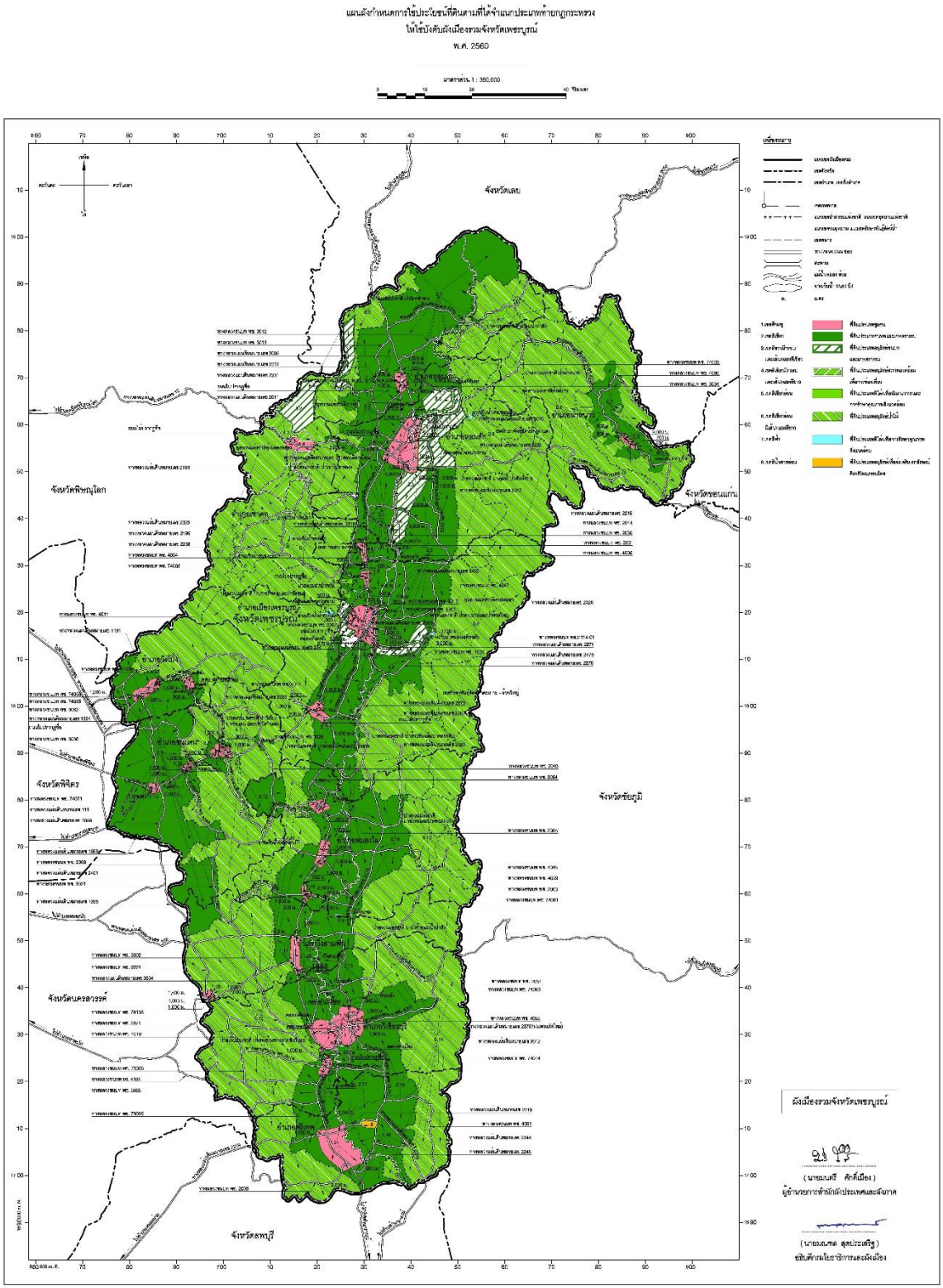
(7) จัดสรรที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย

(8) การอยู่อาศัยหรือประกอบพาณิชยกรรมประเภทอาคารขนาดใหญ่

(9) กำจัดมูลฝอย

(10) ซื้อขายหรือเก็บเศษวัสดุ

ที่ดินประเภทนี้ในแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่า และเขตอุทยานแห่งชาติ ให้ใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการสงวนและคุ้มครองดูแลรักษาหรือบำรุงป่าไม้ สัตว์ป่า ต้นน้ำ ลำธาร และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ตามมติคณะรัฐมนตรีและกฎหมายเกี่ยวกับการป่าไม้ การสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า และการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเท่านั้น

ที่มา : กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560

7.b.5 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้

"การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม" หมายความว่า การปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิและการถือครองในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมรวมตลอดถึงการจัดที่อยู่อาศัยในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้น โดยรัฐนำที่ดินของรัฐหรือที่ดินที่รัฐจัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน ซึ่งมิได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นด้วยตนเอง หรือมีที่ดินเกินสิทธิตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อจัดให้แก่เกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินของตนเองหรือเกษตรกรที่มีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอแก่การครองชีพและสถาบันเกษตรกรได้เช่าซื้อ เช่าหรือเข้าทำประโยชน์โดยรัฐให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรม การปรับปรุงทรัพยากรและปัจจัยการผลิต ตลอดจนการผลิตและการจำหน่ายให้เกิดผลดียิ่งขึ้น

มาตรา 6 ให้จัดตั้งสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมขึ้นในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมตามพระราชบัญญัตินี้เรียกโดยย่อว่า ส.ป.ก.

มาตรา 8 ให้ ส.ป.ก. มีอำนาจหน้าที่ดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 29 (3) ที่ดินแปลงใดถ้าเจ้าของไม่ได้ใช้ที่ดินประกอบเกษตรกรรมด้วยตนเอง หรือมิได้ใช้ประกอบเกษตรกรรมอย่างใดหรือประกอบเกษตรกรรมเล็กน้อย หรือประกอบเกษตรกรรมบางส่วนเพียงเป็นการแสดงสิทธิในที่ดิน ให้ ส.ป.ก. มีอำนาจจัดซื้อหรือดำเนินการเวนคืนที่ดินนั้นได้ในส่วนที่เกินกว่ายี่สิบไร่

7.b.6 พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้

"อาคาร" หมายความว่า ตึก บ้าน เรือน โรง ร้าน แพ คลังสินค้า สำนักงาน และสิ่งที่สร้างขึ้นอย่างอื่น ซึ่งบุคคลอาจเข้าอยู่หรือเข้าใช้สอยได้ และหมายความรวมถึง

(1) อัฒจันทร์หรือสิ่งที่สร้างขึ้นอย่างอื่น เพื่อใช้เป็นชุมนุมของประชาชน

(2) เขื่อน สะพาน อุโมงค์ ทางหรือท่อระบายน้ำ อู่เรือ คานเรือ ท่าน้ำ ท่าจอดเรือ รั้ว กำแพงหรือประตู ที่สร้างขึ้นติดต่อหรือใกล้เคียงกับที่สาธารณะหรือสิ่งที่สร้างขึ้นให้บุคคลทั่วไปใช้สอย

(3) ป้ายหรือสิ่งที่สร้างขึ้นสำหรับติดหรือตั้งป้าย

(ก) ที่ติดหรือตั้งไว้เหนือที่สาธารณะและมีขนาดเกินหนึ่งตารางเมตร หรือมีน้ำหนักรวมทั้งโครงสร้างเกินสิบกิโลกรัม

(ข) ที่ติดหรือตั้งไว้ในระยะห่างจากที่สาธารณะ ซึ่งเมื่อวัดในทางราบแล้วระยะห่างจากที่สาธารณะมีน้อยกว่าความสูงของป้ายนั้นเมื่อวัดจากพื้นดิน และมีขนาดหรือมีน้ำหนักเกินกว่าที่กำหนดในกฎกระทรวง

(4) พื้นที่หรือสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่จอดรถ ที่กลับรถ และทางเข้าออกของรถ สำหรับอาคารที่กำหนดตามมาตรา 8 (9)

(5) สิ่งที่สร้างขึ้นอย่างอื่นตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา13 ในกรณีที่สมควรห้ามการก่อสร้าง ดัดแปลง รื้อถอน เคลื่อนย้าย และใช้หรือเปลี่ยนการใช้อาคารชนิดใด หรือประเภทใดในบริเวณหนึ่งบริเวณใด แต่ยังไม่มีกฎกระทรวง หรือข้อบัญญัติท้องถิ่น ตามมาตรา 8 (10) ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของอธิบดีกรมโยธาธิการและผังเมือง หรือเจ้าพนักงานท้องถิ่นแล้วแต่กรณี มีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาห้ามการก่อสร้าง ดัดแปลง รื้อถอน เคลื่อนย้าย และใช้หรือเปลี่ยนการใช้อาคารในบริเวณนั้นเป็นการชั่วคราวได้ และให้ดำเนินการออกกฎหระทรวงหรือข้อบัญญัติท้องถิ่นภายในหนึ่งปี นับแต่วันที่ประกาศนั้นมีผลบังคับใช้

7.b.7 พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2562

มาตรา 6 ที่ราชพัสดุ ได้แก่

(1) อสังหาริมทรัพย์อันเป็นทรัพย์สินของแผ่นดินทุกชนิด

(2) ที่ดินที่สงวนหรือหวงห้ามไว้เพื่อประโยชน์ของแผ่นดินโดยเฉพาะ

(3) ที่ดินที่สงวนหรือหวงห้ามไว้เพื่อประโยชน์ของทางราชการตามกฎหมาย

มาตรา 8 ให้กระทรวงการคลังเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ราชพัสดุ ให้กรมธนารักษ์มีหน้าที่ในการปกครอง ดูแลและบำรุงรักษาที่ราชพัสดุ ส่วนการใช้และการจัดหาประโยชน์ให้เป็นไปตามที่บัญญัติในพระราชบัญญัตินี้

กฎกระทรวงการใช้ราชพัสดุ พ.ศ.2563

ข้อ 12 ผู้ใช้ที่ราชพัสดุซึ่งประสงค์จะรื้อถอนหรือดัดแปลงอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เป็น ที่ราชพัสดุที่อาจมีผลกระทบต่อคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม หรือสถาปัตยกรรมที่ควรอนุรักษ์ ของอาคารหรือสิ่งปลูกสร้าง ตามบัญชีรายชื่ออาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่อธิบดีกำหนดโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการที่ราชพัสดุต้องได้รับความยินยอมจากกรมธนารักษ์หรือส านักงานธนารักษ์พื้นที่แล้วแต่กรณี ก่อน

ข้อ 13 ผู้ใช้ที่ราชพัสดุซึ่งประสงค์จะรื้อถอนหรือดัดแปลงอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เป็นที่ราชพัสดุที่เป็นโบราณสถาน ให้ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

7.b.8 แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560 - 2564) จังหวัดเพชรบูรณ์

พันธกิจข้อ 1 พัฒนาคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว สินค้าและบริการในการท่องเที่ยวทุกรูปแบบอย่างมีมาตรฐาน และสมดุลอีกทั้งมีความยั่งยืนของแหล่งท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อม และอัตลักษณ์วิถีไทย เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยให้มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว สินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยวให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

1.2 การพัฒนาการท่องเที่ยวไทยอย่างยั่งยืนผ่านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม เพื่อคงไว้ ซึ่งความสวยงามของธรรมชาติและอัตลักษณ์ความเป็นไทย

โดยส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ทั้งในเชิงอัตลักษณ์ท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณี และสิ่งแวดล้อม รวมถึงการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การกำหนดขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว การส่งเสริมนวัตกรรมด้านการพัฒนาสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว และการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนโดยการให้ความรู้และการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

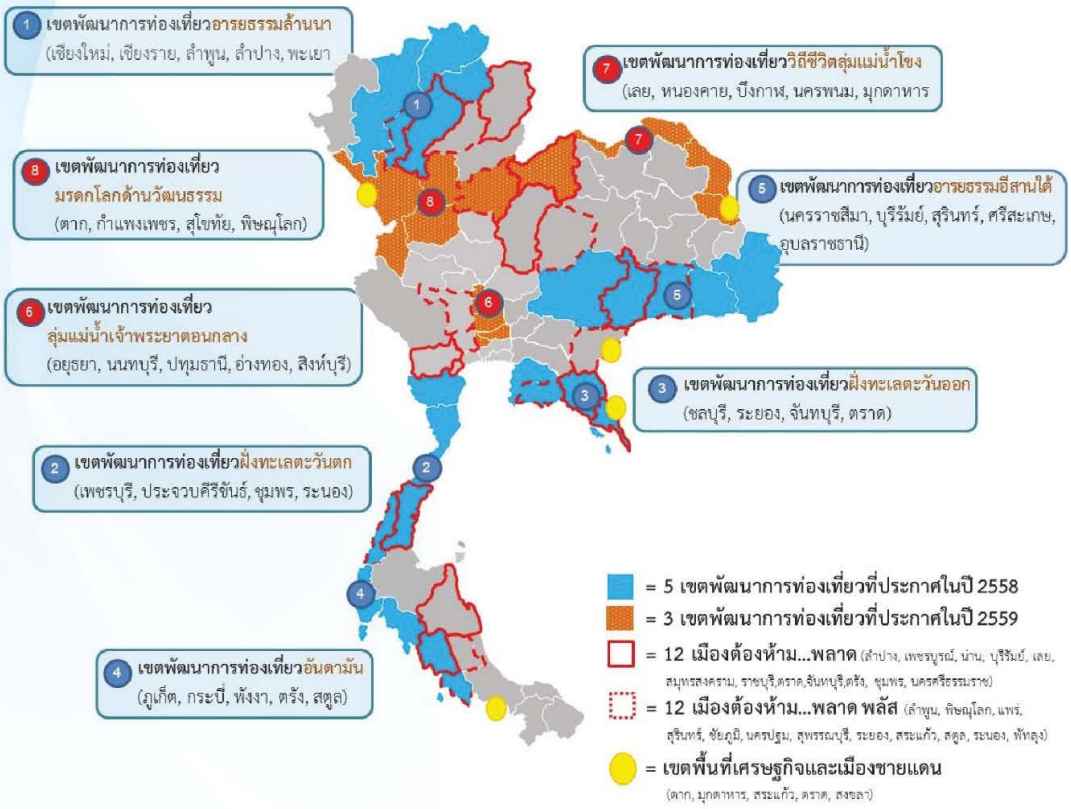
ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว

3.2 ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวและได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว โดยการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ ในด้านการท่องเที่ยวและการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสินค้าและบริการบนพื้นฐานของมรดกและวัฒนธรรมท้องถิ่น จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรมทักษะธุรกิจพื้นฐานเพื่อส่งเสริมการประกอบธุรกิจใหม่ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เพิ่มช่องทางการลงทุนและพัฒนาธุรกิจด้านการท่องเที่ยวให้แก่ภาคเอกชน ภายใต้หลักการสนับสนุนความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรม

และจังหวัดเพชรบูรณ์ ได้รับการประกาศให้เป็น 1 ในรายชื่อจังหวัด 12 เมืองต้องห้าม...พลาด

ภาคผนวก ค

แผนที่แสดงเขตพัฒนาการท่องเที่ยว เมืองต้องห้าม...พลาด และเมืองชายแดน

ที่มา : แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2560-2564)

7.b.9 แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 (รายละเอียดภาคผนวกที่ 2)

หลักการและเหตุผล

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อรองรับการบริหารจัดการและการพัฒนาพื้นอุทยานประวัติศาสตร์ และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง เพื่อเป็นกรอบแนวทางการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2562 ซึ่งเห็นชอบตามความเห็นของคณะกรรมการรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจที่เสนอมาตรการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของไทย ด้านวัฒนธรรม โดยเพิ่มจำนวนแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกโลก และเสนอให้กระทรวงวัฒนธรรมและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำรวจและผลักดันการขึ้นทะเบียนแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลกเมืองโบราณศรีเทพ คณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก จึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางแผนการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนแผนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก โดยประสานส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือ ดำเนินการและสนับสนุน การนำเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก และจัดทำแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ขึ้นร่วมกัน และเพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการยุทธศาสตร์ 20 ปีด้านวัฒนธรรม ตามยุทธศาสตร์ชาติ ของกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพื่อนำทุนทางวัฒนธรรมไปต่อยอดสร้างสรรค์ เศรษฐกิจ ที่มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำไปใช้เพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่ใกล้เคียงเป็นไปอย่างยั่งยืน โดยสร้างโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีบทบาทในการปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมของแหล่ง และ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการสืบทอด การดูแลรักษา การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานมรดกวัฒนธรรมอยู่อย่างยั่งยืน

ได้กำหนดกรอบแนวทาง แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 เป็น 7 แผนงานดังต่อไปนี้

1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ
2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน
3. แผนงานการใช้ที่ดิน
4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ
5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์
6. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน
7. แผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ

วิสัยทัศน์ (Vision)

“เมืองโบราณศรีเทพเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมทวารดีในประเทศไทยที่ครบถ้วนและสมบูรณ์”

พันธกิจ (Mission)

1. ดำเนินการตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ ตามกรอบแนวทางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ให้บรรลุผล
2. ดำเนินการศึกษาวิจัย สำรวจ ขุดค้น และขุดแต่งทางวิชาการโบราณคดี และการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชน เพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้ของเมืองศรีเทพให้สมบูรณ์ เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัย แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ และท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ
3. การกำหนดพื้นอนุรักษ์ กำหนดแนวทางควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบการก่อสร้างอาคารให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม ตลอดจนควบคุมกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อโบราณสถานและสิ่งแวดล้อม
4. การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน เพื่อให้โบราณสถานเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัย แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ และท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ
5. สร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ภาคประชาชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ตระหนักและร่วมกันอนุรักษ์ พัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้ยั่งยืน พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้เกิดการประสมประสานเชื่อมโยงกับฐานเศรษฐกิจ ส่งเสริมสนับสนุนการผลิตงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ของประชาชนในท้องถิ่นและวิถีชีวิตชุมชนอย่างสอดคล้องเหมาะสม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ตามกรอบแนวทาง พ.ศ.2563 – 2565
2. เพื่อสร้างความร่วมมือจากภาครัฐ ภาคเอกชน ในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ
3. เพื่อเป็นกรอบแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่เกี่ยวข้อง อย่างถูกต้องตามแนวทางการอนุรักษ์ และมีความยั่งยืนต่อชุมชนในท้องถิ่น

พื้นที่ดำเนินการ

1. พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ

พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งรวมถึง เมืองใน –เมืองนอก ซึ่งจะเป็นพื้นที่หลักในการนำเสนอสู่บัญชีมรดกโลก ได้รับการประกาศ ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2506 มีขนาดพื้นที่ 474.008 เฮกเตอร์ และ โบราณสถานเขาคลังนอก มีพื้นที่ 10.144 เฮกเตอร์

เริ่มจากแนวคูเมืองมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือในเขตบ้านบึงนาจาน ไปทางตะวันออกระยะทาง 3,200 เมตร ในเขตบ้านศรีเทพน้อย จากนั้นเชื่อมต่อไปทางทิศวันตก เป็นระยะทาง 3,200 เมตร ในเขตบ้านหลักเมือง และขึ้นไปทางทิศเหนือระยะ 1,800 เมตร เพื่อบรรจบกัน

พื้นที่กันชน (Buffer Zone) ของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพและโบราณสถานเขาคลังนอก ได้กำหนด ตามขอบเขตภูมิประเทศ โดยมีระยะจากพื้นที่หลัก (Nominated Property) ไปตามลำน้ำและแนวถนน ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร รวมพื้นที่ 2,775.452 เฮกเตอร์

พื้นที่กันชนเริ่มจากลำน้ำเหียงด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ ระยะทางต่อเนื่องไปจนถึงถนนเลียบคลองชลประทานและลำห้วยทางทิศเหนือ จากนั้นใช้เส้นถนนภายในหมู่บ้านนาน้ำโครม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของโบราณสถานเขาคลังนอก ระยะทางจรดทางหลวงชนบทหมายเลข พช.2275 ทางทิศตะวันออก และใช้ลำห้วยโกรกผี เป็นแนวยาวตลอดด้านทิศใต้ ในเขตบ้านศรีเทพน้อย และแยกออกจากลำห้วยโกรกผีไปทางทิศตะวันตก โดยใช้หมุดเขตที่ดิน ที่ 4455 ถึงเขตที่ดินที่ 4395 และถนนเลียบคลองชลประทานไปจนจรดลำน้ำเหียงในเขตบ้านหักเมืองทางทิศตะวันตก

2. พื้นที่ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเขาคลังนอก

โบราณสถานเขาคลังนอก มีพื้นที่ 10.144 เฮกเตอร์ ครอบคลุมโบราณสถานสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์แสดง ความเป็นมณฑลจักรวาลทางศาสนา โดยมีเจดีย์บริวารเป็นองค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 3 องค์ ทั้งนี้พื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก ใช้ขอบเขตพื้นที่กันชนร่วมกับเมืองโบราณศรีเทพ

3. พื้นที่โบราณสถานเขาถมอรัตน์

บริเวณเขาถมอรัตน์ซึ่งอยู่ในพื้นที่ อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวน โดยรอบตัวเขา มีขนาด 382.319 เฮกเตอร์ ในเขตตำบลโคกสะอาด และกำหนดให้บริเวณโดยรอบเขาถมอรัตน์ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร (2,000 เมตร) ขนาด 1,048.696 เฮกเตอร์ เป็นพื้นที่กันชนตามแนวภูมิประเทศ แนวถนน และลำน้ำโดยรอบเขา

พื้นที่กันชนโบราณสถานเขาถมอรัตน์ เริ่มจากด้านทิศเหนือ ลำห้วยตะคร้อไปทางทิศตะวันออก จรดที่ดินหมายเลข 38284 และแนวเขตลงทางด้านทิศใต้จรดโฉนดที่ดินเลขที่ 34497 และทางหลวงชนบทหมายเลข พช.2016 จากนั้นใช้แนวถนนไปทางทิศตะวันตก จรดคลองซับโอบและใช้แนวคลองขึ้นไปทางทิศเหนือ จากเขตโฉนดที่ดินหมายเลข 4486/3 ไปจนถึงเขตที่ดินหมายเลข 1214/50 ซึ่งติดกับลำห้วยตะคร้อทางทิศเหนือของเขาถมอรัตน์

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565

ได้กำหนดกรอบแนวทาง แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 เป็น 7 แผนงาน ดังต่อไปนี้

1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ สาขาวิชาอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาการอนุรักษ์ วิชาการพิพิธภัณฑ์ ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ โดยใช้ศาสตร์ความรู้ทางวิชาการแบบบูรณาการ ต่อยอดองค์ความรู้เพิ่มคุณค่าความสำคัญให้กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

   แผนงาน/โครงการ

   1.1 โครงการโครงการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางโบราณคดีประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ

   1.2 โครงการจัดทำฐานข้อมูลมรดกวัฒนธรรมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

1.3 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เขาคลังนอก

1.4 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีโดยรอบเขาถมอรัตน์

1.5 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาตร์แหล่งโบราณคดีในพื้นที่ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์

2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน มุ่งเน้นการดำเนินการตามหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร ถูกต้องตามหลักวิชาการ และรักษาความเป็นของแท้และดั้งเดิมไว้ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 เพื่อให้คงไว้ซึ่งคุณค่าของโบราณสถานในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรม

แผนงาน/โครงการ

2.1 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

2.2 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาคลังนอก

2.3 โครงการอนุรักษ์และบูรณะเจดีย์รายเขาคลังนอก และการพัฒนาศาสนสถาน เขาคลังนอกให้ครบถ้วนสมบูรณ์ขององค์ประกอบเรื่องมณฑลจักรวาล

2.4 การถอดพิมพ์พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์และนำกลับมาติดตั้ง ณ โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ให้อยู่ในสภาพเดิม

2.5 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยรอบเขาถมอรัตน์

2.6 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์

2.7 โครงการอนุรักษ์ พัฒนาและฟื้นฟูระบบชลประทานเดิมเมืองโบราณศรีเทพเขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์

3. แผนงานการใช้ที่ดิน กำหนดพื้นที่อนุรักษ์หลัก และการจัดการที่ดินในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และ กฎกระทรวงเพื่อใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มีผลบังคับใช้กับพื้นที่เขตอำเภอศรีเทพ โดยระบุลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในระยะ 2,000 เมตร (2 กิโลเมตร) และกำหนดความสูงอาคารเพื่อการปกป้องคุณค่าของเมืองโบราณศรีเทพ

แผนงาน/โครงการ

3.1 โครงการปรับปรุงแผนแม่บท แผนบริหารจัดการ และมาตรการการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ

3.2 โครงการสำรวจเขตที่ดิน การเวนคืน และทดแทนความเสียหายจากการเวนคืนที่ดินพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก

3.3 โครงการพัฒนา เกษตรกรรมธรรมชาติ ทวารวดี ศรีเทพในพื้นที่โดยรอบอุทยานฯ

4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ มุ่งเน้นการอนุรักษ์และพัฒนาให้สอดคล้องกัน โดยพัฒนาเส้นทางเชื่อมต่อพื้นที่ เมืองใน เมืองนอก ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และบริเวณเขตพื้นที่โดยรอบ การพัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ ให้เกิดความสอดคล้องและเพียงพอต่อการใช้สอย ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงคุณค่าทางด้านโบราณคดีประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์ และสิ่งแวดล้อมของความเป็นเมืองโบราณเป็นหลัก

แผนงาน/โครงการ

4.1 โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

4.2 โครงการรื้อย้ายและก่อสร้างอาคารสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ (นอกพื้นที่อุทยานฯ)

4.3 โครงการฟื้นฟูระบบชลประทานและพื้นที่รับน้ำบริเวณคูเมืองโบราณศรีเทพ

4.4 โครงการขยายระบบไฟฟ้า และระบบสำรองไฟพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

4.5 โครงการก่อสร้างถนน และพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวโดยจักรยาน บริเวณโดยรอบ

4.6 โครงการก่อสร้างพื้นที่ให้บริการ อาหาร เครื่องดื่ม และของที่ระลึก (นอกพื้นที่อุทยานฯ)

5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์ โดยให้ความรู้ พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ให้ครอบคลุมพื้นที่มรดกศิลปวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ส่งเสริมและพัฒนาการเรียนรู้มรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาวิถีชีวิตท้องถิ่น การนำทุนทางวัฒนธรรมไปต่อยอดทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อให้ชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

แผนงาน/โครงการ

5.1 โครงการจัดแสดงนิทรรศการถาวร และสื่อความรู้ข้อมูลเมืองโบราณศรีเทพ

5.2 โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์พื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ

5.3 การจัดการประชุม การจัดฝึกอบรม

- การจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์
- การวางแผนงานโครงการย่อย ระดับตำบลและหมู่บ้าน

6. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้านการอนุรักษ์และพัฒนามรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น สร้างความรัก ภาคภูมิใจ สนับสนุนให้เกิดการปกป้อง รักษา และพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

แผนงาน/โครงการ

6.1 โครงการขับเคลื่อน (ร่าง) แนวทางการจัดทำกรอบแผนงาน และแผนงาน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง การมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนในพื้นที่ ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง ไปสู่การปฏิบัติ

6.2 โครงการวิสาขปูรณมีบูชา เวียนเทียนวิสาขะ สถูปพันปี ณ โบราณสถานเขาคลังนอก

6.3 โครงการจัดอบรมและส่งเสริมความรู้สู่ท้องถิ่น

6.4 โครงการอาสาสมัครเมืองโบราณศรีเทพ

6.5 การพัฒนาเขาถมอรัตน์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

6.6 การจัดตั้งหน่วยงาน หรือ องค์กร หรือ อาสาสมัคร ความร่วมมือ ตามแผนบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพ

7. แผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ เพื่อเป็นแนวทางในการในการดำเนินการแก้ไขปัญหาและรับมือจากภัยพิบัติที่มีโอกาสเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ จึงจำเป็นต้องจัดทำการประเมินความเสี่ยงและการบริหารจัดการความเสี่ยง โดยมีแนวทางดำเนินการ โดยการประเมินความเสี่ยงและความเปราะบางที่มีผลต่อความเสี่ยงจากภัยพิบัติ มาตรการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดภัยพิบัติ มาตรการลดผลกระทบระหว่างการเกิดภัยพิบัติและมาตรการฟื้นฟูหลังจากภัยพิบัติผ่านพ้นไป

แผนงาน/โครงการ

7.1 โครงการจัดทำการประเมินความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ

7.2 โครงการจัดทำการประเมินผลกระทบต่อความเสี่ยงจากภัยพิบัติ

7.3 โครงการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดภัยพิบัติ

7.4 โครงการจัดทำแผนมาตรการลดผลกระทบ และฟื้นฟูหลังเกิดภัยพิบัติ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่เกี่ยวข้องได้รับการอนุรักษ์ และพัฒนาตามกรอบแนวทางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565
2. ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชนในการร่วมกันอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ เป็นไปอย่างยั่งยืน ทุกภาคส่วนมีบทบาทในการปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษา ความเป็นของแท้ดั้งเดิม ประชาชน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสานงานศิลปวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนเชิงอนุรักษ์อย่างเหมาะสม เกิดจิตสำนึกในการสืบทอด การดูแลรักษา การอนุรักษ์และพัฒนา มรดกวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ
3. ส่งเสริมเศรษฐกิจให้ประชาชนในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ส่งเสริมให้มีการกระจายการท่องเที่ยว การศึกษาเรียนรู้ไปยังโบราณสถานตามจุดต่างๆ ภายในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนส่งเสริมพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามภูมิปัญญาวิถีชีวิตของชุมชนได้ยั่งยืน

นอกจากการกำหนดใช้แผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ.2563-2565 แล้ว ประชาชนในพื้นที่ ยังได้ร่วมกัน กำหนดแผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องได้แก่

1. แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง
2. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชน ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง
3. แผนงานการมีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล

7.b.10 คำสั่งคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม ตามมติคณะรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม เมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2563

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ลงนามคำสั่งคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม ที่ 2/2563 เรื่อง แต่งตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2563 คณะทำงานมีหน้าที่ กำหนดแนวทางแผนการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนแผนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก กำกับให้เป็นไปตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ โดยประสานส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือ ดำเนินการและสนับสนุนการนำเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก

คำสั่งคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม
ที่ ๒ /๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก

ตามที่ คณะรัฐมนตรี มีมติในการประชุมเมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๒ เห็นชอบการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม จำนวน ๒ แหล่ง ได้แก่ ๑) เมืองโบราณศรีเทพ และ ๒) กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด เพื่อบรรจุในบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) ของศูนย์มรดกโลก และรับทราบการจัดตั้งคณะทำงานเพื่อขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และแหล่งมรดกทางธรรมชาติ เพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก โดยมอบหมายให้สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดำเนินการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

อาศัยอำนาจตามความในข้อ ๕ ของอำนาจหน้าที่คณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม และมติคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยอนุสัญญาคุ้มครองมรดกโลก ในการประชุมครั้งที่ ๓/๒๕๖๒ เมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๒ จึงแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ที่ปรึกษา
๒. นายบวรเวท รุ่งรุจี	ประธานคณะทำงาน
๓. นางรวีวรรณ ภูริเดช	รองประธานคณะทำงาน
๔. รองเลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือผู้แทน	คณะทำงาน
๕. รองอธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้แทน	คณะทำงาน
๖. ผู้แทนกรมองค์การระหว่างประเทศ	คณะทำงาน
๗. ผู้แทนจังหวัดเพชรบูรณ์	คณะทำงาน
๘. ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี หรือผู้แทน	คณะทำงาน
๙. ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวนไม่เกิน ๔ คน	คณะทำงาน
๑๐. ผู้อำนวยการกองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือผู้แทน	คณะทำงานและเลขานุการร่วม
๑๑. ผู้อำนวยการกองโบราณคดี กรมศิลปากร หรือผู้แทน	คณะทำงานและเลขานุการร่วม
๑๒. เจ้าหน้าที่สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๓. เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่ ...

ที่มา : คำสั่งคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม หน้าที่ 1

อำนาจหน้าที่

๑. กำหนดแนวทาง และแผนงานการดำเนินงานเพื่อผลักดันและขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก

๒. จัดทำและกำกับดูแลการจัดทำร่างเอกสารเพื่อขอนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพขึ้นบัญชีเป็นแหล่งมรดกโลกให้มีความถูกต้องครบถ้วนและสมบูรณ์ ตามข้อบัญญัติการเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ และแนวทางการอนุวัตตามอนุสัญญาฯ

๓. ประสานงานให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องร่วมมือดำเนินการสนับสนุนการผลักดันการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก รวมทั้งเชิญผู้เชี่ยวชาญมาให้ความเห็นต่อการดำเนินงาน

๔. พิจารณาให้ความเห็นและข้อเสนอแนะต่อร่างเอกสารการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เป็นมรดกโลก ก่อนนำเสนอต่อคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม และคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยอนุสัญญาคุ้มครองมรดกโลก

๕. ปฏิบัติงานอื่นตามที่ได้รับมอบหมาย

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าภารกิจดังกล่าวจะแล้วเสร็จ หรือมีคำสั่งเปลี่ยนแปลง

สั่ง ณ วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

(นายอิทธิพล คุณปลื้ม)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม
ประธานอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม

ที่มา : คำสั่งคณะอนุกรรมการมรดกโลกทางวัฒนธรรม หน้าที่ 2

7.c รายการทะเบียนทรัพย์สินของเมืองโบราณศรีเทพ

(Form and date of most recent records or inventory of property)

รายการทะเบียนโบราณสถาน และ รายการทะเบียนโบราณวัตถุ จัดทำตามรูปแบบแบบรายงานโดยกรมศิลปากร

ตั้งแต่ปี 2530 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้ทำการสำรวจและจัดทำรายงานการสำรวจเมืองโบราณศรีเทพ ต่อมาได้มีการสำรวจเพิ่มเติมและจัดทำรายงานไว้ ซึ่งในรายงานจะแสดงถึงข้อมูลภูมิประเทศ ข้อมูลแผนที่แผนผัง และข้อมูลรูปภาพ ได้แก่

- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจโบราณสถานเมืองศรีเทพ ปี 2532
- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีถ้ำเขาถมอรัตน์ ปี 2533
- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจโบราณสถานเมืองศรีเทพ ปี 2535
- รายการข้อมูลจากการสำรวจชิ้นส่วนโบราณสถานและโบราณวัตถุที่จัดเก็บไว้ในคลังจัดเก็บโบราณวัตถุอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ปี 2545
- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจโบราณสถานเขตเมืองชั้นนอกเมืองโบราณศรีเทพ ปี 2546
- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจโบราณสถานเขตพื้นที่เมืองในเมืองโบราณศรีเทพ ปี 2547
- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจโบราณสถานในเขตพื้นที่เมืองนอกเมืองโบราณศรีเทพ ปี 2547
- รายการข้อมูลทะเบียนจากการสำรวจข้อมูลโบราณสถานของเมืองโบราณศรีเทพ เพื่อบรรจุข้อมูลในแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ปี 2560

ซึ่งรายงานดังกล่าว ได้จัดเก็บเป็น Digital File ในระบบฐานข้อมูลเอกสารของกรมศิลปากร http://www.gis.finearts.go.th

- ปี 2509 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปจัดแสดงไว้ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง 7 รายการ
- ปี 2521 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จำนวน 1 ชิ้น
- ปี 2521 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ 23 ชิ้น
- ปี 2522 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปจัดแสดงไว้ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง 21 รายการ
- ปี 2522 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปจัดเก็บไว้ ณ คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกลาง กรมศิลปากร 23 รายการ
- ปี 2532 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปจัดเก็บ ณ คลังกลางพิพิธภัณสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร 4 รายการ

- ปี 2534 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปจัดเก็บ ณ คลังกลางพิพิธภัณสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร 5 รายการ
- ปี 2529 ได้จัดทำรายการทะเบียนโบราณวัตถุที่ได้จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และนำไปจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร 8 ชิ้น

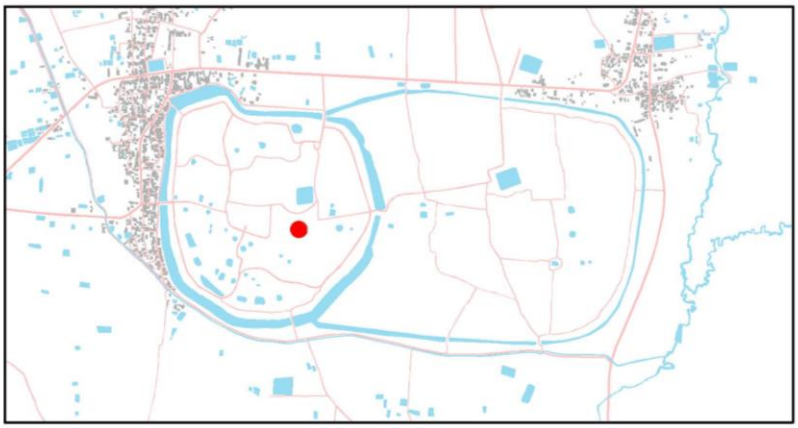
กรมศิลปากร ได้จัดทำเป็นรายการทะเบียนโบราณวัตถุ ทั้งในรูปแบบเอกสาร และรูปแบบฐานข้อมูลในระบบฐานข้อมูลโบราณวัตถุของกรมศิลปากร http://antique.finearts.go.th

No.	Name	Latitude	Longitude	IMG1	Code
1	กำแพงเมืองนอกเมืองศรีเทพ	15° 28’ 13.2792”	101° 09’ 55.1894”	S0001_1.jpg	010267
2	กำแพงเมืองในเมืองศรีเทพ	15° 27’ 44.9390”	101° 08’ 48.2991”	S0002_1.jpg	010149
3	เขาคลังนอก	15° 29’ 12.6328”	101° 08’ 40.1018”	S0003_1.jpg	020101
4	เขาคลังใน	15° 27’ 55.9229”	101° 08’ 41.1865”	S0004_1.jpg	010103
5	โบราณสถานหมายเลข 24 (บ.น.24)	15° 27’ 57.6240”	101° 08’ 33.3727”	S0005_1.jpg	010126
6	ประตูเกวียน	15° 28’ 03.6490”	101° 09’ 56.4619”	S0006_1.jpg	010268
7	ประตูน้ำ	15° 28’ 22.6429”	101° 09’ 26.0387”	S0007_1.jpg	010269
8	ประตูผี	15° 27’ 32.0510”	101° 09’ 34.1059”	S0008_1.jpg	010270
9	ประตูเพนียดหรือประตูหนองบอน	15° 28’ 18.7220”	101° 08’ 47.0616”	S0009_1.jpg	010150
10	ประตูมะพลับ	15° 27’ 46.8792”	101° 09’ 53.9756”	S0010_1.jpg	010271
11	ประตูเมืองในทิศตะวันตกของประตูเพนียด	15° 28’ 19.5604”	101° 08’ 37.3029”	S0011_1.jpg	010151
12	ประตูเมืองในทิศตะวันตกของประตูหนอง	15° 27’ 43.3682”	101° 08’ 18.6393”	S0012_1.jpg	010152
13	ประตูเมืองในทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเม	15° 28’ 24.1185”	101° 08’ 25.1901”	S0013_1.jpg	010153
14	ประตูเมืองในทิศใต้ของประตูศรีเทพ	15° 27’ 52.3166”	101° 08’ 54.8420”	S0014_1.jpg	010154
15	ประตูเมืองในทิศเหนือของประตูแสนงอน	15° 28’ 21.2513”	101° 08’ 15.5351”	S0015_1.jpg	010155
16	ประตูไม้แดง	15° 28’ 24.0823”	101° 09’ 05.0348”	S0016_1.jpg	010272
17	ประตูแลง	15° 27’ 33.4717”	101° 09’ 13.5865”	S0017_1.jpg	010273
18	ประตูศรีเทพ	15° 27’ 59.9291”	101° 08’ 57.7552”	S0018_1.jpg	010156
19	ประตูแสนงอน	15° 28’ 02.1923”	101° 08’ 12.7674”	S0019_1.jpg	010157
20	ประตูหนองกรดหรือประตูมะกัก	15° 27’ 37.9000”	101° 08’ 38.9880”	S0020_1.jpg	010158
21	ปรางค์ฤาษี	15° 29’ 19.2740”	101° 09’ 26.5681”	S0021_1.jpg	020102
22	ปรางค์ศรีเทพ	15° 27’ 58.6047”	101° 08’ 42.0246”	S0022_1.jpg	010101
23	ปรางค์สองพี่น้อง	15° 27’ 58.8315”	101° 08’ 37.3117”	S0023_1.jpg	010102
24	สระแก้ว	15° 28’ 30.6947”	101° 09’ 32.8448”	S0024_1.jpg	010201
25	สระขวัญ	15° 28’ 06.2715”	101° 09’ 27.7587”	S0025_1.jpg	010202
26	สระปรางค์	15° 28’ 03.2883”	101° 08’ 42.6217”	S0026_1.jpg	010136
27	โบราณสถานหมายเลข 17 (บ.น.17)	15° 28’ 02.7390”	101° 08’ 28.5763”	S0027_1.jpg	010120
28	โบราณสถานหมายเลข 15 (บ.น.15)	15° 28’ 03.3415”	101° 08’ 22.7309”	S0028_1.jpg	010118
29	โบราณสถานหมายเลข 13 (บ.น.13)	15° 28’ 08.9497”	101° 08’ 23.0711”	S0029_1.jpg	010116

ที่มา : ระบบฐานข้อมูลทะเบียนโบราณสถาน กรมศิลปากร

ชื่อ	เขาคลังใน
Latitude	15°27'56"
Longitude	101°08'41"

ที่มา : ระบบฐานข้อมูลทะเบียนโบราณสถาน กรมศิลปากร

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร		
ลำดับที่ 590	**หมวด**	
เลขวัตถุ กข.11	**หมู่**	
ชื่อวัตถุ พระนารายณ์/ วิษณุจตุรภุช/ พระนารายณ์สวมหมวกแขก / พระนารายณ์ 4 กร	**ขนาด** ส.207 ซม.// ก.59ซม./สฐ.208ซม./ฐล.11ซม.	
เลขเดิม	**วัสดุ**	
แบบศิลปะ	**อายุ/สมัย** 0/พุทธศตวรรษที่ 12-13	
รูปแบบลักษณะ สวมหมวกแขก/ พระนารายณ์ 4 กร สวมหมวกทรงกระบอก ยืนตริภังค์ ทรงผ้านุ่งสั้นเหนือพระชานุ เรียบ มีลายยับบริเวณด้านหน้า พระองค์เป็นสัง ประทับยืนอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม	**ประเภทการได้มา**	**รูป** 30.1 **ที่เก็บรักษา** พระที่นั่งดิวโมกขพิมาน
สภาพ	**หมายเหตุ** ที่อยู่ปัจจุบัน พระที่นั่งดิวโมกขพิมาน(นอกตู้)	
ประวัติวัตถุ ได้มาจากเมืองศรีเทพจังหวัดเพชรบูรณ์ พระยาบดรพระราม สมุหเทศาภิบาล มณฑลพิษณุโลกส่งมาเมื่อ พ.ศ.2472	**ผู้ตรวจสอบข้อมูล**	

ที่มา : ระบบฐานทะเบียนโบราณวัตถุ กรมศิลปากร

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร		
ลำดับที่ 493	**หมวด**	
เลขวัตถุ ก.ข.17	**หมู่**	
ชื่อวัตถุ พระนารายณ์ (พระกฤษณะยกเขาโควรรธนะ)	**ขนาด** ส.119 ซม. (ส.118/ ก.44)	
เลขเดิม	**วัสดุ**	
แบบศิลปะ	**อายุ/สมัย** พุทธศตวรรษ11-13 (พุทธศตวรรษที่ 12-13)	
รูปแบบลักษณะ สวมหมวกแขก ปล่อยผมยาวถักเป็นเกลียวประบ่า นุ่งผ้าสั้น (พระกฤษณะยกภูเขาโควรรธนะ ประทับยืนเอียงตนแบบตริภังค์ มีพระพักตร์รูปไข่ ทรงกีรีฎมงกุฎทรงแปดเหลี่ยม ด้านหลังมีเส้นพระเกศาปิดเป็นเกลียวยาวลงมาจรดพระอังสา พระกรขวาเหลือเพียงต้นพระพาหา พระกรข้างซ้ายอยู่ในท่ายกขึ้นเหลือเพียงต้นพระพาหาเช่นกัน นุ่งผ้าแบบสมพตสั้นเหนือพระชานุ (โจงกระเบนสั้น) ผ้าเรียบแบบเนื้อ ด้านล่างหลือเพียงพระเพลาทั้ง 2 ข้าง)	**ประเภทการได้มา**	**รูป** 11.1 **ที่เก็บรักษา** อาคารมหาสุรสิงหนาท (ห้องเทวรูปโบราณ)
สภาพ	**หมายเหตุ** บอกตู้ ห้อง 306 เทวรูปโบราณ อาคารมหาสุรสิงหนาท อาคารมหาสุรสิงหนาท ห้องเทวรูปโบราณ ลำดับที่ 11 **ที่อยู่ปัจจุบัน อาคารมหาสุรสิงหนาท ห้องเทวรูปโบราณ บอกตู้	
ประวัติวัตถุ ได้มาจากเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2472 พระบริรักษ์บดรเขตร์ นำมาให้	**ผู้ตรวจสอบข้อมูล**	

ที่มา : ระบบฐานข้อมูลทะเบียนโบราณวัตถุ กรมศิลปากร

7.d ที่อยู่ที่จัดเก็บเอกสาร คลังเอกสาร ทะเบียนทรัพย์สิน

(Address where inventory, records and archives are held)

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เลขที่ 208, หมู่ 13, อำเภอศรีเทพ, จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย 67170
โทรศัพท์: +66 56-921 317, +66 56-921 322 โทรสาร: +66 56-921 322

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200 TEL +662-224-1370 FAX +662-224-1404

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา เลขที่ 108 หมู่ 2 ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13000 Tel: +6635-241-587 Fax: +6635244-570

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ ถนนสรศักดิ์ ตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี 15000 Tel: +6636-411-458 FAX +6636-414-372

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ถนนจรดวิถีถ่อง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย 64210 Tel +6655-697-367, +6655-697-026, +6655-633-025 FAX +6655-697-026

คลังกลางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร 44 หมู่ 5 ตำบลคลองห้า อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12120 Tel +662-902-7834 FAX +662-902-7835

7.e บรรณานุกรม (Bibliography)

แผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ.2561-2565 (ค.ศ.2018-2022)

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (ค.ศ.1961) แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 (ค.ศ.1992)

พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 (ค.ศ.1964)

พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 (ค.ศ.1975)

กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 (ค.ศ.2017)

พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 (ค.ศ.1975)

พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 (ค.ศ.1979)

พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2518 (ค.ศ.1975)

ภาษาไทย

กนกวลี สุริยะธรรม. (1998). *ร่องรอยหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ที่พบบริเวณชุมชนเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์*. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ก่องแก้ว วีรประจักษ์ ดูในเรื่องเดียวกัน, หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร. *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1, อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14.* **(**พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ก่องแก้ว วีรประจักษ์. (1998). การศึกษาวิเคราะห์จารึกบนเหรียญเงินสมัยทวารวดี. *ศิลปากร, 41(2)*. 90-95.

กุลวดี ศรศรี. (1983). *การวิเคราะห์ลักษณะผังเมืองศรีเทพ*. (การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี). มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ไกรวศิน, หจก. (1992). *รายงานการขุดลอกสระน้ำหมายเลข 1, 2, 3, 4 และ 5 และคูเมืองด้านตะวันตก ณ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ*. รายงานเสนออุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

งามพรรณ เทพทา. (2009). *การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 18***.** (สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี). มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิตรปรีดี อุณหะสุวรรณ์. (1981). *เทวรูปจากเมืองศรีเทพ*. (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิระศักดิ์โยธา, หจก. (2002). *รายงานการปฏิบัติงานปรับปรุงอาคารหลุมขุดค้นทางโบราณคดี*. รายงานเสนออุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สุโขทัย.

ชะเอม แก้วคล้าย อ่าน ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร. (2016). จารึกวงล้อปัจจยาการ*, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ชะเอม แก้วคล้าย. (2016). จารึกเมืองศรีเทพ, *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธ*

ศตวรรษที่ 11-14 (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ชาร์ล ไฮแอม, และ รัชนี ทศรัตน์. (1999). *สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย.* กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด.

เชษฐ์ ติงสัญชลี. (2009). เขาคลังนอกและประเด็นความเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอินเดีย, *เมืองโบราณ, 35(3).*

ดำรงก่อสร้างวิศว, บจก. (1999-2000). *รายงานการปฏิบัติงานขุดลอกคูเมืองโบราณชั้นใน-ชั้นนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ*. รายงานการปฏิบัติงาน.

เทิม มีเต็ม. (2016). จารึก เยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ, *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ธิดา สาระยา. (1994). ศรีเทพคือศรีจนาศะ. ใน *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ.* กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

นิคม มูสิกะคามะ. (1968). ความพินาศของภาพจำหลักที่ถ้ำเขาถมอรัตน์ ตำบลสระกรวด อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์. *ศิลปากร, 12(3).* 55-72.

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ. (2010). *การประดิษฐานพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวาราวดี : รายงานผลการวิจัย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์.

โบราณนุรักษ์, หจก. (2012). *รายงานโครงการบูรณะโบราณสถานเมืองคูบัว (โบราณสถานหมายเลข 1 18 31 และ 44) เสนอต่อกรมศิลปากร.* รายงานบูรณะโบราณสถาน.

ปุราณรักษ์, หจก. (2008). *รายงานการขุดศึกษาทางโบราณคดี โบราณสถานเขาคลังนอก ณ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ปีงบประมาณ 2551*.

ปุราณรักษ์, หจก. (2009). *รายงานการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานปรางค์ฤาษี ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ปีงบประมาณ 2552*. รายงานประกอบการจ้างเหมาดำเนินงานบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ ตามสัญญาจ้างเลขที่ 1/2552.

ผาสุข อินทราวุธ. (1986). พระสุริยะสำริดที่เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, ภาคปลาย*.

พิกุล สมัครไทย. (2000). *คติความเชื่อเรื่องพระสุริยะ ที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพ***.** (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิริยะ ไกรฤกษ์. (1990). *ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ.

พิริยะ ไกรฤกษ์. (2019). *ทวารวดีศรีเทพ.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิไกรฤกษ์.

ยอร์ช เซเดส์, ผู้อ่านครั้งแรกดูในหอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร. (2016). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

รัจนา คีตะจิตต์. (1983). *การศึกษารูปแบบปรางค์สองพี่น้อง อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.* (สารนิพนธ์ศิลปะศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร.

รัฐบาลไทย. (2015). *รายงานการนำเสนออุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก.* รายงานการนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2002). *พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีในศิลปะทวารวดี.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย) มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิชัย ตันกิตติกร. (1991). *ชุมชนก่อนเมืองศรีเทพ.* อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ศรัณย์ มะกรูดอินทร์. (2010). *การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย) มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2019). *ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2019). *ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ศิลปากร, กรม และสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย. (2009). *ศิลปะทวารวดี* : ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1987-1988). *การสำรวจแหล่งโบราณคดี 1725*. งานโบราณคดี โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ศิลปากร, กรม. (1988). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์*. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1988). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์*. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1989). *รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานเขาคลังใน (ต่อ) เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1990). *รายงานเบื้องต้นการขุดตรวจแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ตำบลสระกรวด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.* รายงานการขุดตรวจ.

ศิลปากร, กรม. (1991). *จารึกเมืองศรีเทพ.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1991). *ชุมชนก่อนเมืองศรีเทพ : ผลจากการขุดค้นในปี พ.ศ. 2531 ถึง พ.ศ. 2534.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1991). *รายงานการขุดทดสอบแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง.* โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ กองโบราณคดี กรมศิลปากร ปีงบประมาณ 2534.

ศิลปากร, กรม. (1991). *รายงานปฏิบัติงานทางโบราณคดี โบราณสถานหมายเลข 0896, 0973, 0996, 1064/05 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.* โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1991). *รายงานปฏิบัติงานทางโบราณคดี โบราณสถานหมายเลข 0896, 0973, 0996, 1064/05.*

ศิลปากร, กรม. (1993). *รายงานปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2536.* โครงการอุทยานประวัติศาสตร์.

ศิลปากร, กรม. (1994). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี เล่มที่ 1 โบราณสถานหมายเลข 1517, 1580, 1688, 1689, 1699 และ 2308*. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ กองโบราณคดี กรมศิลปากรปีงบประมาณ 2537.

ศิลปากร, กรม. (1994). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี เล่มที่ 1 โบราณสถานหมายเลข 1517, 1580, 1688, 1689, 1699 และ 2308.* โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1994). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี เล่มที่ 2 โบราณสถานหมายเลข 1075, 1605, 1725 และ 1726.* โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1995). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ*. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1996). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2539*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.

ศิลปากร, กรม. (1997). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2540*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.

ศิลปากร, กรม. (1998). *การปฏิบัติงานเสริมความมั่นคงโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.* รายงานการอนุรักษ์.

ศิลปากร, กรม. (1998). *คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (1998). *รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2541*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 5 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.

ศิลปากร, กรม. (2001). *รายงานการขุดตรวจฐานปรางค์ศรีเทพ ปีงบประมาณ 2544*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (2002). *โบราณคดีเมืองอู่ทอง.* นนทบุรี: สหมิตรพริ้นติ้ง.

ศิลปากร, กรม. (2002). *รายงานการขุดแต่งอาคารโบราณสถานด้านทิศตะวันตกของปรางค์ศรีเทพ.* อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2002). *รายงานการขุดแต่งอาคารโบราณสถานด้านทิศตะวันตกของปรางค์ศรีเทพ,*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2002). *รายงานเบื้องต้นผลการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 24-25 เมืองคูบัว.* รายงานการขุดแต่งโบราณสถาน.

ศิลปากร, กรม. (2003). *รายงานการขุดตรวจโบราณสถานภายในวัดบึงศรีเทพรัตนาราม*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2003). *รายงานประกอบแผนผังเพื่อประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานหมายเลข 24, 25 เมืองคูบัว.* รายงานการสำรวจขึ้นทะเบียนโบราณสถาน.

ศิลปากร, กรม. (2006). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 1291/20 โบราณสถานกลุ่มเมืองนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ*. งานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2006). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 1291/80.* งานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2006). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 1294*. งานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2006). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 1296*. งานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานศิลปากรที่ 4 ลพบุรี สำนักโบราณคดี.

ศิลปากร, กรม. (2007) *อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (2007). *รายงานการบูรณะเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม.* รายงานการบูรณะโบราณสถาน.

ศิลปากร, กรม. (2008). *รายงานการขุดศึกษาทางโบราณคดี โบราณสถานเขาคลังนอก ณ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ปีงบประมาณ 2551*. รายงานประกอบการจ้างเหมาดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาคลังนอก ตามสัญญาจ้างเลขที่ 1/2551 โดยห้างหุ้นส่วนปุราณรักษ์.

ศิลปากร, กรม. (2008). *รายงานการปฏิบัติงานยทางโบราณคดี ปรางค์ฤษี.* ST'08: PRS.

ศิลปากร, กรม. (2014). *รายงานสรุปความก้าวหน้าการปฏิบัติงานของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ไตรมาสที่ 2 ปีงบประมาณ 2557.*

ศิลปากร, กรม. (2015). *รายงานการขุดศึกษาเนินโบราณสถานบริวารรอบโบราณสถานเขาคลังนอก ระยะที่ 2 ปีงบประมาณ 2558*. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี.

ศิลปากร, กรม. ระบบคลังข้อมูลการอนุรักษ์แหล่งมรดกศิลปวัฒนธรรม. เรียกใช้เมื่อ 4 12 2020 จาก http://58.181.189.38/ProjectWorks.aspx?id=21377&p=2&ssid=637426927316054681

ศิวพงศ์ สีเสียดงาม. (2013). *ศิลปกรรมในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย) มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สถาพร เที่ยงธรรม และคณะ. (2012). *อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง. (2015). *เมืองโบราณอู่ทอง: บรรณนิทัศน์ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี.* กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สันติ เล็กสุขุม. (2012). รูปแบบสันนิษฐานเขาคลังนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เพชรบูรณ์. *คุยกับงานช่างไทยโบราณ.* กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (1979). โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบจากเมืองศรีเทพ. *เมืองโบราณ 6(1).* 41-50.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (1991). *ศิลปะในประเทศไทย.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (1994). *ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร. (2016). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

เอมอร เชาวน์สวน. (2016). จารึกเยธมฺมาฯ ฐานพระพุทธรูปเมืองศรีเทพ. *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ภาษาต่างประเทศ

George Cœdès. (1962). *Les Peuples de la Peninsule Indonchinoise: Histoire Civilisation.* Paris: Dunod.

Jean Boisselier. (1975). *La Sculpture en Thaïlande.* Fribourge: Office du Livre.

Jean Boisselier. (1988). Si Thep et son originalité. แรก *Premièr Symposium Franco-Thaï : La Thaïlande des débuts de son histoire jusqu'au XVe siècle*.

Lunet de Lajonquière. (1909). Le Domain archéologique du Siam. *Bulletin de la Commission Archéologique de Indichine.* Paris. p. 188-262.

Paul Pelliot. (1904). Deux intinéraires de Chine en Inde. *Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient.* Vol. IV.

Quaritch Wales. The Exploration of Sri Deva and Ancient City in Indochina 9. *India Art and Letter 10(11).*

S.B. Singh. (1936). *Brahmanical Icons in Northern India*. New Delhi: Rajbandhu Industrial Company.

UNESCO. (n.d.). *My Son Sanctuary.* Retrieved August 25, 2020, from UNESCO World Heritage Convention: https://whc.unesco.org/en/list/949

UNESCO. (n.d.). *Pyu Ancient Cities.* Retrieved August 25, 2020, from UNESCO World Heritage Convention: https://whc.unesco.org/en/list/1444

UNESCO. (n.d.). *Temple Zone of Sambor Prei Kuk, Archaeological Site of Ancient Ishanapura.* Retrieved August 25, 2020, from UNESCO World Heritage Convention: https://whc.unesco.org/en/list/1532

8. ชื่อที่อยู่หน่วยงานผู้รับผิดชอบ (Contact Information of responsible authorities)

8.a ผู้จัดเตรียมเอกสาร (Preparer)

ชื่อ : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตำแหน่ง : เลขาธิการ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ที่อยู่ : 118/1 อาคารทิปโก้ 2 ถนนพระรามที่ 6 แขวงพญาไท เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร 10400

เมือง จังหวัด: กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์: +662-265-6585

โทรสาร: +662-265-6586

E-mail: thailandworldheritage@onep.go.th, thailandworldheritage@gmail.com

ชื่อ : กรมศิลปากร

ตำแหน่ง : อธิบดีกรมศิลปากร

ที่อยู่ : ถนนหน้าพระธาตุ เขตพระนคร 10200

เมือง จังหวัด: กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์: +662-221-7811, +662-623-6450

โทรสาร: +662-221-1812

E-mail: fad_whc@finearts.go.th, manager-finearts@hotmail.com

8.b หน่วยงานผู้รับผิดชอบ (Official Local Institution/Agency)

ชื่อ : อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ตำแหน่ง : หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ที่อยู่ : เลขที่ 208, หมู่ 13, อำเภอศรีเทพ,

เมือง จังหวัด : จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย 67170

โทรศัพท์: +66 56-921 317, +66 56-921 322

โทรสาร: +66 56-921 322

E-mail: sritheppark@yahoo.com

8.c หน่วยงานระดับท้องถิ่น (Other Local Institutions)

ชื่อ : องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ

ที่อยู่ : องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ

เมือง จังหวัด : จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย 67170

โทรศัพท์ : + 66 5678 4118

โทรสาร :+ 66 5678 4118

E-mail: srithep_sao@hotmail.com

ชื่อ : เทศบาลตำบลโคกสะอาด

ที่อยู่ : เทศบาลตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ

เมือง จังหวัด : จังหวัดเพชรบูรณ์ ประเทศไทย 67170

โทรศัพท์ : + 66 5679 9181

โทรสาร :+ 66 5679 8993

E-mail: khoksa-at_tao@hotmail.com

8.d Website ทางการ (Official Web address)

http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/sithep/index.php/th/

ชื่อผู้ติดต่อ : หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

Email: sitheppark@yahoo.com

9. ผู้มีอำนาจลงนามในนามรัฐภาคี (Signature on behalf of the State Party)

รองนายกรัฐมนตรี

(พลเอกประวิทย์ วงษ์สุวรรณ)

ประธานคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยอนุสัญญาคุ้มครองมรดกโลก ประเทศไทย

ผู้มีอำนาจลงนามในนามรัฐภาคี

ภาคผนวก I

I.1 บริบททางประวัติศาสตร์ในภูมิภาคก่อนยุคเมืองโบราณศรีเทพ 385

I.2 วัฒนธรรมทวารวดี 392

I.3 ศิลปกรรมในเมืองโบราณศรีเทพ

- จารึกที่พบที่เมืองโบราณศรีเทพ 394
- ศาสนสถานเมืองโบราณศรีเทพในวัฒนธรรมทวารวดีระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 400
- กลุ่มโบราณสถานสมัยทวารวดีบริเวณเมืองใน 400
- รูปแบบศิลปกรรมของโบราณสถานในเมืองโบราณศรีเทพ 401
- ประติมากรรมในวัฒนธรรมทวารวดีระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 402
- ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน
    - พระพุทธรูป 402
    - เศียรพระพุทธรูปหินทราย 402
    - พระพุทธรูปปางแสดงธรรมเหนือพนัสบดี 403
    - ธรรมจักร 405
- ประติมากรรมในพุทธศานามหายาน
    - พระโพธิสัตว์ขนาดเล็กสำริด 408
- ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์
    - รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ในวัฒนธรรมทวารวดีพุทธศตวรรษที่ 12-15 410
- การศึกษาเปรียบเทียบและการกำหนดอายุ
    - พระพักตร์และหมวกทรงกระบอก 411
    - การทรงภูษาและการยืนตริภังค์ 411
    - การแสดงท่าทาง (พระกร) 412
    - พระวิษณุ 412
    - พระกฤษณะ 414
    - พระสุริยะหรือพระอาทิตย์ 415
- รูปแบบสันนิษฐานโบราณสถานเขาคลังนอก 418
- สรุปผลวิเคราะห์รูปแบบและองค์ประกอบของงานประติมากรรม ทั้งหมดที่ศาสนสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ 420

I.4 เมืองศรีเทพ สมัยสุโขทัย อยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19-24 422

I.5 เมืองศรีเทพสมัยกรุงธนบุรี และ กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 24-2447 422

I.1 บริบททางประวัติศาสตร์ในภูมิภาคก่อนยุคเมืองโบราณศรีเทพ (REGIONAL HISTORICAL CONTEXT IN THE PERIOD PRIOR OF THE ANCIENT TOWN OF SI THEP)

จุดเริ่มต้นของการศึกษาทางโบราณคดีในประเทศไทย และมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างทางรถไฟสายทางรถไฟสายมรณะ เมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ นาย ฟาน ฮีเกอเรน (H.R. Van Heekeren) เชลยสงครามชาวเนเธอร์แลนด์ที่เป็นนักโบราณคดี ถูกเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟสายนี้ และได้สังเกตพบเครื่องมือหินกะเทาะในบริเวณสถานีรถไฟบ้านเก่า เมื่อสงครามสงบลงจึงได้นำชิ้นส่วนหินกะเทาะดังกล่าวไปให้ศาตราจารย์โมเวียส นักโบราณคดีแห่งมหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ตรวจสอบ และได้ลงความเห็นว่า เป็นเครื่องมือหิน ตั้งแต่สมัยหินเก่า หินกลางและหินใหม่ จึงกำหนดเรียกวัฒนธรรมนี้ว่า วัฒนธรรมฟิงนอยเอียน (วัฒนธรรมแควน้อย) (Fingnoian Culture) หรือวัฒนธรรมบ้านเก่า (Ban-Khaoan Culture) นับเป็นการค้นพบครั้งแรกและเป็นการศึกษาทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ครั้งแรกในประเทศไทย ต่อมาในปี พ.ศ. 2499 (ค.ศ. 1956) ศาตราจารย์โมเวียสได้ส่งนักโบราณคดีเข้ามาสำรวจและศึกษาร่วมกับกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. 2503-2504 (ค.ศ.1960-1961) โดยได้ทำการสำรวจทางโบราณคดี ร่วมกับนักโบราณคดีชาวเดนมาร์กและชาวไทยที่เมืองกาญจนบุรีหลายแห่ง พบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์

หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ได้จากการสำรวจทางโบราณคดีในเขตจังหวัดลำปาง โดยได้ค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะจมอยู่ใต้ชั้นหินบะซอลต์ ซึ่งจากการกำหนดอายุของชั้นลาวาที่ทับถมอยู่เหนือเครื่องมือหินนี้ ทำให้ทราบว่าเครื่องมือหินกะเทาะจำนวน 3 ชิ้นที่พบนี้มีอายุกว่า 700,000 ปีมาแล้ว แต่ไม่พบซากของมนุษย์ดึกดำบรรพ์[1] โดยหลักฐานที่เกี่ยวกับซากมนุษย์ดึกดำบรรพ์ที่พบในประเทศไทย คือ ฟันกรามด้านบนขวาของมนุษย์หนึ่งซี่ที่ปะปนกับฟอสซิลของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ที่ถ้ำวิมานนาคินทร์ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีอายุได้ประมาณ 180,000 ปีมาแล้ว มีลักษณะคล้ายคลึงกับฟันของมนุษย์ โฮโม อีเรกตัส ที่พบจากประเทศจีนและอินโดนีเซีย[2]

อย่างไรก็ตาม หากไม่นับหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โฮโม อีเรกตัส มนุษย์ดึกดำบรรพ์ ที่ปรากฏหลักฐานให้เห็นเป็นจำนวนน้อยมากในประเทศไทยแล้ว หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในประเทศไทยพบอยู่ในช่วงไม่เกิน 40,000 ปี เป็นหลักฐานของมนุษย์สมัยปัจจุบัน (modern humans) ที่มีลักษณะการดำรงชีวิตแบบล่าสัตว์ หาของป่า ที่สามารถกำหนดอายุตามลักษณะเครื่องมือหินได้ว่า สมัยหินเก่า (Paleolithic) โดยหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในสมัยหินเก่านี้ พบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำหลังโรงเรียน อ.เมือง จ.กระบี่ ดำเนินงานทางโบราณคดีโดย ดักลาส แอนเดอร์สัน (Douglas Anderson) เมื่อ พ.ศ.2526 (ค.ศ.1983) พบว่ามีมนุษย์อยู่อาศัย ณ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มาตั้งแต่ 38,000 ปี จนกระทั่งถึง 27,000 ปีมาแล้ว เป็นการใช้สถานที่เป็นที่พักพิงชั่วคราว โดยในชั้นดินทางโบราณคดีชั้นล่างสุด พบกองไฟ จำนวน 7 กอง โดย 2 ใน 7 กองนี้ พบว่ามีการเอาก้อนหินมาวางเรียงกันอย่างจงใจ พบกระดูกสัตว์ และเครื่องมือหินกองรวมกันอยู่ใกล้ ๆ (พบเครื่องมือหินรวมทั้งหมด 45 ชิ้น) [3]

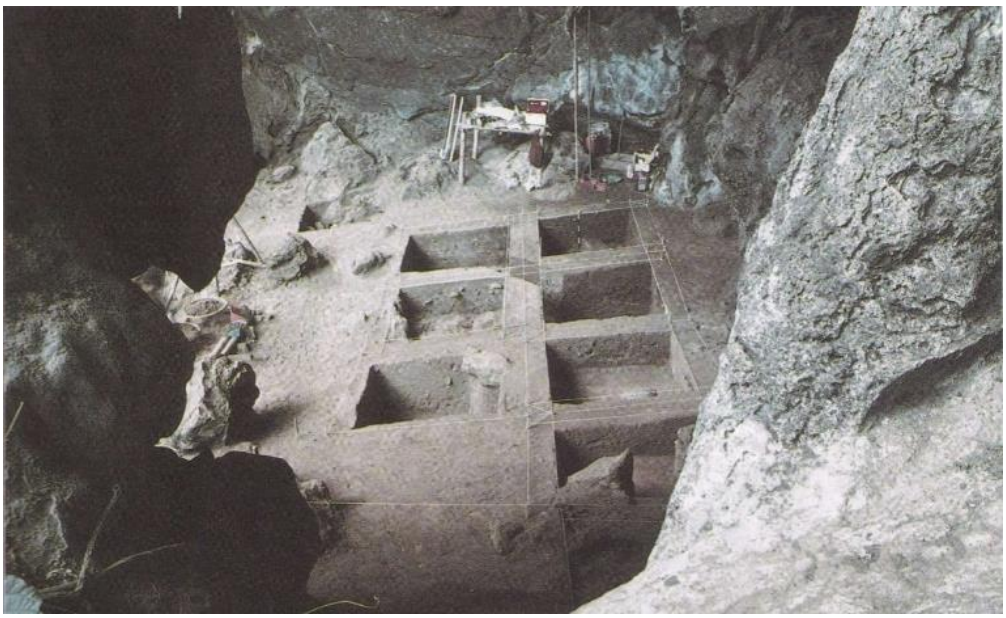
---

[1] ชาร์ล ไฮแอมและรัชนี ทศรัตน์, **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพ: บริษัท สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด, 2542), หน้า 24.

[2] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 24.

[3] **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**, หน้า 25 - 26.

โดยหลักฐานในสมัยหินใหม่ที่สำคัญ พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดีของเชสเตอร์ กอร์มัน (Chester Gorman) นักโบราณคดีชาวอเมริกันที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ณ แหล่งโบราณคดีถ้ำผี โดยพบหลักฐาน เช่น มีดหินชนวน ขวานหินขัด เศษภาชนะดินเผาและเมล็ดพืช ในชั้นดินทางโบราณคดีชั้น ที่ 4 (ชั้นบนสุด) ซึ่ง 3 ชั้นแรกกอร์แมนเห็นว่าสามสมัยแรกเป็นสมัยฮัวบินเนียน เครื่องมือหินที่พบมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบจากไทรโยค แต่ในชั้นบนสุดที่พบหลักฐานในสมัยหินใหม่ กำหนดอายุได้ราว 7,500 ปีมาแล้ว เป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการกสิกรรมที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย[4]

รูปที่ I.1-1 การขุดค้นโดย เชสเตอร์ เอฟ กอร์มัน (Chester F. Gorman) ในจังหวัดเชียงราย
(ที่มาของข้อมูล : กรมศิลปากร, โบราณคดีเชียงราย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533), หน้า 19)

แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีชื่อเสียงที่สุดแหล่งหนึ่งในประเทศไทย และเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยสำริดที่สำคัญแหล่งหนึ่งในประเทศไทย ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงที่นำไปสู่การขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกนั้น มาจากการค้นพบภาชนะดินเผาลายเขียนสีแดงที่งดงามเป็นที่แรก รวมถึงการเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยโลหะที่สำคัญ โดยจากการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ด้วยวิธี AMS dating ตัวอย่างถ่านจากการขุดค้นทางโบราณคดีในปีพ.ศ.2517 (ค.ศ.1974) และ พ.ศ.2518 (ค.ศ.1975) พบว่า สมัยหินใหม่ที่บ้านเชียงมีอายุอยู่ราว 4,300 ปีมาแล้ว และสมัยสำริดมีอายุระหว่าง 3,500 – 3,000 ปีมาแล้ว มีอายุใกล้เคียงกับการกำหนดอายุหลุมศพสมัยสำริดที่แหล่งโบราณคดีโนนนกทา และแหล่งโบราณคดีหนองโน[5]

[4] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 31 – 32.

[5] **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**, หน้า 84.

รูปที่ I.1-2 ภาชนะดินเผาลายเขียนสีแดงของบ้านเชียง
ที่มาของข้อมูล: กรมศิลปากร, บ้านเชียง, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530) หน้า 28

สมัยเหล็กในประเทศไทย แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ โดยมีขนาดที่ใหญ่กว่า และมีจำนวนหลักฐานที่หนาแน่นกว่าหลักฐานที่พบในสมัยหินใหม่และสมัยสำริด[6] ยกตัวอย่างเช่นแหล่งโบราณคดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ที่ไม่พบหลักฐานในสมัยหินใหม่ รวมถึงพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับสมัยสำริดเป็นจำนวนน้อย แต่ปริมาณของแหล่งกลับเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยยะสำคัญเมื่อเข้าสู่ยุคเหล็ก รวมถึงมีหลักฐานที่บ่งชี้ได้ว่ามีระบบชนชั้นทางสังคมเกิดขึ้นแล้วในชุมชนสมัยเหล็กในประเทศไทย[7] โดยแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในสมัยเหล็กอาทิ แหล่งโบราณคดีเนินอุโลก ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีในปี พ.ศ.2529 (ค.ศ. 1986) และ พ.ศ.2540 – 2541 (ค.ศ.1997 - 1998) โดยพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเตาเผา และท่อลมที่อาจเกี่ยวข้องกับการเผาแก้ว หลอมเหล็กหรือหล่อทองแดง หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย เช่น หลุมเสา กองไฟ หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งฝังศพ โดยพบโครงกระดูกจำนวน 125 โครง โดยทั้งหมดอยู่ในสมัยเหล็ก โดยหลุมศพที่ 27 มีวัตถุที่ฝังร่วมกับศพเป็นปริมาณมาก ได้แก่ ห่วงคอสำริด เขี้ยวเสือ กำไลสำริด ใบหอกสำริด เครื่องมือเหล็ก ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก ปลาช่อนทั้งตัว แผ่นกลมทำจากเปลือกหอยทะเล เป็นต้น[8]

หลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณศรีเทพ PREHISTORIC OF ANCIENT TOWN OF SITHEP

บริเวณที่ตั้งเมืองศรีเทพ มีมนุษย์อยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้มีการขุดค้นทางโบราณคดี เมื่อปี พ.ศ. 2531 พบหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากแหล่งโบราณคดีบ้านหนอง

[6] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 169.
[7] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 170.
[8] **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**, หน้า 149 - 156.

แดง ตำบลสระกรวด แหล่งโบราณคดีบ้านหนองหมู บริเวณเชิงเขาถมอรัตน์ และแหล่งโบราณคดีริมแม่น้ำป่าสักบ้านกุดตาแร้ว ในเขตอำเภอศรีเทพ โดยได้พบโครงกระดูมนุษย์พร้อมเครื่องมือเครื่องใช้ที่สำหรับพิธีกรรมการฝังศพเป็นจำนวนมาก เช่น ภาชนะดินเผา หม้อก้นกลมมีลายเชือกทาบ พาน หม้อมีเชิงและปากผาย ส่วนหนึ่งมีเทคนิคการทำที่ทันสมัยมากขึ้นเช่นการเคลือบด้วยน้ำดินสีแดง ภาชนะชิ้นพิเศษเหล่านี้น่าจะทำขึ้นเพื่อพิธีกรรมการฝังศพโดยเฉพาะ บางชิ้นไม่มีร่องรอยของการใช้งาน และยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังพบเครื่องมือเครื่องใช้จำพวกขวานหินขัด และเครื่องประดับที่ทำจากสำริด และลูกปัด ทั้งลูกปัดหินและลูกปัดแก้วสีต่าง ๆ เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเล ลูกปัดหินสีส้มหรือหินคาร์เนเลียน หินอาเกต ซึ่งเป็นของที่นำมาจากภายนอก

รูปที่ I.1-3 ภาพหลุมขุดค้นทางโบราณคดีภายในเมืองใน เมืองโบราณศรีเทพ แสดงหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และพัฒนาถึงสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานการก่อสร้างด้วยอิฐ

รูปที่ I.1-4 ภาชนะดินเผา สมัยก่อนประวัติศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ แสดงว่าบริเวณเมืองโบราณศรีเทพ มีการติดต่อค้าขายกับโลกภายนอก มีชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก มีพัฒนาการ จนเป็นชุมชนระดับเมือง เกิดการรับวัฒนธรรมทางศาสนา อักษรและระบบการปกครองจากภายนอกและเกิดเป็นวัฒนธรรมทวารวดี การตีความจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี บริเวณเมืองศรีเทพและบริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ที่ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ได้พัฒนาขึ้นเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญมีการติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง คือแถบเมืองลพบุรีและจากทางภาคอีสาน และน่าจะเป็นแหล่งที่มีของป่าเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนกับโลกภายนอก จึงกลายเป็นชุมชนที่มีความสำคัญและพัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา[9]

ชุมชนแห่งเดียวกันนี้มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องจนเข้าสู่การรับวัฒนธรรมทางศาสนา โดยมีการติดต่อกับภายนอกจนกระทั่งมีการรับวัฒนธรรมจากโลกภายนอกคือ อินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 7-11[10] และพัฒนาเข้าสู่สังคมที่มีการรับวัฒนธรรมทางศาสนา โดยพบหลักฐานว่ามีการรับศาสนาพราหมณ์และพุทธ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 -12 เช่น รูปเคารพ ศิวลึงค์ พระนารายณ์ พระพุทธรูป อันน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมทวารวดี

รูปที่ I.1-5 ลูกปัด แก้วและหินสี พบจากหลุมขุดค้นในเมืองโบราณศรีเทพ ที่มา : อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

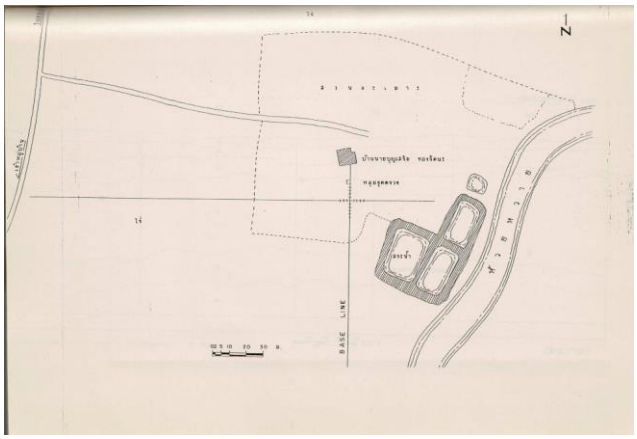
จากหลักฐานที่มีการค้นพบโดยเฉพาะกลุ่มของเครื่องประดับที่มีการนำมาจากโลกภายนอก ได้พบลูกปัดหินสีส้มหรือหินคาร์เนเลียน หินอาเกต ซึ่งเป็นของที่นำเข้ามาจากต่างประเทศแถบอินเดีย แสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้มีการติดต่อกับโลกภายนอกแล้วทั้งลูกปัดที่ทำจากเปลือกหอยทะเลและหินคาร์เนเลียน ที่เป็นรูปแบบ

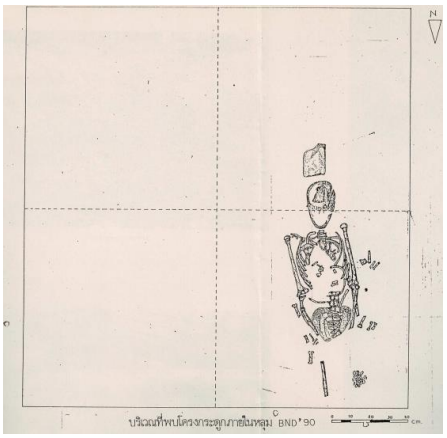
[9] วิเคราะห์เพิ่มเติมจาก วิชัย ตันกิตติกร, **ชุมชนก่อนเมืองศรีเทพ,** อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จัดพิมพ์, พ.ศ. 2534, หน้า 124-125.

[10] กรมศิลปากร, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ,** หน้า 38.

ของวัฒนธรรมหนึ่งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งมักพบในแหล่งโบราณคดีที่มีการติดต่อกับโลกภายนอกที่ใกล้กับทะเล เช่น แหล่งโบราณคดีที่บ้านโคกพนมดี อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านโพธิ์หัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี และแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณศรีเทพที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี ณ แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 12 กิโลเมตร โดยเริ่มดำเนินการใน พ.ศ.2533 (ค.ศ.1990) ณ หลุมขุดค้น TP.1 พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ โครงกระดูกมนุษย์สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ในชั้นดินที่ 4 ตราประทับดินเผา 5 ชิ้น กำไลหิน และกำไลสำริด จากการขุดค้นทางโบราณคดีในครั้งนี้ สามารถสรุปความได้ว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (จากหลักฐานโครงกระดูกมนุษย์ในชั้นดินที่ 4) เรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยทวารวดี (จากตราประทับดินเผาที่พบในชั้นดินที่ 1 และ 2 มีลักษณะคล้ายกับตราประทับดินเผาที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี และที่เมืองซับจำปา จังหวัดลพบุรี) [11]

รูปที่ I.1-6 ตำแหน่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดี TP.1 แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง (ซ้าย) และ
รูปที่ I.1-7 ภาพเสก็ตโครงกระดูกที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี (ขวา)
ที่มาของข้อมูล: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, รายงานเบื้องต้นการขุดตรวจแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ปีงบประมาณ 2533

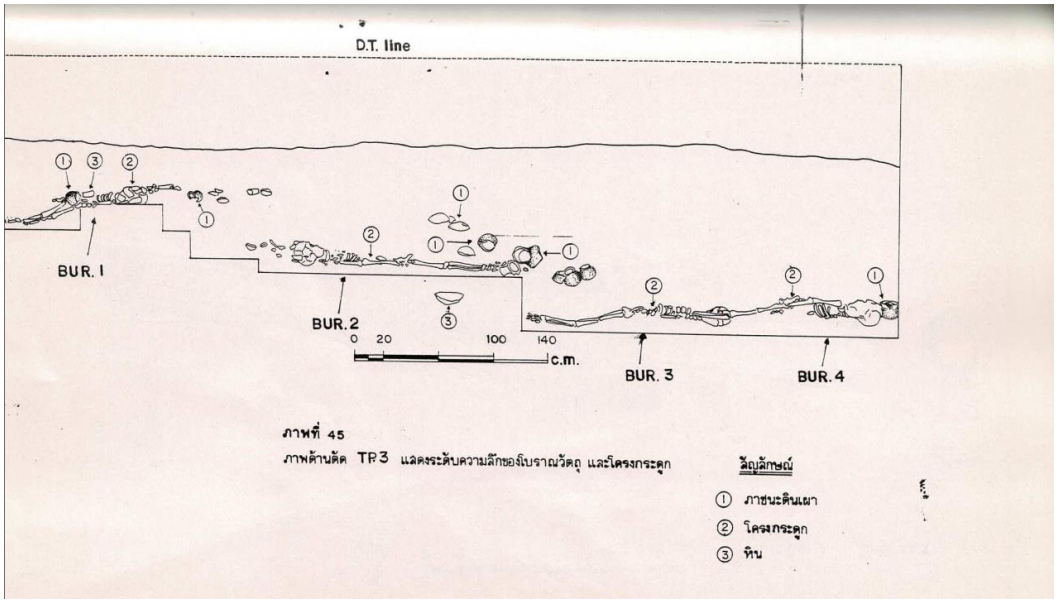
โดยกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี ณ แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง อีกครั้งในปี พ.ศ.2534 (ค.ศ.1991) ณ หลุมขุดค้น TP.2 และ TP.3 พบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น โดยมีหลักฐานสำคัญ คือ พบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน 5 โครง พร้อมกับสิ่งวัตถุที่ฝังร่วมกับศพ อาทิ ภาชนะดินเผาขนาดต่าง , ลูกปัดดินเผา, ขวานหินขัด, กำไลหิน และเปลือกหอย เป็นต้น[12]

---

[11] กรมศิลปากร, **รายงานเบื้องต้นการขุดตรวจแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ตำบลสระกรวด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์**, (2533). หน้า 8 – 10.

[12] กรมศิลปากร, **รายงานการขุดทดสอบแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง**, (2534). หน้า 12 – 73.

ในปี พ.ศ. 2559 ได้นำตัวอย่างของฟันเขี้ยวโครงกระดูก หมายเลข 1 จากหลุมขุดค้นที่ TP.1 โดยศึกษาเปรียบเทียบค่าอายุด้วยวิธีการ AMS (ACCELERATOR MASS SPECTROMETR) ที่ห้องปฏิบัติการประเทศสหรัฐอเมริกาได้ค่าอายุ 1730 ± 30 BP (ค.ศ. 240-390, พ.ศ. 783-933)

รูปที่ I.1-8 Profile ชั้นดิน หลุมขุดค้น TP.3 แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง
ที่มาของข้อมูล: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, รายงานการขุดทดสอบแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง, ปีงบประมาณ 2534

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี และพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณศรีเทพอีกจุดหนึ่งคือ ที่ แหล่งโบราณคดีหมายเลข 0971/58-59 ห่างจากปรางค์ศรีเทพไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 400 เมตร จากการขุดค้น สามารถแบ่งชั้นดินได้เป็น 5 ชั้น โดยพบหลักฐานโครงกระดูกมนุษย์เพศหญิงสวมสร้อยลูกปัดดินเผาที่คอในชั้นดินที่ 5 มีการฝังเครื่องมือเหล็กร่วมกับศพจำนวน 3 ชิ้น

เมืองโบราณศรีเทพในวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16)

เมืองศรีเทพเป็นเมืองที่มีความสำคัญมากเมืองหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งได้มีการค้นพบหลักฐานทางด้านศิลปกรรมอยู่เป็นจำนวนมาก

I.2 วัฒนธรรม “ทวารวดี”

ดินแดนประเทศไทยปรากฏหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาจึงเริ่มมีการค้นพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับโลกภายนอก การติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้าที่เกิดกับกลุ่มชนในภูมิภาคนี้ ด้วยเหตุที่ดินแดนนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย[13] ซึ่งน่าจะมีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลาย หรือสมัยราชวงศ์โมริยะ-ศุงคะของอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ 3-5) ซึ่งเป็นช่วงที่อินเดียเริ่มมีการค้ากับประเทศทางตะวันตก (กรีก-โรมันและเปอร์เซีย) และโลกตะวันออก ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากหลักฐานการติดต่อค้าขายทำให้อารยธรรมจากอินเดียเผยแพร่เข้ามาในภูมิภาคนี้ จึงมีการรับวัฒนธรรมอินเดีย และน่าจะมีพ่อค้าชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเวลาต่อมา[14] และทำให้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เริ่มแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ ได้เริ่มเป็นที่ยอมรับของคนพื้นเมืองในดินแดนไทย อาจกล่าวได้ว่ามีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เป็นต้นมา

การรับวัฒนธรรมทางศาสนาปรากฏอย่างชัดเจนในราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 โดยได้พบรูปเคารพที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดียและนำเข้ามาในดินแดนไทย ทั้งในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ส่วนใหญ่พบทางภาคตะวันตกและภาคใต้ รูปเคารพเหล่านี้น่าจะนำเข้ามาโดยพ่อค้าหรือนักบวชชาวอินเดีย เพื่อการเคารพบูชา หรือเพื่อการเผยแผ่ศาสนา หลักฐานเนื่องในพุทธศาสนา ได้พบพระพุทธรูปศิลปะอินเดียในศิลปะอมราวดี พระพุทธรูปในศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ เป็นต้น

ต่อมาจึงได้เริ่มมีการค้นพบหลักฐานว่าชาวพื้นเมืองได้เริ่มสร้างรูปเคารพและศาสนสถานขึ้นในดินแดนแถบนี้ เท่ากับมีการประดิษฐานศาสนาขึ้นแล้วในภูมิภาคนี้ โดยอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 และเป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนที่มีพัฒนาการเข้าสู่ชุมชนเมืองและเข้าสู่วัฒนธรรมทวารวดี นับตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา

คำว่า “ทวารวดี” นั้นเป็นข้อสันนิษฐานมาจาก คำว่า “โถ-โล-โป-ติ” (To-lo-po-ti) ซึ่งปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหี้ยนจัง (Hiuan Tsang) ที่ได้เดินทางจากจีนไปสืบศาสนาในอินเดียโดยทางบกในปี พ.ศ. 1172 และเดินทางกลับจีนในปี พ.ศ. 1188 ในบันทึกการเดินทางนี้เองได้กล่าวถึงชื่อ อาณาจักรโถโลโปติ ว่าอยู่ระหว่างดินแดนที่เรียกว่า อาณาจักรอีศานปุระ (สมัยก่อนเมืองพระนคร ในประเทศกัมพูชา) และอาณาจักรศรีเกษตร (ในประเทศเมียนมาร์) ซึ่งสันนิษฐานว่า “โถโลโปติ” ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” และเกี่ยวข้องกับดินแดนที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภาคกลางของประเทศไทย นอกจากนี้ยังปรากฏใน บันทึกของพระภิกษุอี้จิง (I-Tsing) ผู้ที่เดินทางไปสืบศาสนาจากจีน ไปยังอินเดีย โดยทางน้ำ ระหว่างปี พ.ศ. 1214-1218 ได้กล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่เขาได้เดินทางผ่านที่ปรากฏชื่อได้แก่ หลินยี (Lin-I) ฟูนัน (Fu-nan) และทวารวดี (Dvaravati) และยังปรากฏ ชื่อ “โถโลโปติ” หรือ “ทวารวดี” ใน

---

[13] จดหมายเหตุจีนราชวงศ์ฮั่นตะวันตก ประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 ได้กล่าวอ้างถึงดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบันว่าอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดียในช่วงเวลาดังกล่าว อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2533), หน้า 117.

[14] George Cœdès, **Les Peuples de la Peninsule Indonchinoise: Histoire Civilisation**, (Paris : Dunod, 1962), p.41-44.

จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ถัง นายปอล เปลลิโยต์ (Paul Pelliot) นักวิชาการโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้ตีความว่า “Tolopoti” ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” และเชื่อว่าตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา[15]

ภายหลังได้มีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ข้อความว่า “ศรีทวารวตี ศวรปุณยะ” แพร่กระจายตามเมืองโบราณในสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยหลายเมือง เช่น ที่นครปฐม เมืองคูเมือง จังหวัดสิงห์บุรี เมืองคอกช้างดิน จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น ศาสตราจารย์ ยอร์ซ เซเดส์ เป็นผู้อ่านและตีความไว้ครั้งแรกว่า “พระเจ้าแห่งทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ”[16] หรือต่อมามีการตีความเป็น “ความดีของพระเจ้ากรุงทวารวดีผู้ประเสริฐ”[17] หรือ “การบุญแห่งพระเจ้าศรีทวารวดี”[18] กำหนดอายุจากรูปแบบอักษรปัลลวะ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12[19] จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญที่เชื่อว่าอาณาจักรชื่อ “ทวารวดี”นี้ มีอยู่จริงที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย และคงเป็นเมืองหรือเป็นรัฐที่มีกษัตริย์ปกครอง มีเมืองบริวารที่มีวิวัฒนาการร่วมกันอยู่หลายเมือง

เมืองศรีเทพจัดเป็นเมืองโบราณสถานที่มีความสำคัญมากเมืองหนึ่งในสมัยทวารวดี ในเขตลุ่มน้ำป่าสักที่ถือว่ายังคงหลงเหลือหลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรมของความเป็นเมืองโบราณมากที่สุดเมืองหนึ่งที่ไม่ถูกรบกวนจากคนในรุ่นหลัง ในขณะที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีเมืองอื่น ๆ นั้นถูกรบกวน เสื่อมสภาพไปตามกาลเวลาเมืองศรีเทพจึงถือเป็นตัวอย่างของเมืองในสมัยทวารวดีที่ยังทรงคุณค่าความสำคัญและเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมทวารวดีได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงอารยธรรมที่สำคัญของเมืองคือ ความเป็นศูนย์กลางของอารยธรรม ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับวัฒนธรรมใกล้เคียง ตั้งแต่ วัฒนธรรมอินเดีย วัฒนธรรมเขมร และวัฒนธรรมทวารวดีจากแหล่งอื่น ๆ รวมทั้งเมืองศรีเทพยังแสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่ต่างศาสนากันในระยะเวลาเดียวกันทั้งพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน และศาสนาฮินดู อาจมีทั้งไศวนิกาย ไวษณพนิกายหรืออาจมีการบูชาพระสุริยะโดยเฉพาะก็ได้ นอกจากนี้ยังมีงานศิลปกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะอันแสดงถึงการผสมผสานรูปแบบศิลปะระหว่างอิทธิพลศิลปะอินเดีย เขมร ทวารวดีและงานช่างท้องถิ่นหลักฐานทางโบราณคดีและงานศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมทวารวดีอีกด้วย

---

[15] Paul Pelliot, “Deux intinéraires de Chine en Inde”, **Bulletin de l’Ecole Française d’Extrême-Orient**, Vol. IV, 1904.

[16] ยอร์ซ เซเดส์, ผู้อ่านครั้งแรก ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, 2559), ดูใน กรมศิลปากร หน้า 154-155.

[17] เทิม มีเต็ม อ่าน ดูในเรื่องเดียวกัน, หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1,** หน้า 155-157.

[18] ก่องแก้ว วีรประจักษ์ ดูในเรื่องเดียวกัน, หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1,** หน้า 158-160.

[19] ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 152-163.

I.3 ศิลปกรรมในเมืองโบราณศรีเทพ

จารึกที่พบที่เมืองโบราณศรีเทพ

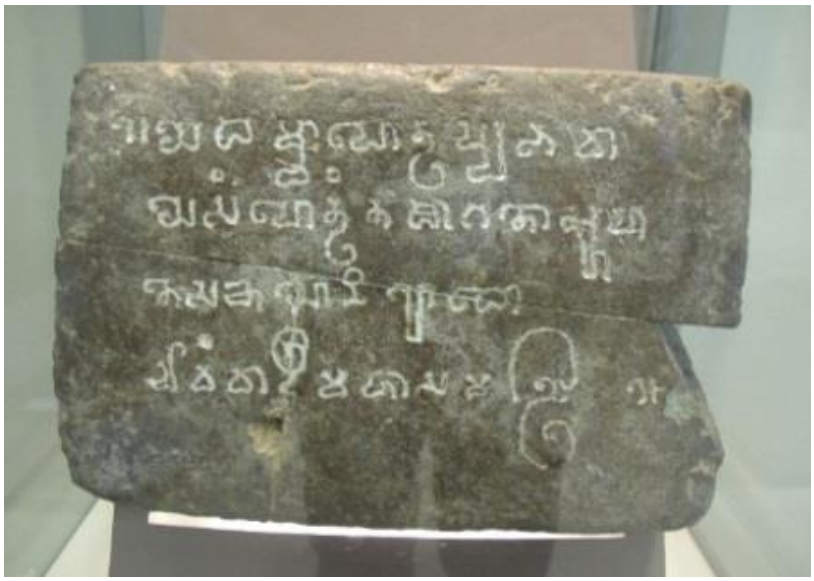
ได้พบหลักฐานสำคัญ คือ จากจารึก ที่เป็นจารึกรุ่นแรกที่พบในประเทศไทย ราว 12 หลัก โดยเฉพาะจารึกในรุ่นแรกๆ ที่พบในประเทศไทย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ได้แก่อักษรที่ใช้ในราชวงศ์ปัลลวะของอินเดียภาคใต้ จารึกด้วยภาษาบาลี กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 หลังจากนั้นเป็นอักษรสมัยหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 13-14 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-17 ซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมเขมรแล้ว

นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนที่มีการรับอารยธรรมจากภายนอกแล้วยังนับเป็นหลักฐานสำคัญของการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงของชุมชนในกลุ่มนี้อีกด้วย

จารึก ที่จัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีราว 10 ชิ้นนี้คือกลุ่มที่ใช้อักษรปัลลวะและหลังปัลลวะ ที่กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-14 จารึกทั้ง 10 หลักแบ่งได้ตามลักษณะตัวอักษร ภาษาและ เรื่องราวที่จารึกได้เป็นกลุ่มดังนี้ คือ

กลุ่มที่ 1 จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-14 พบจำนวน 3 ชิ้น ได้แก่

ชิ้นที่ 1 จารึก เยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความกล่าวถึงคาถาในพระพุทธศาสนา วัดเสาธงทอง จึงนำมามอบให้ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ เมื่อเดือนเมษายน 2554 จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี คำจารึก คือ ยธมฺมา ครบทั้งประโยค คือ

“เย ธัมมา เหตุปฺปภวา
เยสํ เหตุ ตถาคโต อาหเต
สญฺจ โย นิโรโธ
เอวํ วาทีมหาสมโณ”[20]

รูปที่ I.3-1 จารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมา
พบที่เมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ชิ้นที่ 2 จารึกวงล้อปัจจยาการ (แผ่นหินกลม) (ในเอกสารส่วนใหญ่กล่าวว่าเป็นฐานประติมากรรม) ตามประวัติกล่าวว่าพบจากโบราณสถาน เมืองศรีเทพ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

[20] เทิม มีเต็ม อ่าน ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร “จารึก เยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ”, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 208-210.

แผ่นหินกลมนี้น่าจะเป็นชั้นของฉัตรหิน ซึ่งจะทำแผ่นหินเป็นชั้นๆ ด้านหนึ่งนูนเหมือนร่ม และมีแก่นเป็นแท่งหิน ซึ่งอาจจะเป็นฉัตรประดับยอดเจดีย์ ซึ่งพบในสถูปจำลอง ในศิลปะอินเดีย ตั้งแต่สมัยคันธาระจนมาถึงสมัยคุปตะก็ยังพบอยู่ ที่เมืองศรีเทพมีการค้นพบวงฉัตรที่ทำจากหินและศิลาแลงเป็นยอดของเจดีย์หลายชิ้น

รูปที่ I.3-2 จารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมา พบที่เมืองศรีเทพพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

จารึกชิ้นนี้มีการกำหนดอายุจากรูปแบบอักษรว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความกล่าวถึงคาถาในพระพุทธศาสนา เถรวาท โดยมีข้อความเกี่ยวกับปฏิจจะสมุปบาท 12 ซึ่งมี อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา เป็นต้น

คำแปลจารึก คือ ด้านที่ 1 *“... ย่อมมี, กองทุกข์ทั้งมวล ย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้”*

ด้านที่ 2 “...(ย่อมแสดง) ปฏิจจสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลม ตลอดทั้งสมายาม”[21]

ชิ้นที่ 3 จารึกโบราณสถานหมายเลข 0996 จารึกบน แผ่นหินที่น่าจะเป็นชั้นหรือวงของฉัตร (ในเอกสารส่วนใหญ่กล่าวว่าเป็นฐานประติมากรรม) ซึ่งอาจจะเป็นชั้นฉัตรประดับยอดเจดีย์ มีข้อความกล่าวถึงคัมภีร์ทางพุทธศาสนา บทสวดธรรมจักกัปปวัตนสูตร โดยรูปแบบแล้วน่าจะเป็นส่วนประกอบของฉัตร อันเดียวกับ ชิ้นที่ 3 แต่อาจจะคนละชั้นกัน จากรูปแบบอักษรและคำจารึกน่าจะอยู่ในสมัยเดียวกัน คือ กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 12

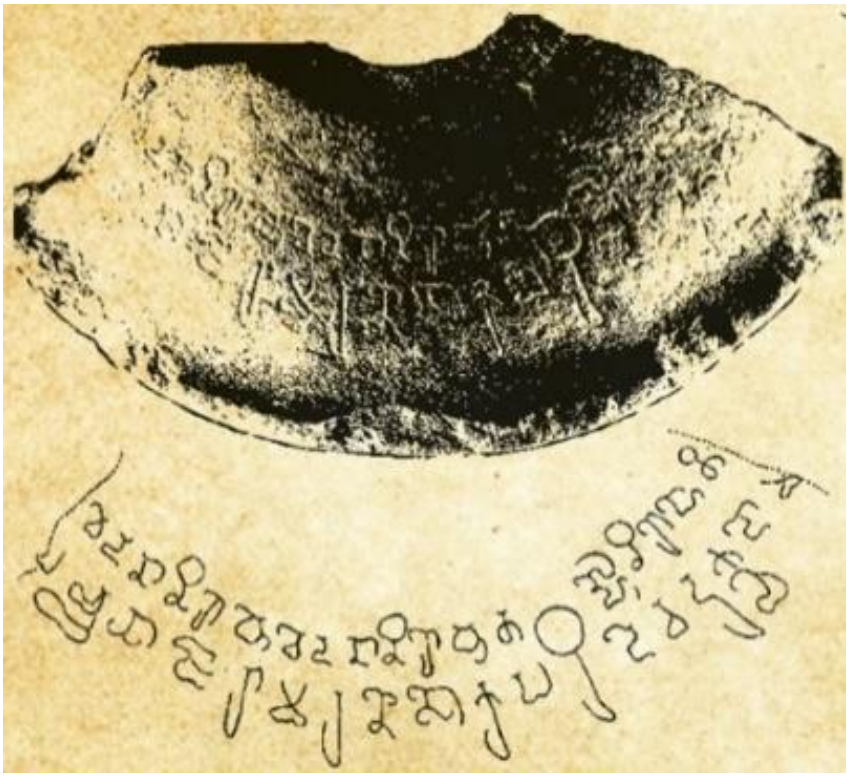
คำแปลจากจารึก บรรทัดแรก *“ดับเวทนา เพราะดับเวทนา ตันหาก็ดับ”*

บรรทัดที่ 2 *“ปัจจัย ชรา มรณะ โสก รำพึง ทุกข์ เสียใจ”*[22]

---

[21] ชะเอม แก้วคล้าย อ่าน ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร “จารึกวงล้อปัจจยาการ”, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 223-225.

[22]สถาพร เที่ยงธรรม และคณะ, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ,** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร จัดพิมพ์, 2550), หน้า 137.

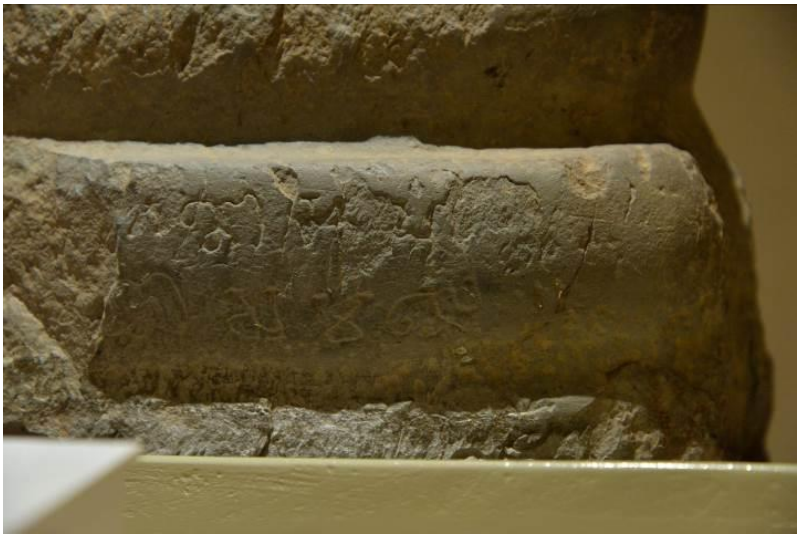

รูปที่ I.3-3 จารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมาพบที่เมืองศรีเทพ

ชิ้นที่ 4 จารึกที่ฐานพระพุทธรูป หินทราย มีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี พบที่เมืองศรีเทพ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

รูปที่ I.3-4 พระพุทธรูปสมัยทวารวดี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

รูปที่ I.3-5 พระพุทธรูปสมัยทวารวดี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

จารึกมี 2 บรรทัด ข้อความ

- คโต อาห

-หาสมาโน

ตีความได้ว่าเป็นคาถา เย ธมฺมา คือ *“เยสๆ เหตุ ตถาค**โต อาห** เอวๆ วาที ม**หาสมโน”*** ซึ่งกำหนดอายุจากรูปแบบอักษรได้ว่าอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12[23]

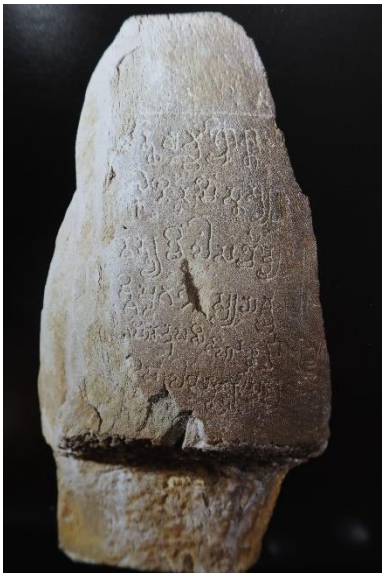
รูปที่ I.3-6 เสาจารึก หลักที่ พช. 23

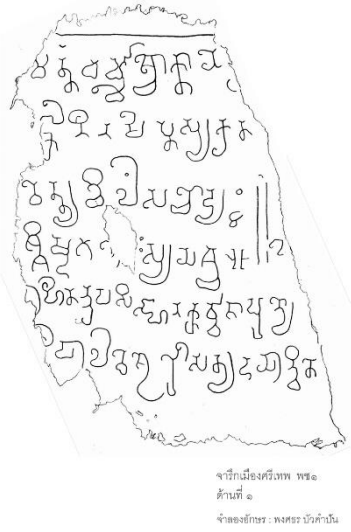
รูปที่ I.3-7 สำเนาจารึก หลักที่ พช. 23

ชิ้นที่ 5 จารึก พช. 23 จารึกบนเสาธรรมจักรที่มีรูปพนัสบดี พบที่เมืองศรีเทพ กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 มีข้อความกล่าวถึง “ปุรติ....” หมายถึงได้ ประดิษฐานไว้หรือได้ตั้งไว้[24]

กลุ่มที่ 2 จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-15 พบจำนวน 2 ชิ้น ได้แก่

รูปที่ I.3-8 จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต พบที่เมืองศรีเทพ คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (คลังกลาง)

รูปที่ I.3-9 ภาพคัดลอกจารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมา พบที่เมืองศรีเทพ

ชิ้นที่ 1 จารึกเมืองศรีเทพ (พช.1) จารึกบนศิลาลักษณะเป็นเสากลม ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (คลังกลาง) จังหวัดปทุมธานี กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งถือเป็นจารึกที่พบที่เมืองศรีเทพที่มีอายุเก่าที่สุด และอยู่ในกลุ่มจารึกที่เก่าที่สุดในประเทศไทย มีข้อความกล่าวถึงธิดา

[23] เอมอร เชาวน์สวน อ่าน ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, “จารึกเยธมฺมาฯ ฐานพระพุทธรูปเมืองศรีเทพ” **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 201.

[24] คำอ่านจากสำเนาจารึก อ่านโดยเอมอร เชาวน์สวน อ่านเมื่อ พ.ศ. 2561 ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ของฤๅษี และการกล่าวถึงผู้เป็นใหญ่กว่าพระเจ้าแผ่นดิน... ผู้เป็นใหญ่ปาละวะทั้งสอง... จารึกลบเลือนข้อความไม่ชัดเจน

คำแปล *"...ทรัพย์และธรรมเหล่าใดอันท่านกล่าวแล้ว....*
.....ธิดาของฤษีนั้นไม่กระทำ.....
.....เขาเป็นผู้รู้ความรุ่งเรืองทั้งสิ้น
.....อันใดของผู้มี.....อันตนปกครองไว้แล้ว.....
.....อันผู้เป็นใหญ่กว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้มีประโยชน์ กระทำอยู่ บุญ (ความดี)
.....ผู้เป็นใหญ่ปัลลวะทั้งสอง เป็นผู้ประกอบด้วยคำสัตย์และความกรุณา"[25]

รูปที่ I.3-10 จารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมา พบที่เมืองศรีเทพ
คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (คลังกลาง)

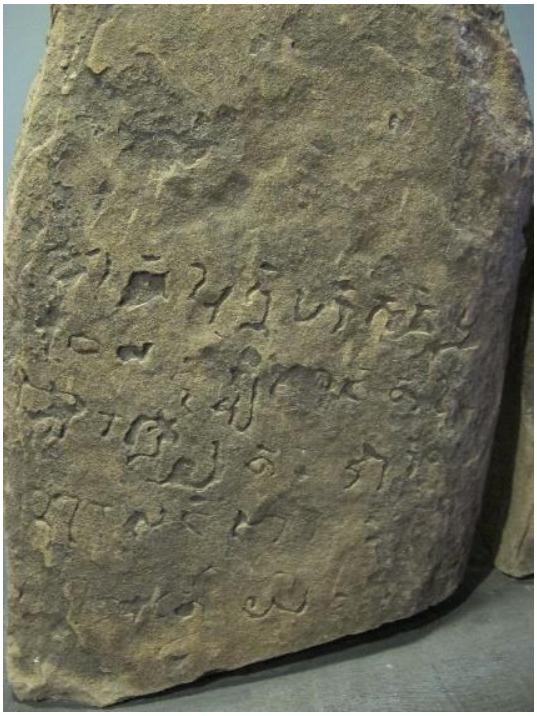
รูปที I.3-11 สำเนาจารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมา

ชิ้นที่ 2 จารึกบ้านวังไผ่ จารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่บ้านวังไผ่ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ปัจจุบัน ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (คลังกลาง) จังหวัดปทุมธานี มีข้อความกล่าวถึง ประกาศการครองราชย์ของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง

คำแปลจารึก *"ในปีรัชสมัยแห่งศักราช..... อันเป็นวันขึ้น 8 ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดเป็นผู้พระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นพระราชโอรสของ พระเจ้าปฤถิวีนทรวรมัน ผู้เป็นใหญ่เสมอกับพระเจ้าศรีภววรมัน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเป็นผู้มีคุณธรรมแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีปัญญาอัน*

[25] ชะเอม แก้วคล้าย อ่าน แปล ดูใน หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, "จารึกเมืองศรีเทพ" **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 68-70.

ฝึกอบรมดีแล้ว ผู้มีความยินดี.... ผู้มีเกียรติยศแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีอำนาจอันเป็นที่เกรงกลัวของศัตรูเมืองใกล้เคียงทั้งหลายได้สร้างศิลาจารึกไว้ในโอกาสที่ขึ้นครองราชของพระองค์”[26]

กลุ่มที่ 3 จารึกอักษรหลังปัลลวะ ภาษาบาลีและภาษามอญโบราณ อายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15

พบจำนวน 1 ชิ้น ได้แก่ จารึกดงคล้อ พบที่บ้านดงคล้อ อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ (จัดแสดงในอุทยานศรีเทพ) จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาบาลีและภาษามอญ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15[27]

รูปที่ I.3-12 จารึกอักษรปัลลวะ คาถา เยธมฺมา
พบที่เมืองศรีเทพ ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

บทวิเคราะห์จารึกในวัฒนธรรมทวารวดี

การวิเคราะห์เบื้องต้นเกี่ยวกับ ตัวอักษร ภาษาและข้อความที่ได้จากจารึก และกำหนดอายุจากลักษณะของตัวอักษรปัลลวะ อันเป็นอักษรที่นิยมอยู่ราชวงศ์ปัลลวะ ในอินเดียภาคใต้ แต่เดิมมักกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 แต่ในปัจจุบันให้อายุของอักษรปัลลวะเก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 11 โดยมีจารึกที่เมืองศรีเทพที่มีอายุเก่าสุดและอยู่ในกลุ่มของจารึกที่มีอายุเก่าที่สุดในประเทศไทย คือ จารึกเมืองศรีเทพ (พช. 1) พุทธศตวรรษที่ 11[28] และลงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 14 แสดงให้เห็นว่าจารึกรุ่นแรกที่พบ ใช้อักษรปัลลวะ พบจำนวน 7 ชิ้น มีทั้งที่เป็นภาษาบาลี จำนวน 5 ชิ้น และภาษาสันสกฤต จำนวน 2 หลัก

ในกลุ่มแรก อักษรปัลลวะ เป็นภาษาบาลี กำหนดอายุได้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 อันเป็นภาษาที่ใช้ในพุทธศาสนาพุทธแบบเถรวาท และยังมีข้อความส่วนใหญ่กล่าวถึง คาถาและคัมภีร์ทางศาสนาพุทธเถรวาท เช่น บทสวดธรรมจักรกัปปวัตนสูตร คาถา “เย ธมฺมาฯ”[29] เป็นต้น อาจแสดงให้เห็นว่าคนกลุ่มหนึ่งในสมัยทวารวดีที่เมืองศรีเทพนี้ นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท สอดคล้องกับการพบพระพุทธรูป (พระศรีศากยมุนี) ธรรมจักร ซึ่งพบอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดี ภาคกลาง

---

[26] เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-84.

[27] ป้ายคำบรรยาย ศูนย์ข้อมูล อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

[28] หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, “จารึกเมืองศรีเทพ” **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 34.

[29] เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

กลุ่มที่ 2 จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ซึ่งอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับกลุ่มแรก คือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-12 ส่วนใหญ่มีข้อความกล่าวถึงระบบพระมหากษัตริย์ ฤาษี ซึ่งภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่ใช้สำหรับบุคคลในชั้นฐานันดรสูง คือ วรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ และใช้ในศาสนาฮินดูและพุทธมหายาน ดังนั้นในการพบร่วมกันที่เมืองศรีเทพในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับกลุ่มแรกที่น่าจะเป็นพุทธเถรวาท กลุ่มนี้น่าจะใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ส่วนหนึ่งศาสนาฮินดูอีกส่วนหนึ่ง เพราะจากหลักฐานทางศิลปกรรมที่พบในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ได้พบประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดูอยู่เป็นจำนวนมากที่เมืองศรีเทพ เช่น ศิวลึงค์ พระวิษณุ พระสุริยะ พระกฤษณะ เป็นต้น

จารึกที่มีความสำคัญมาก คือ จารึกบ้านวังไผ่ ที่มีการกล่าวถึงระบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ ที่กล่าวถึงกษัตริย์พระองค์หนึ่งสร้างจารึกหลักนี้ขึ้นเนื่องในวโรกาสเสด็จขึ้นครองราชย์ ข้อความกล่าวว่า *“ในปีรัชสมัยแห่งศักราช..... พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดผู้เป็นพระราชนัดดาของของพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมัน ผู้เป็นใหญ่เสมอกับพระเจ้าศรีภววรมัน พระเจ้าผ่นดินพระองค์นั้น..... ได้สร้างศิลาจารึกไว้ในโอกาสที่ขึ้นครองราชของพระองค์”*[30] นับเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเมืองศรีเทพนี้มีการปกครองระบบกษัตริย์และในสมัยของพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมันมีความเทียบเท่ากับพระเจ้าภววรมันที่ 1 กษัตริย์พระองค์แรกของอาณาจักรอีศานปุระในประเทศกัมพูชา ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน คือ ปลายพุทธศตวรรษที่ 12- ต้นพุทธศตวรรษที่ 12 ด้วยเหตุนี้จึงมีการพบงานศิลปกรรมส่วนหนึ่งโดยเฉพาะรูปเคารพในศาสนาฮินดูที่มีลักษณะเดียวกับเทวรูปในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร คือสมัยสมโบร์ไพรกุก

อีกหลักหนึ่งคือจารึกเมืองศรีเทพ มีข้อความกล่าว บุคคล ที่สำคัญ แต่มีข้อความไม่ต่อเนื่องกัน เช่น กล่าวถึง “ธิดาของฤษี” “ผู้เป็นใหญ่กว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้มีประโยชน์...” “ผู้เป็นใหญ่ปาลวะทั้งสอง”[31]

ศาสนสถานวัฒนธรรมทวารวดี ในเมืองโบราณศรีเทพ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 15)

เมืองโบราณศรีเทพ มีศาสนสถานทั้งหมดอยู่เกือบ 100 แห่ง ทั้งบริเวณในเมืองและนอกเมืองและบนเขา และที่จัดอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมร ในส่วนที่เป็นวัฒนธรรมทวารวดีนั้นเหลือหลักฐานไม่มากนัก ส่วนหนึ่งมีขนาดเล็กและพังทลายไปตามกาลเวลา ศาสนสถานขนาดใหญ่ที่สามารถศึกษารูปแบบได้ ได้แก่ เขาคลังใน เขาคลังนอกและรวมทั้งศาสนสถานที่อยู่ในถ้ำ คือ ถ้ำถมอรัตน์ แต่ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพพังทลาย เหลือเพียงส่วนฐานอาคาร

ศาสนสถานที่สำคัญในสมัยทวารวดีที่เมืองศรีเทพ ได้แก่ ศาสนสถานเขาคลังใน ศาสนสถานเขาคลังนอก ศาสนสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ และศาสนสถานขนาดเล็ก ภายในบริเวณเมืองใน

กลุ่มโบราณสถานสมัยทวารวดีในบริเวณเมืองใน

ภายในบริเวณเมืองในมีศาสนสถานที่จัดอยู่ในสมัยทวารวดีอีกเป็นจำนวนมาก เป็นโบราณสถานขนาดกลางและขนาดเล็ก ส่วนหนึ่งได้รับการขุดแต่งและบูรณะแล้วจึงสามารถกำหนดอายุได้ว่าเป็นรูปแบบศิลปกรรม

---

[30] หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, “จารึกเมืองศรีเทพ” **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14,** หน้า 83.

[31] เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

ที่พบในสมัยทวารวดี แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าทั้งหมดนั้นเหลือเพียงส่วนฐานอาคาร ที่ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนบนนั้นพังทลายและไม่เหลือหลักฐานพอจะสันนิษฐานรูปแบบได้

ข้อสังเกตเบื้องต้นที่จัดให้กลุ่มโบราณสถานขนาดเล็กนี้อยู่ในสมัยทวารวดี คือ ส่วนใหญ่ศานสถานจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก จะต่างจากศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมรที่จะหันหน้าไปทางทิศตะวันตก รูปแบบของแผนผังศาสนสถาน ส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเพียงบางแห่งที่เป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า น่าจะเป็นฐานวิหาร นอกจากนี้ศาสนสถานบางแห่งยังพบฐานอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัสเล็ก ๆ ตั้งอยู่ใกล้ๆ กับเจดีย์ประธาน ฐานกว้าง ประมาณ 2 เมตร สูงประมาณ 1 เมตร สันนิษฐานว่าอาจเป็นฐานตั้งธรรมจักร ซึ่งในกลุ่มนี้ จะมีฐานที่เป็นเจดีย์ วิหาร และฐานธรรมจักร ทำให้นึกถึงรูปสลักหรือพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีที่ชอบทำพระพุทธรูปประทับนั่งตรงกลาง ด้านข้างมีสถูปและธรรมจักร

รูปแบบศิลปกรรมของศาสนสถานบริเวณเมืองใน

ฐานเจดีย์หรืออาคารในที่พบมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นฐานบัวลัย และอยู่ในผังยกเก็จ ส่วนฐานจะประกอบด้วย ฐานเขียง รองรับฐานบัวลัย ที่ถากศิลาแลงเป็นลูกแก้วขนาดใหญ่ คือ บัวลัย มีส่วนท้องไม้ที่เจาะเป็นช่อง ๆ โดยการก่อศิลาแลงแบ่งเป็นห้อง ๆ อย่างชัดเจน อันเป็นส่วนของการประดับประดิมากรรมปูนปั้น หรือการเลียนแบบอาคารเครื่องไม้ เหนือขึ้นไป เป็นหน้ากระดาน ไม่มีบัวหงาย ซึ่งฐานบัวลัยนี้ถือเป็นรูปแบบ เฉพาะของศิลปะสมัยทวารวดีที่พบอยู่โดยทั่วไป โดยเฉพาะในภาคกลางของประเทศไทย

รูปที่ I.3-13 ลักษณะของฐานบัวลัย

รูปที่ I.3-14 การก่อศิลาแลงแบ่งเป็นห้อง

ตัวอย่างของเจดีย์ในกลุ่มนี้ น่าจะเป็นศาสนสถานในเมืองในทั้งหมด ที่มีการขุดแต่งและบูรณะแล้ว เช่น เจดีย์ หมายเลข 14 15 16 และ 17 เป็นต้น

ที่น่าสนใจ คือ ส่วนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดเล็ก ที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฐานที่ตั้ง ธรรมจักร เพราะจะมีขนาด กว้าง ราว 2 เมตร สูงประมาณ 1 เมตร ลักษณะของฐานเป็นฐานบัวลัย และอยู่ในผังยกเก็จที่ท้องไม้แบ่งเป็นช่องๆ เหนือฐานนี้ก็น่าจะเป็นแท่นสำหรับตั้งเสาธรรมจักร และธรรมจักรอยู่ด้านบน ซึ่งการทำฐานและการตั้งเสาธรรมจักรนี้ได้พบหลักฐานอยู่หลายแห่งในเมืองศรีเทพ และได้พบธรรมจักรเป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีการค้นพบพนัสบดีด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับการตั้งธรรมจักร หลักฐานสำคัญที่พบในแหล่ง คือ มีฐาน เสา และธรรมจักร ที่ศาสนสถานเขาคลังนอก

ประติมากรรมในวัฒนธรรมทวารวดี (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15)

ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา เถรวาทและมหายาน

พระพุทธรูป

หลักฐานด้านประติมากรรม พระพุทธรูป ธรรมจักร และพระพิมพ์ ที่จัดอยู่ในสมัยทวารวดีและอาจแสดงให้ถึงศาสนาพุทธแบบเถรวาท และส่วนหนึ่งเป็นมหายาน เพราะพบร่วมกับพระโพธิสัตว์ เช่น ภาพจำหลักที่ถ้ำเขาถมอรัตน์เป็นต้น

ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอลิเยร์ ได้กล่าวถึงภาพรวมของประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาว่า พระพุทธรูปมีจำนวนน้อยกว่าเทวรูปมาก พบร่วมกับมหายาน แสดงถึงความหลากหลาย ของงานช่างและศาสนา ส่วนของพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ มีจารึกบาลี จัดอยู่ในศิลปะทวารวดี และเป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาท ส่วนที่เป็นพุทธศาสนามหายาน มีหลักฐานชัดเจนที่ ถ้ำเขาถมอรัตน์ ที่มีภาพสลักที่ผนังถ้ำ 3 กลุ่ม ได้แก่ พระพุทธรูปยืน มีพระโพธิสัตว์อวโลกกิเตศวรและพระโพธิสัตว์พระศรีอาริยเมตรไตรย รูปแบบของภูษาทรงและการเกล้าผมทรงชฎามงกุฎ ทำให้นึกถึงพระโพธิสัตว์สำริด ที่บุรีรัมย์ ที่จัดเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14[32]

เศียรพระพุทธรูป หินทราย

มีลักษณะพระพักตร์ที่จัดอยู่ในกลุ่มทวารวดีแบบพื้นเมืองที่พบอยู่โดยทั่วไปในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย พระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรต่อกันเป็นสันคล้ายปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกค้อนข้างแบน พระโอษฐ์แบะ จัดเป็นศิลปะสมัยทวารวดี ที่รับอิทธิพลศิลปะคุปตะของอินเดีย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15

รูปที่ I.3-15 ที่มา : เศียรพระพุทธรูปสมัยทวารวดีอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

[32] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 104.

นอกจากนี้ได้พบพระพุทธรูป สำริดขนาดเล็ก และพระพิมพ์ อีกหลายชิ้น พระพุทธรูปสำริดนั้นพบร่วมกับประติมากรรมสำริดในพุทธศาสนามหายาน เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย ซึ่งมีรูปแบบสัมพันธ์กับกลุ่มประติมากรรมสำริดจากบ้านฝ้ายและประโคนชัย กำหนดอายุโดยเปรียบเทียบรูปแบบกับศิลปะเขมรในสมัยไพรกเม็ง-กำพงพระ ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

พระพุทธรูปปางแสดงธรรมประทับเหนือพนัสบดี

ที่เมืองศรีเทพได้พลหลักฐานสำคัญในวัฒนธรรมทวารวดีด้วยเช่นกัน คือ พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีอย่างน้อย 2 ชิ้น ชิ้นหนึ่งมีหลักฐานชัดเจนว่าพบที่เมืองศรีเทพ ปัจจุบัน จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ส่วนอีกชิ้นหนึ่ง เป็นสมบัติส่วนบุคคล แต่มีที่มาว่าได้มาจากเมืองศรีเทพ เช่นเดียวกัน

รูปที่ I.3-16 พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ประกอบด้วยพระพุทธรูปประทับยืนทรงแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์ ประทับยืนเหนือสัตว์ผสมที่เรียกว่าพนัสบดี ซึ่งชิ้นนี้แสดงด้วยสิงห์ที่มีปากเป็นครุฑ มีแผงคอ มีเขาเป็นแพะ ด้านข้างของพระพุทธเจ้าเป็นรูปบุคคล เบื้องขวาถือแส้ เบื้องซ้ายถือฉัตรกางกั้นองค์พระพุทธเจ้า

ตัวสัตว์ผสมอยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า พนัสบดี ที่มีหน้าเป็นสิงห์ มีเท้าเป็นกงเล็บสิงห์ มีเขาแบบแพะ แต่มีปากเป็นครุฑ ลักษณะนี้มีความใกล้เคียงกับพนัสบดีที่พบจากเมืองซับจำปา และที่เมืองพรหมทิน จังหวัดลพบุรี

สำหรับบุคคลประกอบด้านข้าง ที่เบื้องขวาถือแส้และเบื้องซ้ายถือฉัตรนั้นน่าจะเป็นพระอินทร์กับพระพรหม ซึ่งความนิยมรูปแบบนี้พบอยู่ในกลุ่มเมืองนครปฐม เป็นสำคัญ

สำหรับองค์พระพุทธรูปนั้นแสดงพุทธลักษณะของศิลปะทวารวดีอย่างแท้จริง ตั้งแต่การแสดงวิตรรกะทั้งสองพระหัตถ์ หรือการแสดงธรรม พระพักตร์แบน พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปนพระนาสิกแบนและพระโอษฐ์แบะ ครองจีวรห่มคลุมเรียบ และมีชายจีวรด้านหน้าที่ตกลงมาเป็นรูปตัว ยู (U) ซึ่งโดยรูปแบบพระพุทธรูปและความนิยมในการสร้างประติมากรรมลักษณะนี้ที่ถือเป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมทวารวดีนี้จึงจัดเป็นศิลปะททวารวดีอย่างแท้จริงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15 และเป็นวัฒนธรรมร่วมกันที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะพบมากในเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย และพบมากที่เมืองนครปฐมและลพบุรี

ดังนั้นการพบซึ่งประติมากรรมพระพุทธเจ้าประทับเหนือพนัสบดีและครุฑลักษณะนี้จะพบเฉพาะในวัฒนธรรมทวารวดีและมักพบคู่กับธรรมจักรเสมอ และที่เมืองศรีเทพนี้ก็พบ ธรรมจักรอย่างน้อย 3-4 ชิ้น และได้พบประติมากรรมพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมในเหนือพนัสบดีและครุฑนี้อย่างน้อย 2 ชิ้น จึงอาจเป็นไปตามข้อสันนิษฐานว่า ประติมากรรมพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมในเหนือพนัสบดี มักประดับบนธรรมจักรและมักพบในแหล่งเมืองโบราณสมัยทวารวดี จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน

การประดับประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าเหนือสัตว์ผสม “พนัสบดี”

ประเด็นสำคัญคือหน้าที่ของประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าเหนือสัตว์ผสม “พนัสบดี”ว่ามีวัตถุประสงค์ของการสร้างเพื่ออะไร โดยทั่วไปประติมากรรมแบบนี้จะมีขนาดความสูงเท่าๆ กัน ประมาณ 40–50 เซนติเมตร และเกือบทุกชิ้นจะเจาะรูตรงกลางหรือมีเดือยอยู่ด้านหลัง เพื่อใช้สวมประติมากรรมชิ้นนี้ติดกับส่วนอื่นซึ่งน่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์เชื่อว่าน่าจะประดับอยู่บนส่วนหน้าบันของตัวอาคาร[33] แต่มีข้อเสนอใหม่ว่า อาจใช้ประดับไว้บนธรรมจักร เพราะเหตุว่าส่วนเหนือดุมของธรรมจักรจะมีรูลักษณะเดียวกับรูบน “พนัสบดี” ในด้านความหมายของแสงสว่างเพื่อผสมกับธรรมจักรที่แสดงถึงการเผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนานับเป็นการสื่อความหมายที่สัมพันธ์กันได้เป็นอย่างดี[34]

กล่าวโดยสรุปคือ ประติมากรรมพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเหนือสัตว์ผสมที่เรียกว่า “พนัสบดี” ตามแนวความคิดของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์ น่าจะมีความเป็นไปได้มากที่สุด คือ สัตว์ผสมนั้นหมายถึงเจ้าป่าที่มาจากตำนานพื้นเมืองของอินเดีย การที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่เหนือสัตว์ผสมนี้ แสดงถึงพระพุทธองค์แสดงธรรมอยู่เหนือสรรพสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง และแนวความคิดนี้ได้รับการค้นคว้าเพิ่มเติมจนพบหลักฐานว่าสัตว์ผสมนั้นบางชิ้นได้ผนวกกับหน้าเกียรติมุข (หน้ากาล) เข้าไว้ด้วย เมื่อมาผสมกับการที่มีพระอาทิตย์หรือสุริยเทพ (พระอรุณาทิตย์) จึงอาจหมายถึงเทพเจ้าแห่งแสงสว่างได้[35] และเมื่อรวมกับการใช้งานว่า อาจใช้ประดับไว้บนธรรมจักร เพื่อสื่อความหมายของแสงสว่างเพื่อผสมกับธรรมจักรที่แสดงถึงการเผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนานับเป็นการสื่อความหมายที่สัมพันธ์กันได้เป็นอย่างดี

---

[33] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 89.

[34] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีในศิลปะทวารวดี**, ดูบทสรุปหน้า 77-78.

[35] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีในศิลปะทวารวดี**, ดูบทสรุปหน้า 77-78.

ธรรมจักร

ธรรมจักรกับกวางหมอบเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่พบแพร่หลายอยู่โดยทั่วไปในอารยธรรมทวารวดี จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของอารยธรรมนี้ได้เป็นอย่างดีว่าวัฒนธรรมทวารวดีเผยแพร่ไปถึงไหนก็จะพบธรรมจักรกับกวางหมอบไปถึงดินแดนนั้น ๆ ด้วย ธรรมจักรเป็นเครื่องหมายของการประกาศพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปัตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี หลังจากนั้นธรรมจักรจึงกลายเป็นเครื่องหมายของพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ไปปรากฏตามที่ต่าง ๆ ธรรมจักรกับกวางหมอบที่พบในประเทศไทยเข้ามาพร้อม ๆ กับการรับพุทธศาสนาหลังสมัยคุปตะแล้ว คือ ในสมัยทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา

รูปที่ I.3-17 ธรรมจักร พบจากการขุดแต่งเขาคลังในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

จากหลักฐานที่มีการค้นพบแสดงให้เห็นว่าการประดิษฐานธรรมจักรนั้นจะตั้งอยู่บนหัวเสา โดยมีแท่นฐานรองรับ อาจอยู่กลางแจ้งหรือมีหลังคาคลุม ลักษณะเดียวกับตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในความหมายของอุเทสิกเจดีย์ด้วย ในความหมายที่มีข้อสันนิษฐานใหม่ที่พบว่าบนธรรมจักรส่วนหนึ่งนิยมจารึกไว้ตาม กง และกรรม มีข้อความเกี่ยวกับหัวใจพระพุทธศาสนา และพบว่าที่ส่วนโคนธรรมจักมักมีการประดับประติมากรรม จำพวก พระอาทิตย์ คชลักษมี เกียรติมุข ครุฑ ซึ่งประติมากรรมเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่าง ดังนั้นในความหมายของธรรมจักรคือหลักธรรมแห่งแสงสว่าง การที่ธรรมจักรไปปรากฏ ณ ที่แห่งใดแสดงให้เห็นถึงการประกาศศาสนาและเปรียบเสมือนแสงสว่างไปถึง ณ ดินแดนนั้นแล้ว

รูปแบบศิลปกรรมของธรรมจักร

ที่เมืองศรีเทพได้พบธรรมจักรอย่างราว 10 ชิ้น ซึ่งถือได้ว่ามีจำนวนมากเมืองหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดี แต่ส่วนใหญ่ไม่สมบูรณ์เต็มองค์ แต่ก็สามารถศึกษารูปแบบและบูรณะให้เต็มองค์ได้ โดยมีธรรมจักรที่สมบูรณ์เต็มองค์ 1 ชิ้น จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีธรรมจักรขนาดใหญ่มาก 2 ชิ้น ไม่สมบูรณ์แต่ได้บูรณะให้เต็มชิ้น ชิ้นแรกตั้งอยู่ด้านหน้าศาสนสถานเขาคลังใน ชิ้นที่ 2 จัดแสดงกลางแจ้งที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง นอกจากนี้ยังได้พบชิ้นส่วนธรรมจักร ศิลาและศิลาแลงอีกหลายชิ้น เก็บรวมรวมไว้ในคลังศูนย์ข้อมูล อุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ ที่สำคัญชิ้นหนึ่งมีขนาดเล็กมีจารึกที่กงธรรมจักรด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อีกชิ้นหนึ่งจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ นอร์ตัน แซมมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา สันนิษฐานว่า ไปจากเมืองศรีเทพ นอกจากนี้ยังมีการค้นพบจากการขุดแต่งทางโบราณคดีที่เมืองศรีเทพอีกหลายชิ้น แต่อยู่ในสภาพชำรุด

จากรูปแบบของธรรมจักรมีส่วนสำคัญที่ช่วยในการกำหนดอายุได้คือ ลวดลายที่ประดับที่กงธรรมจักร อันเป็นลวดลายที่เหมือนกับที่พบในแถบภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มที่พบที่นครปฐม ลวดลายสำคัญคือลายดอกกลมสลับสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน โดยเฉพาะจะมีลายกระหนกรุ่นเก่าที่เรียกว่า “กระหนกผักกูด” เป็นลวดลายที่นิยมอย่างมากในสมัยทวารวดี ที่มีอิทธิพลของศิลปะคุปตะหรือหลังคุปตะที่พบทางอินเดียภาคใต้ (เรียกว่าวกาฏกะ) ซึ่งลายนี้ได้เข้ามาสู่ศิลปะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่วัฒนธรรมอินเดียเข้ามาในยุคแรก ๆ คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมาและมาปรากฏอย่างมากในศิลปะทวารวดี ดังนั้นจากลวดลายที่มีความสัมพันธ์กับทวารวดีในภาคกลางส่วนใหญ่จะกำหนดอายุธรรมจักรอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

รูปที่ I.3-18 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพลวดลายบนธรรมจักร เป็นลายดอกกลมสลับสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน

ลวดลายธรรมจักร ประกอบด้วย ที่ขอบวงล้อ เป็นลายกระหนกล้อมรอบทั้งหมด ส่วนที่วงล้อธรรมจักรมีกรอบลายเป็นลายลูกประคำทั้งด้านในและนอก ภายในเป็นลายดอกสี่กลีบ (แทนลายดอกกลม) สลับสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน และมีลายกระหนกแยกออกด้านข้างทั้ง 2 ข้าง ลักษณะของลายกระหนกเป็นแบบกระหนกผักกูด

ที่นิยมอยู่ในสมัยทวารวดี นอกจากนี้ยังมีลวดลายที่วงรอบดุมธรรมจักร และที่ปลายซี่กง ทั้งหมดเป็นลายกระหนกผักกูดทั้งสิ้น

ลักษณะของลายกระหนกผักกูด คือลายที่เหมือนเลขหนึ่งไทย (1) แต่มีลักษณะของวงที่ม้วนนั้นมีขอบหยักๆ คล้ายกับผักกูด จึงเรียกว่ากระหนกผักกูด เป็นลวดลายที่เกิดจากธรรมชาติ แต่เกิดในศิลปะอินเดียสมัยคุปตะก่อนและแพร่หลายมาพร้อมกับวัฒนธรรมอินเดียภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราได้พบบายลายนี้ทั้งในศิลปะ ชวาภาคกลาง ในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะจามและศิลปะทวารวดีของไทย ส่วนใหญ่ในสมัยทวารวดีนิยมประดับตามส่วนฐานเจดีย์ และลวดลายบนธรรมจักรและเสาธรรมจักร เป็นต้น ซึ่งลักษณะลวดลายกระหนกผักกูดที่พบที่ธรรมจักรชิ้นนี้เหมือนกับลายที่ฐานเจดีย์เขาคลังนอก และยังเหมือนกับลวดลายบนธรรมจักรและฐานเจดีย์ สมัยทวารวดีที่พบในภาคกลางทั้งหมด เช่น ที่นครปฐม คูบัว อู่ทองและที่ลพบุรี เป็นต้น ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-14

จากรูปแบบและลวดลายนี้สัมพันธ์กับชิ้นส่วนเสาธรรมจักรที่มีรูปพนัสบดี จารึกบนพบที่เมืองศรีเทพเป็นจารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 หมายถึงได้ ประดิษฐานไว้หรือได้ตั้งไว้[36] หลักฐานนี้มีความสำคัญมาก อันดับแรก คือ วัฒนธรรมการตั้งธรรมจักรที่เหมือนกับที่พบตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีเมืองอื่น ๆ ที่ตั้งบนเสา ส่วนที่สองการพบหน้าของพนัสบดี คือตระกูลของสิงห์มีปีก ซึ่งถือเป็นรูปแบบศิลปกรรมเฉพาะที่พบในสมัยทวารวดี และส่วนหนึ่งจะพบว่าทำเป็นประติมากรรมพระพุทธเจ้าประทับเหนือพนัสบดีและมีข้อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ใช้ประดับกับธรรมจักร[37] ซึ่งแถบเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่ใกล้เคียงกับเมืองศรีเทพ มีพบเป็นจำนวนมาก เช่น เมืองโบราณซับจำปา (ลพบุรี) พบจำนวนหลายชิ้น เมืองโบราณ พรหมทิน (ลพบุรี) นอกจากนี้ยังพบแถบอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ซึ่งอาจมีบางชิ้นที่นำไปจากเมืองศรีเทพก็ได้ อีกประการหนึ่งคือจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี ที่มักจะพบพร้อม ๆ กัน ในวัฒนธรรมทวารวดี ทำให้มีข้อสันนิษฐานเรื่องอายุว่าอยู่ในราวพุธศตวรรษที่ 12-14 และข้อสันนิษฐานว่าช่วงเวลานี้มีการนับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท เพราะใช้ภาษาบาลี และจารึกที่พบที่ธรรมจักร ส่วนใหญ่เป็นภาษาบาลีและมักกล่าวถึงหลักธรรม หรือคาถาที่สำคัญทางพุทธศาสนา เถรวาท เป็นหลัก

---

[36] คำอ่านจากสำเนาจารึก อ่านโดยเอมอร เชาวน์สวน อ่านเมื่อ พ.ศ. 2561 ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

[37] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีในศิลปะทวารวดี**, ดูบทสรุปหน้า 77-78.

รูปที่ I.3-19 ธรรมจักร พบที่เมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

รูปที่ I.3-20 ธรรมจักร ได้จากการขุดแต่งเมืองศรีเทพขนาด ศก.100 ซม. สูงฐาน. 134 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ประติมากรรมในพุทธศาสนามหายาน

พระโพธิสัตว์ ขนาดเล็ก สำริด

รูปเคารพในพุทธศาสนามหายานที่พบอยู่เสมอได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (มีพระธยานิพุทธอมิตาภะ ปางสมาธิอยู่ที่มวยผม) และพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย (มีสถูปอยู่ที่มวยผม)จากหลักฐานทางศิลปกรรมได้แก่ ภาพสลักที่ผนังถ้ำเขาถมอรัตน์ และประติมากรรมสำริดขนาดเล็ก และมีบางองค์ทำจากเงิน คือพระโพธิสัตว์กลุ่มหนึ่งที่ได้จากการขุดแต่งทางโบราณคดี เขาคลังใน แสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มชนที่เมืองศรีเทพนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานร่วมอยู่ด้วย

รูปที่ I.3-21 พระโพธสัตว์ศรีอารยเมตไตรย สำริด ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

งานศิลปกรรมเหล่านี้เปรียบเทียบได้กับกลุ่มงานประติมากรรมที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งที่พบในประเทศไทย คือที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีลักษณะที่เหมือนกับศิลปะเขมรสมัยไพรกเม็ง-กำพงพระ กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 อันเป็นระยะเวลาที่ศาสนาพุทธแบบมหายานแพร่หลายอย่างมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประติมากรรมพระโพธิสัตว์ สำริด ขนาดเล็กนี้ที่เหลือหลักฐานอยู่ 3 องค์ เป็นพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย ประทับนั่งทั้ง 3 องค์ 2 องค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิ ส่วนอีกองค์หนึ่ง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาถือหม้อน้ำ พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว

พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ 2 องค์ ทั้ง 2 องค์มีลักษณะและขนาดเท่า ๆ กัน การขัดสมาธิราบอย่างหลวมๆ แบบที่พบอยู่โดยทั่วไปในศิลปะทวารวดี พระเพลาแคบ พระพักตร์มีลักษณะเดียวกับภาพจำหลักพระโพธิสัตว์ที่ถ้ำถมอรัตน์ พระพักตร์ค่อนข้างรูปไข่ พระเนตรเหลือบลงต่ำแสดงถึงความสงบ ลักษณะสำคัญ คือ พระเกศาทรงชฎามงกุฎ ที่มีเส้นพระเกศาถักและทำเป็นชั้น ๆ ที่มวยพระเกศาประดับสถูป อันเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย ลักษณะพระพักตร์และชฎามงกุฎเป็นแบบเดียวกับเศียรพระโพธิสัตว์จำหลักที่ถ้ำเขาถมอรัตน์และสามารถเปรียบเทียบได้กับกลุ่มพระโพธิสัตว์สำริด ที่พบที่ประโคนชัยและลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ และ จากบ้านโตนด จังหวัดนครราชสีมา

ซึ่งเปรียบเทียบได้กับศิลปะสมัยไพรกเมง-กำพงพระ ของเขมร ซึ่งประติมากรรมกลุ่มนี้กำหนดอายุได้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 อันเป็นช่วงที่พุทธศาสนา มหายานแพร่หลายเข้ามาในเขมรและในประเทศไทย

รูปที่ I.3-22 พระโพธสัตว์ศรีอารยเมตไตรย เนื้อเงินศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร เหนือฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย (หน้ากระดานเป็นร่องแบบพระพุทธรูปอู่ทอง) พระหัตถ์ขวาถือหม้อน้ำ พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว เนื้อเงิน ลักษณะของพระโพธิสัตว์องค์นี้แตกต่างจาก 2 องค์อย่างสิ้นเชิง คือ ประการแรก คือ เป็นประติมากรรมทรงเครื่อง ประดับทั้งกุณฑล กรองศอและปั้นเหน่ง ประการที่ 2 แสดงปางที่แตกต่าง คือ มีสิ่งของที่ทรงถือไว้ในพระหัตถ์ สันนิษฐานว่าพระหัตถ์ขวาน่าจะเป็นหม้อน้ำ พระหัตถ์ซ้ายน่าจะเป็นดอกบัว และประการที่ 3 ลักษณะพระพักตร์ที่พระเนตรเปิดมองตรง แสดงความสีหน้าเคร่งขรึมแบบศิลปะเขมร ส่วนที่เหมือนกัน คือ ชฎามงกุฎ ที่ถักเป็นเส้น ๆ และทำเป็นชั้น ๆ ที่มวยผมประดับสถูป ประติมากรรมชิ้นนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่เหมือนกับกลุ่มประติมากรรมที่พบที่บ้านฝ้าย ประโคนชัยและลำปลายมาศ และที่บ้านโตนด อย่างแท้จริงและคงเป็นชิ้นพิเศษเพราะทำจากเงินและมีการทรงเครื่อง

ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์

ที่เมืองศรีเทพนอกจากจะเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่พบประติมากรรมในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานแล้ว ยังได้พบประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์อีกเป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน รูปเคารพในศาสนาพราหณ์ที่พบเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ศิวลึงค์ พระวิษณุ พระกฤษณะ (อวตารภาคหนึ่งของพระวิษณุ) และพระสุริยะ และยังมีชิ้นส่วนประติมากรรมองค์อื่น ๆ เช่น พระอรรถนารีศวร พระพิฆเนศ ฐานศิวลึงค์ โคนนทิ เป็นต้น สำหรับประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์นี้แบ่งได้ 2 ช่วงเวลา ตามหลักฐานทางวัฒนธรรม คือ ในวัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 และในวัฒนธรรมเขมร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17

รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ในวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12-15

จากการประมวลหลักฐานงานประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่เป็นแหล่งที่พบแหล่งใหญ่มากแหล่งหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดี เพราะเหตุว่าในวัฒนธรรมทวารวดีโดยทั่วไป ส่วนใหญ่จะเป็นรูปเคารพในพุทธศาสนา เป็นหลัก ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์จะมีน้อยมาก ในดินแดนไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 นี้ ได้พบประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์จำนวนมากอยู่ 3 แหล่ง ได้แก่ ในภาคใต้ แถบตะกั่วป่า พังงา และสุราษฎร์ธานี รองลงมาคือ เมืองศรีมโหสถ ปราจีนบุรี และที่เมืองศรีเทพ แห่งนี้ นอกนั้นมีพบบ้างแต่ไม่มากนัก เช่น เมืองอู่ทอง เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) และลพบุรี

ประติมากรรมที่กล่าวถึงนี้ส่วนใหญ่เป็นเทวรูปลอยตัว ขนาดใหญ่ คือประติมกรรมสำหรับตั้งเคารพบูชา จากหลักฐานที่พบที่เมืองศรีเทพ ส่วนหนึ่งได้จากการสำรวจทางโบราณคดีเป็นโบราณวัตถุที่ทิ้งร้างอยู่ ส่วนหนึ่งได้จากการขุดแต่งทางโบราณคดีในรุ่นหลัง แต่มีประติมากรรอีกเป็นจำนวนมากที่เคลื่อนย้ายออกไปจากเมืองศรีเทพแล้วและปัจจุบันไม่ทราบที่มาที่แน่ชัด และอีกกลุ่มหนึ่งนับเป็นกลุ่มสำคัญ คือ อยู่ในความครอบครองของเอกชนและส่วนหนึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑ์ ต่างประเทศ เช่น ในสหรัฐอเมริกาและในเยอรมัน เป็นต้น

ที่มาของประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่เมืองศรีเทพ น่าจะมาจากประการสำคัญ คือ ได้มีนักวิชาการที่ได้เข้าไปสำรวจพบและกล่าวถึงตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2452 คือ นายลูเนท์ เดอ ลาจงกีแยร์ (Lunet de Lajonquière) ตั้งแต่ระยะแรก และเมืองศรีเทพเป็นเมืองที่ถูกทิ้งร้าง จึงมีผู้ที่เริ่มนำประติมกรรมออกมาส่วนหนึ่งสะสมและส่วนหนึ่งน่าจะมีการขายออกไปยังต่างประเทศ เป็นจำนวนมาก และอีกส่วนหนึ่งเป็นข้อมูล

ทางวิชาการที่น่าสนใจเกี่ยวกับประติมากรรมชุดนี้ ในเรื่องของความเป็นรูปแบบเฉพาะของงานช่างสูงมาก ทั้งรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดีย มีความใกล้เคียงกับประติมาการรมในศิลปะทวารวดีในภาคใต้และภาคกลาง และศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร และที่สำคัญ คือ มีความเป็นลักษณะเฉพาะที่เรียกว่า สกุลช่าง หรือสกุลช่างท้องถิ่นอย่างแท้จริง ตามความเห็นของศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอลิเยร์[38]

พบว่าถือเป็นแหล่งใหญ่มาประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่พบในช่วงเวลานี้ส่วนใหญ่ได้แก่ พระวิษณุสี่กรสวมหมวกทรงกระบอก พระกฤษณะ (อวตารภาคหนึ่งของพระวิษณุ) และพระสุริยะ โดยที่พบหลักฐานมากที่สุด คือ พระสุริยะ เป็นต้น ส่วนที่พบบ้างเป็นบางชิ้น ได้แก่ ศิวลึงค์ เศียรพระอิศวร และพระอรรถนารีศวร เป็นต้น

ประติมากรรมที่เมืองศรีเทพในระยะเวลานี้ เกิดจากการผสมผสานรูปแบบ จากอินเดีย เทวรูปในภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศไทย และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่ก็มีลักษณะที่ไม่ใช่ภาคใต้ เช่น การทรงผ้าภูษา บางองค์ที่เป็นแบบเขมร แต่ก็มีส่วนที่ไม่ใช่ศิลปะเขมร เรื่องเทคนิคการสร้างที่ต่างกัน ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น คือ เรื่องเทคนิคงานช่างที่กล้าสร้างประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง โดยไม่มีแผ่นวงโค้งด้านหลัง ประการที่ 2 คือ นิยมการยืนท่าตริภังค์ หรือการยกแขนข้างหนึ่ง อันแสดงให้เห็นเสมือนการเคลื่อนไหว ซึ่งต่างจากประติมากรรมในแหล่งอื่น ๆ ในระยะเวลาเดียวกัน ดังนั้นจึงมีการกำหนดรูปแบบเป็น “สกุลช่างศรีเทพ” และน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-14

การศึกษาเปรียบเทียบและการกำหนดอายุ

จากการศึกษาโดยภาพรวมของประติมากรรมกลุ่มนี้ทั้งหมดที่สามารถศึกษาลักษณะรูปแบบและแนวทางการกำหนดอายุได้ คือ ประติมากรรม พระวิษณุ พระกฤษณะและพระสุริยะ ซึ่งแต่ละพระองค์พบหลายชิ้น จึงพอประมวลลักษณะร่วมของเทวรูปทั้ง 3 องค์ได้ว่า มีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ทั้งเรื่องของพระพักตร์ มงกุฎ ภูษาทรง หรือเครื่องประดับที่มีลวดลายบางองค์ เช่น กรองศอ กุณฑล เป็นต้น

พระพักตร์และหมวกทรงกระบอก

พระพักตร์สลักได้อย่างได้สัดส่วน กลมแป้น ทรงสวมกิรีฎมงกุฎทรงกระบอก เรียบและสูง ทั้งลักษณะพระพักตร์ และมงกุฎยังมีความใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ และยังใกล้เคียงกับพระวิษณุที่พบในภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศไทย และยังใกล้เคียง ศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครอีกด้วย ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึง ความใกล้เคียงกับต้นแบบ คือ ศิลปะอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ

การทรงภูษาและการยืนตริภังค์

ได้พบว่าประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่เมืองศรีเทพในช่วงเวลานี้นิยมการยืนเอียงตนแบบตริภังค์มาก โดยเฉพาะพระวิษณุและพระกฤษณะ ยืนเอียงตนเกือบทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าเป็นรูปแบบที่นิยมมากที่นี่ ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะที่ต่างกันโดยสิ้นเชิงกับทางภาคใต้และบริเวณภาคตะวันออก ที่นิยมการยืนตรง การยืนตริภังค์นี้เป็นรูปแบบที่นิยมอยู่ในศิลปะอินเดีย และมาพบเช่นกันในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

---

[38] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, (Fribourge : Office du Livre, 1975), p. 104.

ในระยะแรกๆ คือ สมัยพนมดา ที่ชองทำประติมากรรมยืนในท่าตริภังค์ นอกจากนี้ยังพบว่าประติมากรรมบางองค์ทรงภูษาแบบสมพตสั้นมาก ซึ่งพบอยู่ในศิลปะเขมรยุคแรกๆ เช่นเดียวกัน เพราะที่อื่นจะนิยมทรงภูษาแบบโธตียาวมากว่า ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าปริมากรรมที่เมืองศรีเทพนี้ส่วนหนึ่งก็น่าจะมีความสัมพันธ์กับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่มีในส่วนของความแตกต่าง คือ การทรงภูษาของประติมากรรมที่นี่ คือ กลุ่มหนึ่งที่นุ่งสั้นมากเป็นการถกแบบนุ่งเตี่ยว กับกลุ่มที่นุ่งสมพตสั้นมีริ้วผ้า แต่ที่สำคัญ คือทั้ง 2 กลุ่มแสดงให้เห็นว่าผ้าบางมากเกือบจะไม่แสดง เพียงแต่ทำเป็นขมวดชายผ้าและมีทบผ้าและชายผ้าห้อยมาเป็นลายเส้นบางๆ และรอยริ้วผ้าบาง ๆ เท่านั้น ถือเป็นลักษณะที่โดดเด่นมากอีกอย่างหนึ่ง

การแสดงท่าทาง (พระกร)

พระวิษณุ ที่พบส่วนใหญ่เป็นสี่กร ส่วนพระกฤษณะ จะมี 2 กร ทั้งหมดเป็นประติมากรรมลอยตัว การแสดงพระกรทั้งสอง ที่พระกรล่างทั้งสองยกขึ้นไม่ติดกับพระโสณีแล้ว พระกรล่างทิ้งลงแบบสมดุลกับพระกรบนที่ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอลิเย่ร์กล่าวว่าเป็นความสามารถของช่างอย่างมาก ที่สำคัญ คือ ไม่มีแผ่นวงโค้งที่เป็นตัวยึดส่วนพระกรประติมากรรมไม่ให้หัก ส่วนใหญ่เป็นวงโค้งรูปเกือกม้า ซึ่งส่วนนี้เองที่เหมือน กับประติมากรรมในภาคใต้แต่แตกต่างจากวัฒนธรรมเขมรระยะแรก ทียังคงมีส่วนนี้อยู่ ลักษณะนี้อาจเปรียบเทียบได้กับพระวิษณุจากเขาพระเหนอ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

พระกฤษณะที่พบเป็นตอนยกภูเขาโควรรณธน จะมี 2 กร และแสดงการยกพระกรซ้ายขึ้นเพื่อยกภูเขา มีลักษณะรูปแบบเหมือนกับพระวิษณุทุกประการ มีลักษณะปลีกย่อยที่สำคัญ เช่น การแสดงขมวดพระเกศาที่เป็นลอน ๆ และตกลงมาที่ทายทอย ซึ่งพบอยู่ในประติมากรรมพระกฤษณะ รูปแบบนี้พบอยู่เช่นกันในศิลปะพนมดา ของเขมร และบางองค์แสดงพระมัสสุและเครา ซึ่งก็ปรากฏแล้วเช่นกันในศิลปะเขมร สมัยก่อนเมือ ง พระนคร

จึงกล่าวได้ว่า ประติมากรรมเนื่องศาสนาพราหมณ์ จากตัวอย่างพระวิษณุและพระกฤษณะ มีรูปแบบศิลปกรรมที่ส่วนหนึ่งน่าจะได้สืบทอดมาจากศิลปะอินเดียและมีความสัมพันธ์กับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ทั้งลักษณะการยืนตริภังค์ พระพักตร์ และการที่ไม่มีเครื่องทรงอย่างอื่น ส่วนหนึ่งมีความสัมพันธ์กับเทว-รูปรุ่นเก่าที่พบทางภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศไทย นอกจากลักษณะรูปแบบพระพักตร์แล้วเรื่องเทคนิคที่เป็นประติมากรรมลอยตัวเหมือนกันและเป็นส่วนที่ต่างจากศิลปะเขมร ส่วนนี้เองที่นักวิชาการจึงลงความเห็นว่าเป็นพัฒนาการจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะที่เมืองศรีเทพแห่งนี้ โดยอายุก็น่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14

พระวิษณุ

เป็นหนึ่งในสามองค์ของเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) ได้แก่ พระศิวะ (พระอิศวร) พระวิษณุ (พระนารายณ์) และพระพรหม ในระยะหนึ่งศาสนาพราหมณ์ได้แยกออกเป็นสองลัทธิ ได้แก่ ไศวนิกาย คือการบูชาพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด กับ ไวษณพนิกาย คือการบูชาพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุด

พระวิษณุ ถือเป็นเทพเจ้าผู้รักษาและคุ้มครองดูแลโลก เมื่อใดที่โลกเกิดยุคเข็ญพระองค์จะเสด็จลงมาปราบปรามเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมขึ้น ในคัมภีร์ทางศาสนาได้กล่าวถึงการลงมาปราบยุคเข็ญครั้งสำคัญ 10

ครั้ง เรียกว่า นารายณ์อวตาร เช่นอวตารที่สำคัญ กูรมาวตาร (เป็นเต่า) นรสิงหาวตาร (เป็นมนุษย์ครึ่งสิงห์) วามนาวตาร (เป็นพราหมณ์เตี้ย) รามาวตาร (เป็นพระรามในรามเกียรติ์) และกฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะในมหาภารต) เป็นต้น

เมื่อโลกมนุษย์สงบสุขแล้วพระวิษณุจะเสด็จไปบรรทมที่เกษียณสมุทร (ทะเลน้ำนม)เหนือพญานาค ที่เรียกว่านารายณ์บรรทมสินธุ์ เมื่อขณะที่พระองค์บรรทมจะมีดอกบัวผุดขึ้นมาจากพระนาภี (สะดือ) และเกิดเป็นพระพรหมผู้ที่สร้างโลกขึ้นใหม่

รูปที่ I.3-23 พระวิษณุ จากเมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

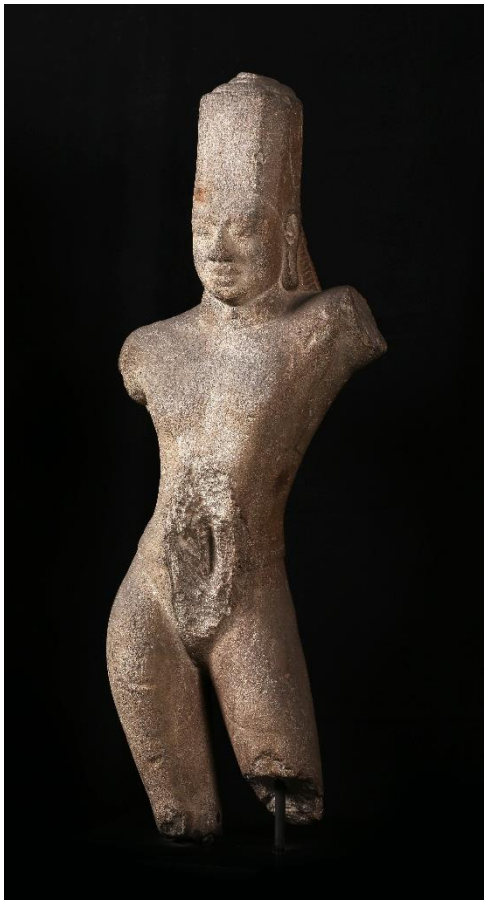
รูปที่ I.3-24 พระวิษณุ จากเมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รูปแบบในงานศิลปกรรมที่พบโดยทั่วไป ได้แก่ ประติมากรรมรูปบุคคลยืน พระพักตร์เดียวมีสี่กร สวมหมวกทรงกระบอก มีสิ่งของในมือได้แก่ จักร สังข์ คทา และภูมิ (ก้อนดิน) และรูปพระวิษณุบรรทมสินธุ์ ที่ปรากฏตามทับหลังประดับปราสาทเขมร เช่น ที่ปราสาทหินพิมาย ปราสาทพนมรุ้ง เป็นต้น

สำหรับพระวิษณุที่เมืองศรีเทพ พบเป็นจำนวนมากกว่ารูปเคารพองค์อื่น ๆ และส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ ใช้ประดิษฐานสำหรับการเคารพบูชา และยังนับว่าเหลือหลักฐานให้ศึกษาอยู่มากพอสมควรทั้งที่เต็มองค์และชำรุดบางส่วน จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ (ลพบุรี) และส่วนหนึ่งไม่สมบูรณ์ เป็นชิ้นส่วนต่าง ๆ เก็บรักษาไว้ที่ศูนย์ข้อมูล อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

พระกฤษณะ

ที่เมืองศรีเทพนี้ได้พบประติมากรรมของพระกฤษณะประมาณ 3 องค์ และเป็นพระกฤษณะยกภูเขาโควรรธนะทั้ง 3 องค์ ที่ศึกษารูปแบบได้ชัดๆ 2 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร *(รูปที่ I.3-25)* ส่วนอีกองค์หนึ่งพบเฉพาะส่วนท่อนองค์ ไม่พบพระเศียร แต่ก็น่าจะเป็นพระกฤษณะยกภูเขาโควรรธนะ เพราะมี 2 กร และแสดงการยกพระกรข้างหนึ่งขึ้น ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

พระกฤษณะเป็นอวตารภาคที่ 8 ของพระวิษณุ เป็นตอนที่นิยมอย่างมากตอนหนึ่งที่พบมากในศิลปะเขมร คือ ตอนยกภูเขาโควรรธนะ พระกฤษณะนั้นเป็นชายหนุ่มรูปงามและเป็นตัวแทนของผู้มีกำลังที่คอยช่วยเหลือชาวบ้านผู้เลี้ยงโค พระองค์ได้ยกภูเขาโควรรธนะขึ้นกำบังพายุฝนให้กับบรรดาผู้เลี้ยงโคจากการบันดาลของพระอินทร์ ภายหลังพระอินทร์จึงยอมแพ้

รูปที่ I.3-25 พระกฤษณะยกภูเขาโควรรธนะ จากเมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

จากการพบพระกฤษณะจำนวนหนึ่ง ที่เมืองศรีเทพแห่งนี้ เป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ และนับเป็นแห่งเดียวในประเทศไทยในขณะที่ที่อื่นไม่พบ จึงทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า ที่นี่อาจเป็นเมืองของพระกฤษณะ สอดคล้องกับชื่อเมืองทวารวกา เมืองของพระกฤษณะ จึงเชื่อว่าศรีเทพ คือทวารวดี[39] ซึ่งข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้น่าสนใจในเรื่องของการที่ไม่พบประติมากรรมพระกฤษณะในแหล่งอื่น ๆ ในประเทศไทยเลย แต่เรื่องข้อสันนิษฐานว่าเป็นเมืองของพระกฤษณะและกล่าวว่าเป็น ทวารวดีนั้นยังไม่น่าจะมีความเป็นไปได้ หลักฐานต่าง ๆ เช่นถ้าเปรียบเทียบปริมาณประติมากรรมที่พบที่เมืองศรีเทพ ได้พบพระวิษณุมากที่สุด ที่รองลงมา คือ พระสุริยะ ส่วนพระกฤษณะนั้นพบเพียง 3 องค์เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องของหลักฐานที่เป็นประติมากรรมในสมัยทวารวดีอื่น ๆ ทั้งเนื่องในพุทธศาสนา เถรวาท มหายาน รวมทั้ง หลักฐานทางศิลปกรรมที่พบตามเมืองอื่น ๆ ในสมัยทวารวดีอีกเป็นจำนวนมากต้องมีการศึกษาเปรียบเทียบและอธิบายอีกมาก

[39] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ทวารวดีศรีเทพ**, หน้า 94.

สำหรับรูปแบบโดยรวมของพระกฤษณะทั้งหมดมีรูปแบบเดียวกับพระวิษณุทุกประการ ทั้งพระพักตร์และการทรงภูษา เป็นฝีมือช่างสกุลเดียวกัน โดยมีลักษณะที่โดดเด่นมาก คือ เรื่องของการสลักหินที่ฝีมือช่างประณีตมาก แสดงสรีระได้งามสมส่วนอย่างมาก ตามความเห็นของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเย่ร์ที่กล่าวว่าเป็นการแสดงความกล้าหาญของช่างที่กล้าทำเป็นประติมากรรมลอยตัวและแสดงการยกพระกรข้างหนึ่งขึ้นยกสมดุลและไม่กลัวหัก นอกจากนี้ยังแสดงลักษณะหลายประการที่ใกล้เคียงกับประติมากรรมในสมัยพนมดา ของศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนาคร เช่น การสยายผมเป็นลอนๆ ลงมาที่ท้ายทอย และการนุ่งผ้าแบบสมพตสั้น และก็มีองค์หนึ่งที่แสดงการทรงภูษาที่เป็นลักษณะเฉพาะของเมืองศรีเทพ คือสมพตสั้นแบบนุ่งเตี่ยว

พระสุริยะหรือพระอาทิตย์

จากการค้นพบประติมากรรมพระสุริยะเป็นจำนวนมากที่เมืองศรีเทพ และเป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ ในลักษณะของรูปเคารพ ไม่ใช่ประติมากรรมประกอบในการเล่าเรื่อง จึงเป็นประเด็นหนึ่งทางวิชาการที่น่าสนใจ ณ เมืองโบราณแห่งนี้

หลักฐานรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ที่น่าสนใจอย่างมาก คือ **สุริยะหรือพระอาทิตย์**เพราะได้มีการค้นพบประติมากรรมรูปพระสุริยะจำนวนหลายองค์ ที่เมืองศรีเทพ และถือเป็นประติมากรรมหินทราย ลอยตัวขนาดใหญ่ที่ประดิษฐานสำหรับบูชาเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย ส่วนหนึ่งยังคงเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อย่างน้อย 4-5 องค์ และยังมีชิ้นส่วนที่ไม่สมบูรณ์จำนวนหนึ่ง ทั้งส่วนเศียรและส่วนองค์ เก็บรักษาไว้ที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ส่วนหนึ่งเป็นสมบัติส่วนบุคคล และอีกส่วนหนึ่งได้ถูกนำออกไปต่างประเทศ ซึ่งไม่สามารถทราบได้จำนวนเท่าไร แต่ที่มีการเผยแพร่ ราว 2 องค์ อยู่ที่พิพิธภัณฑ์ ในสหรัฐอเมริกา 1 องค์ ในประเทศเยอรมันนี 1 องค์

สำหรับคติความเชื่อเรื่องการบูชาพระอาทิตย์นั้นมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย ซึ่งน่าจะรับความคิดมาจากการบูชาไฟหรือเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง และการบูชาพระอาทิตย์ของชาวอิหร่านอีกต่อหนึ่ง ชาวอินเดียจึงรู้จักสร้างรูปเคารพที่เป็นพระสุริยะขึ้น[40]

ลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญของพระอาทิตย์โดยรวมทั้งหมด คือ พระกรทั้งสองข้างถือดอกบัวและมักมีเชือกคาดบริเวณลำตัว อาจเป็นสัญลักษณ์ของเชือกบังเหียนม้า เป็นประติมากรรมองค์เดียวโดด ๆ ในท่ายืน และที่พบทั้งหมดส่วนใหญ่จะยืนตรง มีเพียงบางองค์เท่านั้นที่ยืนตริภังค์แบบพระวิษณุและพระกฤษณะ การทรงภูษามีสองแบบ คือ แบบสวมเสื้อคลุมสั้นยาวลงมาถึงเพียงต้นพระชงฆ์ (คล้ายชุดแซก) กับทรงภูษาโจงหรือสมพตสั้นแบบนุ่งเตี่ยว ผ้าบางแนบพระวรกาย สวมหมวกที่เป็นทรงกระบอกและทรงแปดเหลี่ยมด้านหน้ามักประดับลวดลาย เช่น ลายกระหนกผักกูด และสัญลักษณ์ที่สำคัญ คือ มีแผ่นประภามณฑลประดับอยู่ด้านหลังพระเศียร สวมกุณฑลแบบทวารวดีและสวมกรองศอเส้นขนาดใหญ่ ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเย่ร์ได้กล่าวถึงประติมากรรมพระสุริยะที่เมืองศรีเทพว่า มีลวดลาคล้ายลายโลหะ พระพักตร์มีหลากหลายแบบ ทั้ง

[40] ผาสุข อินทราวุธ “พระสุริยะสำริดที่เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี, **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**, ภาคปลาย ปี 2529, หน้า 128, อ้างจาก S.B. Singh, Brahmanical Icons in Northern India, New Delhi : Rajbandhu Industrial Company, 1936, p.118.

พระพักตร์แบน ๆ หรือพระพักตร์อวบ แสดงพระเนตรที่ทำเผื่อไว้ฝังดวงพระเนตร พระพักตร์บางองค์มีลักษณะเหมือนกับพระวิษณุ ประติมากรรมกลุ่มนี้ จึงมีความหลากหลายทางงานช่าง [41]

สำหรับรูปแบบศิลปกรรม พระสุริยะมีลักษณะของพระพักตร์มีทั้งแบน และกลมป้อม ที่สำคัญคือมีหลายองค์มีหนวดและเครา มีข้อสันนิษฐานว่ากลุ่มที่ทรงภูษาแบบเป็นเสื้อคลุมสั้นและการแสดงหนวดเครา อย่างมากน่าจะเป็นอิทธิพลศิลปะที่รับมาจากทางเปอร์เซีย และการนุ่งผ้าลักษณะส่วนใหญ่จะใส่รองเท้าบูท ซึ่งเป็นชุดนักรบที่ต้องขี่ม้าของทหารเปอร์เซีย ซึ่งนำมาใช้ในความหมายของพระสุริยะ แต่การสวมตุ้มหูนั้นยังใกล้เคียงกับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางอยู่ ดังนั้นงานประติมากรรมกลุ่มนี้คงสร้างขึ้นโดยช่างพื้นเมืองราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 และด้วยเหตุที่มีการพบพระสุริยะหลายองค์ที่ศรีเทพ และน่าจะพบเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่ทำเป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ อาจจะแสดงให้เห็นถึงการมีลัทธิหนึ่งที่บูชาพระพระสุริยะโดยเฉพาะก็อาจเป็นได้

พระสุริยะในดินแดนไทยพบมากที่เมืองศรีเทพ มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับที่พบในศิลปะเขมรและในศิลปะจามแต่ก็มีความแตกต่างเล็กน้อยทางด้านรูปแบบจากแหล่งอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ลักษณะของกิรีฏมงกุฎ มีการประดับลายลายกระหนกขนาดใหญ่ 3 ด้าน จากการพบเป็นจำนวนมากอาจสันนิษฐานว่ามีการบูชาพระสุริยะเป็นหลัก อาจมีลัทธิเสาะแพร่หลายเข้ามาที่เมืองศรีเทพก็อาจเป็นได้

รูปที่ I.3-26 พระอาทิตย์ จากเมืองศรีเทพ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ตัวอย่างประติมากรรมพระสุริยะองค์สำคัญ 2 องค์ ที่มีรูปแบบค่อนข้างสมบูรณ์มากที่สุดที่เหลืออยู่ในประเทศไทย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร *(รูปที่ I.3-26 และ I.3-27)* ทั้ง 2 องค์มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ ยืนตรง ทรงภูษาเป็นแบบสวมเสื้อคลุมสั้นยาวลงมาถึงต้นพระชงฆ์ ผ้าบางแนบพระวรกาย องค์หนึ่งสวมหมวกทรงแปดเหลี่ยม ส่วนอีกองค์หนึ่งสวมหมวกทรงกระบอก ที่หมวกประดับลายดอกไม้ (ลายผักกูด) มีแผ่นประภามณฑลประดับอยู่ด้านหลังพระเศียร สวมกุณฑลแบบทวารวดีและสวมกรองศอเส้นขนาดใหญ่ อาจเปรียบเทียบได้กับกรองศอของพระราชินีจากภาพปูนปั้นประดับเจดีย์จุลประโทน และมีการสวมตุ้มหูที่ยังใกล้เคียงกับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางอยู่

[41] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 104.

รูปที่ I.3-27 พระสุริยะ พบจากการขุดแต่งทางโบราณคดี เนินดินรูปกากบาท ทางเข้าปรางค์สองพี่น้องปี พ.ศ. 2535 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สำหรับองค์ที่สวมหมวกทรงกระบอกนี้ซึ่งได้จากการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2535 บริเวณเนินกากบาทด้านหน้าปรางค์สองพี่น้อง แสดงสีหน้าดุดันและที่สำคัญคือการแสดงหนวดและเคราอย่างมาก สวมกรองศอ และตุ้มหูแบบเดียวกับองค์แรก มีเชือกติดอยู่ที่พระอุทรและโค้งขึ้นมาน่าจะระดับเดียวกับพระหัตถ์ซึ่งหมายถึงเชือกคุมบังเหียนของม้าอันเป็นสัญลักษณ์ของพระสุริยะนั่นเอง ประติมกรรมชิ้นนี้แสดงร่างกายกำยำรำล่ำสัน มีกล้ามเนื้อ แสดงความเป็นนักรบผู้กุมบังเหียนม้าอย่างแท้จริง

ลักษณะของพระสุริยะทั้ง 2 องค์นี้ คงสร้างขึ้นโดยช่างพื้นเมืองน่าจะมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ดังกล่าวข้างต้น

รูปที่ I.3-28 พระสุริยะ พบที่ตำบลประดู่โคกพระ นอกประตูเมืองศรีเทพ ไปทางตะวันตกห่าง 2 กม. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

นอกจากประติมากรรมรูปพระสุริยะ 2 องค์ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นพระสุริยะอย่างชัดเจนแล้วยังพบว่ามีประติมากรรมในลักษณะใกล้เคียงกันอีกหลายชิ้นแต่ไม่สมบูรณ์นัก จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีเพียงสัญลักษณ์บางสิ่งบางอย่างที่สามารถเปรียบเทียบกับพระสุริยะ 2 องค์ นี้ เช่น มีประภามณฑลที่เป็นแผ่นวงกลมอยู่ด้านหลังพระเศียร มีลักษณะพระพักตร์และเครื่องทรงใกล้เคียงกัน เช่น ลายดอกไม้ที่ประดับหมวก และลักษณะตุ้มหู เป็นต้น แต่ส่วนพระวรกายชำรุดอย่างมาก

นอกจากนี้ยังได้พบเศียรอีกเศียรหนึ่ง จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีหมวกทรงกระบอกและมีลายดอกไม้ มีแผ่นประภามณฑลเบื้องหลังพระเศียร รวมทั้งลักษณะพระพักตร์ก็เป็นแบบเดียวกัน เช่นเดียวกับพระสุริยะองค์แรก ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระสุริยะเหมือนกัน

อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมร เริ่มแผ่เข้ามาในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีเอกสารประวัติศาสตร์เขมร กล่าวถึงการที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 โปรดให้รุกรานอาณาจักรทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 ตรงกับศิลปะสมัยบาปวน - นครวัด ซึ่งเป็นเหตุให้งานศิลปกรรมสมัยทวารวดีเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว

รูปที่ I.3-29 พระสุริยะ จากเมืองศรีเทพ
ศูนย์ข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ ศรีเทพ

ในวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพ ได้พบงานศิลปกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 อยู่หลายแห่ง เช่น ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง ภายในเมืองใน และปรางค์ฤาษีที่สร้างอยู่นอกเมืองด้านทิศเหนือ

นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น ศิวลึงค์ ชิ้นส่วนของโคนนทิ และทับหลังสลักเป็นรูปอุมามเหศวรที่พบที่ปรางค์องค์เล็กของปรางค์สองพี่น้อง แสดงให้เห็นว่าในยุคนี้มีการนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย อีกด้วย

สำหรับปราสาทเขมรที่เมืองศรีเทพ ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอรลิเยร์ เชื่อว่าเป็นศิลปะเขมรทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะเทคนิคการก่อสร้าง และจารึกอักษรขอมที่พบ กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 จนถึงหลักฐานในสมัยบายน[42] ในเขตเมืองในศรีเทพได้พบศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมรที่เหลือหลักฐานให้ศึกษารูปแบบได้ 2 หลัง ได้แก่ ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง และนอกเมือง 1 หลังคือ ปรางค์ฤาษี

รูปแบบสันนิษฐานโบราณสถานเขาคลังนอก

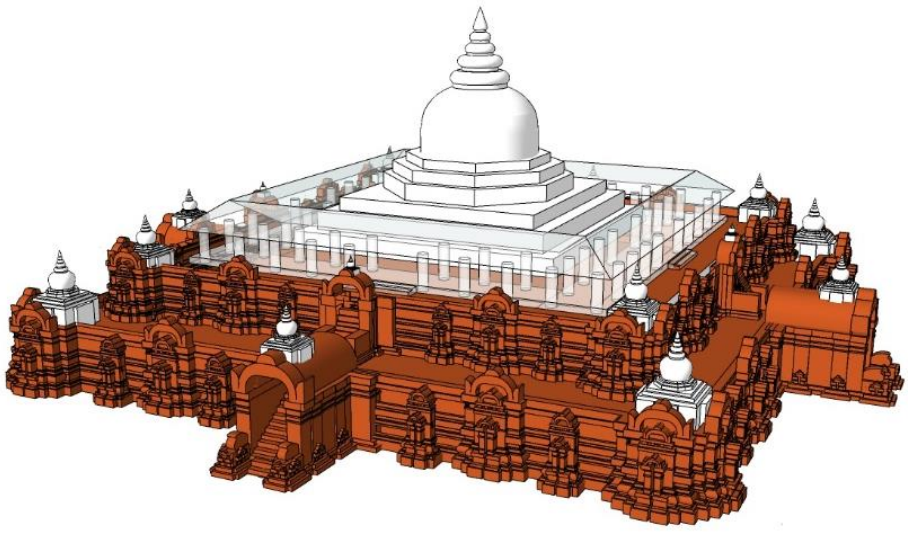
เกี่ยวกับรูปทรงสันนิษฐานและที่มาของรูปแบบเจดีย์มีผู้ศึกษาและสันนิษฐานไว้อย่างน้อย 2 ท่าน ได้แก่ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม และรองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ์ ติงสัญชลี โดย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้ศึกษาและทำรูปทรงลายเส้นและรูปทรงสันนิษฐานระบบดิจิตอล 3 มิติ และสันนิษฐานว่าส่วนบนนั้นน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งอาจเป็นได้ 2 แบบ คือ เป็นทรงหม้อน้ำ ที่เป็นทรงระฆังเอวคอดแบบเดียวกับสถูปในสมัยทวารวดี หรือ เป็นทรงระฆังแบบโอคว่ำหรือ คลาทรงระฆัง ส่วนรองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ์ ติงสัญชลี สันนิษฐานไว้ 2 แบบ คือ แบบแรก เป็นเจดีย์ทรงระฆัง แบบบูโรพุโธ กับอีกแบบหนึ่งอาจเป็นทรงปราสาท คือเจดีย์ที่มีเรือนธาตุ เป็นต้น

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้สันนิษฐานว่าส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงเป็น 2 ฐาน ซ้อนลดหลั่นกัน ที่ผนังฐานประดับด้วยปราสาทจำลอง น้อยใหญ่เรียงรายกัน มีทางขึ้นทั้งสี่ด้าน ฐานทั้งสองชั้นนี้คงเคยมีหลังคา และน่าจะมีเจดีย์ขนาดเล็กประดับสันหลังคารายล้อม เรียก เจดีย์บริวาร ตรงกลางเป็นเจดีย์

[42] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 105.

ประธานขนาดใหญ่ มีระเบียงคดล้อมรอบ เจดีย์ประธานมีข้อสันนิษฐาน 2 ประการ คือ หากเชื่อว่ามีการบูรณะปิดบันไดทางขึ้นด้านหน้าเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป คงเป็นรูปทรงแบบครรภธาตุ ลักษณะอาจจะเป็นเจดีย์ที่มีเรือนธาตุและเจดีย์ยอดรูปทรงคล้ายหม้อน้ำ หรือประการที่ 2 ครรภธาตุเป็นทรงระฆัง โดยสรุปว่าเจดีย์เขาคลังนอกคงเป็นรูปแบบในพุทธศตวรรษที่ 12-13 สร้างขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดี โดยใช้หลักฐานจากการขุดแต่งทางโบราณคดี ประมวลเข้ากับงานช่างในวัฒนธรรมเดียวกันทั้งใกล้และไกล รวมทั้งช่างร่วมสมัยในภูมิภาค เช่น การเปรียบเทียบกับปราสาทในศิลปะเขมร ศิลปะจามและศิลปะชวาภาคกลาง ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13[43] นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบฐานและสถูปจำลองสมัยทวารวดี ทั้งลายเส้นและพระพิมพ์ ในภาคกลาง ภาคอีสานและภาคใต้ ทำให้ได้รูปแบบของเจดีย์ประธานและเจดีย์ยอดว่าน่าจะเป็นทรงภาชนะหม้อน้ำ[44]

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานที่มีการขุดแต่ง โดยกรมศิลปากรและนักวิชาการโดยเฉพาะศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้มีกาตรวจสอบข้อมูลในณะทำการขุดแต่งหลายครั้ง ยืนยันว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานเจดีย์บริวาร ที่เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ดังนั้น ส่วนยอดของเจดีย์เขาคลังนอกนี้จึงน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่เรียบๆ แบบส่วยอดของบุโรพุทโธก็อาจเป็นได้

รูปที่ I.3-30 เจดีย์เขาคลังนอก เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์
รูปทรงสันนิษฐานโดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม แบบที่ 2

รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ์ ติงสัญชลี ได้ทำการวิเคราะห์ส่วนฐานเจดีย์เขาคลังนอกโดยการศึกษาเปรียบเทียบกับเจดีย์หรือเทวาลัยศิลปะในศิลปะ อินเดีย สรุปได้ว่า เจดีย์เขาคลังนอกนี้มีรูปแบบใกล้เคียงกับศิลปะปาละตอนต้น ศิลปะโจฬะตอนต้น และรวมทั้งศิลปะในอินเดียภาคใต้ เช่น ลักษณะที่ใกล้เคียงกับศิลปะปาละตอนต้น คือ เจดีย์เขาคลังนอกมีส่วนฐานเป็นของตัวเองที่ต่างไปจากฐานของเรือนธาตุ คล้ายกับซุ้มบัญชรในศิลปะอินเดียภาคใต้ การมีลวดลายที่ต่างไปจากฐานเรือนธาตุจริงคล้ายศิลปะอินเดียในราชวงศ์โจฬะ และอีก

[43] สันติ เล็กสุขุม, "รูปแบบสันนิษฐานเขาคลังนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เพชรบูรณ์," **คุยกับงานช่างไทยโบราณ**, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555), หน้า 387.
[44] เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-187.

ประการหนึ่ง คือ การทำอาคารจำลองที่มีเสาติดผนัง มีการประดับปราสาทจำลอง ไม่มีรูปเทวดา เปรียบเทียบได้กับเสาติดผนังที่พบในศิลปะอินเดียภาคใต้[45]

ในส่วนของรายละเอียดในการเปรียบเทียบที่แสดงให้เห็นว่ารูปแบบของเจดีย์องค์นี้มีความใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียประการสำคัญ เช่น การใช้ฐานที่มีรูปแบบเดียวกับฐานเจดีย์สมัยทวารวดี (ฐานบัววลัย) ซึ่งมีที่มาจากฐานอาคารในศิลปะอินเดีย ได้แก่ ฐานที่เรียกว่า กุมภะ-กลศะ ที่ประกอบด้วย บัวคว่ำ (กุมภะ) ขื่อปลอมที่รองรับลูกแก้วขนาดใหญ่ (กลศ คือหม้อน้ำ) หรือในศิลปะทวารวดีเรียกว่า วลัย ฐานลักษณะนี้สามารถเปรียบเทียบได้กับฐานอาคารในศิลปะปาละตอนต้น

อีกส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่น่าจะรับมาจากอินเดีย คือ ปราสาทจำลอง ซึ่งในศิลปะอินเดียเรียกว่า “บัญชร” คือ อาคารจำลองที่ประดับเรือนธาตุ ซึ่งจะมีองค์ประกอบของปราสาทเป็นของตัวเอง คือ มีส่วนฐาน ส่วนเรือนและส่วนหลังคาลาด แยกออกจากตัวปราสาท อันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะอินเดียภาคใต้[46]

นอกจากนี้ยังพบว่ามีลักษณะบางอย่างที่ไม่ปรากฏในศิลปะอินเดียอันน่าจะเป็นงานช่างท้องถิ่น ได้แก่ ปราสาทจำลองมีความใหญ่และกว้างมากกว่าในศิลปะอินเดีย ทำให้มีพื้นที่ใส่รายละเอียดได้มากกว่าเช่น ซุ้มกูฑุเป็นต้น[47]

จากรูปแบบที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะแบบปาละตอนต้นและโจฬะตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 14-15) รวมทั้งอาจมีลักษณะที่เป็นแบบท้องถิ่นปะปนอยู่เล็กน้อยนี้ ทำให้อาจกำหนดอายุเจดีย์เขาคลังนอกนี้ได้ว่าน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 สำหรับส่วนยอด มีความเห็น ว่าอาจเป็นไปได้ 2 แบบ คือ แบบแรก เป็นเจดีย์ทรงระฆัง แบบบุโรพุทโธ กับอีกแบบหนึ่งอาจเป็นทรงปราสาท คือเจดีย์ที่มีเรือนธาตุ เป็นต้น

สรุปผลวิเคราะห์รูปแบบและองค์ประกอบของงานประติมากรรมทั้งหมดที่ศาสนสถานถ้ำเขาถมอรัตน์

ในส่วนของพระพุทธรูปทั้งกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 3 แสดงลักษณะเฉพาะของศิลปะทวารวดีอย่างแท้จริง ทั้งลักษณะของพระพุทธรูป ที่ทำปางวิตรรกะหรือแสดงธรรมทั้ง 2 พระหัตถ์ การครองจีวรห่มคลุม และมีชายผ้าตกลงมาด้านหน้าเป็นรูปตัวยู (U) อันถือเป็นลักษณะเฉพาะที่พบในพระพุทธรูปสมัยทวารวดี ที่ไม่พบในศิลปะอื่น โดยเฉพาะกลุ่มที่พบในภาคกลางของประเทศไทย ส่วนชายจีวรด้านข้าง แผ่ออกและเป็นริ้วซ้อนหลายชั้น ลักษณะนี้น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะปาละเข้ามาแล้ว สำหรับส่วนเศียรก็เป็นแบบทวารวดีตอนกลางที่จัดเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะทวารวดีอย่างแท้จริง แต่บางเศียรก็มีฝีมือช่างดีมาก แสดงลักษณะโดยร่วม คือ พระพักตร์ค่อนข้างแบน แป้น ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรต่อกันเป็นสันคล้ายปีกกา อุษณีษะเตี้ย ไม่มีพระรัศมี จัดเป็นศิลปะสมัยทวารวดี แบบเดียวกับที่พบโดยในสมัยทวารวดีโดยทั่วไป แต่มีข้อสังเกต คือ พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์ได้สัดส่วนไม่แบะกว้างเหมือนศิลปะทวารวดีโดยทั่วไป สามารถกำหนดกลุ่มรูปแบบอยู่ในสมัยทวารวดีตอนกลาง คือราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 ดังนั้นโดยรูปแบบและอายุสมัยอยู่ในสมัยเดียวกันกับ

---

[45] เชษฐ์ ติงสัญชลี, “เขาคลังนอกและประเด็นความเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอินเดีย,” **เมืองโบราณ**, ปีที่ 35 ฉบับที่ 3, กรกฎาคม 2552, หน้า 126,

[46] เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-122.

[47] เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

องค์ที่กล่าวถึงแล้วคงสร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน รวมทั้งแนวคิดและคติการสร้างน่าจะสะท้อนความนิยมเดียวกันกับในภาคกลางของประเทศไทย

นอกจากนี้การพบการทำพระพุทธรูปที่อยู่ระหว่างธรรมจักรกับสถูปก็เป็นรูปแบบหนึ่งของงานศิลปกรรมในสมัยทวารวดีที่ชอบทำอย่างมาก พบทั้งที่ด้านข้างเป็นสถูปทั้ง 2 องค์ ก็มี ที่เป็นประติมากรรมขนาดใหญ่และขนาดเล็กรวมถึงพระพิมพ์ จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งของงานศิลปกรรมสมัยทวารวดีที่เมืองศรีเทพ

ในส่วนของประติมากรรมพระโพธิสัตว์ เป็นประติมากรรมเนื่องในศาสนาพุทธมหายาน ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอรลิเยร์ (Jean Boisselier) ได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปกรรมเมืองศรีเทพ ว่าควรจัดเป็น “สกุลช่างเมืองศรีเทพ” (L’école de Si Tep) โดยให้เหตุผลว่า ประติมากรรมมีรูปแบบเฉพาะทั้งประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดู และมหายานที่พบร่วมกัน มีความใกล้เคียงกับศิลปะทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี (เขมรในประเทศไทย) ที่ผสมผสานเข้าด้วยกัน[48] และกำหนดอายุภาพสลักที่ถ้ำถมอรัตน์ว่าเป็นมหายานที่มีรูปแบบสัมพันธ์กับประติมากรรมมหายานกลุ่มที่พบที่บุรีรัมย์กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14[49]

จากลักษณะของพระโพธิสัตว์และการจัดองค์ประกอบภาพอาจเปรียบเทียบได้กับภาพสลักที่ถ้ำเอลโลร่า หมายเลขที่ 12 ในศิลปะคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 จึงสามารถกล่าวได้ว่า ภาพสลักที่ถ้ำถมอรัตน์นี้คงทำขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธมหายาน

การกำหนดอายุสมัยตามที่ศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอรลิเยร์กำหนดเพราะรูปแบบประติมากรรมเปรียบเทียบได้กับกลุ่มพระโพธิสัตว์ในศิลปะเขมร สมัยไพรกเม็ง-กำพงพระ และกลุ่มประติมากรรมสำริดในศาสนาพุทธมหายานพบที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ และได้พบที่ศรีเทพอีกเป็นจำนวนมาก จึงน่าจะกำหนดอายุได้ว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่ศาสนาพุทธมหายานได้แพร่หลายอย่างมากในราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องมหายานที่ได้เข้ามาในเมืองศรีเทพต่อจากแบบทวารวดีที่มีอยู่ก่อนหน้าแล้ว

นอกจากนี้ประติมากรรมที่มีรูปแบบเดียวกันนี้ยังได้พบในงานประติมากรรมสำริดขนาดเล็กพบที่เมืองศรีเทพ บริเวณเขาคลังใน จำนวนหลายชิ้น พบทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์ ที่เป็นพระศรีอาริยเมตไตรย มีรูปแบบเดียวกันกับองค์ที่พบที่ถ้ำถมอรัตน์ เช่นลักษณะพระพักตร์ยาว ชฎามงกุฎทรงสูงและถักเป็นลอนๆ และเป็นชั้นๆ แบบเดียวกัน

จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญ ทั้งทางรูปแบบและคติการสร้างที่ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 น่าจะมีความนิยมพุทธศาสนาแบบมหายานที่แพร่หลายเข้ามาถึงเมืองศรีเทพนี้ด้วย และน่าจะอยู่ร่วมกับเถรวาทเดิมที่อยู่ร่วมกัน และอาจเกี่ยวข้องกับศาสนสถานเขาคลังนอก ที่มีระบบการสร้างเป็นแบบมณฑลจักรวาล ลักษณะเดียวกับที่พบมากในแคว้นเบงกอลของอินเดีย หรือคล้ายๆกับบุโรพุทธโท ในศิลปะชวาภาคกลาง เขาคลังนอกจึงอาจเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานของเมืองศรีเทพก็อาจเป็นได้ และอาจมีความเกี่ยวข้องกับถ้ำเขาถมอรัตน์ ที่อาจเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา มหายาน ด้วยเช่นกัน

---

[48] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 104.

[49] Jean Boisselier, **La Sculpture en Thaïlande**, p. 106.

I.4 เมืองศรีเทพ สมัยสุโขทัย – อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19 - 24)

เมื่ออาณาจักรกัมพูชาเสื่อมลง พร้อมกับการเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัยในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึง เมืองศรีเทพอีกเลยพบแต่หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเมืองเพชรบูรณ์ และการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ศิลปะสุโขทัยที่เมืองเพชรบูรณ์ ทำให้เชื่อได้ว่าศูนย์กลางของการเดินทางติดต่อค้าขายระหว่างกันที่เคยมีมา ได้ย้ายไปบริเวณที่ตั้งของจังหวัดเพชรบูรณ์ ตามหลักฐานที่พบในจารึกสมัยสุโขทัย รวมทั้งโบราณสถานที่ค้นพบ

ในสมัยอยุธยาก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้มีการกล่าวถึงเมืองศรีเทพ แต่มีการกล่าวถึงพระศรีถมอรัตน์ (ถมอรัตน์ เป็นชื่อภูเขาศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญของเมืองโบราณศรีเทพ บนยอดเขามีถ้ำที่มีภาพสลักพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 -14 ในสมัยทวารวดี) ว่าเป็นเจ้าเมืองที่มีบทบาทสำคัญในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองศรีเทพได้ ถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงหัวเมืองชั้นนอก และเมืองเพชรบูรณ์เป็นหัวเมืองสำคัญตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) ปรากฏหลักฐานตามทำเนียบส่วนราชการ ซึ่งในขณะนั้น เมืองศรีถมอรัตน์ (ศรีเทพ) ยังปรากฏชื่อในฐานะหัวเมืองสำคัญ ตามหลักฐานที่ปรากฏในเอกสารไทยรบพม่ามาจนถึงสมัยอยุธยาต่อ สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองเพชรบูรณ์และเมืองศรีเทพ ยังคงฐานะหัวเมือง แถบแม่น้ำป่าสัก ได้แก่ เมืองสระบุรี เมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์

I.5 เมืองศรีเทพ สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 24 – พ.ศ. 2447)

ในสมัยกรุงธนบุรี ภายหลังพระเจ้าตากสินมหาราชได้กอบกู้อิสรภาพให้กับไทย ได้อีกครั้ง ปรากฏชื่อพระศรีถมอรัตน์ (บุญ) เจ้าเมืองศรีเทพ ได้เข้าร่วมทำสงครามกอบกู้เอกราช กับพระยาวชิรปราการ ภายหลังการสถาปนากรุงธนบุรีขึ้น พ.ศ. 2310 พระศรีถมอรัตน์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาประเสริฐสวามิภักดิ์ เจ้าเมืองศรีเทพ

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2410) ตำแหน่งเจ้าเมืองศรีเทพยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ว่าเจ้าเมืองคือ พระศรีถมอรัตน์(จุ๊ย) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาประเสริฐสวามิภักดิ์ แต่สันนิษฐานว่า ที่ตั้งของเมืองศรีเทพ ได้ย้ายไปตั้งอยู่บริเวณ อำเภอวิเชียรบุรีในปัจจุบัน เรียบร้อยแล้ว

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – ปัจจุบัน) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดให้ยกเมืองศรีเทพเป็นเมืองตรี และเปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองวิเชียรบุรี โดยรวมเมืองชัยบาดาลและเมืองบัวชุมมาขึ้นตรงต่อเมืองวิเชียรบุรี จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครอง ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นและลดฐานะเมืองวิเชียรบุรีลง เป็นอำเภอหนึ่ง ในจังหวัดเพชรบูรณ์ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงโปรดให้ยุบมณฑลเพชรบูรณ์ เพราะเห็นว่ามีคนอยู่อาศัยค่อนข้างน้อย การคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้น จึงให้ยุบมณฑลเพชรบูรณ์ไปขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2459 ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นมีแผนที่จะตั้งจังหวัดเพชรบูรณ์เป็นเมืองหลวงใหม่เพราะตำแหน่งที่ตั้งของจังหวัดอยู่กึ่งกลางประเทศ และให้กรุงเทพเป็นเมืองท่า โดยจะจัดสร้างนครบาลเพชรบูรณ์ขึ้นเพื่อเป็นฐานทัพในการขับไล่ญี่ปุ่น โดยเริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2486 แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ จังหวัดเพชรบูรณ์ จึงยังคงสถานะเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยในปัจจุบัน

ภาคผนวก ll

แผนการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

หลักการและเหตุผล

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อรองรับการบริหารจัดการและการพัฒนาพื้นอุทยานประวัติศาสตร์ และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง เพื่อเป็นกรอบแนวทางการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2562 ซึ่งเห็นชอบตามความเห็นของคณะกรรมการรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจที่เสนอมาตรการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของไทย ด้านวัฒนธรรม โดยเพิ่ม จำนวนแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกโลก และเสนอให้กระทรวงวัฒนธรรมและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำรวจและผลักดันการขึ้นทะเบียนแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลกเมืองโบราณศรีเทพ เพื่อดำเนินการตามมาตรการกระตุ้น เศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยว อีกทั้งยังเป็นการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564 ในการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศ โดยส่งเสริมบทบาทที่สร้างสรรค์ของไทยในกรอบ ความร่วมมือต่าง ๆ ในเวทีโลก

คณะทำงานขับเคลื่อนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก จึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางแผนการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนแผนการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก โดยประสานส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือ ดำเนินการและสนับสนุน การนำเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก และจัดทำแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ขึ้นร่วมกัน และเพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการยุทธศาสตร์ 20 ปีด้านวัฒนธรรม ตามยุทธศาสตร์ชาติ ของกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพื่อนำทุนทางวัฒนธรรมไปต่อยอดสร้างสรรค์ เศรษฐกิจ ที่มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน จึงได้กำหนดกรอบแนวทาง แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 เป็น 7 แผนงานดังต่อไปนี้

1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ
2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน
3. แผนงานการใช้ที่ดิน
4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ
5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์
6. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน
7. แผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำไปใช้เพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่ใกล้เคียงเป็นไปอย่างยั่งยืน โดยสร้างโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีบทบาทในการปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมของแหล่ง และ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการสืบทอด การดูแลรักษาการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานมรดกวัฒนธรรมอยู่อย่างยั่งยืน

วิสัยทัศน์ (Vision)

"เมืองโบราณศรีเทพเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมทวารดีในประเทศไทยที่ครบถ้วนและสมบูรณ์"

พันธกิจ (Mission)

1. ดำเนินการตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ ตามกรอบแนวทางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565 ให้บรรลุผล
2. ดำเนินการศึกษาวิจัย สำรวจ ขุดค้น และขุดแต่งทางวิชาการโบราณคดี และการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชน เพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้ของเมืองศรีเทพให้สมบูรณ์ เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัย แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ และท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ
3. การกำหนดพื้นอนุรักษ์ กำหนดแนวทางควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบการก่อสร้างอาคารให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม ตลอดจนควบคุมกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อโบราณสถานและสิ่งแวดล้อม
4. การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน เพื่อให้โบราณสถานเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัย แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ และท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ
5. สร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ภาคประชาชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ตระหนักและร่วมกันอนุรักษ์ พัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้ยั่งยืน พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้เกิดการประสมประสานเชื่อมโยงกับฐานเศรษฐกิจ ส่งเสริมสนับสนุนการผลิตงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ของประชาชนในท้องถิ่นและวิถีชีวิตชุมชนอย่างสอดคล้องเหมาะสม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ตามกรอบแนวทาง พ.ศ.2563 – 2565
2. เพื่อสร้างความร่วมมือจากภาครัฐ ภาคเอกชน ในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ
3. เพื่อเป็นกรอบแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่เกี่ยวข้อง อย่างถูกต้องตามแนวทางการอนุรักษ์ และมีความยั่งยืนต่อชุมชนในท้องถิ่น

พื้นที่ดำเนินการ

1. พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ

พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งรวมถึง เมืองใน –เมืองนอก ซึ่งจะเป็นพื้นที่หลักในการนำเสนอสู่บัญชีมรดกโลก ได้รับการประกาศ ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2506 มีขนาดพื้นที่ 474.011 เฮกเตอร์ และ โบราณสถานเขาคลังนอก มีพื้นที่ 10.144 เฮกเตอร์

เริ่มจากแนวคูเมืองมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือในเขตบ้านบึงนาจาน ไปทางตะวันออก ระยะทาง 3,200 เมตร ในเขตบ้านศรีเทพน้อย จากนั้นเชื่อมต่อไปทางทิศวันตก เป็นระยะทาง 3,200 เมตร ในเขตบ้านหลักเมือง และขึ้นไปทางทิศเหนือระยะ 1,800 เมตร เพื่อบรรจบกัน

พื้นที่กันชน (Buffer Zone) ของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพและโบราณสถานเขาคลังนอกได้กำหนดตามขอบเขตภูมิประเทศ โดยมีระยะจากพื้นที่หลัก (Nominated Property) ไปตามลำน้ำ และแนวถนน ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร รวมพื้นที่ 2,939.354 เฮกเตอร์

พื้นที่กันชนเริ่มจากลำน้ำเหียงด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ ระยะทางต่อเนื่องไปจนถึงถนนเลียบคลองชลประทานและลำห้วยทางทิศเหนือ จากนั้นใช้เส้นถนนภายในหมู่บ้านนาน้ำโครม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของโบราณสถานเขาคลังนอก ระยะทางจรดทางหลวงชนบทหมายเลข พช.2275 ทางทิศตะวันออก และใช้ลำห้วยโกรกผี เป็นแนวยาวตลอดด้านทิศใต้ ในเขตบ้านศรีเทพน้อย และแยกออกจากลำห้วยโกรกผีไปทางทิศตะวันตก โดยใช้หมุดเขตที่ดิน ที่ 4455 ถึงเขตที่ดินที่ 4395 และถนนเลียบคลองชลประทานไปจนจรดลำน้ำเหียงในเขตบ้านหักเมืองทางทิศตะวันตก

2. พื้นที่ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเขาคลังนอก

โบราณสถานเขาคลังนอก มีพื้นที่ 10.144 เฮกเตอร์ ครอบคลุมโบราณสถานสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์แสดง ความเป็นมณฑลจักรวาลทางศาสนา โดยมีเจดีย์บริวารเป็นองค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 3 องค์ ทั้งนี้พื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก ใช้ขอบเขตพื้นที่กันชนร่วมกับเมืองโบราณศรีเทพ

3. พื้นที่โบราณสถานเขาถมอรัตน์

บริเวณเขาถมอรัตน์ซึ่งอยู่ในพื้นที่เขตพื้นที่ป่าสงวน โดยรอบตัวเขา มีขนาด 382.320 เฮกเตอร์ ในเขตตำบลโคกสะอาด และกำหนดให้บริเวณโดยรอบเขาถมอรัตน์ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร (2,000 เมตร) ขนาด 1,048.696 เฮกเตอร์ เป็นพื้นที่กันชนตามแนวภูมิประเทศ แนวถนน และลำน้ำโดยรอบเขา

พื้นที่กันชนโบราณสถานเขาถมอรัตน์ เริ่มจากด้านทิศเหนือ ลำห้วยตะคร้อไปทางทิศตะวันออก จรดที่ดินหมายเลข 38284 และแนวเขตลงทางด้านทิศใต้จรดโฉนดที่ดินเลขที่ 34497 และทางหลวงชนบทหมายเลข พช.2016 จากนั้นใช้แนวถนนไปทางทิศตะวันตก จรดคลองซับโอบและใช้แนวคลองขึ้นไปทางทิศเหนือ จากเขตโฉนดที่ดินหมายเลข 4486/3 ไปจนถึงเขตที่ดินหมายเลข 1214/50 ซึ่งติดกับลำห้วยตะคร้อทางทิศเหนือของเขาถมอรัตน์

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ. 2563 – 2565

1. **แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ** ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ สาขาวิชาอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาการอนุรักษ์ วิชาการพิพิธภัณฑ์ ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ โดยใช้ศาสตร์ความรู้ทางวิชาการแบบบูรณาการ ต่อยอดองค์ความรู้เพิ่มคุณค่าความสำคัญให้กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

   แนวทางการดำเนินงาน

   - ดำเนินการศึกษา วิจัย ทางวิชาการอย่างต่อเนื่อง ภายใต้กระบวนการ ขั้นตอนและหลักเกณฑ์ที่ถูกต้องตามหลักวิขาการของแต่ละสาขา เพื่อนำผลงานศึกษาวิจัย และข้อมูลจากการศึกษาวิจัยมาใช้ประโยชน์ มุ่งเน้นการต่อยอดองค์ความรู้ การเพิ่มคุณค่าของแหล่งมรดกวัฒนธรรม และการพัฒนาการให้บริการด้านข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ และการอนุรักษ์พัฒนาแหล่งมรดกวัฒนธรรม อย่างยั่งยืน
   - ดำเนินการศึกษา วิจัย ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ สาขาวิชาอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาการอนุรักษ์ วิชาการพิพิธภัณฑ์ ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ โดยใช้ศาสตร์ความรู้ทางวิชาการแบบบูรณาการ ต่อยอดองค์ความรู้เพิ่มคุณค่าความสำคัญให้กับแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ
   - การวิเคราะห์วิจัยข้อมูลความสำคัญประวัติศาสตร์ และข้อมูลด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น แผนผัง รูปแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม โครงสร้างทางวิศวกรรม สาเหตุการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน และการการประเมินคุณค่าความเหมาะสมเพื่อกำหนดแผนแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา เป็นต้นการสำรวจ ขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีตามกระบวนการดำเนินงานทางวิชาการโบราณคดี และการค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของขุมชน

   แผนงาน/โครงการ Programs

   1.1 โครงการโครงการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางโบราณคดีประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ
   1.2 โครงการจัดทำฐานข้อมูลมรดกวัฒนธรรมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
   1.3 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เขาคลังนอก
   1.4 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แหล่งโบราณคดีโดยรอบเขาถมอรัตน์
   1.5 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาตร์แหล่งโบราณคดีในพื้นที่ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์

2. **แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน** มุ่งเน้นการดำเนินการตามหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร ถูกต้องตามหลักวิชาการ และรักษาความเป็นของแท้และดั้งเดิมไว้ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 เพื่อให้คงไว้ซึ่งคุณค่าของโบราณสถานในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรม

   แนวทางการดำเนินงาน

   - จัดทำฐานข้อมูลการดำเนินงานทางโบราณคดีของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพตั้งแต่อดีตถึงปัจจุขึ้น การประเมินคุณค่าความเหมาะสมเพื่อดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน การกำหนดแผนงาน

โบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่ง การสำรวจจัดทำแผนผัง การขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถาน และการวิเคราะห์ วิจัยข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานโดยกำหนดแนวทางการอนุรักษ์เป็น 2 แบบ ได้แก่

- การอนุรักษ์ขั้นพื้นฐาน งานบำรุงรักษาที่กระทำอย่างต่อเนื่องต่อโบราณสถานทั้งที่ได้รับการบูรณะเสริมความมั่นคงแล้ว หรือยังไม่ได้รับการบูรณะ เพื่อหยุดหรือบรรเทาเหตุแห่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โดยไม่สร้างผลกระทบทางลักษณะทางกายภาพของโบราณสถาน เช่น การรักษาความ สะอาด ถากถางวัชพืช การกำจัดสิ่งกีดขวาง ดูแลรักษาสภาพแวดล้อม การซ่อมแซมเบื้องต้นตามรูปแบบวัสดุ และวิธีการดั้งเดิม การค้ำยันโบราณสถาน เป็นต้น
- การอนุรักษ์ขั้นสูง เป็นงานที่ต้องใช้องค์ความรู้ด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในลักษณะสหวิทยาการ มีความซับซ้อนมากกว่าการอนุรักษ์ขั้นพื้นฐาน โดยดำเนินงานต้องเป็นไปเพื่อรักษามรดกวัฒนธรรมของชาติ อย่างถูกต้องตามหลักฐานทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และหลักการอนุรักษ์โบราณสถาน จึงมีความขับข้อนมากขึ้นกว่าการอนุรักษ์ขั้นพื้นฐาน โดยวิธีการในระดับต่างๆ กันแล้วแต่สถานการณ์และปัจจัยอื่นๆ ในแต่ละกรณี ดังนี้
    - การป้องกันการเสื่อมสภาพ
    - การสงวนรักษา
    - การเสริมความมั่นคงแข็งแรง
    - การจำลองแบบ
    - การบูรณะ
    - การประกอบคืนสภาพ
    - การประยุกต์การใช้สอย

เป็นต้น

- ดำเนินการประเมินคุณค่าความเหมาะสมเพื่อดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
- กำหนดแผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่ง โดยพิจารณาลำดับความสำคัญจากลักษณะทางกายภาพของตัวโบราณสถาน ข้อมูลความเชื่อมโยงในกลุ่มโบราณสถาน และปัจจัยเสี่ยงต่อการบุกรุกทำลายในแต่ละพื้นที่
- กำหนดแผนงานส่งเสริมให้เมืองโบราณศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ที่มีเอกลักษณ์เด่นชัดของความเป็นเมืองโบราณ มีทัศนียภาพสวยงามเป็นแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า มีการกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ที่ชัดเจน เพื่อการบริหารจัดการพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพและพื้นที่ใกล้เคียงให้เด่นชัดเหมาะสมกับความเป็นเมืองโบราณ และส่งเสริมกิจกรรมของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ภายใต้ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของ

ชุมชนท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตพื้นที่โดยรอบให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

แผนงาน/โครงการ Programs

2.1 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

2.2 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาคลังนอก

2.3 โครงการอนุรักษ์และบูรณะเจดีย์รายเขาคลังนอก และการพัฒนาศาสนสถาน เขาคลังนอกให้ครบถ้วนสมบูรณ์ขององค์ประกอบเรื่องมณฑลจักรวาล

2.4 การถอดพิมพ์พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์และนำกลับมาติดตั้ง ณ โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ให้อยู่ในสภาพเดิม

2.5 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยรอบเขาถมอรัตน์

2.6 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์

2.7 โครงการอนุรักษ์ พัฒนาและฟื้นฟูระบบชลประทานเดิมเมืองโบราณศรีเทพเขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์

3. **แผนงานการใช้ที่ดิน** กำหนดพื้นที่อนุรักษ์หลัก และการจัดการที่ดินในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และ กฎกระทรวงเพื่อใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2560 มีผลบังคับใช้กับพื้นที่เขตอำเภอศรีเทพ โดยระบุลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรเทพในระยะ 2,000 เมตร (2 กิโลเมตร) และกำหนดความสูงอาคารเพื่อการปกป้องคุณค่าของเมืองโบราณศรีเทพ

แนวทางการดำเนินงาน

- กำหนดแผนการใช้ที่ดินเพื่อดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ ดังนี้
    - เขตโบราณสถาน จัดเป็นพื้นที่อนุรักษ์เข้มข้นหรือพื้นที่สงวน ได้แก่ พื้นที่เมืองใน เมืองนอก โบราณสถานเขาคลังนอก และโบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ การจัดการพื้นที่โบราณสถานที่กำหนดเขตพื้นที่โบราณสถานเพื่อป้องกันการบุกรุก กำหนดแนวทางควบคุมการดำเนินใดๆ ที่จะมีผลกระทบต่อโบราณสถาน เร่งดำเนินการทางวิชาการ การขุดค้น ขุดแต่ง อนุรักษ์โบราณสถาน การปรับปรุงสร้างสิ่งก่อสร้าง การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการจัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว
    - เขตอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม จัดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ได้แก่ พื้นที่โดยรอบเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพหรือโบราณสถานสำคัญที่จัดไว้เป็นแนวกันชน การจัดการพื้นที่จะต้องมีการกำหนดแผนการอนุรักษ์พื้นที่และชุมชนเชิงอนุรักษ์อย่างเหมาะสมในรูปแบบบูรณาการและการมีส่วนร่วม เขตอนุรักษ์วัฒนธรรม กำหนดแนวทางควบคุม รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินหรือการปลูกสร้างอาคาร ห้ามมิให้มีการก่อสร้างต่อเติมอาคารในรูปแบบและขนาดความสูงที่ไม่

สอดคล้องกับพื้นที่ ครอบคลุมพื้นที่ตามขอบเขตภูมิประเทศตามแนวระยะกันชน จากพื้นที่หลัก (Nominated Property) ไปตามลำน้ำ และแนวถนน ระยะไม่เกิน 2 กิโลเมตร รวมพื้นที่ 2,939.354 เฮกเตอร์

- เขตที่อยู่อาศัย จัดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ควบคุม หมายถึงพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภายในเขตอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม หรือรอบนอกต่อเนื่องจากเขตศิลปวัฒนธรรมออกไป พื้นที่ในเขตนี้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนท้องถิ่นมาแต่เดิม การกำหนดเขตที่อยู่อาศัยก็เพื่อป้องกันการใช้พื้นที่ที่ไม่เหมาะสมในอนาคต การจัดการชุมชน และการจัดการพื้นที่ที่เหมาะสม รวมไปถึงบูรณาการและการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชน เพื่อตั้งข้อกำหนด ด้านกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในเขตพื้นที่ รวมทั้งข้อกำหนดด้านภูมิทัศน์ของพื้นที่

แผนงานการใช้ที่ดิน	พื้นที่อนุรักษ์หลัก Nominated Property	พื้นที่กันชน Buffer Zone
1. การปรับพื้นที่สภาพภูมิประเทศ	O	/
2. การเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศ	O	/
3. สิ่งปลูกสร้างชั่วคราว	X	/
4. อาคารขนาดเล็ก	X	/
5. อาคารขนาดกลาง	X	/
6. อาคารขนาดใหญ่	X	O
7. กิจกรรมด้านการเกษตร	/	/
8. กิจกรรมด้านการพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม	X	X
9. การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน	X	/

X = ห้ามดำเนินการโดยเด็ดขาด
O = ห้ามดำเนินการ
/ = ดำเนินการได้

1. การปรับพื้นที่สภาพภูมิประเทศ หมายถึง การปรับพื้นที่ หมายถึง การปรับพื้นผิวดินจากระดับดินเดิมให้มีความสูงลดลง โดยการขุด ถาก ไถ เจาะ รวมทั้งการถางพืชที่ขึ้นปกคลุมดินโนพื้นที่บริเวณนั้นเพื่อวัตถุประสงค์ด้าน การเกษตรหรือวัตถุประสงค์อื่นๆ มีระดับความลึกจากผิวดินตั้งแต่ 0-50 เซนติเมตร ยกเว้นเพื่อประโยชน์ด้านวิชาการโบราณคดี
2. การเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงลักษณะของลักษณะผิวดินเดิมและภูมิประเทศโดยวิธีการใดๆ อันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับความสูงและรูปลักษณ์ของพื้นที่ โดยมีความลึกจากระดับผิวดินเดิมตั้งแต่ 50 เซนติเมตรขึ้นไป เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการเกษตร หรือวัตถุประสงค์อื่นๆ ยกเว้นเพื่อประโยชน์ด้านวิชาการโบราณคดี

3. สิ่งปลูกสร้างชั่วคราว หมายถึง สิ่งก่อสร้าง หรืออาคารที่ไม่ได้ใช้วิธีการก่อสร้างและวัสดุอย่างถาวรสามารถรื้อถอนได้ง่าย มีขนาดครอบคลุมพื้นดินไม่เกิน 30 ตารางเมตร และมีความสูงถึงยอดหลังคาไม่เกิน 2 เมตร ตัวอย่าง ของสิ่งก่อสร้างชั่วคราว ได้แก่ เพิงพักผ่อน เพิงขายอาหารและน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างควรเป็นวัสดุในท้องถิ่นและต้องมีรูปแบบที่ไม่ทำลายภูมิทัศน์ หรือเป็นทัศนะอุจจาด
4. อาคารขนาดเล็ก หมายถึง หรืออาคารที่ใช้วิธีการก่อสร้างและวัสดุอย่างถาวร มีขนาดครอบคลุมพื้นดินไม่เกิน 520 ตารางเมตร และมีความสูงถึงยอดหลังคาไม่เกิน 12 เมตร ทั้งนี้ รูปแบบอาคารและวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างควรมีลักษณะท้องถิ่น เพื่อรักษาเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นและเอกลักษณ์ของชุมชนซึ่งสามารถสร้างความประทับใจแก่ผู้มาเยือน
5. อาคารขนาดกลาง หมายถึง หรืออาคารที่ใช้วิธีการก่อสร้างและวัสดุอย่างถาวรมีขนาดครอบคลุมพื้นดินไม่เกิน 500 ตารางเมตร และมีความสูงถึงยอดหลังคาไม่เกิน 15 เมตร ทั้งนี้ รูปแบบอาคารและวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างควรมีลักษณะท้องถิ่น แต่เนื่องจากอาจเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่กว่าอาคารปรกติในพื้นที่ จึงควรระมัดระวังในการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและรูปแบบของอาคาร ที่อาจทำลายทัศนียภาพแบบตั้งเดิมของชุมชนได้
6. อาคารขนาดใหญ่ หมายถึง อาคารหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของอาคาร ที่มีขนาดครอบคลุมพื้นดินเกินกว่า 100 ตารางเมตร และมีความสูงเกินกว่า 35 เมตร และตั้งอยู่ห่างจากขอบเขตที่ดินอย่างน้อยเท่ากับระดับความสูงของอาคาร
7. กิจกรรมด้านการเกษตร หมายถึง กิจกรรมใดๆ ที่ระบุในคำนิยามตามพระราชบัญญัติการเกษตร และกิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการเกษตร เช่น ลานตากผลิตผลการเกษตร โรงงานแปรรูปผลิตผลการเกษตร เป็นต้น
8. กิจกรรมด้านการพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม หมายถึง กิจกรรมใดๆ นอกเหนือจากกิจกรรมด้านการเกษตรและการอยู่อาศัย ทั้งนี้
    - กิจกรรมด้านพาณิชยกรรม ได้แก่ กิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า เพื่อการทำผลกำไร เช่น สินค้าหรือวัสดุ เป็นต้น ทั้งนี้ยกเว้นกาค้าขายขนาดเล็ก และ การจัดบริการด้านการท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี โบราณสถานและสภาพแวดล้อม เช่น หาบแร่ แผงขายของ ร้านขายเครื่องดื่ม เป็นต้น
    - กิจกรรมด้านอุตสาหกรรม ได้แก่ กิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์ด้านการผลิต โดย การแปรรูปวัตถุดิบ หรือประกอบขึ้นส่วน โดยการใช้เครื่องมือเครื่องจักรที่มีขนาดเกินกว่า ๕ แรงม้า รวมถึงการเก็บรักษาพัสดุ อุปกรณ์เครื่องมือ อะไหล่ขนาดใหญ่ ตัวอย่างเช่น โรงเลื่อย โรงสี โรงเก็บพัสดุ เป็นต้น ทั้งนี้ไม่นับรวมอุตสาหกรรมในครัวเรือน และงานหัตถกรรม
9. การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน หมายถึง การครอบครองที่ดินโดยมีเอกสารสิทธิ์ต่าง ๆ เช่น โฉนดที่ดิน, นส. 2, นส3. นส.3 ก, สทก., สค. สปก. ฯลฯ รวมทั้งสัญญาเช่าที่ดิน ใบอนุญาตในการทำประโยชน์จากที่ดินอันมีผลในการครอบครอง หรือ สิทธิใช้ประโยชน์จากที่ดินได้ตามกฎหมาย

หมายเหตุ :

"ห้ามดำเนินการโดยเด็ดขาด" ไม่ควรมีการยกเว้น แต่สามารถเปลี่ยนแปลงประเภทการใช้ที่ดินได้หากพบ หลักฐานทางโบราณคดีใหม่ หรือได้รับการพิจารณา และอนุมัติจากหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบและผู้บริหารส่วนท้องถิ่นทั้งนี้ให้เป็นไปตามกฎหมายกำหนด

"ห้ามดำเนินการ" สามารถเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินการได้ หากได้รับการพิจารณา และอนุมัติจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ ทั้งนี้ให้เป็นไปตามกฎหมายกำหนด

นอกจากการกำหนดขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์ระดับต่างๆ ให้ชัดเจนแล้ว จำเป็นต้องมีการจัดทำ แผนการบริหารจัดการและมาตรการอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถาน เพื่อการโยกย้ายอาคารที่มีผลกระทบและกำหนดมาตรการรองรับบน พื้นฐานของการปกป้องคุ้มครองและอนุรักษ์โบราณสถาน ควบคู่ไปกับการสร้าง ความมั่งคงทางวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของชุมชน รวมทั้งการปรับปรุงภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมในเขตพื้นที่โบราณสถาน เพื่อส่งเสริมสภาพแวดล้อมของเมืองโบราณ โดยรวมด้วย

แผนงาน/โครงการ Programs

3.1 โครงการปรับปรุงแผนแม่บท แผนบริหารจัดการ และมาตรการการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ

3.2 โครงการสำรวจเขตที่ดิน การเวนคืน และทดแทนความเสียหายจากการเวนคืนที่ดินพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก

3.3 โครงการพัฒนา เกษตรกรรมธรรมชาติ ทวารวดี ศรีเทพในพื้นที่โดยรอบอุทยานฯ

-

4. **แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ** มุ่งเน้นการอนุรักษ์และพัฒนาให้สอดคล้องกัน โดยพัฒนาเส้นทางเชื่อมต่อพื้นที่ เมืองใน เมืองนอก ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และบริเวณเขตพื้นที่โดยรอบ การพัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ ให้เกิดความสอดคล้องและเพียงพอต่อการใช้สอย ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงคุณค่าทางด้านโบราณคดีประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมของความเป็นเมืองโบราณเป็นหลัก

แนวทางการดำเนินงาน

- พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการเพื่อการให้บริการศึกษาเรียนรู้หรืออำนวยการของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้มีสภาพมั่นคงแข็งแรง สะอาดเรียบร้อย และอยู่ในสภาพดีพร้อมให้บริการหรือใช้งานอยู่เสมอ
- ฟื้นฟูระบบชลประทานและพื้นที่รับน้ำบริเวณดูเมืองทางด้านทิศตะวันออก ในแหล่งน้ำที่ใช้เพื่อการอุปโภคและบริโภคภายในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และชุมชนโดยรอบ
- ฟื้นฟูเส้นทางการเดินทางและสภาพภูมิทัศน์โดยรวมของเมืองโบราณศรีเทพ เป็นการสร้างเส้นทางการสัญจรเป็นขยายเขตพื้นที่การท่องเที่ยวศึกษาเรียนรู้ออกไปให้สามารถเดินทางได้รอบเมืองโบราณศรีเทพและเข้าสู่โบราณสถานที่สำคัญได้อย่างสะดวก

แผนงาน/โครงการ Programs

4.1 โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

4.2 โครงการรื้อย้ายและก่อสร้างอาคารสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ (นอกพื้นที่อุทยานฯ)

4.3 โครงการฟื้นฟูระบบชลประทานและพื้นที่รับน้ำบริเวณคูเมืองโบราณศรีเทพ

4.4 โครงการขยายระบบไฟฟ้า และระบบสำรองไฟพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

4.5 โครงการก่อสร้างถนน และพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวโดยจักรยาน บริเวณโดยรอบ

4.6 โครงการก่อสร้างพื้นที่ให้บริการ อาหาร เครื่องดื่ม และของที่ระลึก (นอกพื้นที่อุทยานฯ)

5. **แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์** โดยให้ความรู้ พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ให้ครอบคลุมพื้นที่มรดกศิลปวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ส่งเสริมและพัฒนาการเรียนรู้มรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาวิถีชีวิตท้องถิ่น การนำทุนทางวัฒนธรรมไปต่อยอดทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อให้ชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน
Support to learning, tourism and public relations programs

แนวทางการดำเนินงาน

- เตรียมความพร้อมในงานด้านส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการ ประชาสัมพันธ์ เพื่อให้มีการกระจายการท่องเที่ยวศึกษาเรียนรู้ จากแหล่งมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ โบราณสถานในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ไปสู่พื้นที่อื่นๆ เช่น เขาถมอรัตน์ โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ พื้นที่ในชุมชนท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามภูมิปัญญาวิถีชีวิตของขุมชนท้องถิ่น เพื่อให้มีแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมที่มีคุณภาพมาตรฐานเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งนำทุนทางวัฒนธรรม มาพัฒนาต่อยอดเป็นสินค้า ผลิตภัณฑ์ หรือการบริการให้ เกิดรายได้แก่ประชาชนหรือท้องถิ่นมากขึ้น เพื่อให้ชุมชน สถาบันทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมมีความเข้มแข็ง
- การปรับปรุงและพัฒนาด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยวและให้บริการความรู้ เช่น การดูแลและบำรุงรักษาพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ หรือโบราณสถานในพื้นที่ให้อยู่ในสภาพสะอาดร่มรื่นเหมาะสมต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวศึกษาเรียนรู้ การปรับปรุงและพัฒนาภูมิทัศน์ของโบราณสถานและพื้นที่ให้บริการ
- การจัดนิทรรศการที่สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองสำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยว เช่น นิทรรศการข้อมูลอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ นิทรรศการโบราณสถานสำคัญ นิทรรศการหมุนเวียน นิทรรศการกลางแจ้งที่สามารถเดินชมได้โดยอิสระ การนำเสนอข้อมูลด้วยโปสเตอร์และรูปจำลอง เป็นต้น

- การส่งเสริมให้เกิดงานบริการที่เกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่ใกล้เคียงอุทยานประวัติศาสตร์ เช่น การจัดที่พักแบบ โฮมสเตย์ หรือการท่องเที่ยวแบบมีที่พักเพื่อสัมผัสวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งชุมชนสามารถรวมกลุ่มกันดำเนินการได้

แผนงาน/โครงการ Programs

5.1 โครงการจัดแสดงนิทรรศการถาวร และสื่อความรู้ข้อมูลเมืองโบราณศรีเทพ

5.2 โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์พื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ

5.3 การจัดการประชุม การจัดฝึกอบรม

- การจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์
- การวางแผนงานโครงการย่อย ระดับตำบลและหมู่บ้าน

6. **แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน** เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้านการอนุรักษ์และพัฒนามรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น สร้างความรัก ภาคภูมิใจ สนับสนุนให้เกิดการปกป้อง รักษา และพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

แนวทางการดำเนินการ

- การใช้ศักยภาพ และส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่โดยเมืองโบราณศรีเทพ ทั้งการผลิตงานศิลปหัตถกรรมและผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น การทอผ้าพื้นเมือง การทำเครื่องเบญจรงค์ การตัดเย็บเครื่องนอน เป็นต้น โดยส่งเสริมและสนับสนุนให้นำทุนทางวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุต่างๆ อันแสดงถึงเอกลักษณ์และภูมิปัญญาของคนไทยในอดีตมาพัฒนาผลิตเป็นสินค้าของที่ระลึก และบริการทางวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยว เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้เป็น การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยการจัดพื้นที่ที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดการจำหน่าย จัดแสดงสินค้าผลิตภัณฑ์หัตถกรรมขุมชนในรูปแบบสหกรณ์ หรือกลุ่มชุมชนในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ
- แนวทางการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานราชการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเพื่อให้เกิดความยั่งยืน การให้ความสำคัญกับงานประเพณีของท้องถิ่น เช่น ประเพณีการบวงสรวงเจ้าพ่อศรีเทพ ประเพณีกวนข้าวทิพย์และเวียนเทียนในวันวิสาขะบูชารอบโบราณสถานเขาคลังนอก ประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญวันเข้าพรรษา ประเพณีกวนข้าวทิพย์ในวันวิสาขะบูชา เพื่อเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทยไปพร้อมกับการส่งเสริมให้เกิดความรู้ความสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานและเมืองโบราณศรีเทพ การจัดงานบุญประเพณีดังกล่าวจึงต้องกำหนดรูปแบบ และขอบเขตของกิจกรรมต่างๆ ที่เหมาะสมสอดคล้องกับแนวทางใน การอนุรักษ์พัฒนาโบราณสถาน และไม่ทำลายบรรยากาศหรือลดทอนคุณค่าของเมืองโบราณศรีเทพ รวมทั้งส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาความเป็นของแท้และดั้งเดิม และเผยแพร่ข้อมูลประวัติศาสตร์อันถูกต้อง

- ส่งเสริมให้โรงเรียน สถาบันการศึกษาต่างๆ เข้ามาใช้พื้นที่ของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในการเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ และทำกิจกรรมต่างๆเพิ่มมากขึ้น เช่น การทัศนศึกษา การออกค่าย พักแรมเดินทางไกลของลูกเสือ เนตรนารี และยุวกาชาด เป็นต้น การส่วงเสริมการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันระหว่างโรงเรียนและอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ รวมทั้งการจัดสถานที่ให้มีความสะดวกและปลอดภัยเพื่อรองรับกิจกรรมต่างๆ ที่เหมาะสม

แผนงาน/โครงการ Programs

6.1 โครงการขับเคลื่อน (ร่าง) แนวทางการจัดทำกรอบแผนงาน และแผนงาน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง การมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนในพื้นที่ ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง ไปสู่การปฏิบัติ

6.2 โครงการวิสาขปูรณมีบูชา เวียนเทียนวิสาขะ สถูปพันปี ณ โบราณสถานเขาคลังนอก

6.3 โครงการจัดอบรมและส่งเสริมความรู้สู่ท้องถิ่น

6.4 โครงการอาสาสมัครเมืองโบราณศรีเทพ

6.5 การพัฒนาเขาถมอรัตน์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

6.6 การจัดตั้งหน่วยงาน หรือ องค์กร หรือ อาสาสมัคร ความร่วมมือ ตามแผนบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพ

7. **แผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ** เพื่อเป็นแนวทางในการในการดำเนินการแก้ไขปัญหาและรับมือจากภัยพิบัติที่มีโอกาสเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ จึงจำเป็นต้องจัดทำการประเมินความเสี่ยงและการบริหารจัดการความเสี่ยง โดยมีแนวทางดำเนินการดังต่อไปนี้

แผนงานการดำเนินงาน **Programs**

- **การประเมินความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ** จากสถานภาพการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ ระบุว่าในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพที่นำเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อชั่วคราว มีความเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติซึ่งเป็นภัยหลัก (primary hazards) 4 ประเภท ดังนี้
    - น้ำท่วมฉับพลัน

      พื้นที่ตามแนวแม่น้ำป่าสักในเขตตอนล่างของจังหวัดเพชรบูรณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณศรีเทพเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยต่ออุทกภัยในระดับน้อยถึงปานกลางตามข้อมูลของศูนย์ป้องกันวิกฤติน้ำ กรมทรัพยากรน้ำ เนื่องจากเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ลาดเชิงเขาซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องระหว่างที่ราบภาคกลางกับพื้นที่ภูเขาทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงใต้ โดยพื้นที่เสี่ยงภัยส่วนใหญ่เกิดอุทกภัยประมาณ 1-4 ครั้งในรอบ 12 ปี ในขณะที่บางพื้นที่ซึ่งมีความเสี่ยงปานกลางเกิดอุทกภัยประมาณ 5-8 ครั้งในรอบ 12 ปี มีลักษณะเป็นน้ำหลากจากทางเหนือลงสู่ที่ราบภาคกลาง ไม่ใช่น้ำท่วมที่ยาวนานเหมือนที่ราบภาคกลางตอนล่าง ช่วงเวลาที่เกิดน้ำท่วมหลากมักจะเป็นราวเดือนสิงหาคม – กันยายน น้ำจะไหลหลากมาอย่างรวดเร็วทำให้มีแรงปะทะสูง สามารถพัดพาสิ่งก่อสร้างที่ไม่มั่นคงแข็งแรงให้เสียหายหรือพังทลายได้ จึงควรมีการเตรียมพร้อม

โดยทำจัดทำฐานข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีเพื่อช่วยในการบูรณะซ่อมแซมในภายหลัง มีการเฝ้าระวังและติดตามการไหลหลากของน้ำโดยบูรณาการกับพื้นที่ต้นน้ำ รวมทั้งมีการซักซ้อมในกรณีฉุกเฉินรวมถึงเตรียมพร้อมเป็นประจำทุกปี

- ภัยแล้ง

จากข้อมูลของศูนย์ป้องกันวิกฤตินำ้ กรมทรัพยากรน้ำ พื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์โดยตอนใต้บริเวณอำเภอศรีเทพและวิเชียรบุรีบางส่วนเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อปัญหาภัยแล้งในระดับปานกลาง (3-4 ครั้งในรอบ 5 ปี) ถึงระดับสูง (5 ครั้งในรอบ 5 ปี) แสดงว่า พบพื้นที่ดังกล่าวประสบปัญหาภัยแล้งแทบทุกปี ควรมีการศึกษาแหล่งน้ำใต้ดินเพื่อติดตามผลกระทบจากการลดลงหรือเพิ่มขึ้นของแหล่งน้ำใต้ดินต่อการรับน้ำหนักของดินที่รองรับโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดี เพื่อป้องกันปัญหาการทรุดเอียง หรือ ความชื้นของโบราณสถาน อย่างไรก็ตาม ในกรณีของพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพยังไม่เคยมีการศึกษาปัญหาของโบราณสถานจากผลกระทบของภัยแล้ง

- แผ่นดินไหว

จังหวัดเพชรบูรณ์ทางตอนเหนือซึ่งเป็นเทือกเขาค้อเป็นบริเวณที่พบรอยเลื่อนที่ยังคงมีพลังอยู่ คือ รอยเลื่อนเพชรบูรณ์ จากการศึกษาของกรมทรัพยากรธรณีบริเวณโดยรอบรอยเลื่อนดังกล่าวถือเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยโดยระดับความรุนแรงอยู่ในระดับแรง คือ สิ่งปลูกสร้างที่ไม่แข็งแรงอาจพังทลาย ของหนักเคลื่อนที่ได้ จนถึงระดับแรงมาก คือ ผนังแยกร้าว ฝ้าเพดานร่วง อย่างไรก็ตาม ณ ปัจจุบัน บริเวณตอนล่างของจังหวัด ในพื้นที่ของเมืองโบราณศรีเทพยังเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบค่อนข้างน้อย คือ อาจจะรับรู้การเกิดแผ่นดินไหวได้แต่ความรุนแรงไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดความเสียหาย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากโบราณสถานในแหล่งโบราณคดีจะมีความเปราะบางจากการเสื่อมสภาพตามอายุ หากไม่มีการเสริมความมั่นคงก็อาจจะมีความเสียหายได้ อีกทั้งรอยเลื่อนอาจมีการขยับตัวหรือมีขนาดใหญ่ซึ่งผลกระทบที่จะเกิดขึ้นก็อาจจะรุนแรงมากกว่าที่ประเมินไว้ ดังนั้น ควรมีการเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงของรอยเลื่อน และมีการเตรียมพร้อมรับมือโดยการบันทึกรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานและจัดทำฐานข้อมูลไว้ใช้เปรียบเทียบกรณีที่เกิดแผ่นดินไหวเพื่อวิเคราะห์สาเหตุของความเสียหายและแนวทางการบูรณะ

- ไฟป่า

ตามข้อมูลของส่วนควบคุมไฟป่า สำนักป้องกัน ปราบปรามและควบคุมไฟป่า กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ความเสี่ยงจากไฟป่าเมื่อพิจารณาจากชนิดของป่าไม้ในจังหวัดเพชรบูรณ์มีความเสี่ยงมากทางตอนเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ป่าของเทือกเขาค้อ ในขณะที่บริเวณเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างราบทางใต้ของจังหวัดซึ่งผลกระทบที่อาจจะเกิดน่าจะเป็นผลจากควันไฟ และละอองขี้เถ้า ซึ่งอาจก่อความเสียหายและรอยคราบที่ผิววัสดุของโบราณสถาน จำเป็นต้องใช้งบประมาณ และเวลาในการฟื้นฟูกลับคืนสภาพ ทั้งนี้ ยังไม่เคยมีการรายงานผลกระทบจากไฟป่าต่อเมืองโบราณศรีเทพ แต่แนวโน้มการเกิดไฟป่าไม่ได้ลดลงจึงควรมีการเตรียมความพร้อมในกรณีที่อาจเกิดขึ้นได้

- **ความเปราะบางที่มีผลต่อความเสี่ยงจากภัยพิบัติ (Vulnerabilities)** นอกจากภัยธรรมชาติหลักทั้ง 4 ประเภทข้างต้นที่มีผลกระทบกับระดับความเสี่ยงแล้ว ยังมีความเปราะบางในด้านต่างๆ ที่ต้องพิจารณาประกอบในการวางแผนการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่มีผลกระทบต่อองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองโบราณศรีเทพ ได้แก่
    - **การเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ** ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศซึ่งมีผลต่อความถี่และความรุนแรงของน้ำท่วมฉับพลัน และภัยแล้งอาจจะยังเห็นไม่ชัดในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ เนื่องจากแหล่งมรดกวัฒนธรรมแห่งนี้ยังอยู่พื้นที่ชนบทซึ่งจำนวนประชากร และผู้เยี่ยมเยือนยังค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตาม แนวโน้มผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศทั่วโลกมีความรุนแรงขึ้น ดังนั้น หากการอยู่อาศัยในบริเวณรอบเมืองโบราณศรีเทพมีการขยายตัวหรือมีกิจกรรมต่างๆมากขึ้นจึงมีความเป็นไปได้ที่เห็นผลกระทบจากปัจจัยนี้ชัดเจนขึ้น
    - **โครงการขุดสำรวจแหล่งน้ำมัน** เนื่องจากสภาพทางธรณีวิทยาของจังหวัดเพชรบูรณ์ซึ่งมีแหล่งน้ำมันดิบอยู่ใต้ดินกระจายอยู่โดยเฉพาะที่อำเภอศรีเทพ มีการดำเนินสำรวจขุดเจาะและให้สัมปทานการผลิตน้ำมันดิบในพื้นที่ใกล้เคียงกับ เมืองโบราณศรีเทพมาอย่างต่อเนื่อง ที่ผ่านมามีโครงการสำรวจขุดเจาะโดยจะก่อสร้างแท่นขุดเจาะน้ำมันบริเวณพื้นที่ระหว่างเมืองโบราณศรีเทพและเขาถมอรัตน์ซึ่งอยู่ในแนวเชื่อมต่อทางสายตาของพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพที่จะเสนอเข้าสู่บัญชีชื่อมรดกโลก แม้ว่าโครงการดังกล่าวจะถูกยกเลิกเมื่อเมืองโบราณศรีเทพได้รับการบรรจุไว้ในบัญชีรายชื่อชั่วคราวของคณะกรรมการมรดกโลก แต่เนื่องจากความสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากรทำให้มีความเป็นไปได้อย่างสูงที่จะเกิดโครงการในลักษณะดังกล่าวขึ้นอีก ทั้งนี้ นอกจากการกสร้างแท่นขุดเจาะจะทำให้คุณค่าความสำคัญของเมืองศรีเทพถูกทำลายลงโดยเฉพาะในประเด็นความเป็นของแท้ดั้งเดิม (Authenticity) และความครบถ้วน (Integrity) อีกทั้งการดำเนินการก่อสร้างและขุดเจาะยังอาจจะทำลายหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินในบริเวณดังกล่าว การสูบน้ำมันอาจจะทำให้เกิดโพรงใต้ดินซึ่งในกรณีที่เกิดภัยแล้งที่มีผลต่อระดับน้ำใต้ดินโพรงใต้ดินการเกิดการทรุดตัวซึ่งจะมีผลต่อความมั่นคงของฐานรากโบราณสถานในเมืองโบราณศรีเทพด้วย
    - **การบริหารจัดการพื้นที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง**

      ความไม่ชัดเจนในบทบาทของแต่ละหน่วยงานและภาคส่วน และการบูรณาการในการบริหารจัดการพื้นที่ รวมทั้งความพร้อมของบุคลากรของหน่วยงานด้านวัฒนธรรมต่อการบริหารจัดการความเสี่ยงที่มีผลกระทบกับเมืองโบราณศรีเทพยังไม่เพียงพอ อาจเป็นปัจจัยที่ทำให้ผลกระทบจากภัยธรรมชาติมีความรุนแรงขึ้น

จากข้อมูลสถิติการเกิดภัยพิบัติในจังหวัดเพชรบูรณ์ข้างต้นรวมทั้งความเปราะบางที่อาจส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่รุนแรงขึ้น แม้ในปัจจุบันจะพบว่าแนวโน้มพื้นที่ที่มีความเสี่ยงสูงต่อการได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติเป็นพื้นที่เทือกเขาค้อทางตอนเหนือของจังหวัด ส่วนบริเวณอำเภอศรีเทพซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณศรีเทพมีความเสี่ยงน้อยและถือเป็นสาธารณภัยที่มีความรุนแรงระดับ 1 ตามนิยามของแผนการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ พ.ศ. 2553 – 2557 กล่าวคือ เป็นสาธารณภัยที่เกิดขึ้นทั่วไปหรือมีขนาดเล็ก โดยผู้บริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และนายอำเภอสามารถควบคุมสถานการณ์และจัดการระงับภัยได้โดยลำพัง มาตรการลดผลกระทบจากภัยพิบัติสำหรับเมืองโบราณศรีเทพจะเน้นที่การเตรียมความพร้อมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติมักจะคาดเดาได้ยาก มาตรการต่างๆต่อไปนี้จึงครอบคลุมทั้งช่วงเวลาก่อน ระหว่างและภายหลังเกิดภัยพิบัติแล้ว

- **มาตรการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดภัยพิบัติ**
    - **ระดับนโยบายและแผนงาน**
        1. ขยายขอบเขตการขึ้นทะเบียนโบราณสถานเพื่อครอบคลุมพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงทางด้านโบราณคดี และ/หรือ ขยายพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพให้ครอบคลุมพื้นที่ที่เสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อมรดกโลก
        2. ปรับปรุงผังเมืองรวมจังหวัดเพชรบูรณ์โดยให้กำหนดพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพที่ครอบคลุมพื้นที่ที่จะเสนอเข้าสู่บัญชีรายชื่อมรดกโลกเป็นพื้นที่อนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม
        3. บูรณาการเมืองโบราณศรีเทพเป็นพื้นที่เฉพาะหรือพื้นที่พิเศษภายใต้แผนการบรรเทาและป้องกันสาธารณภัยแห่งชาติโดยจัดทำและบรรจุแผนบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติทางธรรมชาติไว้ในแผนระดับชาติ แม้ว่าความรุนแรงของภัยพิบัติในเมืองโบราณศรีเทพจะเป็นความรุนแรงในระดับ 1 ซึ่งถือว่ามีความรุนแรงน้อยมาก เนื่องจากเมืองโบราณศรีเทพมีความสำคัญระดับชาติ และระดับโลกในกรณีที่ได้รับการบรรจุลงในบัญชีรายชื่อมรดกโลก
        4. จัดทำผังเฉพาะเพื่อการอนุรักษ์ในพื้นที่อำเภอศรีเทพ
        5. จัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นเพื่อควบคุมการก่อสร้างต่างๆ ที่สอดคล้องกับการเตรียมรับความเสี่ยงตามที่ระบุไว้ในข้อ 7.1
        6. การควบคุมการก่อสร้างและการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อการไหลของแม่น้ำป่าสักโดยเฉพาะพื้นที่ต้นน้ำก่อนไหลผ่านเมืองโบราณศรีเทพ

- **ระดับพื้นที่**
    1. ปรับปรุงและประกาศใช้แผนแม่บทการอนุรักษ์พัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพให้สอดคล้องกับการนำเสนอพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพเป็นมรดกโลก
    2. กำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองโบราณศรีเทพและพื้นที่โดยรอบ
    3. ตรวจสอบและปรับปรุงโครงสร้างสาธารณูปโภคที่กีดขวางทางน้ำ และ/หรือเป็นอุปสรรคในการระบายน้ำในกรณีน้ำท่วมฉับพลันจากแม่น้ำป่าสัก
    4. สำรวจ ปรับปรุง และก่อสร้าง (ถ้าจำเป็น) เส้นทางสัญจรในพื้นที่และโดยรอบเมืองโบราณศรีเทพเพื่อใช้เป็นเส้นทางอพยพกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน
    5. ศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของภัยธรรมชาติที่มีผลกระทบกับเมืองโบราณสถานศรีเทพ เช่น รอยเลื่อนเขาค้อ การเกิดไฟป่าในพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น
    6. จัดทำฐานข้อมูลโบราณสถานในเมืองโบราณศรีเทพ สำรวจสภาพ และเสริมความมั่นคงโบราณสถานที่มีสภาพทรุดโทรม
    7. จัดกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและความตระหนักถึงการปกป้องคุ้มครอง การอนุรักษ์ และการบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพสำหรับชุมชมและหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนใน
- **การเตรียมพร้อมประจำวันและติดตามเฝ้าระวัง** มาตรการในส่วนนี้จะเกี่ยวข้องกับหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารจัดการแหล่งเมืองโบราณศรีเทพ โดยจะเป็นส่วนที่เป็นแผนงานการบำรุงรักษาของหน่วยงาน ได้แก่
    1. ดูแลรักษา และทำความสะอาดคูเมืองอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้การระบายน้ำไม่มีอุปสรรค
    2. ขุดลอกคูเมืองในกรณีที่คูเมืองเกิดการตื้นเขิน ทั้งนี้ จำเป็นต้องมีการศึกษาถึงขนาดและรูปแบบของคูเมืองเพื่อรักษาไว้ซึ่งสภาพที่เป็นของแท้ดั้งเดิม
    3. ดูแลรักษา และทำความสะอาดสระน้ำโบราณต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ
    4. แผนที่ความเสี่ยง และรายการสิ่งของที่มีค่าของทางราชการรวมถึงโบราณวัตถุ (ถ้ามี) ซึ่งจำเป็นต้องมีการโยกย้ายในกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน
    5. จัดทำแผนการเฝ้าระวัง และติดตามตรวจสอบสภาพขององค์ประกอบทางกายภาพของเมืองโบราณศรีเทพ
    6. จัดการฝึกซ้อมบุคลากร และผู้เกี่ยวข้องจากหน่วยงานอื่นกรณีเกิดเหตุภัยคุกคามต่างๆ ตามแผนอพยพและเผชิญเหตุอย่างสม่ำเสมอ

7. จัดฝึกอบรม และ/หรือ กิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในด้านการปกป้องคุ้มครอง การอนุรักษ์ และการบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพ

- **มาตรการลดผลกระทบระหว่างการเกิดภัยพิบัติ**
    - **การวางแผนอพยพ และเผชิญเหตุ**
        1. จัดตั้งห้องประเมินสถานการณ์โดยใช้ห้องประชุมของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ หรือ ห้องประชุมของหน่วยงานอื่นตามที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเห็นชอบร่วมกัน
        2. จัดเจ้าหน้าที่เฝ้าระวังและติดตามสถานการณ์อย่างใกล้ชิดพร้อมเฝ้าระวังป้องกันโบราณสถานตามบริเวณที่กำหนดในแผนที่ความเสี่ยง
        3. ประเมินความเสียหายในระหว่างที่เกิดเหตุภัยพิบัติหากเป็นไปได้ เพื่อวางแผนการบูรณะฟื้นฟูในกรณีที่มีความจำเป็นเร่งด่วน
        4. จัดทำแผนและซักซ้อมการอพยพเคลื่อนย้ายทรัพย์สินมีค่าของทางราชการซึ่งกำหนดไว้แล้วตามเส้นทางการอพยพที่กำหนดไว้
        5. กำหนดพื้นที่รวมพลกรณีเกิดเหตุฉุกเฉินสำหรับบุคลากร และพื้นที่สำหรับจัดเก็บของสำคัญของเมืองโบราณศรีเทพ
        6. เตรียมเครื่องผลิตกระแสไฟฟ้าชั่วคราวแบบใช้น้ำมันเป็นแหล่งพลังงาน
    - **แต่งตั้งคณะทำงานเผชิญเหตุในกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน** และขั้นตอนการปฏิบัติงานตามลำดับชั้น โดยตามแนวทางของกรมบรรเทาและป้องกันสาธารณภัย นายอำเภอจะเป็นผู้มีหน้าที่สั่งการในกรณีของเมืองโบราณศรีเทพซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงระดับ 1 อย่างไรก็ตาม หากเมืองโบราณศรีเทพได้รับการบรรจุลงในบัญชีรายชื่อของคณะกรรมการมรดกโลกแล้ว คณะทำงานจากหน่วยงานที่บริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพควรมีบทบาทสำคัญในคณะทำงานเผชิญเหตุเช่นเดียวกันเพื่อรายงานความเสียหายต่อคณะกรรมการมรดกโลก
    - **กำหนดรายละเอียดการติดต่อกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน**ซึ่งประกอบด้วย ชื่อ หน่วยงาน ที่อยู่ เบอร์โทรศัพท์ที่ติดต่อได้ตลอดเวลา และเผยแพร่แจกจ่ายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนต่างๆในเมืองโบราณศรีเทพ
- **มาตรการฟื้นฟูหลังจากภัยพิบัติผ่านพ้นไป**
    - **การประเมินความเสียหาย** การบริหารจัดการผลกระทบจากภัยพิบัติที่มีต่อมรดกวัฒนธรรมจะเริ่มภายหลังจากเกิดเหตุ 72 ชั่วโมง เพื่อให้หน่วยกู้ชีพปฏิบัติได้อย่างเต็มที่ก่อนโดยระหว่างนั้นหน่วยงานที่รับผิดชอบ เมืองโบราณศรีเทพควรเตรียมแผนการประเมินความเสียหาย และการเก็บกู้ชิ้นส่วนของโบราณสถานหรือโบราณวัตถุที่อาจตกกระจายอยู่ อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาในการเข้าพื้นที่เพื่อประเมินความเสียหายขึ้นอยู่กับ

สถานการณ์ ในกรณีที่หน่วยกู้ชีพต้องเข้าปฏิบัติงานในเมืองโบราณศรีเทพควรมีเจ้าหน้าที่หรือผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมเข้าร่วมดำเนินการ ทั้งนี้ควรมีการเตรียมการดังนี้

1. วางแผนประเมินความเสียหายในเบื้องต้น/เร่งด่วน โดยควรมีการเตรียมแบบประเมินความเสียหายเพื่อให้คณะทำงานใช้ในการลงพื้นที่
2. เตรียมเจ้าหน้าที่ที่มีความเข้าใจในสภาพของพื้นที่ร่วมเป็นผู้นำทางในคณะทำงานประเมินความเสียหาย
3. เตรียมสถานที่ในกรณีที่มีการเก็บกู้ชิ้นส่วนของโบราณสถาน หรือ โบราณวัตถุที่พบระหว่างเข้าประเมินความเสียหายในพื้นที่ เพื่อดำเนินการอนุรักษ์ต่อไป
4. เตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการอนุรักษ์ในเบื้องต้นเพื่อนำไปในการเข้าพื้นที่
5. ประเมินความเสียหายและวิเคราะห์สาเหตุเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ ทั้งนี้ควรมีการเปรียบเทียบสภาพของโบราณสถานแต่ละหลังก่อนและหลังได้รับความเสียหายเพื่อให้ได้สาเหตุความเสียหายที่แท้จริง

- **การบูรณะฟื้นฟูสภาพในระยะต่างๆ**
    1. ในกรณีที่มีความเสียหายมาก ควรจัดลำดับความจำเป็นเร่งด่วนในการบูรณะเป็นระยะๆ ตามความเหมาะสม
    2. การเปิดพื้นที่ให้สาธารณชนเข้าชมตามปกติควรดำเนินการภายหลังการประเมินความเสียหายแล้ว และควรมีการกำหนดมาตรการรักษาความปลอดภัยหากเปิดพื้นที่ให้เข้าชมระหว่างการบูรณะฟื้นฟูโบราณสถาน
    3. จัดเตรียมแผนการติดตามประเมินผลการบูรณะฟื้นฟูโบราณสถานที่ได้รับความเสียหาย

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียดแผนงาน	ระยะเวลาดำเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
1. แผนงานการส่งเสริมการศึกษาวิจัยทางวิชาการ				กรมศิลปากร
1.1 โครงการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางโบราณคดีประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ				
1.2 โครงการจัดทำฐานข้อมูลมรดกวัฒนธรรมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ				
1.3 โครงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เขาคลังนอก				
2. แผนงานโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณสถาน				กรมศิลปากร
2.1 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ				
2.2 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาคลังนอก				
2.3 โครงการอนุรักษ์และบูรณะเจดีย์รายเขาคลังนอก และการพัฒนาศาสนสถานเขาคลังนอกให้ครบถ้วนสมบูรณ์ขององค์ประกอบเรื่องมณฑลจักรวาล				
2.4 การถอดพิมพ์พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์และนำกลับมาติดตั้ง ณ โบราณสถานถ้ำเขาถมอรัตน์ ให้อยู่ในสภาพเดิม				
2.5 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยรอบเขาถมอรัตน์				
2.6 โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ระหว่างเมืองศรีเทพ เขาคลังนอกและเขาถมอรัตน์				
2.7 โครงการอนุรักษ์ พัฒนาและฟื้นฟูระบบชลประทานเดิมเมืองโบราณศรีเทพเขาคลังนอก และเขาถมอรัตน์				

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียดแผนงาน	**ระยะเวลาดำเนินการ**			**ผู้รับผิดชอบ**
	2563	**2564**	**2565**	
3. แผนงานการใช้ที่ดิน 3.1 โครงการปรับปรุงแผนแม่บท แผนบริหารจัดการ และมาตรการการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ 3.2 โครงการสำรวจเขตที่ดิน การเวนคืน และทดแทนความเสียหายจากการเวนคืนที่ดินพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก 3.3 โครงการพัฒนา เกษตรกรรมธรรมชาติ ทวารวดี ศรีเทพในพื้นที่โดยรอบอุทยานฯ 3.4 โครงการปรับปรุงแผนแม่บท แผนบริหารจัดการ และมาตรการการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีเทพ 3.5 โครงการสำรวจเขตที่ดิน การเวนคืน และทดแทนความเสียหายจากการเวนคืนที่ดินพื้นที่โบราณสถานเขาคลังนอก 3.6 โครงการพัฒนา เกษตรกรรมธรรมชาติ ทวารวดี ศรีเทพในพื้นที่โดยรอบอุทยานฯ				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียด	ระยะเวลาดำเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
4. แผนงานการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ 4.1 โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 4.2 โครงการรื้อย้ายและก่อสร้างอาคารสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ (นอกพื้นที่อุทยานฯ) 4.3 โครงการฟื้นฟูระบบชลประทานและพื้นที่รับน้ำบริเวณคูเมืองโบราณศรีเทพ 4.4 โครงการขยายระบบไฟฟ้า และระบบสำรองไฟพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 4.5 โครงการก่อสร้างถนน และพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวโดยจักรยาน บริเวณโดยรอบ 4.6 โครงการก่อสร้างพื้นที่ให้บริการ อาหาร เครื่องดื่ม และของที่ระลึก (นอกพื้นที่อุทยานฯ)				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด
5. แผนงานการส่งเสริมการเรียนรู้ การท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์ 5.1 โครงการจัดทำศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว 5.2 โครงการจัดแสดงนิทรรศการถาวร และสื่อความรู้ข้อมูลเมืองโบราณศรีเทพ 5.3 โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์พื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ 5.4 การจัดการประชุม การจัดฝึกอบรม - การจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ - การวางแผนงานโครงการย่อย ระดับตำบลและหมู่บ้าน				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด

แผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565

รายละเอียด	ระยะเวลาเนินการ			ผู้รับผิดชอบ
	2563	2564	2565	
6. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน 6.1 โครงการขับเคลื่อน (ร่าง) แนวทางการจัดทำกรอบแผนงาน และแผนงาน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง การมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนในพื้นที่ ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง ไปสู่การปฏิบัติ 6.2 โครงการวิสาขปูรณมีบูชา เวียนเทียนวิสาขะ สถูปพันปี ณ โบราณสถานเขาคลังนอก 6.3 โครงการจัดอบรมและส่งเสริมความรู้สู่ท้องถิ่น 6.4 โครงการอาสาสมัครเมืองโบราณศรีเทพ 6.5 การพัฒนาเขาถมอรัตน์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม 6.6 การจัดตั้งหน่วยงาน หรือ องค์กร หรือ อาสาสมัคร ความร่วมมือ ตาม ตาม (ร่าง) แผนบริหารจัดการเมืองโบราณศรีเทพ				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด
7. แผนงานแผนงานการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ 7.1 โครงการจัดทำการประเมินความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ 7.2 โครงการจัดทำการประเมินผลกระทบต่อความเสี่ยงจากภัยพิบัติ 7.3 โครงการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดภัยพิบัติ 7.4 โครงการจัดทำแผนมาตรการลดผลกระทบ และฟื้นฟูหลังเกิดภัยพิบัติ				กรมศิลปากร อบต.ศรีเทพ เทศบาลตำบลโคกสะอาด

นอกจากการกำหนดใช้แผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พ.ศ. 2563-2565แล้ว ประชาชนในพื้นที่ ยังได้ร่วมกัน กำหนดแผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องได้แก่

- พื้นที่ป่าไม้โดยรอบเขาถมอรัตน์ ซึ่งมีความสำคัญ เป็นต้นกำเนิดของความศรัทธาในธรรมชาติและเกี่ยวเนื่องกับโบราณสถานบนเขาถมอรัตน์ นอกจากนี้ยังมีคุณค่าด้านทัศนียภาพ จึงจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์และการจัดการพื้นที่ให้คุณค่าทางธรรมชาติ เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและความเกี่ยวเนื่องกับเมืองโบราณศรีเทพ โดยการคุ้มครองจะยึดกฎหมายที่มีอยู่ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ห้ามการตัดต้นไม้ในพื้นที่ ยกเว้นการเก็บกิ่งไม้และของป่าเพื่อการใช้สอย และบริโภคแบบดั้งเดิม ห้ามการสร้างอาคารและระบบสาธารณูปโภค ในพื้นที่รวมถึงห้ามทำการกิจกรรมอื่น ๆ ในพื้นที่เพื่อคงระบบนิเวศดั้งเดิมไว้

- พื้นที่ชุมชนโดยรอบเขาถมอรัตน์ มีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยวจะต้องมีแนวทางในการควบคุมการพัฒนา โดยการใช้ข้อบัญญัติท้องถิ่นในการกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงการใช้อาคารบางชนิด การควบคุมอาคารและการใช้ประโยชน์ที่ดินให้สอดคล้องกับเอกลักษณ์ทางด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแหล่ง

- พื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบพื้นที่เขาถมอรัตน์ ในเขตกันชน (Buffer Zone) ซึ่งได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 โดยอนุญาตให้มีการทำกสิกรรมได้แต่จะต้องจำกัดการพิจารณาด้านสาธารณูปโภค ไม่อนุญาตโครงการใด ๆ ที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน เช่น การก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่

การวางแผนด้านการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ของชุมชนจำเป็นต้องมีแนวทางการดำเนินการให้ประชาชนในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมตั้งแต่การกำหนดแผน ตลอดจนกระทั่งการตัดสินใจ และการนำเอาแผนนั้นไปปฏิบัติ ซึ่งประชาชนในพื้นที่จำเป็นที่ต้องได้รับรู้และเข้าใจเหตุผลและความสำคัญของการประกาศเขตอนุรักษ์ เนื่องจากชุมชนอาจได้รับผลกระทบจากการควบคุมภายในพื้นที่ และต้องเข้าใจถึงผลประโยชน์และโอกาสที่อาจจะได้รับจากการจัดการพื้นที่นี้ด้วย เช่น งานบริการที่เกี่ยวเนื่องกับนักท่องเที่ยว การผลิตสินค้าวัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้หน่วยงานภาครัฐและท้องถิ่นจึงได้กำหนดให้มีการลงนามในบันทึกข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ อยู่ในแผนงานเพื่อให้สามารถนำแผนงานดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริง

1. แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง

แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่งเป็นแผนงานที่จะทำให้ประชาชนชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีความเข้าใจต่อคุณค่าของแหล่ง อันจะทำให้เกิดองค์ความรู้ ความเข้าใจร่วมกัน ทั้งคุณค่าของแหล่ง และความรู้ในการมีส่วนร่วมปกป้องคุ้มครอง ตลอดจนการเผยแพร่

2. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชน ต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ชุมชน ประชาชน เครือข่าย โดยใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง บูรณาการ แนวทางอนุรักษ์พัฒนาแหล่ง ไปสู่การจัดทำแผนงาน และแผนปฏิบัติการภายใต้กรอบทิศทางที่มาจากการมีส่วนร่วม เพื่อให้ร่างแนวทาง

กรอบแผนงานสามารถขับเคลื่อนได้อย่างเป็นรูปธรรม และบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานราชการที่มีส่วนรับผิดชอบในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ และประชาชน ได้แก่

การมีบันทึกข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ โดยมีหน่วยงานที่อยู่ในขอบเขตบันทึกข้อตกลงได้แก่

- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- กรมศิลปากร
- องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ
- เทศบาลตำบลโคกสะอาด

3. แผนงานการมีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล

การมีส่วนร่วมในการติดตามตรวจสอบ ประเมินผล เป็นแผนงานที่สอดคล้องกับแผนแม่บทในยุทธศาสตร์ชาติ การเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา การพึ่งตนเอง และการจัดการ ตนเอง มีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยใช้พื้นที่เป็นตัวตั้งในการพัฒนา โดยมีระบบการ สนับสนุนความเข้มแข็งและเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่น เน้นการมีส่วนรวมของทุกภาคส่วนและเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผิดชอบการบริหารจัดการโครงการพัฒนาเอง จัดทำฐานข้อมูลที่ถูกต้อง ทันสมัย และการศึกษาวิเคราะห์เพื่อประกอบการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น นำไปสู่การตัดสินใจวางแผนร่วมกันของชุมชน ท้องถิ่นกับหน่วยงานภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ชุมชนและประชาชนในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่ง และในการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ร่วมกับองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ องค์กรในพื้นที่

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
1.แผนงานการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสนับสนุนการรับรู้ต่อคุณค่าของแหล่ง				
(1) การจัดทำระบบฐานข้อมูล และการบูรณาการข้อมูลในพื้นที่ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม				สผ. กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น
(2) การสนับสนุนงานวิจัยชุมชนในด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม				สผ.(สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) กรมศิลปากร สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น สกว.ท้องถิ่น
(3) การพัฒนาหลักสูตรมรดกวัฒนธรรมศรีเทพ				สผ. กรมศิลปากร สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ
(4) การนำกลับ หรือ ขอคืนโบราณวัตถุชิ้นสำคัญของเมืองศรีเทพ ที่อยู่ทั้งในประเทศและต่างประเทศกลับมาจัดแสดง ณ เมืองโบราณศรีเทพ				สผ. กรมศิลปากร กระทรวงการต่างประเทศ สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น สนง.วัฒนธรรมจังหวัด อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ
(5) การจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชน ศูนย์ข้อมูลเพื่อเผยแพร่ สื่อสาร และสร้างกิจกรรมการมีส่วนร่วมต่อการรับรู้คุณค่า				กรมศิลปากร

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
2. แผนงานการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง				
(1) การมีบันทึกความร่วมมือในการอนุรักษ์ พัฒนาร่วมกันของหน่วยงานส่วนกลาง ท้องถิ่น ชุมชน				สผ. กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นอำเภอ ทีทำการปกครองอำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ
(2) การให้มีแผนอนุรักษ์ ฟื้นฟูด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของแผนท้องถิ่น โดยมีการจัดทำด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม				สผ. กรมศิลปากร อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ สำนักงานส่งเสริมปกครองท้องถิ่นอำเภอ สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด
(3) การมีส่วนร่วมปรับปรุงสภาพแวดล้อม ตามแนวทางการจัดการพื้นที่ ในบริเวณพื้นที่ที่เป็นพื้นที่บริการ พื้นที่สนับสนุนการเรียนรู้ และพื้นที่อำนวยความสะดวก				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
(4) การจัดพื้นที่หรือหน่วยบริการข้อมูลในสถานที่บริการในท้องถิ่น				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ วัด สถาบันการศึกษาท้องถิ่น
(5) การปรับปรุงเส้นทางเดิน สื่อความหมายที่บริเวณเขาถมอรัตน์				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
(6) การอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น อาสาสมัครวิทยากรในชุมชน				กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ สถาบันการศึกษาในจังหวัดและอำเภอ
(7) การจัดทำแผนชุมชน ท้องถิ่น ในด้านระบบการจัดการขยะและสิ่งแวดล้อมในบริเวณแหล่ง				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด
(8) การจัดทำธรรมนูญชุมชน ข้อบัญญัติท้องถิ่นในด้านการอนุรักษ์ การจัดการสิ่งแวดล้อม ของแหล่งด้วยการมีส่วนร่วม				อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ เครือข่ายประชาสังคม สภาองค์กรชุมชน
(9) การมีศูนย์เรียนรู้ ฝึกอบรม งานศิลปะ งานสกุลช่างศรีเทพ อันเป็นคุณค่าของแหล่ง				เทศบาล ต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปี ที่ 5-10)**	**หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ***
(10) การสนับสนุนความคิดสร้างสรรค์ในการออกแบบกิจกรรม สื่อความหมาย สำหรับกิจกรรมสถานที่ ตลอดจนการพัฒนาสินค้าที่ระลึก งานศิลปหัตถกรรม งานออกแบบสร้างสรรค์ในพื้นที่แหล่ง				มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันการศึกษาในจังหวัดและท้องถิ่น กรมศิลปากร เครือข่ายชุมชน เครือข่ายภาคเอกชน
(11) การส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวชุมชนด้วยการใช้จักรยาน				สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ
3.แผนงานการมีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล				
(1) การจัดทำคู่มือการปฏิบัติงานในการอนุรักษ์พัฒนา ที่จำแนกตามประเภท กิจกรรม เพื่อประโยชน์ในการติดตามตรวจสอบ ประเมินผล				สผ. กรมศิลปากร สมาคมอิโคโมสไทย สถาบันการศึกษาในพื้นที่ อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สำนักงานท้องถิ่นอำเภอ
(2) การจัดให้มีศูนย์ปฏิบัติการการอนุรักษ์และพัฒนาศรีเทพ ที่เชื่อมโยงระบบฐานข้อมูล แผน โครงการ และพื้นที่ มีระบบเทคโนโลยีการสื่อสาร ในการติดตาม เฝ้าระวังและตรวจสอบ				สผ. กรมศิลปากร สำนักงานส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัด/อำเภอ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ

ตารางที่ 5.3 ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน (ต่อ)

ตารางสรุปแผนงานอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ จากการมีส่วนร่วมของชุมชน				
แผนงาน/ข้อเสนอ	**ระยะสั้น (ปีที่1-3)**	**ระยะกลาง (ปีที่ 3-5)**	**ระยะยาว (ปีที่ 5-10)**	หน่วยงานหลักและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง *
(3) การมีกลไกในระดับท้องถิ่น ในรูปแบบคณะกรรมการการอนุรักษ์ พัฒนา บริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม ที่ประกอบด้วยผู้แทนที่มีส่วนร่วมติดตาม ตรวจสอบ				สผ. กรมศิลปากร อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักงานปกครองอำเภอ สำนักงานส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัด/อำเภอ สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ อบต.โคกสะอาด อบต.ศรีเทพ สถาบันการศึกษาในพื้นที่ สภาองค์กรชุมชน สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัด

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่เกี่ยวข้องได้รับการอนุรักษ์ และพัฒนาตามกรอบแนวทางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ พ.ศ.2563-2565
2. ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชนในการร่วมกันอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพเป็นไปอย่างยั่งยืน ทุกภาคส่วนมีบทบาทในการปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษา ความเป็นของแท้ดั้งเดิม ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสานงานศิลปวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนเชิงอนุรักษ์อย่างเหมาะสม เกิดจิตสำนึกในการสืบทอด การดูแลรักษา การอนุรักษ์และพัฒนา มรดกวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่อย่างยั่งยืนภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ
3. ส่งเสริมเศรษฐกิจให้ประชาชนในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ส่งเสริมให้มีการกระจายการท่องเที่ยว การศึกษาเรียนรู้ไปยังโบราณสถานตามจุดต่างๆ ภายในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ และพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนส่งเสริมพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามภูมิปัญญาวิถีชีวิตของชุมชนได้ยั่งยืน

MEMORANDUM OF COOPERATION

BETWEEN

THE OFFICE OF POLICY AND PLANNING FOR NATURAL RESOURCE AND ENVIRONMENT,

THE FINE ARTS DEPARTMENT,

PHETCHABUN PROVINCE,

SI THEP DISTRICT

SI THEP SUBDISTRICT ADMINISTRATIVE ORGANIZATION

AND

KOK SA-ARD SUBDISTRICT MUNICIPALITY

ON

CULTURAL HERITAGE PRESERVATION OF ANCIENT TOWN OF SI THEP

This Memorandum of Cooperation is made on the 11th day of January, 2020 between **the Office of Natural Resource and Environment Policy and Planning**, (hereinafter called "**ONEP**"), represented by its Secretary-General, *Ms. Raweewan Bhuridej* having its principal office at 118/1 Tipco Tower II, Rama 6 Road, Phayathai, Bangkok, of the one part, **the Fine Arts Department** (hereinafter called "**FAD**"), represented by its Director-General, *Mr.Prateep Phengtago*, having its principal office at 1 Na Phrathat Road, Phranakorn, Bangkok, of the one part, **Phetchabun Province** (hereinafter called "**PNB**"), represented by its Governor, *Mr. Krit Khong-Mueang,* having its principal office at Phetchabun City Hall, Mueang district, Phetchabun, of the one part, **Si Thep District** (hereinafter called "**STD**"), represented by its District Chief Officer, *Mr. Sahachai Jamprasitskul,* having its principal office at District Office of Si Thep, Saraburi - Lomsak Road, Srakruad sub-district , Si Thep district, Phetchabun, of the one part, **Si Thep Subdistrict Administrative Organization,** (hereinafter called "**SI THEP SAO**"), represented by its Chief-Executive, *Mr.Sumret Sukporkah*, having its principal office at 199 moo 15, Si Thep district, Phetchabun, of the one part and **Kok Sa-ard Subdistrict Municipality** (hereinafter called "**KOK SA-ARD SM**"), represented by its Mayor, *Mr.Permkhet Chatarupa*, having its principal office at 122 moo 3, Kok Sa-ard subdistrict, Si Thep district, Phetchabun, of the other part.

All of the parties have realized the importance of cooperation between each other in the conservation and development of the Ancient City of Si Thep, Si Thep District, Phetchabun Province and also agreed to prepare a Memorandum of Cooperation on the implementation of the cooperation in the mutual support of all parties, whereby it is agreed as follows:

Article 1. Have agreed to establish guidelines and scope of cooperation between ONEP, FAD, PNB, STD, SI THEP SAO and KOK SA-ARD SM to support and jointly preserve, develop and maintain the authenticity and the integrity of cultural heritage sites in the Ancient City of Si Thep.

Article 2. Also agreed to form the committee or committees, as appropriate, in which the committee will consist of representatives from each party to perform various activities under the framework of this memorandum of cooperation.

Article 3 …

Article 3. All of the parties have agreed to jointly conduct various activities related to the preservation of cultural heritage within the vicinity of Ancient City of Si Thep. All of the parties will provide each other's with information and personnel to achieve objective of submitting the cultural heritage of Ancient City of Si Thep to present on the World Heritage List.

Article 4. ONEP, FAD, PNB, STD, SI THEP SAO and KOK SA-ARD SM have agreed to jointly implement this Memorandum of Cooperation on the preservation of cultural heritage in the Ancient City of Si Thep continuously since the 11th day of January, 2021, which is the day that all parties have jointly signed this Memorandum of Cooperation and shall enter into force upon the signing date thereinafter.

Article 5. If one of the parties wishes to terminate, amend or add any additional term in this Memorandum of Cooperation, the relevant party shall notify the other parties thereof in writing. All parties will discuss the termination, amendment and addition as appropriate.

This Memorandum of Cooperation shall be prepared with six originals in Thai and English. All text are being equally authentic. In case of divergence of interpretation, the Thai text shall prevail. All parties have read and understood all details in this Memorandum of Cooperation and have hereto appended their respective signatures and affixed their seals (if any) in the presence of witnesses and kept one copy each.

IN WITNESS WHEREOF, the undersigned, being duty authorized thereto, have signed this Memorandum of Cooperation.

ON BEHALF OF
The Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning

Ms. Raweewan Bhuridej
Secretary-General

ON BEHALF OF
The Fine Arts Department

Mr.Prateep Phengtago
Director-General

ON BEHALF OF
Phetchabun Province

Mr. Krit Khong-Mueang
Governor

ON BEHALF OF
Si Thep District

Mr. Sahachai Jamprasitskul
District Chief Officer

ON BEHALF OF
Si Thep Subdistrict Administrative Organization

Mr.Sumret Sukporkah
Chief-Executive

ON BEHALF OF
Kok Sa-ard Subdistrict Municipality

Mr.Permkhet Chatarupa
Mayor

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือว่าด้วยการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ

ระหว่าง

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กรมศิลปากร **จังหวัดเพชรบูรณ์**

อำเภอศรีเทพ **องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ** **เทศบาลตำบลโคกสะอาด**

บันทึกข้อตกลงฉบับนี้ทำขึ้น ณ ที่ว่าการอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อวันที่ ๑๑ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๖๔ ระหว่าง สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย นางรวีวรรณ ภูริเดช เลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตั้งอยู่เลขที่ ๑๑๘/๑ อาคารทิปโก้ ทาวเวอร์ ๒ ชั้นที่ ๘ ถนนพระราม ๖ แขวงพญาไท เขตพญาไท กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐ เป็นผู้มีอำนาจกระทำการในนามสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งต่อไปในบันทึกข้อตกลงเรียกว่า “สผ.” ฝ่ายหนึ่ง กรมศิลปากร โดย นายประทีป เพ็งตะโก อธิบดีกรมศิลปากร ตั้งอยู่เลขที่ ๑ ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ เป็นผู้มีอำนาจกระทำการในนามกรมศิลปากร ซึ่งต่อไปในบันทึกข้อตกลงเรียกว่า “กศก.” ฝ่ายหนึ่ง จังหวัดเพชรบูรณ์ โดย นายกฤษณ์ คงเมือง ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์ ตั้งอยู่ที่ ศาลากลางจังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๐๐๐ เป็นผู้มีอำนาจกระทำการในนามจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งต่อไปในบันทึกข้อตกลงเรียกว่า “พช.” ฝ่ายหนึ่ง อำเภอศรีเทพ โดย นายสหชัย แจ่มประสิทธ์สกุล นายอำเภอศรีเทพ ตั้งอยู่ที่ ที่ว่าการอำเภอศรีเทพ ถนนสระบุรี - หล่มสัก ตำบลสระกรวด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๑๗๐ เป็นผู้มีอำนาจกระทำการในนามอำเภอศรีเทพ ซึ่งต่อไปในบันทึกข้อตกลงเรียกว่า “อ.ศรีเทพ” ฝ่ายหนึ่ง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ โดย นายสำเหร็จ สุขพ่อค้า นายกองค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ ตั้งอยู่ที่องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๑๗๐ ซึ่งต่อไปในบันทึกข้อตกลงเรียกว่า “อบต. ศรีเทพ” ฝ่ายหนึ่ง และเทศบาลตำบลโคกสะอาด โดย นายเพิ่มเขต ชาตะรูปะ นายกเทศมนตรีตำบลโคกสะอาด ตั้งอยู่ที่เทศบาลตำบลโคกสะอาด ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๑๗๐ ซึ่งต่อไปในบันทึกข้อตกลงเรียกว่า “ทต.โคกสะอาด” ฝ่ายหนึ่ง

ทั้งหกฝ่ายได้ตระหนักถึงความสำคัญของความร่วมมือระหว่างกันในการอนุรักษ์พัฒนาเมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อนำสู่การเสนอขึ้นบัญชีมรดกโลก จึงได้ตกลงร่วมกันจัดทำบันทึกข้อตกลงในการดำเนินงานเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการสนับสนุนซึ่งกันและกันของทั้งหกฝ่าย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. สผ. กศก. พช. อ.ศรีเทพ อบต.ศรีเทพ และทต.โคกสะอาด ตกลงที่จะกำหนดแนวทางและขอบเขตความร่วมมือในการสนับสนุนและร่วมกันอนุรักษ์ พัฒนา รักษาไว้ซึ่งความเป็นของแท้และดั้งเดิมตลอดจนความครบถ้วนสมบูรณ์ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ

ข้อ ๒. สผ. กศก. พช. อ.ศรีเทพ อบต.ศรีเทพ และทต.โคกสะอาด ตกลงร่วมกันที่จะจัดตั้งคณะทำงานขึ้นมาคณะหนึ่งหรือหลายคณะตามความเหมาะสม ซึ่งคณะทำงานจะประกอบด้วยผู้แทนจากแต่ละฝ่ายเป็นองค์ประกอบ โดยคณะทำงานที่จัดตั้งขึ้นมานั้นเพื่อวางแผนการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้กรอบบันทึกข้อตกลงความร่วมมือฉบับนี้

ข้อ ๓ ...

ข้อ ๓. สผ. กศก. พช. อ.ศรีเทพ อบต.ศรีเทพ และทต.โคกสะอาด ตกลงร่วมกันเป็นผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เมืองโบราณศรีเทพ โดยจะสนับสนุนด้านข้อมูล บุคลากร ซึ่งกันและกัน รวมทั้งให้ความร่วมมือในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ สู่การนำเสนอขึ้นบัญชีมรดกโลก

ข้อ ๔. สผ. กศก. พช. อ.ศรีเทพ อบต.ศรีเทพ และทต.โคกสะอาด ตกลงร่วมกันดำเนินการตามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือว่าด้วยการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ ฉบับนี้อย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่วันที่ ๑๑ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๖๔ ซึ่งเป็นวันที่ สผ. กศก. พช. อ.ศรีเทพ อบต.ศรีเทพ และทต.โคกสะอาด ได้ร่วมกันลงนามในบันทึกข้อตกลงฉบับนี้ และให้ถือว่าบันทึกข้อตกลงฉบับนี้มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ทั้งหกฝ่ายได้ลงนามร่วมกันเป็นต้นไป

ข้อ ๕. ในกรณีที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดประสงค์จะยกเลิก แก้ไข เปลี่ยนแปลง หรือเพิ่มเติมเงื่อนไขรายละเอียดในบันทึกข้อตกลงความร่วมมือฉบับนี้ ให้ฝ่ายที่มีความประสงค์ทำหนังสือแจ้งไปยังทั้งห้าฝ่าย และทั้งหกฝ่ายจะทำการหารือร่วมกันในการยกเลิก แก้ไข เปลี่ยนแปลง หรือเพิ่มเติมเงื่อนไขรายละเอียดตามความเหมาะสม

บันทึกข้อตกลงนี้ทำขึ้นเป็นหกฉบับเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีข้อความถูกต้องตรงกันทุกประการ และในกรณีที่มีปัญหาในการตีความให้ถือฉบับภาษาไทยเป็นที่สุด ผู้แทนทั้งหกฝ่ายได้อ่าน รับทราบ และทำความเข้าใจเงื่อนไขในบันทึกข้อตกลงฉบับนี้โดยตลอด เห็นว่าถูกต้องตรงตามความประสงค์ และเพื่อเป็นหลักฐานแห่งการนี้ ผู้แทนที่มีอำนาจทั้งหกฝ่ายจึงได้ลงลายมือชื่อพร้อมประทับตรา (ถ้ามี) ไว้เป็นสำคัญ และเก็บไว้ฝ่ายละหนึ่งฉบับ

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(ลงชื่อ).....

(นางรวีวรรณ ภูริเดช)
เลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กรมศิลปากร

(ลงชื่อ).....

(นายประทีป เพ็งตะโก)
อธิบดีกรมศิลปากร

จังหวัดเพชรบูรณ์

(ลงชื่อ).....

(นายกฤษณ์ คงเมือง)
ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์

อำเภอศรีเทพ

(ลงชื่อ).....

(นายสหชัย แจ่มประสิทธ์สกุล)
นายอำเภอศรีเทพ

องค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ

(ลงชื่อ).....

(นายสำเร็จ สุขพ่อค้า)
นายกองค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ

เทศบาลตำบลโคกสะอาด

(ลงชื่อ).....

(นายเพิ่มเขต ชาตะรูปะ)
นายกเทศมนตรีตำบลโคกสะอาด